

**PONTYFIKAT
WIELU
ZAGROŻEŃ**

JAN PAWEŁ II

W ŚWIELE DOKUMENTÓW
SPRAWY „KAPELLA”
1979–1990

**PONTYFIKAT
WIELU ZAGROŻEŃ**

INSTYTUT PAMIĘCI NARODOWEJ
KOMISJA ŚCIGANIA ZBRODNI PRZECIWKO NARODOWI POLSKIEMU

PONTYFIKAT WIELU ZAGROŻEŃ

**Jan Paweł II w świetle dokumentów
sprawy „Kapella” 1979–1990**

Opracowanie
Irena Mikłaszewicz, Andrzej Grajewski

WARSZAWA 2021

Recenzenci
dr hab. Władysław Bułhak
dr hab. Filip Musiał
prof. Arūnas Streikus

Tłumaczenie dokumentów z języka rosyjskiego
dr Adam Jaskólski
dr hab. Piotr Zemszał

Redakcja
Łucja Czepulonis

Korekta
Magdalena Baj

Projekt okładki
Sylvia Szafrńska

Zdjęcie na okładce
Jan Paweł II z Michailem Gorbaczowem podczas audycji 1 grudnia 1989 r.
Wojtek Łaski, East News

Opracowanie graficzne i skład
Katarzyna Szubka

Indeks
Łukasz Rybak

© Copyright by Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni
przeciwko Narodowi Polskiemu, 2021

ISBN dla pdf: 978-83-8376-909-7

Zapraszamy
ipn.gov.pl
ksiegarniaipn.pl

Wydawnictwo
Instytutu Pamięci
Narodowej

Spis treści

Wstęp	13
Uwarunkowania sprawy agenturalno-obszaryjnej „Kapella” 1979–1990	13
Papież „znający realia”	13
Pod nadzorem Moskwy	18
Aparat agenturalny	24
Wywiad z pozycji krajowych	29
Działania aktywne	32
Warszawa w sprawie „Kapella”	36
Wnioski z III pielgrzymki do Polski	39
Kontekst ukraiński	45
Zmiany na Wschodzie	49
Zasady edycji	57
Dokumenty operacji „Kapella” 1979–1990. Wybór	61
Nr 1. 1980 marzec 17, Wilno – Decyzja ppłk. Jonasa Stasiulionisa o otwarciu sprawy operacyjno-agenturalnej „Kapella”, tajne	63
Nr 2. 1979 maj 22, Moskwa – Pismo naczelnika 12 Wydziału PGU KGB ZSRS gen. mjr. Anatolija Kiriejewa do zastępcy przewodni- czącego KGB USRS gen. mjr. Wasilija Miakuszki i przewodniczą- cego KGB LSRS gen. mjr. Juozasa Petkevičiusa o wykorzystaniu KGB Ukrainy i Litwy do działań przeciwko Watykanowi, ściśle tajne	65

Nr 3. 1979 grudzień 3, Wilno – Doniesienie agenturalne agenta „Petrasa” o tendencjach i kierunkach w życiu Kościoła katolickiego na Litwie, tajne	71
Nr 4. 1981 grudzień 1, Wilno – Informacja zastępcy przewodniczącego KGB LRSR Walentina Zwiedzienkowa dla KC KP Litwy o niektórych aspektach polityki Watykanu wobec państw socjalistycznych, tajne	74
Nr 5. 1982 wrzesień 2, Wilno – Pismo naczelnika I Wydziału KGB LRSR płk. Vytautasa Karinauskasa do naczelnika 4 Wydziału Zarządu „K” PGU KGB ZSRS płk. Olega Niecziporienki o próbach wykorzystania działań Watykanu na kierunku wschodnim, podejmowanych przez litewską emigrację, tajne	78
Nr 6. 1987 styczeń 4, Wilno – Szyfrogram naczelnika I Wydziału KGB LRSR płk. Vytautasa Karinauskasa do zastępcy naczelnika Zarządu „RI” PGU KGB ZSRS gen. mjr. Leonida Szebarszyna i zastępcy naczelnika 3 Wydziału Zarządu „RT” PGU KGB ZSRS płk. J. Gołowanowa o stosunkach Watykanu ze Związkiem Sowieckim, tajne ...	82
Nr 7. 1987 luty 18, Wilno – Pismo naczelnika I Wydziału KGB LRSR płk. Vytautasa Karinauskasa do zastępcy naczelnika Służby „A” PGU KGB ZSRS płk. Lwa Sockowa i naczelnika 3 Wydziału Zarządu „RT” PGU KGB ZSRS płk. J. Gołowanowa o przygotowywanych działaniach aktywnych, tajne	84
Załącznik	87
Nr 8. 1987 luty 26, Wilno – Pismo naczelnika I Wydziału KGB LRSR płk. Vytautasa Karinauskasa do zastępcy naczelnika 3 Wydziału Zarządu „RT” PGU KGB ZSRS płk. A. Kraba o polityce Watykanu wobec LRSR, tajne	90
Nr 9. 1987 maj 22, Wilno – Informacja kpt. Vidmantasa Buty na podstawie materiałów szyfrogramu z rezydentury KGB na temat przygotowań do pielgrzymki Jana Pawła II do Polski, tajne	94
Nr 10. 1987 czerwiec 18, Wilno – Pismo do zastępcy naczelnika 3 Wydziału Zarządu „RT” PGU KGB ZSRS płk. A. Kraba dotyczące przygotowań do obchodów 600-lecia Chrztu Litwy, tajne	96

Nr 11. 1987 lipiec 23, Wilno – Doniesienie kandydata do werbunku K.S.W., przyjęte przez kpt. Vidmantasa Butę, dotyczące III pielgrzymki Jana Pawła II do Polski, tajne	99
Nr 12. 1987 sierpień 10, Wilno – Doniesienie kandydata do werbunku K.S.W., przyjęte przez kpt. Vidmantasa Butę, dotyczące polityki wschodniej Watykanu, tajne	106
Nr 13. 1987 sierpień 20, Wilno – Informacja kpt. Vidmantasa Buty na temat sytuacji archidiecezji wileńskiej, tajne	109
Nr 14. 1987 sierpień 24, Wilno – Pismo zastępcy naczelnika I Wydziału KGB LSRS płk. Georgija Czernikowa do zastępcy naczelnika 3 Wydziału Zarządu „RT” PGU KGB płk. A. Kraba o stosunku Watykanu do rozwoju relacji z ZSRS, tajne	110
Nr 15. 1987 październik 14, Wilno – Pismo naczelnika I Wydziału KGB LSRS płk. Vytautasa Karinauskasa do zastępcy naczelnika 3 Wydziału Zarządu „RT” PGU KGB płk. A. Kraba dotyczące taktyki Kościoła katolickiego wobec władz PRL, tajne	114
Nr 16. 1987 listopad 6, Wilno – Pismo do zastępcy naczelnika 3 Wydziału Zarządu „RT” PGU KGB płk. A. Kraba dotyczące oceny sytuacji Kościoła katolickiego w Polsce przez członków KC PZPR, tajne	117
Nr 17. 1987 luty 17, Wilno – Pismo do zastępcy naczelnika 3 Wydziału Zarządu „RT” PGU KGB płk. A. Kraba o przygotowaniach do 1000-lecia Chrztu Rusi, tajne	119
Nr 18. 1988 styczeń 6, Wilno – Analiza polityki wschodniej Watykanu mjr. Vidmantasa Buty, tajne	121
Nr 19. 1988 styczeń 11, Wilno – Pismo do naczelnika 3 Wydziału Zarządu „RT” PGU KGB ZSRS płk. W. Mariejewa o zbieraniu przez Watykan informacji na temat pierestrojki, tajne	154
Nr 20. 1988 styczeń 28, Wilno – Pismo do naczelnika 3 Wydziału Zarządu „RT” PGU KGB ZSRS płk. W. Mariejewa o rozwoju sytuacji wyznaniowej w PRL, tajne	156
Nr 21. 1988 luty 3, Wilno – Pismo zastępcy naczelnika I Wydziału KGB LSRS płk. Georgija Czernikowa do naczelnika 3 Wydziału	

Zarządu „RT” PGU KGB ZSRS płk. W. Mariejewa o relacjach międzywyznaniowych w Polsce, tajne	158
Nr 22. 1988 marzec 28, Wilno – Pismo naczelnika I Wydziału KGB LSRS płk. Vytautasa Karinauskasa do naczelnika 3 Wydziału Zarządu „RT” PGU KGB ZSRS płk. W. Mariejewa o tendencjach w polityce Watykanu wobec ZSRS, tajne	160
Nr 23. 1988 kwiecień 12, Wilno – Pismo naczelnika I Wydziału KGB LSRS płk. Vytautasa Karinauskasa do naczelnika 3 Wydziału Zarządu „RT” PGU KGB ZSRS płk. W. Mariejewa dotyczące planów wykorzystania przez Watykan jubileuszu Millennium Chrztu Rusi, tajne	163
Nr 24. 1988 kwiecień 28, Wilno – Pismo naczelnika I Wydziału KGB LSRS płk. Vytautasa Karinauskasa do naczelnika 3 Wydziału Zarządu „RT” PGU KGB ZSRS płk. W. Mariejewa dotyczące wykorzystania religii w ideologicznej walce z ZSRS, tajne	166
Nr 25. 1988 maj 7, Wilno – Pismo naczelnika I Wydziału KGB LSRS płk. Vytautasa Karinauskasa do naczelnika 3 Wydziału Zarządu „RT” PGU KGB ZSRS płk. W. Mariejewa dotyczące rozwoju katolicyzmu w Polsce, tajne	175
Nr 26. 1988 maj 5, Moskwa – Załącznik nr 154/549 do pisma naczelnika 3 Wydziału Zarządu „RT” PGU KGB ZSRS W. Mariejewa do naczelnika I Wydziału KGB LSRS płk. Vytautasa Karinauskasa dotyczący watykańskiej koncepcji wojny i pokoju, ściśle tajne	179
Nr 27. 1988 maj 5, Moskwa – Załącznik nr 154/546 do pisma naczelnika 3 Wydziału Zarządu „RT” PGU KGB ZSRS W. Mariejewa do naczelnika I Wydziału KGB LSRS płk. Vytautasa Karinauskasa o pracy w obszarze Watykanu, ściśle tajne	184
Nr 28. 1988 czerwiec 1, Wilno – Pismo do naczelnika 3 Wydziału Zarządu „RT” PGU KGB ZSRS płk. W. Mariejewa dotyczące planów Watykanu wobec ZSRS, tajne	196
Nr 29. 1988 lipiec 12, Wilno – Pismo naczelnika I Wydziału KGB LSRS płk. Vytautasa Karinauskasa do naczelnika 3 Wydziału Zarządu „RT” PGU KGB ZSRS płk. W. Mariejewa dotyczące relacji Watykanu z władzami Czechosłowacji, tajne	198

- Nr 30.** 1988 lipiec 18, Wilno – Szyfrogram zastępcy naczelnika I Wydziału KGB LSRS płk. Gieorgija Czernikowa do naczelnika 3 Wydziału Zarządu „RT” PGU KGB ZSRS płk. W. Mariejewa i zastępcy naczelnika Zarządu „RI” PGU KGB ZSRS płk. Kima Martynowa, tajne 201
- Nr 31.** 1988 lipiec 20, Wilno – Szyfrogram zastępcy naczelnika I Wydziału KGB LSRS płk. Gieorgija Czernikowa do zastępcy naczelnika Zarządu „RI” PGU KGB ZSRS płk. Kima Martynowa i naczelnika 3 Wydziału Zarządu „RT” PGU KGB ZSRS płk. W. Mariejewa dotyczący opinii polskiego Kościoła o sytuacji politycznej w ZSRS po wizycie Michaiła Gorbaczowa w PRL, tajne 204
- Nr 32.** 1988 lipiec 22, Wilno – Szyfrogram zastępcy naczelnika I Wydziału KGB LSRS płk. Gieorgija Czernikowa do zastępcy naczelnika Zarządu „RI” PGU KGB ZSRS płk. Kima Martynowa i naczelnika 3 Wydziału Zarządu „RT” PGU KGB ZSRS płk. W. Mariejewa dotyczący sytuacji w PRL po wizycie Michaiła Gorbaczowa, tajne 206
- Nr 33.** 1988 lipiec 27, Wilno – Pismo naczelnika I Wydziału KGB LSRS płk. Vytautasa Karinauskasa do naczelnika 3 Wydziału Zarządu „RT” PGU KGB ZSRS płk. W. Mariejewa o rozwoju stosunków Kościół–państwo PRL, tajne 208
- Nr 34.** 1988 sierpień 2, Wilno – Pismo naczelnika I Wydziału KGB LSRS płk. Vytautasa Karinauskasa do naczelnika 3 Wydziału Zarządu „RT” PGU KGB ZSRS płk. W. Mariejewa o nowych tendencjach w działalności Kościoła katolickiego w Polsce wobec ZSRS, tajne 211
- Nr 35.** 1988 listopad 4, Wilno – Szyfrogram zastępcy naczelnika I Wydziału KGB LSRS płk. Gieorgija Czernikowa do zastępcy naczelnika Służby „A” PGU KGB ZSRS płk. Lwa Sockowa i naczelnika 3 Wydziału Zarządu „RT” PGU KGB ZSRS płk. W. Mariejewa dotyczący przeprowadzonego aktywnego działania, tajne 214
- Nr 36.** 1988 październik 26, Moskwa – Pismo zastępcy naczelnika Zarządu „RT” PGU KGB ZSRS płk. G. Gonczarowa do naczelnika

ka I Wydziału KGB LSRS płk. Vytautasa Karinauskasa dotyczące zadań operacyjnych wobec Watykanu, tajne	215
Załącznik nr 154/1407	216
Załącznik nr 154/1393	228
Załącznik nr 154/1392	231
Nr 37. 1988 grudzień 13, Moskwa – Pismo zastępcy naczelnika 3 Wydziału Zarządu „RT” PGU KGB ZSRS płk. A. Kraba do naczelnika I Wydziału KGB LSRS płk. Vytautasa Karinauskasa, tajne	238
Nr 38. 1988 grudzień 28, Wilno – Informacja o spotkaniu z agentem „Povilasem”, tajne	241
Nr 39. 1989 styczeń 2, Wilno – Pismo naczelnika I Wydziału KGB LSRS płk. Vytautasa Karinauskasa do naczelnika 3 Wydziału Zarządu „RT” PGU KGB ZSRS płk. W. Mariejewa o relacjach między Kościołem a państwem na Słowacji, tajne	245
Nr 40. 1989 styczeń 10, Wilno – Pismo naczelnika I Wydziału KGB LSRS płk. Vytautasa Karinauskasa do naczelnika 3 Wydziału Zarządu „RT” PGU KGB ZSRS płk. W. Mariejewa o wewnętrznej sytuacji PRL, tajne	248
Nr 41. 1989 styczeń 19, Wilno – Pismo naczelnika I Wydziału KGB LSRS płk. Vytautasa Karinauskasa do naczelnika 3 Wydziału Zarządu „RT” PGU KGB ZSRS płk. W. Mariejewa o działaniach aktywnych na kierunku watykańskim, tajne	251
Nr 42. 1989 styczeń 26, Wilno – Pismo do naczelnika 3 Wydziału Zarządu „RT” PGU KGB ZSRS płk. W. Mariejewa o wykorzystaniu przez Watykan Kościoła w Polsce we wrogiej działalności wobec ZSRS, tajne	253
Nr 43. 1989 styczeń 27, Moskwa – Szyfrogram zastępcy naczelnika Służby „A” PGU KGB ZSRS płk. Anatolija Priwałowa do naczelnika I Wydziału KGB LSRS płk. Vytautasa Karinauskasa dotyczący konsekwencji wojny w Afganistanie dla Ostpolitik, tajne, pilne	255
Nr 44. 1989 luty 21, Wilno – Pismo naczelnika I Wydziału KGB LSRS płk. Vytautasa Karinauskasa do naczelnika 3 Wydziału Zarzą-	

du „RT” PGU KGB płk. W. Mariejewa dotyczące planów Watykanu wobec ZSRS, tajne	257
Nr 45. 1989 marzec 6, Wilno – Notatka mjr. Vidmantasa Buty dla 3 Oddziału 5 Służby KGB LSRS dotycząca Litwinów mieszkających w Puńsku, tajne	260
Nr 46. 1989 marzec 16, Wilno – Pismo naczelnika I Wydziału KGB LSRS płk. Vytautasa Karinauskasa do naczelnika 3 Wydziału Zarządu „RT” PGU KGB ZSRS płk. W. Mariejewa dotyczące tendencji w rozwoju sytuacji politycznej w NRD, tajne	262
Nr 47. 1989 marzec 23, Wilno – Pismo naczelnika I Wydziału KGB LSRS płk. Vytautasa Karinauskasa do naczelnika 3 Wydziału Zarządu „RT” PGU KGB ZSRS płk. W. Mariejewa dotyczące polityki Watykanu wobec PRL, tajne	265
Nr 48. 1989 marzec 30, Wilno – Pismo naczelnika I Wydziału KGB LSRS płk. Vytautasa Karinauskasa do naczelnika 3 Wydziału Zarządu „RT” PGU KGB ZSRS płk. W. Mariejewa dotyczące polityki Watykanu wobec ZSRS, tajne	267
Nr 49. 1989 marzec 29, Wilno – Notatka mjr. Vidmantasa Buty o sytuacji Kościoła katolickiego na Litwie, tajne	270
Nr 50. 1989 sierpień 7, Wilno – Pismo naczelnika I Wydziału KGB LSRS płk. Vytautasa Karinauskasa do naczelnika 3 Wydziału Zarządu „RT” PGU KGB ZSRS płk. W. Mariejewa dotyczące sytuacji wewnętrznej PRL, tajne	272
Nr 51. 1989 październik 17, Wilno – Pismo naczelnika I Wydziału KGB LSRS płk. Vytautasa Karinauskasa do naczelnika 3 Wydziału Zarządu „RT” PGU KGB ZSRS płk. W. Mariejewa dotyczące rozwoju sytuacji politycznej w ZSRS w ocenie emigracji litewskiej, tajne	274
Nr 52. 1990 styczeń 18, Wilno – Pismo do naczelnika Zarządu „RI” PGU KGB ZSRS gen. mjr. Władimira Chrienowa i do naczelnika Zarządu „RT” PGU KGB ZSRS gen. lejtn. Władimira Zajcewa dotyczące oceny wizyty Michaiła Gorbaczowa na Litwie przez emigrację litewską, tajne	278

Nr 53. 1990 czerwiec 15, Wilno – Szyfrogram zastępcy naczelnika I Wydziału KGB LSRS płk. Gieorgija Czernikowa do zastępcy naczelnika Zarządu „RI” PGU KGB ZSRS płk. M. Dmitriewa i naczelnika 3 Wydziału Zarządu „RT” PGU KGB ZSRS płk. W. Mariejewa dotyczący perspektyw rozwiązania tzw. kwestii litewskiej w ocenie Watykanu, tajne	280
Nr 54. 1990 czerwiec 28, Wilno – Szyfrogram zastępcy naczelnika I Wydziału KGB LSRS Gieorgija Czernikowa do zastępcy naczelnika Zarządu „RI” PGU KGB ZSRS płk. M. Dmitriewa i naczelnika 3 Wydziału Zarządu „RT” PGU KGB ZSRS płk. W. Mariejewa dotyczący perspektyw regulacji stosunków Litwa–ZSRS w ocenie litewskiej emigracji w Watykanie, tajne	283
Wykaz skrótów	286
Bibliografia	289
Indeks osobowy	298

Wstęp

Uwarunkowania sprawy agenturalno-obszernacyjnej „Kapella” 1979–1990

Wybór 16 października 1978 r. kard. Karola Wojtyły na papieża był dla sowieckich służb specjalnych zaskoczeniem, szybko jednak zrozumiwały zagrożenie, jakie dla systemu komunistycznego mógł stanowić pontyfikat papieża Polaka. Zaprezentowana w tym wydawnictwie dokumentacja jednej z operacji sowieckiego wywiadu dowodzi, jak wielkie znaczenie na Łubiance przydawano międzynarodowej aktywności Jana Pawła II, zwłaszcza na kierunku wschodnim. Stanowi przykład działalności operacyjnej KGB, ale z całą pewnością nie wyczerpuje zagadnienia, jakim są działania sowieckiego wywiadu cywilnego na kierunku watykańskim. Dla lepszego zrozumienia poruszanych w niej kwestii warto przedstawić szerszy kontekst opisywanych wydarzeń.

Papież „znający realia”

Raporty wywiadów oraz innych instytucji związanych z bezpieczeństwem w komunistycznym państwie były ważnym zbiorem informacji, które kształtowały opinię jego kierowniczych gremiów. Wynikało to m.in. z tego, że służby specjalne – w przeciwieństwie do dyplomacji, koncentrującej się przede wszystkim na reakcji na bieżące wydarzenia – potrafiły zbierać materiały, analizować sytuację i działać w dłuższej perspektywie. Służby sowieckie na kierunku watykańskim dysponowały

wieloma aktywnymi operacyjnymi, które zostały dodatkowo wzmocnione zasobami krajowymi, miały też dostęp do informacji przekazywanych przez wywiady innych krajów komunistycznych. Ten mechanizm pozwolił wywiadowi KGB przekazywać na Kreml szczegółowe wiadomości na temat Jana Pawła II niemal natychmiast po jego wyborze¹. Kilka miesięcy później KGB, prowadząc sprawę operacyjno-agenturalną „Kappella”, przygotowało starannie przemyślaną listę zagrożeń oraz podjęło czynności mające na celu rozpoznanie i zneutralizowanie aktywności papieża na arenie międzynarodowej. Skali wszystkich tych przedsięwzięć nie znamy, gdyż prawdopodobnie były one prowadzone na różnych poziomach – nie tylko operacyjnym, lecz także dyplomatycznym i informacyjno-propagandowym. Jednak nawet na podstawie dostępnych dokumentów można stwierdzić, że po wyborze Jana Pawła II zaangażowanie sowieckiego wywiadu na kierunku watykańskim zdecydowanie się zwiększyło, podobnie jak innych wywiadów państw komunistycznych. Nie bez znaczenia było, że na czele KGB stał w tym czasie Jurij Andropow, przekonany, że ożywienie religijne i narodowe stanowi największe zagrożenie dla spistości państwa sowieckiego².

Rozpracowywana w ramach działań operacyjnych osoba Jana Pawła II nie była sowieckiemu wywiadowi nieznana. O tym, że służby interesowały się metropolitą krakowskim kard. Karolem Wojtyłą, świadczyła próba inwigilacji jego przyjaciela, ks. Andrzeja Bardeckiego, podjęta w 1977 r. w ramach operacji „Progres” przez sowieckiego nielegała Iwana Iwanowicza Bunyka – „Filozofa”³. O tym zainteresowaniu świadczyć może także niepokój, jaki przebija ze wspomnień szefa rezydentury KGB w Warsza-

¹ Fragmenty tej części były już publikowane. Zob. A. Grajewski, *Wybór Jana Pawła II i kontratak imperium*, „Biuletyn IPN” 2018, nr 10 (155).

² Więcej na ten temat zob. R. Miedwiediew, *Nieizwiestnyj Andropow. Politiczeskaja biografija Jurija Andropowa*, Moskwa 1999. Z kolei archiwista KGB Wasilij Mitrochin po swej ucieczce na Zachód twierdził, że Andropow jeszcze przed wyborem Jana Pawła II był skłonny przypisywać Stolicy Apostolskiej główną rolę w dywersji ideologicznej skierowanej przeciwko Związkowi Sowieckiemu. Ch. Andrew, W. Mitrochin, *Archiwum Mitrochina. KGB w Europie i na Zachodzie*, tłum. M.M. Brzeska, R. Brzeski, Warszawa 2001, s. 875.

³ Ch. Andrew, W. Mitrochin, *Archiwum...*, s. 893.

wie, gen. Witalija Pawłowa. Po latach opisał on, jak wraz z sekretarzem KC PZPR Stanisławem Kanią i kierownictwem Ministerstwa Spraw Wewnętrznych PRL dzielili się wspólną troską, „że nowy papież będzie kontynuował swoją kardynalską politykę nieprzejednanej wrogości wobec ZSRR i ustroju socjalistycznego”⁴. Natomiast rezydujący wówczas w Warszawie sowiecki ambasador Borys Aristow w relacjach dla Biura Politycznego Komitetu Centralnego Komunistycznej Partii Związku Sowieckiego ostrzegał przed nowym papieżem – „jadowitym antykomunistą”⁵.

Sowiecki wywiad od pierwszych dni pontyfikatu Jana Pawła II informował, że na czele Kościoła katolickiego stanął papież znający naturę komunizmu nie z relacji czy dokumentów watykańskiej dyplomacji, lecz z autopsji. „Negocjacje z Watykanem będą trudniejsze, ponieważ na czele Kościoła stanął biskup dobrze znający realia socjalistycznego państwa” – oceniono w przygotowanym przez KGB kilka dni po wyborze Jana Pawła II i rozesłanym do stolic innych krajów bloku wschodniego ściśle tajnym raporcie, który powstał, jak zaznaczono, także przy współpracy „polskich towarzyszy”⁶. Polski wkład jest zrozumiały, gdyż to Departament IV MSW przez wiele lat inwigilował i operacyjnie rozpracowywał kard. Karola Wojtyłę i jego najbliższe otoczenie. Dzięki temu materiał z Moskwy szczegółowo opisuje drogę życiową kardynała, krąg jego przyjaciół i znajomych, zainteresowania i pasje, także artystyczne i sportowe. W opinii autorów raportu wybór kard. Wojtyły był wielkim wyzwaniem dla całego systemu komunistycznego. Spodziewano się, że jego skutkiem może być odrodzenie religijne w Europie Wschodniej.

Nowy papież w tym dokumencie był przedstawiany jako wybitny intelektualista i znakomity mówca, który szybko nawiązuje kontakty zarówno z kręgami intelektualistów, jak i wielkimi masami uczestniczącymi

⁴ W. Pawłow, *General Pawłow. Byłem rezydentem KGB w Polsce*, tłum. M. Raczyńska, Warszawa 1994, s. 87.

⁵ Ch. Andrew, W. Mitrochin, *Archiwum...*, s. 891.

⁶ Bundesbeauftragte für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik (BStU), MfS, HA XX/4, Information der Sicherheitsorgane der VR Polen über die Wahl des Kardinals Wojtyla zum Papst. Übersetzung aus dem Russischen, Berlin, 16 XI 1978 r., k. 20.

w uroczystościach religijnych. Autorzy raportu podkreślali jego wielki autorytet moralny, skromność oraz ascetyczny tryb życia. „Ma głębokie zainteresowania filozofią, psychologią i naukami przyrodniczymi. Znacomie opanował języki: łacinę, angielski, francuski, niemiecki, hiszpański i włoski. Najważniejszym wzorem dla niego jest postać św. Stanisława ze Szczepanowa, biskupa i męczennika” – czytamy w raporcie. Zwraca się tam także uwagę na to, że Jan Paweł II jest zwolennikiem dialogu ekumenicznego oraz odnowy Kościoła w duchu Soboru Watykańskiego II. „Poglądy polityczne kard. Wojtyły trudno oceniać jednoznacznie – napisano. – Z pewnością jest on zdecydowanym antykomunistą, jednocześnie jednak pozytywnie ocenia niektóre przemiany, jakie dokonały się w Polsce na skutek reform ustrojowych”. Przypomniano, że jeszcze jako metropolita krakowski wielokrotnie krytykował władze państwowe za łamanie praw człowieka, przymusową ateizację społeczeństwa oraz za negowanie roli Kościoła w obszarze kultury. W dalszej części raportu podkreślono, że kard. Wojtyła wielokrotnie udzielał wsparcia opozycji antysocjalistycznej, a z niektórymi jej liderami utrzymywał osobiste kontakty. W konkluzji napisano, że wybór kard. Wojtyły na papieża oznacza bardziej zdecydowane wsparcie Watykanu dla postulatów wolności sumienia oraz swobód obywatelskich w krajach komunistycznych.

Wrażenie, że w osobie nowego papieża nie tylko Związek Sowiecki, lecz także cały obóz komunistyczny ma groźnego przeciwnika, spotęgowało się po papieskiej audiencji dla ministra spraw zagranicznych Związku Sowieckiego Andrieja Gromyki, do której doszło 24 stycznia 1979 r. Gromyko wcześniej trzykrotnie się spotykał z Pawłem VI (1967, 1974 i 1975 r.), ale teraz pierwszy raz rozmawiał z papieżem w cztery oczy. Rozmowa dotyczyła nie tylko kwestii utrzymania pokoju na świecie; Jan Paweł II zapytał, czy przestrzegane są prawa chrześcijan w Związku Sowieckim. Gromyko wysoko ocenił swego rozmówcę, ale przekazał na Kreml informację, że na arenie międzynarodowej pojawił się rywal groźny dla Związku Sowieckiego⁷. Do papieskiej audiencji Gromyko nawiązał wkrótce po tym w rozmowie z Edwardem Gierkiem, do której doszło 14 marca 1979 r.

⁷ M. Iljinskij, *Poslednija miessa. Ioann Pawieł II. Żyżń w Watikanie*, Moskwa 2005, s. 198.

w Moskwie. Ostrzegął przywódcę PRL, że na Stolicy Piotrowej zasiada człowiek doświadczony, „kuty na cztery nogi”, „nasz wspólny groźny przeciwnik ideologiczny i polityczny. Może on sprawić wiele kłopotów również Polsce”⁸. O zagrożeniu ze strony papieża był także przekonany sowiecki przywódca Leonid Breżniew i również przestrzegał Gierka, że papież to „groźny przeciwnik ideologiczny i polityczny socjalizmu”⁹.

Aby móc ocenić, jaki wpływ miały materiały operacyjne dostarczane przez KGB sowieckiemu kierownictwu na jego ocenę pontyfikatu Jana Pawła II, należy obszerniej omówić dokument z 13 listopada 1979 r. pt. „Wytyczne do działań przeciwko polityce Watykanu w stosunku do krajów socjalistycznych”¹⁰, zaakceptowany przez Sekretariat Komitetu Centralnego Komunistycznej Partii Związku Sowieckiego. Powstał on na podstawie projektu przygotowanego przez ośmioosobowy zespół, trzy tygodnie wcześniej powołany przez tenże Sekretariat. W skład zespołu wchodził m.in. gen. Wiktor Czebrikow, zastępca przewodniczącego KGB, Michaił Zimianin, sekretarz KC KPZS odpowiedzialny za kwestie ideologiczne, a także Michaił Kurojedow, przewodniczący Rady ds. Religii przy Radzie Ministrów ZSRS¹¹. Ostateczna wersja „Wytycznych...” składa się z sześciu punktów, z których dwa objęto dodatkową

⁸ Notatka z rozmowy Edwarda Gierka z Andriejem Gromyko, ministrem spraw zagranicznych ZSRR w Moskwie 14 marca 1979 r. [w:] *Wizyta Jana Pawła II w Polsce 1979. Dokumenty KC PZPR i MSW*, wstęp i oprac. A. Friszke, M. Zaremba, Warszawa 2005, s. 140–143.

⁹ Notatka z rozmowy Edwarda Gierka z Leonidem Breżniewem w Moskwie 13 marca 1979 r. [w:] *Wizyta Jana Pawła II...*, s. 138.

¹⁰ Państwowe Archiwum Federacji Rosyjskiej w Moskwie (Gosudarstwiennyj archiw Rossijskoj Fiedieracyi, GARF), f. 59, op. 32, d. 13, Postanowlenije Siekrietariata CK Kommunistycznej Partii Sowietского Sojuza „O mierach po protivodiejstwiju politiki Watikana w otnoszenii socjalistycznych stran”, Moskwa, 13 XI 1979 r. [w:] A. Paczkowski, *Rozwiał iluzje klerykałów. Sowietcy analitycy o Polsce i Papieżu*, „Więź” 2000, nr 7, s. 101–110.

¹¹ Do wytycznych dołączono dwa załączniki. Jeden nosił tytuł „O środkach przeciwdziałania polityce Watykanu wobec państw socjalistycznych” i został przygotowany przez KGB na podstawie analizy przekazanej Wydziałowi Informacji Międzynarodowej KC KPZS przez Instytut Badania Współczesnych Problemów Kapitalizmu w Warszawie. Drugi nosił tytuł „O społeczno-politycznej ideologicznej działalności Watykanu na obecnym etapie” i został przygotowany przez Radę ds. Religii przy Radzie Ministrów ZSRS. W ocenie Rady zaktywizowała się propaganda Watykanu na obszarze Związku Sowieckiego: „Przy pomocy audycji radiowych, zwłaszcza tych nadawanych na Litwie, Ukrainie i Białorusi, próbuje się wzniecać nastroje nacjonalistyczne [...]. Podejmuje się usilne próby wskrze-

klauzulą tajności. Zostały one umieszczone w specjalnej teczce, a ich treści nie przekazano większości instytucji, do których wysłano tekst uchwały. Powiadomiono jedynie te instytucje, których bezpośrednio dotyczyły – Ministerstwo Spraw Zagranicznych i KGB¹². Miały one „zbadać problem dalszych kroków w celu przeciwdziałania negatywnym skutkom polityki wschodniej Watykanu”, a w razie potrzeby „przedstawić KC odpowiednie propozycje”. KGB nakazano podjęcie „działań w celu opublikowania specjalnymi kanałami za granicą materiałów, w których by omawiano problem działań Watykanu mogących zaostriżyć jego stosunki z krajami socjalistycznymi, a tym samym utrudnić położenie Kościołów katolickich w tych krajach”, oraz takich, które miałyby „przedstawiać we właściwy sposób niebezpieczne tendencje w działalności papieża”. W istocie dokument jest nieformalnym wypowiedzeniem wojny Ojcu Świętemu. Zobowiązuje najważniejsze instytucje oraz administrację Związku Sowieckiego do działań przeciwko papieżowi. Rzucono przeciw niemu również potężną machinę wpływów sowieckiego imperium na Zachodzie – skorumpowanych polityków i usłużnych przedstawicieli świata mediów i kultury. Właśnie w kontekście tej aktywności i z uwzględnieniem wcześniejszych dokumentów należy postrzegać operacje prowadzone przez republikańskie struktury wywiadu KGB pod nadzorem Moskwy w ramach „Kapelli”.

Pod nadzorem Moskwy

17 marca 1980 r. ppłk Jonas Stasiulionis¹³ funkcjonariusz I Wydziału KGB Litewskiej Socjalistycznej Republiki Sowieckiej w Wilnie (dalej: LSRS) rozpoczął prowadzoną w latach 1980–1989 sprawę agenturalno-

szenia Kościoła unickiego na Ukrainie, służącego w swoim czasie jako fundament burżuazyjnego nacjonalizmu”. Zob. A. Paczkowski, *Rozwiąć iluzję klerykałów...*, s. 101–110.

¹² *Ibidem*.

¹³ Jonas Stasiulionis (ur. w 1927 r.), podpułkownik KGB. Pracował w I Wydziale KGB LSRS jako pełnomocny pracownik operacyjny. Biogramy funkcjonariuszy KGB LSRS przygotowała dr Irena Mikłaszewicz. We wstępie prezentowane są ich skrócone wersje, bardziej rozbudowane – w przypisach do dokumentów publikowanych w tym opracowaniu.

-obserwacyjną nr 1637 o kryptonimie „Kapella”¹⁴. W sporządzonym przez KGB LSRS opisie dokumentacji tej sprawy jej nazwa jest zapisana właśnie w tej wersji (transkrypcja nazwy rosyjskiej) i oznacza kaplicę. W poszczególnych dokumentach operacyjnych używane jest rosyjskie słowo „Kapiełła”. Ma to istotne znaczenie. To pojęcie używane jest w języku rosyjskim tylko w odniesieniu do kaplic w Kościele Rzymskokatolickim. Na użytek tej publikacji przyjęto nazwę, jaką zastosowali Litwini w opisie sprawy nr 1637.

Uzasadnieniem podjęcia decyzji są zmiany, które następują w Watykanie pod wpływem pontyfikatu Jana Pawła II. W ocenie funkcjonariusza KGB LSRS „w polityce Watykanu zarysowuje się określone przesunięcie w stronę konserwatyizmu i ostrzej będzie stawiana kwestia intensyfikacji walki przeciwko komunizmowi”¹⁵. Podpułkownik Stasiulionis informuje przełożonych, że decyzję podjął „po rozpatrzeniu posiadanych materiałów w sprawie Watykanu”¹⁶. To oznacza, że I Wydział KGB LSRS interesował się Watykanem już wcześniej i dysponował materiałami umożliwiającymi mu porównanie i ocenę pierwszych miesięcy pontyfikatu Jana Pawła II. Wypada zaznaczyć, że jest to ocena ideologiczna, która nie odwołuje się do żadnych konkretnych działań papieża, mogących uzasadnić tak postawioną, bardzo zdecydowaną tezę. O decyzji zostaje poinformowany Pierwszy Zarząd Główny Komitetu Bezpieczeństwa Państwowego (Pierwoje gławnoje uprawnienije Komitietu gosudarstwiennoj biezopasnosti, dalej: PGU KGB), czyli sowiecki wywiad cywilny, gdyż kolejne dokumenty napływające z Moskwy zostają włączone do teczeki sprawy „Kapella”.

22 maja 1979 r. gen. mjr Anatolij Kiriejew¹⁷, naczelnik 12 Wydziału PGU KGB ZSRS, zapytał kierownictwo republikańskich struktur wywiadowczych – I Wydział KGB Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki

¹⁴ Dokument nr 1, s. 63–64.

¹⁵ *Ibidem*, s. 63.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ Anatolij Kiriejew (1923–1990), generał major KGB. Od 1953 r. służył w wywiadzie KGB, zarówno w rezydenturach, jak i w centralnym aparacie PGU KGB w Moskwie, gdzie pełnił kierownicze funkcje. W latach 1978–1979 był naczelnikiem 12 Wydziału PGU.

Sowieckiej (dalej: USRS) i I Wydział KGB LSRS – czy mogą pomóc w zdobywaniu informacji oraz prowadzeniu działań dezinformacyjnych wymierzonych przeciwko papieżowi¹⁸. Autor pisma był doświadczonym czekistą. Bogatą karierę wywiadowczą zakończył w latach osiemdziesiątych XX w. jako szef rezydentury KGB w Warszawie. Ze względu na zakres tematyki oraz bezpośredni nadzór przewodniczącego Komitetu nad wszystkimi działaniami podejmowanymi przez wywiad KGB należy domniemywać, że rozkaz do prowadzenia tej operacji został wydany na polecenie Jurija Andropowa, wówczas przewodniczącego KGB ZSRS, a w każdym razie za jego aprobatą.

Aktualne pozostaje pytanie, jak na pismo gen. Kiriejewa zareagował I Wydział KGB USRS, który był jego drugim adresatem. Przeprowadzona przeze mnie w lutym 2020 r. kwerenda w Wydzielonym Państwowym Archiwum Służby Bezpieczeństwa Ukrainy w Kijowie (Hałuzewyj derżawnyj archiw Służby Bezpeky Ukrainy), mająca na celu m.in. ustalenie tego, nie przyniosła rezultatów. Nie odnalazłem żadnego dokumentu nawiązującego bezpośrednio do rozkazu gen. Kiriejewa, chociaż wiele innych dowodzi zaangażowania I Wydziału KGB Ukrainy w operacjach na kierunku watykańskim¹⁹. Dokumentacja odnosząca się do pisma gen. Kiriejewa znajduje się prawdopodobnie w Wydzielonym Państwowym Archiwum Służby Wywiadu Zagranicznego Ukrainy (Hałuzewyj derżawnyj archiw Służby zowniszioji rozwidky Ukrainy), nie jest ono jednak dostępne dla zewnętrznych badaczy. Służby Wywiadu Zagranicznego Ukrainy przesłały mi za pośrednictwem Ambasady RP w Kijowie dziewięć dokumentów dotyczących udziału I Zarządu KGB Ukrainy w operacjach na kierunku watykańskim²⁰. Wynika z nich, że gen. Kiriejew w listopadzie 1979 r. jako naczelnik 12 Wydziału PGU

¹⁸ Dokument nr 2, s. 65–70.

¹⁹ Przykładem mogą być informacje na temat przygotowań diaspory ukraińskiej w USA do obchodów Millennium Chrztu Rusi Kijowskiej. Wydzielone Państwowe Archiwum Służby Bezpieczeństwa Ukrainy w Kijowie (Hałuzewyj derżawnyj archiw Służby Bezpeky Ukrainy, dalej: HDA SBU), f. 16, op. 1, spr. 171, Informacyjonnoje soobszczenije KGB Ukrainy dla CK KP Ukrainy, 19 X 1988 r., ark. 147.

²⁰ List zastępcy szefa Służby Wywiadu Zagranicznego Ukrainy Kateryny Sładniewej do Pawła Olejnika z 31 III 2020 r. informujący o przekazanych do opracowania naukowe-

KGB zajmował się dystrybucją materiałów dotyczących Jana Pawła II do republikańskich struktur KGB. Świadczy o tym m.in. informacja pt. „O wyborze nowego papieża rzymskiego Jana Pawła II”, przesłana naczelnikowi I Wydziału KGB Ukrainy płk. Pawłowi Timofiejewowi²¹.

Pytanie gen. Kiriejewa poprzedziła analiza wystąpień papieża oraz jego aktywności na forum międzynarodowym. Stwierdzono, że dokonuje on radykalnego zwrotu w polityce Stolicy Apostolskiej, której celem staje się konfrontacja z komunizmem i pobudzenie do aktywności ludzi wierzących na terenie bloku wschodniego. „Zdaniem papieża należy postawić na długotrwałą i konsekwentną walkę na rzecz wewnętrznego rozkładu obecnego ustroju w krajach socjalistycznych, przede wszystkim przez nakłanianie młodzieży i inteligencji do wystąpień, w których opowiedziałyby się one »za prawem do samookreślenia oraz wolnością myśli i sumienia«. Działalność Kościoła, jak sądzi Jan Paweł II, powinna również sprzyjać wzrostowi niezadowolenia ludności oraz tendencji nacjonalistycznych we wspomnianych krajach”²² – napisał Kiriejew w dokumencie uzasadniającym podjęcie dodatkowych działań operacyjnych. Nadzór nad całością podejmowanych w ramach „Kapelli” czynności sprawował gen. mjr Juozas Petkevičius²³, w latach 1967–1987 przewodniczący KGB LSRS, wykonawcami zaś były litewskie struktury wywiadu KGB z naczelnikiem I Wydziału KGB LSRS płk. Vytautąsem Karinauskąsem na czele²⁴. Funkcjonariuszem koordynującym był pracownik operacyjny 1 Sekcji I Wydziału – początkowo kapitan, a od 1988 r. major – Vidmantas Buta²⁵. Jego nazwisko widnieje na większości

go 9 dokumentach wytworzonych przez I Zarząd KGB Ukrainy w związku z działaniami operacyjnymi podejmowanymi wobec Jana Pawła II. Kopia w zbiorach autora.

²¹ Wydzielone Państwowe Archiwum Służby Wywiadu Zagranicznego Ukrainy (Hałuzewyj derżawnyj archiw Służby zowniszioji rozwidky Ukrainy), Zespół J\B [4]3], t. 2, Informacja szcodo obrannia nowoho papy rimśkoho Jana Pawła II, Moskwa, 13 XI 1978 r., ark. 287–288.

²² Dokument nr 2, s. 67–68.

²³ Juozas Petkevičius (1924–1992), generał porucznik KGB. Od 1960 r. w kierowniczym aparacie KGB LSRS. W latach 1967–1987 przewodniczący KGB LSRS.

²⁴ Vytautas Karinauskas (ur. w 1930 r.), pułkownik KGB. W latach 1971–1991 kierownik I Wydziału KGB LSRS.

²⁵ Vidmantas Buta (ur. w 1953 r.), funkcjonariusz I Wydziału KGB LSRS.

dokumentów opracowanych w Wilnie. Jedynie w grudniu 1988 r. pojawia się w nich nazwisko Vladasa Bajorinasa²⁶, który występuje w roli, jaką dotąd pełnił mjr Buta²⁷.

Fakt, że tak nieliczne grono zajmowało się koordynacją całej operacji w Wilnie, świadczy zarówno o jej specjalnej randze, jak i o tym, że starano się wszelkie wykonywane w jej ramach czynności utrzymać w tajemnicy. Warto zwrócić uwagę, że o sprawie „Kapella” nie wspomina Wasilij Mitrochin, archiwista wywiadu KGB w Moskwie²⁸. To ważny świadek tamtych wydarzeń, posiadający rozległą wiedzę o działaniach na kierunku watykańskim. W dostępnej badaczom dokumentacji Mitrochina przechowywanej w Woodrow Wilson Center w Waszyngtonie znajduje się obszerny materiał na temat operacji prowadzonych w latach 1960–1980 przez KGB przeciwko Watykanowi²⁹. Znaczne jego fragmenty dotyczą Kościoła katolickiego na Litwie, który – obok działającego w podziemiu Kościoła Greckokatolickiego na Ukrainie – stanowił najważniejszy punkt działań operacyjnych sowieckich służb specjalnych na tym obszarze³⁰. Aktywność KGB miała charakter zarówno kontrwywiadowczy – polegała na inwigilowaniu kontaktów przedstawicieli Watykanu z miejscowym duchowieństwem oraz świeccymi – jak i wywiadowczy, była nakierowana na zdobycie informacji o planach Stolicy Apostolskiej oraz na dezinformowanie środowiska Kurii Rzymskiej. Operacje kontrwywiadowcze w latach 1967–1979 prowadził V Wydział KGB Litwy będący terenowym odpowiednikiem Piątego Zarządu Głównego KGB, powołanego w lipcu 1967 r. decyzją Biura Politycznego KPZS. Inicjatorem stworzenia takiej jednostki był

²⁶ Vladas Bajorinas (ur. w 1956 r.), pracownik operacyjny 1 Sekcji I Wydziału KGB LSRS.

²⁷ Dokument nr 38, s. 244.

²⁸ Brak wzmianki o sprawie „Kapella” w dokumentacji Mitrochina jest zrozumiałą, chociaż w Moskwie powinna się znajdować jej teczka kontrolna, m.in. w dokumentacji 12 Wydziału, później Zarządu „RT”. Dopiero w 1991 r. całość mogła zostać złożona do centralnego archiwum. Istotne jest także, że Mitrochin zdołał udokumentować jedynie fragment operacji PGU KGB. Całość dokumentacji sprawy „Kapella” znalazła się w archiwum KGB LSRS.

²⁹ W. Mitrochin, *KGB protiv Watikana*, <https://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/110705>, dostęp 26 VI 2020 r.

³⁰ *Ibidem*, str. 10–16.

ówczesny przewodniczący Komitetu Jurij Andropow. Był on przekonany, że we współczesnym świecie coraz większego znaczenia nabiera konfrontacja światopoglądowa, a jej ważną część stanowi dywersja ideologiczna prowadzona przez Zachód przeciwko Związkowi Sowieckiemu. Piąty Zarząd Główny był odpowiedzialny za zwalczanie dywersji ideologicznej i wyspecjalizował się m.in. w walce z Kościołem katolickim³¹. W operacjach najczęściej uczestniczył jego 2 Wydział, w którego gestii była walka z centrami ideologicznej dywersji poza granicami Związku Sowieckiego. (Działania wywiadowcze prowadziło natomiast wyłącznie PGU KGB, wykorzystując agenturę na Litwie oraz będącą na stanie innych struktur Komitetu). Według klasyfikacji operacyjnej KGB status takiego centrum miał właśnie Watykan. W dokumentacji „Kapelli” brak jednak wzmianek o udziale jednostek Piątego Zarządu Głównego w przedsięwzięciach realizowanych w ramach tej sprawy.

Operację prowadzono w latach 1980–1989 dużym nakładem sił i środków, dążono do przeniknięcia do najbliższego otoczenia papieża, wykorzystywano m.in. agenturę KGB w Kościele katolickim na Litwie oraz w środowiskach litewskiej emigracji w Stanach Zjednoczonych. Podobne działania podejmował I Wydział KGB na Ukrainie, a jego celem była przede wszystkim penetracja środowisk grekokatolickich na Zachodzie oraz Kongregacji dla Kościołów Wschodnich, odpowiedzialnej za ich funkcjonowanie w Kościele katolickim³². Sowiecki wywiad logicznie zakładał, że zasadniczym celem papieża będzie próba ożywienia Kościoła katolickiego na Litwie i Łotwie, gdzie jego struktury, choć mocno ograniczone, nadal istniały. Przewidywano także, że Ojcu Świętemu będzie zależeć na odrodzeniu i odnowieniu hierarchii katolickiej obrządku łacińskiego w zachodnich obwodach Ukrainy (zwłaszcza we

³¹ Szerzej o zadaniach Piątego Zarządu Głównego KGB pisze w swoich wspomnieniach jego wieloletni naczelnik gen. mjr Filip Bobkow. F. Bobkow, *KGB i władz*, Moskwa 1995. Zob. też E. Makariewicz, *Filip Bobkow i Piątoje Uprawlenieje KGB. Sled istorii*, Moskwa 2017; *Czekiści. Organy bezpieczeństwa w europejskich krajach bloku sowieckiego 1944–1989*, red. K. Persak, Ł. Kamiński, Warszawa 2009.

³² HDA SBU, f. 16, op. 1, spr. 171, Pierspiektivnyj plan kompleksnych mieroprijatij po proniknoveniju w specslużby stran NATO i ich agenturnuju sieť na gg. 1981–1983, ark. 148.

Lwowie) i Białorusi oraz na wsparciu działającego w podziemiu Kościoła Greckokatolickiego³³. W strategii papieża – według KGB – ważny miał być także obszar Kaukazu. Chodziło o nawiązanie dialogu i zacieśnienie stosunków z prawosławnymi i innymi Kościołami chrześcijańskimi „małych narodów” Związku Sowieckiego, przede wszystkim zaś z Gruzińską Cerkwią Prawosławną i Apostolskim Kościołem w Armenii, tak aby osłabić ich relacje z Rosyjską Cerkwią Prawosławną i wzmocnić wpływ Watykanu na południu ZSRS. Przewidywano ponadto, że jednym z elementów taktyki Jana Pawła II będzie wykorzystanie kontaktów ekumenicznych do tego, by prowadzić intensywny dialog z Rosyjską Cerkwią Prawosławną i zachęcać ją do występowania przeciwko władzom w obronie wolności religijnej³⁴.

Aparat agenturalny

Dokumentacja zgromadzona w ramach sprawy „Kapella” stanowi unikatową kolekcję dokumentów sowieckich organów represji, związanych z pontyfikatem Jana Pawła II oraz jego zaangażowaniem na kierunku wschodnim. Ukazują one podejmowane czynności operacyjne, stosowane metody i środki, ale przede wszystkim umożliwiają prześledzenie samego procesu analitycznego. Zbiór jest interesującym przyczynkiem do zbadania relacji między ZSRS a Stolicą Apostolską w ostatniej dekadzie istnienia państwa sowieckiego oraz źródłem wielu nieznanych informacji, dotyczących wiedzy i wyobrażeń KGB na temat poczynań Jana Pawła II wobec Związku Sowieckiego oraz krajów komunistycznych w Europie Wschodniej.

Istotnym mankamentem tej dokumentacji jest to, że na jej podstawie nie można określić personaliów osób wykorzystywanych przez KGB w działaniach przeciwko Watykanowi. Nie pozwala to ocenić efektywności siatki agenturalnej używanej w tej operacji ani wiarygodności dostarczanych przez nią danych. Znamy jedynie pseudonimy

³³ Dokument nr 2, s. 68.

³⁴ *Ibidem*.

osobowych źródeł informacji: „Juozapas” i „Germantas”³⁵, „Gintautas”, „Sigitas”, „Valdas”³⁶, „Petras”³⁷, „K.S.W.”³⁸, „Jonas”³⁹, „Aleksandrow”, „Stanisław”, „Kozłowski”⁴⁰, „Povilas”⁴¹, „Edvardas”⁴², „Gertruda”⁴³, „Kęstas”⁴⁴, „Gediminas”⁴⁵. Niekiedy nie są wymieniane nawet pseudonimy, jest tylko wzmianka, że informacje zostały zdobyte w wyniku pracy agentury z grona kierowniczych gremiów Kościoła na Litwie – zarówno podczas wyjazdów do Rzymu i Watykanu, jak i na podstawie kontaktów, które mieli na Litwie. Wnosić z tego można, że dokumenty, w których pojawiają się pseudonimy, zawierają dane szczególnie ważne, dlatego dla podkreślenia ich wiarygodności podawane jest źródło pochodzenia⁴⁶.

Warto zwrócić uwagę, że poza jednym pseudonimem operacyjnym pozostałe nie występują w dokumentacji Mitrochina dotyczącej agentury umieszczonej w Kościele na Litwie i wykorzystywanej przez KGB

³⁵ Dokument nr 6, s. 83.

³⁶ Dokument nr 8, s. 93.

³⁷ Dokument nr 3, s. 71.

³⁸ Dokument nr 11, s. 99.

³⁹ Dokument nr 14, s. 113.

⁴⁰ Dokument nr 21, s. 159.

⁴¹ Dokument nr 38, s. 241.

⁴² Dokument nr 39, s. 246.

⁴³ Dokument nr 50, s. 273.

⁴⁴ Dokument nr 46, s. 264.

⁴⁵ Dokument nr 35, s. 214.

⁴⁶ Problem agenturalnych powiązań przedstawicieli Kościoła katolickiego na Litwie ze strukturami KGB był przedmiotem wielu opracowań, które ukazały się na Litwie. Wśród nich należy wymienić następujące pozycje: A. Anušauskas, *KGB. Visiškaï slaptai*, Vilnius 2015; A. Grickevičius, *Užsienio lietuvių vyskupas Paulius Antanas Baltakis OFM: tarnystės Bažnyčiai ir Tėvynei kelias*, Kaunas 2018; *Lietuva 1940–1990: okupuotos Lietuvos istorija*, red. A. Anušauskas i in., Vilnius 2005; I. Miklaševič [Miklaszewicz], *Niektore aspektų wespół-pracy KGB LSRR i służby bezpieczeństwa MSW PRL skierowane przeciwko Kościołowi katolickiemu w latach 60.*, „Soter” 2009, nr 30 (58), s. 157–168; *eadem, I tentativi di utilizzare il fattore etnico nella politica delle autorità sovietiche nei confronti della Chiesa cattolica in Lituania negli anni 1944–1990* [w:] *La Chiesa cattolica in Unione Sovietica. Della Rivoluzione del 1917 alla Perestrojka 2017*, red. J. Mikrut, San Pietro in Cariano 2017, s. 827–840; *eadem, Polityka sowiecka wobec Kościoła katolickiego na Litwie 1944–1965*, Warszawa 2001; A. Streikus, *Sovietų valdžios antibažnytinė politika Lietuvoje (1944–1990)*, Vilnius 2002; *idem, Radio apaštalas*, „Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis” (Vilnius) 2008, t. 31. Te pozycje m.in. wykorzystana przy opracowaniu litewskich wątków sprawy „Kapel-la” dr Irena Miklaszewicz.

przeciwko Watykanowi. Nie można wykluczyć, że na użytek tej sprawy dokonano dodatkowego werbunku. Mitrochin wymienia natomiast agenta „Gediminas”⁴⁷ i agent o tym pseudonimie pojawia się także w „Kapelli”. Pod tym pseudonimem miał współpracować z KGB kanonik wileński ks. Česlovas Krivaitis⁴⁸, już w 1962 r. wykorzystywany do operacji dezinformacyjnych w czasie Soboru Watykańskiego II. Ksiądz Krivaitis był jedną z ważniejszych postaci w Kościele na Litwie w okresie powojennym. To kapłan o bogatej, niejednoznacznej biografii. W latach pięćdziesiątych XX w. wspierał struktury niezależnego Kościoła, odprawiał m.in. konspiracyjne nabożeństwa dla członków Żywego Różańca oraz uchodził za bliskiego współpracownika bp. Julijonasa Steponavičiusa⁴⁹, administratora apostolskiego archidiecezji wileńskiej w granicach Litwy. Po usunięciu biskupa z Wilna ks. Krivaitis w latach 1961–1978 jako wikariusz kapitulny zarządzał archidiecezją wileńską⁵⁰. Także później, kiedy nie pełnił już oficjalnych funkcji, z racji posiadanych kontaktów wśród duchowieństwa oraz laikatu miał możliwość zdobywania wielu istotnych materiałów, co powodowało, że dla KGB nadal miał znaczenie jako osobowe źródło informacji. Warto dodać, że kapituła wileńska, dokonując wyboru ks. Krivaitisa, nie była suwerenna w swej decyzji. Wybór nastąpił pod wyraźnym naciskiem władz państwowych⁵¹. Nie wiadomo, czy w tym momencie ks. Krivaitis był już agentem KGB, czy werbunek nastąpił później. Z opracowania Mitrochina wynika, że jako agent wywiadu w 1962 r. pojechał na Sobór Watykański II, chociaż nie otrzymał zaproszenia ze strony Stolicy Apostolskiej⁵². W 1965 r. przewodniczył Komisji Liturgicznej, która na Litwie nadzorowała przeprowadzenie reformy liturgicznej zalecanej przez Sobór. W tym samym roku pa-

⁴⁷ W. Mitrochin, *KGB protiv Watikana*, s. 12, <https://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/110705>, dostęp 26 VI 2020 r.

⁴⁸ Česlovas Krivaitis (1921–2004), ksiądz w latach 1961–1979 wikariusz kapitulny archidiecezji wileńskiej dla części pozostającej w granicach LSRS. W 1965 r. otrzymał od papieża Pawła VI tytuł protonotariusza apostolskiego.

⁴⁹ I. Mikłaszewicz, *Polityka sowiecka...*, s. 95, 143, 183.

⁵⁰ A. Streikus, *Sovietų valdžios antibažnytinė...*, s. 239.

⁵¹ *Ibidem*, s. 135.

⁵² *Ibidem*, 160.

pieź Paweł VI nadał mu godność protonotariusza apostolskiego. Był to tytuł honorowy i nie wiązały się z nim żadne dodatkowe uprawnienia administracyjne, jego nadanie jednak z pewnością umocniło pozycję ks. Krivaitisa w Kościele na Litwie. O jego współpracy z KGB poza Mitrochinem pisze także litewski historyk Arūnas Streikus, lecz bez podawania pseudonimu operacyjnego⁵³. Trudno powiedzieć, jaka była użyteczność „Gediminas” w okresie pontyfikatu Jana Pawła II. Nowy papież miał dobre rozeznanie w sytuacji litewskich diecezji, gdzie na skutek postawy władz państwowych nie były możliwe nominacje biskupów⁵⁴. Wikariuszy kapitulnych, najczęściej narzucanych kapitułom przez władze państwowe, darzył ograniczonym zaufaniem. Inną ważną okolicznością jest, że w tym okresie archidiecezją wileńską kierował już inny wikariusz kapitulny, ks. Algirdas Gutauskas. Nie ma źródłowych podstaw, by sądzić, że jego wybór był związany z agenturalnymi kontaktami z KGB, niewątpliwie jednak władze państwowe, a więc także miejscowa jednostka Komitetu, musiały wyrazić zgodę na jego wybór. W każdym razie „Gediminas” był użyteczny jeszcze w listopadzie 1988 r., kiedy przekazywał Kurii Rzymskiej materiały spreparowane przez Służbę „A” PGU KGB, odpowiedzialną za tzw. działania aktywne, czyli inspirację i dezinformację.

Sprawa „Kapella” jest interesującym połączeniem różnego rodzaju technik i kombinacji operacyjnych, działań podejmowanych zarówno przez jednostki funkcjonujące poza granicami ZSRS i korzystające z informacji zdobywanych przez sieć agenturalną obejmującą kontakty operacyjne i informacyjne – w tym wypadku – w Stanach Zjednoczonych oraz w Watykanie, jak i tych prowadzonych z pozycji kraju. Wykorzystuje się w nich agenturę zwerbowaną na Litwie, głównie wśród wyższego duchowieństwa rzymskokatolickiego, które miało możliwość dotarcia do Watykanu. Ponieważ nie są znane personalia, można się jedynie

⁵³ *Idem, Lithuanian Catholic Clergy and the KGB*, „Religion, State and Society” 2006, t. 34, nr 1, s. 6.

⁵⁴ S. Dziwisz, *Błogosławiony Jan Paweł II i Litwa. Wystąpienie na konferencji zorganizowanej w Kownie z okazji Jubileuszu 600-lecia Archikatedry Korwieńskiej pw. św. Apostołów Piotra i Pawła*, Serwis Informacyjny KAI, 4 V 2013 r.

domyślać, że chodzi o osoby z administracji diecezji litewskich, które do 1988 r. nie miały biskupów diecezjalnych, a jedynie administratorów apostołskich lub były zarządzane przez wikariuszy kapitulnych. Nie można jednak wykluczyć, że były to również osoby świeckie i być może dziennikarze zajmujący się tematyką kościelną. Duchowni byli jednak szczególnie cenni, gdyż w ramach oficjalnych kontaktów mieli dostęp do Kurii Rzymskiej, a także do samego Jana Pawła II.

Z pewnością część materiału analitycznego powstawała na podstawie różnorodnych źródeł, nie tylko tych pozyskanych w czasie sprawy „Kapella”. Wskazuje na to nieraz bardzo szeroki ich zakres, wykraczający poza możliwości agentury prowadzonej przez KGB na Litwie. Wydaje się więc, że na etapie opracowania informacji funkcjonariusze KGB w Wilnie korzystali z relacji pochodzących od innych źródeł osobowych, pozyskanych m.in. przez rezydenturę we Włoszech, a być może także siatkę agenturalną, która działała na usługach KGB w Watykanie⁵⁵. W „Kapelli” prawdopodobnie nie występowali funkcjonariusze wywiadu sowieckiego działający z pozycji nielegalnych – w każdym razie w znanej nam dokumentacji sprawy nie ma dowodów bezpośrednio o tym świadczących. Nie można jednak wykluczyć, że tego typu informacje były wykorzystywane, mogły pochodzić od „bratnich służb”, przede wszystkim polskich, ale także węgierskich, czechosłowackich bądź enerdowskich.

Odrębne miejsce w operacji „Kapella” zajmują dokumenty dotyczące Kościoła na Litwie, pojawiające się w tym rozpracowaniu dopiero w 1988 i 1989 r., a więc wówczas, gdy nowy sekretarz generalny KC KPZS Michaił Gorbaczow podjął próbę zmiany polityki wyznaniowej. Umożliwiło to Stolicy Apostolskiej uzyskanie realnego wpływu na bieżącą sytuację w Kościele litewskim, wcześniej zdominowaną przez układ stworzony przez sowieckie urzędy wyznaniowe oraz KGB⁵⁶. Litwa staje się wtedy ważnym polem konfrontacji z papieżem, w rozpracowaniu zaś coraz częściej pojawiają materiały odnoszące się nie tylko do kontekstu litewskiego.

⁵⁵ V. Mitrokhin, *Dossier KGB „Rapporto Mitrokhin”. Tutti i documenti dello spionaggio in Italia*, Roma 1999.

⁵⁶ Dokument nr 49, s. 270.

Można domniemywać, że wcześniej ten kierunek znajdował się w obszarze zainteresowania operacyjnego innych aniżeli wywiad struktur KGB na Litwie. Warto dodać, że w sprawie „Kapella” tematyka wewnętrzna jest analizowana nie tylko z perspektywy Litewskiej Socjalistycznej Republiki Sowieckiej, lecz także z punktu widzenia emigracji litewskiej, uważnie obserwującej sytuację w kraju w momencie, kiedy w Wilnie powstaje Sąjūdis i zaczyna stawiać postulat przywrócenia niepodległości Litwy⁵⁷. W tym samym czasie wzrasta także zainteresowanie sytuacją Kościoła w innych krajach Europy Wschodniej, przede wszystkim w Polsce, ale także w Czechosłowacji oraz w NRD. Może to świadczyć o tym, że KGB miało świadomość nadchodzących zmian i starało się zbadać, jakie mogą być ich konsekwencje dla spistości republik sowieckich, całego Związku Sowieckiego, a może nawet całego bloku wschodniego.

Wywiad z pozycji krajowych

Najważniejszą jednostką w moskiewskiej centrali KGB biorącą udział w sprawie „Kapella” był Zarząd „RT”, który był częścią centralnego aparatu sowieckiego wywiadu cywilnego, a więc PGU KGB⁵⁸. Był on odbiorcą większości szyfrogramów i raportów wysyłanych z Wilna, sam przysyłał także na Litwę materiały o charakterze ogólnym, stworzone na podstawie informacji zebranych przez inne struktury wywiadowcze KGB. Przykładem może być relacja na temat osoby sekretarza stanu Stolicy Apostolskiej, kard. Agostina Casarolego⁵⁹.

Na przestrzeni lat Zarząd „RT” przeszedł daleko idącą ewolucję, lecz zakres spraw, którymi się zajmował, zasadniczo pozostawał ten sam. Jego bezpośrednim poprzednikiem był 12 Wydział PGU KGB, który powstał na bazie 9 Wydziału Pierwszego Zarządu Głównego, przemianowanego później na 15 Wydział, a 1966 r. – na 12 Wydział PGU. W tej postaci

⁵⁷ Dokument nr 54, s. 283–285.

⁵⁸ Także w PRL w strukturach Departamentu I MSW istniały komórki terenowe, odpowiedzialne za współpracę z centralą oraz za kontakty z innymi pionami operacyjnymi. W. Bağiński, *Wywiad cywilny Polski Ludowej w latach 1945–1961*, t. 1, Warszawa 2017, s. 538.

⁵⁹ Dokument nr 36, Załącznik nr 154/1393, s. 228–230.

przetrwiał do 1980 r., kiedy zmieniono jego nazwę na Zarząd „RT”⁶⁰. Jego zadaniem było wspomaganie operacji wywiadowczych prowadzonych poza granicami Związku Sowieckiego przez terenowe komórki KGB oraz ich aktywa operacyjne – chodziło o wykorzystanie agentury zworbowanej przez struktury KGB w kraju, także cudzoziemców. Podobne działania na kierunku watykańskim były podejmowane wówczas też w Polsce, chociaż w Departamencie I MSW nie było specjalnej jednostki operacyjnej do tego powołanej. Agentura Departamentu IV MSW była natomiast przekazywana do dyspozycji Departamentu I MSW w momencie, kiedy wyjeżdżała poza granicę⁶¹.

Zarząd „RT” zajmował się także kontrolą obywateli sowieckich współpracujących z organami bezpieczeństwa Związku Sowieckiego poza jego granicami. Jego status i zakres zadań zostały opisane w rozkazie szefa PGU KGB gen. Aleksandra Sacharowskiego z 7 września 1966 r. W trakcie realizacji „Kapelli” funkcję naczelnika 12 Wydziału, a następnie Zarządu „RT” pełnili gen. Anatolij Kiriejew (1978–1879), płk Anatolij Szalniejew (1980?–1982) i gen. mjr Wiktor Władimirow (1984–1987), doświadczony czekista, mający w swym życiorysie zawodowym m.in. pracę pod przykryciem w rezydenturze w Helsinkach oraz kierowanie tą placówką w latach siedemdziesiątych XX w. Należy zakładać, że wszyscy naczelnicy Zarządu „RT” posiadali gruntowną wiedzę o „Kapelli”, gdyż nadzorowali całokształt działań funkcjonariuszy tego pionu. Ich nazwiska, poza nazwiskiem gen. Kiriejewa, nie występują jednak w dokumentach sprawy, gdyż te były dekreteowane na kolejnych naczelników 3 Wydziału Zarządu „RT”. Udział tej jednostki w sprawie „Kapella” jest zrozumiały, gdyż z pozycji moskiewskiej centrali była ona odpowiedzialna za realizację operacji podejmowanych przez jednostki terenowe KGB, w tym wypadku I Wydział KGB Litwy. To właśnie 3 Wydział Zarządu „RT” był podstawowym odbiorcą informacji, koordynował i nadzorował wszystkie poczynania podejmowane przez ekspozyturę KGB w Wilnie.

⁶⁰ L. Pawlikowicz, *Aparat centralny I Zarządu Głównego KGB jako instrument realizacji globalnej strategii Kremla 1954–1991*, Warszawa 2013, s. 97, 104.

⁶¹ W. Bułhak, *Przypadek o. Józefa Penkowskiego SVD „Konrada”* [w:] *idem, Wywiad PRL a Watykan 1962–1978*, Warszawa 2019, s. 511–522.

Znamy nazwiska dwóch funkcjonariuszy tej jednostki, naczelników 3 Wydziału Zarządu „RT” – płk. A.M. Kraba i płk. W.S. Mariejewa. To ostatnie pojawia się w dokumentacji sprawy w 1988 r. – w czasie, gdy „Kapella” była realizowana z wielką intensywnością ze względu na zmiany, jakie dokonywały się na Litwie oraz w Polsce.

Część operacji dotyczących litewskiego uchodźstwa prowadził Zarząd „K” KGB⁶², który był odpowiedzialny za kontrwywiad za granicą i zajmował się m.in. rozpracowaniem środowisk emigracyjnych⁶³. Ważną funkcję pełnił w nim płk Oleg Niecziporienko⁶⁴. Miał bogate doświadczenie służby dochodzeniowo-śledczej oraz kontrwywiadowczej, m.in. przez 10 lat pracował pod przykryciem po Linii KR (kontrwywiad zagraniczny) – jako urzędnik konsularny w Nowym Jorku. Od 1971 r. pełni funkcję naczelnika różnych kierunków (naprawlenije) w ramach 2 Służby, czyli późniejszego Zarządu „K” (kontrwywiadu), a w 1980 r. zostaje naczelnikiem 4 Wydziału w Zarządzie „K”. Zajmował się emigracją, centrami ideologicznej dywersji oraz terroryzmem. Jego obecność w aktach sprawy „Kapella”, jak sądzę, była spowodowana tym, że miał on dobre rozeznanie w działaniach operacyjnych podejmowanych wśród Litwinów w Stanach Zjednoczonych. Agentura zwerbowana na Zachodzie była ważnym aktywem operacyjnym, pozwalającym na penetrowanie Kurii Rzymskiej właśnie z pozycji emigracji – o ile bowiem w przypadku duchownych przyjeżdżających z sowieckiej Litwy Watykan zachowywał daleko posuniętą ostrożność, o tyle przedstawiciele emigracji traktował z większym zaufaniem. Na podstawie prezentowanej w tej edycji dokumentacji sprawy „Kapella” można sądzić, że działania Stolicy Apostolskiej i Jana Pawła II zostały operacyjnie zakwalifikowane jako rodzaj ideologicznej dywersji, zagrażającej bezpieczeństwu wewnętrznemu Związku Sowieckiego. Dlatego zajmował się nimi 4 Wydział Zarządu „K” Pierwszego Zarządu Głównego KGB.

⁶² Dokument nr 5, s. 78–81.

⁶³ L. Pawlikowicz, *Aparat centralny...*, s. 151.

⁶⁴ Oleg Niecziporienko (ur. w 1932 r.), pułkownik KGB. Pracował w rezydenturach KGB na Zachodzie i w centralnym aparacie PGU KGB. W latach 1980–1984 był naczelnikiem 4 Wydziału PGU KGB. Później został wykładowcą w Szkole KGB im. J. Andropowa.

Inną ważną komórką w działaniach prowadzonych w ramach „Kapelli” był Zarząd „RI”, odpowiedzialny w sowieckim wywiadzie cywilnym za zbieranie informacji, ich klasyfikację, analizę oraz tłumaczenia⁶⁵. Była to jednostka kluczowa dla opracowania wszystkich materiałów docierających do Moskwy. Jej pracę koordynował gen. por. Leonid Szebarszyn, zastępca naczelnika Zarządu „RI”, doświadczony oficer wywiadu, wcześniej szef rezydentury w Teheranie. Po powrocie z tej placówki do Moskwy w lutym 1983 r. został zastępcą naczelnika służby informacyjnej PGU KGB. Jeśli się weźmie pod uwagę, że w teherańskiej rezydenturze KGB pracował mjr Władimir Kuzyczkin, można przypuszczać, że zainteresowanie gen. Szebarszyna tematyką watykańską nie było jedynie incydentalne. Według zeznań Ali Ağcy właśnie Kuzyczkin skierował go w 1979 r. do Sofii, gdzie miał podjąć kontakt z funkcjonariuszami bułgarskich organów bezpieczeństwa i przygotować zamach na życie Jana Pawła II⁶⁶.

Można zakładać, że wszystkie informacje pozyskane w ramach sprawy „Kapella” były opracowywane pod kierownictwem Szebarszyna⁶⁷. W styczniu 1989 r., gdy dotychczasowy naczelnik Pierwszego Zarządu Głównego KGB Władimir Kriuczukow został przewodniczącym KGB, Leonid Szebarszyn zajął jego miejsce. Po nieudanym moskiewskim puczu w sierpniu 1991 r. odszedł z pracy w strukturach wywiadu.

Działania aktywne

Ważną rolę w sprawie „Kapella” odgrywają działania aktywne (ros. aktywnyje mieroprijatija), jak w nomenklaturze operacyjnej opisywano wszelkie działania dezinformacyjne. W strukturach wywiadu KGB odpowiadała za to Służba „A”, która powstała w listopadzie 1966 r. na bazie Zarządu „D” – dezinformacji. W peerelowskim wywiadzie cywilnym używano pojęcia „przedsięwzięcia aktywne”, ale w tym opracowaniu

⁶⁵ L. Pawlikowicz, *Aparat centralny...*, s. 99.

⁶⁶ Szerzej na ten temat zob. „*Papież musiał zginąć*”. *Wyjaśnienia Ali Ağcy*, wstęp i oprac. do dokumentów A. Grajewski, wyb. A. Grajewski, M. Skwara, Katowice 2011.

⁶⁷ Dokument nr 6, s. 82–83.

pozostaniemy przy terminie „działania aktywne” jako bliższym oryginalnym dokumentom sprawy. Dezinformacja jest metodą pracy operacyjnej, która polega m.in. na oddziaływaniu na opinię publiczną w celu realizacji własnych planów bądź odwrócenia uwagi od konkretnych osób czy wydarzeń. Często polega na przekazywaniu w różnej formie przeciwnikowi albo opinii publicznej (zarówno strony przeciwnej, jak i własnej) dokumentów, które mają stworzyć pozornie prawdziwy obraz jakiegoś zdarzenia lub ugruntować pewien pogląd na dany fakt⁶⁸. Wyolbrzymiano różne poboczne wątki i w ten sposób starano się odwieść od istoty zagadnienia, będącego przedmiotem działań dezinformacyjnych. Podejmowana w tym zakresie aktywność miała charakter inspiracji operacyjnej, która była „jedną z podstawowych manipulacyjnych metod pracy operacyjnej”⁶⁹. W opartych na wzorcach sowieckich instrukcjach obowiązujących w polskiej Służbie Bezpieczeństwa określano, że „dezinformowanie rzadko kiedy jest celem samym w sobie. Jest ono zazwyczaj etapem złożonych przedsięwzięć operacyjnych, elementem w tak poważnych operacjach, jakimi są kombinacje i gry”⁷⁰. Należy dodać, że „przedsięwzięcia aktywne” w pracy peerelowskiego wywiadu miały na celu przede wszystkim inspirację⁷¹. Pojęć „środki aktywne”, „działania aktywne” używały także analogiczne komórki w strukturach wywiadu Ministerstwa Bezpieczeństwa NRD (HVA Stasi)⁷². Rozumiano przez to wszystkie metody „nadające się do wywierania wpływu na przebieg zdarzeń, takie jak wzmacnianie, osłabianie, dezinformacja, informacja i demoralizacja. Takich metod używał także czechosłowacki wywiad

⁶⁸ J. Larecki, *Wielki leksykon służb specjalnych*, Warszawa 2007, s. 159–160.

⁶⁹ F. Musiał, *Podręcznik pracy operacyjnej Służby Bezpieczeństwa w świetle wydawnictw resortowych Ministerstwa Spraw Wewnętrznych PRL (1970–1989)*, Kraków 2007, s. 214–216.

⁷⁰ *Ibidem*.

⁷¹ Szerzej na ten temat zob. W. Bułhak, *Inspiracja, dezinformacja, „przedsięwzięcia aktywne” – próba rekonstrukcji analogicznych działań wywiadu MSW na kierunku watykańskim* [w:] *idem, Wywiad PRL a Watykan...*, s. 652–687.

⁷² *Massnahmen aktive* było definiowane jako działania ofensywne, prowadzone przez wywiad Stasi na kierunku zachodnim, obliczone na dezinformację oraz sianie zamętu w elitach politycznych. *Das MfS-Lexikon. Begriffe, Personen und Strukturen der Staatssicherheit der DDR*, red. R. Engelmanna i in., Berlin 2012, s. 228.

StB, prowadząc przedsięwzięcia aktywne m.in. na forum Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie⁷³.

Służba „A” KGB w ramach sprawy „Kapella” uczestniczyła w kilku przedsięwzięciach operacyjnych, doprowadziła m.in. do publikacji przygotowanego przez funkcjonariuszy artykułu w litewskiej prasie emigracyjnej⁷⁴. Tekst *Oczekiwania i nadzieje Litwinów z trójkąta suwalskiego* ukazał się w magazynie „Akiračiai”⁷⁵. Jego celem było oskarżenie papieża o nastawienie antylitewskie, czego przejawem miałyby być niechęć Ojca Świętego do włączenia leżącej w granicach Litewskiej Socjalistycznej Republiki Sowieckiej części archidiecezji wileńskiej do prowincji kościelnej Litwy⁷⁶. Artykuł miał ugruntować pogląd, że Jan Paweł II nadal myśli w kategoriach polskiego rewizjonizmu i z tego powodu nie chce dokonać zmian w administracji kościelnej na tym terenie. Emigrację litewską starano się przekonać, że papież w istocie reprezentuje stanowisko nacjonalistyczne, sprzeczne z oczekiwaniami Litwinów zarówno w kraju, jak i na emigracji. „Wierzymy, że Jan Paweł II rzeczywiście jest żywotnie zainteresowany losem katolików litewskich, co wielokrotnie deklarował – czytamy w tekście artykułu przygotowanego przez KGB. – Lubi to powtarzać emigracyjna prasa. Tymczasem już od ponad 40 lat z woli Watykanu centrum archidiecezji wileńskiej formalnie znajduje się w Białymstoku – stolicy jednego z województw PRL, a nie w stolicy Sowieckiej Litwy. Co o tym decyduje? Reprezentujący papieża biskup P[aulius] Baltakis twierdzi, że oficjalne rozporządzenia Watykan wydaje wyłącznie na podstawie prawa międzynarodowego. Co ma tu do rzeczy Wileński Kraj, który papieska Polska siłą oderwała w 1920 r. i który w październiku 1939 r. Związek Sowiecki oddał Litwie? PRL nie wysuwa wobec LSRS żadnych roszczeń terytorialnych. Czy roszczenia takie wysuwa zatem Watykan? Jest to dziwne tym bardziej,

⁷³ D. Selvage, *Operacja „Synonim”. Czechosłowacki aparat bezpieczeństwa, środki aktywne bloku sowieckiego i proces KBWE (1976–1983)*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2014, nr 1 (23), s. 119–134.

⁷⁴ Dokument nr 7, s. 85.

⁷⁵ „Akiračiai” był miesięcznikiem wydawanym w Chicago przez działaczy litewskich o orientacji liberalnej. Artykuł ukazał się w numerze 7 z 1987 r.

⁷⁶ Dokument nr 7, Załącznik, s. 87.

że swego czasu w Krakowie Jan Paweł II zasłynął jako osoba walcząca o przywrócenie zachodnich ziem katolickich prowincji polskiej i cel swój osiągnął. Dlaczego zatem Jan Paweł II, który – jak sam twierdzi – pragnie odwiedzić Litwinów, osobiście upokarza swoich podwładnych? A może papież, chociaż stoi na czele Kościoła katolickiego, wobec nas pozostaje jedynie osobą reprezentującą interesy polskiego kleru i akceptuje nacjonalistyczną wobec mniejszości etnicznych linię polskiego Kościoła katolickiego?⁷⁷.

Opublikowanie tekstu świadczy o znacznym wpływie agencji KGB w środowiskach litewskiej emigracji. Był to także środek nacisku na Stolicę Apostolską, aby została zlikwidowana administracja apostolska w Białymstoku, ustanowiona w 1945 r. w części archidiecezji wileńskiej, która pozostała w granicach państwa polskiego⁷⁸.

Plan operacji nadzorował jeden z najbardziej doświadczonych specjalistów od dezinformacji, płk Lew Sockow – zastępca szefa Służby „A” w Pierwszym Zarządzie Głównym KGB. Przykładem podobnych, chociaż podejmowanych na innym kierunku działań może być publikacja w ramach sprawy „Kapella” materiałów opracowanych przez Służbę „A” w prasie włoskiej⁷⁹.

Bardziej finezyjna okazała się kombinacja operacyjna polegająca na wykorzystaniu do dezinformowania przedstawicieli Kurii Rzymskiej agencji krajowej, w tym wypadku agenta „Gediminas”, jednego z „wysoko postawionych” – jak to określono w dokumencie – przedstawicieli Kościoła katolickiego na Litwie. Podczas wizyty w Watykanie miał on przekazać Janowi Pawłowi II oraz sekretarzowi stanu kard. Agostinowi

⁷⁷ *Ibidem*.

⁷⁸ W tej sprawie władze komunistyczne naciskały na prymasa Polski już w 1950 r. i domagały się likwidacji tzw. resztówki. Stolica Apostolska nie zgodziła się na to i deportowanego w 1945 r. z Wilna abp. Romualda Jalbrzykowskiego do końca życia (1955 r.) uznawała za metropolitę wileńskiego. Jego następcom przysługiwał natomiast tytuł administratora apostolskiego w Białymstoku. Ostateczna korekta granic kościelnych na obszarze archidiecezji wileńskiej nastąpiła dopiero 5 VI 1991 r., kiedy Jan Paweł II ustanowił diecezję białostocką, a dotychczasowego administratora apostolskiego bp. Edwarda Kisielea podniósł do rangi biskupa białostockiego. Był to ważny gest, obliczony na uporządkowanie sytuacji kościelnej na Litwie i Białorusi.

⁷⁹ Dokument nr 41, s. 251–252.

Casarolemu informacje przygotowane przez Służbę „A”. Celem było wpłynięcie w sposób pożądaný przez Moskwę na kierunek ewolucji polityki wschodniej Jana Pawła II wobec Związku Sowieckiego⁸⁰.

Na podstawie dostępnej dokumentacji trudno przesądzać, jaka była efektywność podejmowanych w ramach sprawy „Kapella” działań dezinformacyjnych. Z pewnością szum informacyjny wprowadzał zamieszanie w środowiskach kościelnych oraz w Kurii Rzymskiej, co mogło mieć dalsze konsekwencje, korzystne dla strony sowieckiej. Nie można wykluczać, że te działania były częścią innych operacji, prowadzonych na kierunku watykańskim.

Warszawa w sprawie „Kapella”

Jest sprawą otwartą, w jakim stopniu komórki analityczne KGB na potrzeby opisywanej sprawy wykorzystały materiały peerelowskiego wywiadu⁸¹. W ramach rzymskiej rezydentury o kryptonimie „Baszta” Departament I MSW miał osobowe źródła informacyjne także wśród polskiego duchowieństwa pracującego w Rzymie i dziennikarzy, a przede wszystkim wśród działających pod przykryciem dyplomatycznym oficerów wywiadu w zespole ds. kontaktów roboczych ze Stolicą Apostolską, funkcjonującym przy ambasadzie PRL w Rzymie⁸². Wiadomo, że taki obieg dokumentów istniał już w latach poprzednich, na co wskazuje m.in. liczne źródła sowieckie⁸³. Sugestie, że były one wykorzystane

⁸⁰ Dokument nr 35, s. 214.

⁸¹ Na temat współpracy wywiadów MSW i KGB do 1978 r. zob. W. Bulhak, *Funkcjonowanie wspólnoty wywiadowczej państw bloku sowieckiego w działaniach skierowanych przeciwko Kościołowi i Stolicy Apostolskiej* [w:] *idem, Wywiad PRL a Watykan...*, s. 185–212.

⁸² Szerzej na ten temat zob. A. Grajewski, E. Bońkowska, *Dyplomaci pod przykryciem. Historia kilku przypadków „na kierunku watykańskim”*, „Polski Przegląd Dyplomatyczny” 2010, nr 3; P. Kowal, *Papież, czyli zagrożenie dla komunizmu. „Polityka wschodnia” Stolicy Apostolskiej w latach 1978–1985 w dokumentach służb specjalnych PRL*, „Rocznik Instytutu Europy Wschodniej” (Lublin) 2016.

⁸³ Przykładem takiej współpracy jest m.in. trzypięciotomowe opracowanie KGB pt. „Walka organów bezpieczeństwa państwowego z destrukcyjną działalnością Kościoła katolickiego”. Analizowany jest w nim stosunek papieży XX w. do komunizmu oraz Związku Sowieckiego. Przy opisie sytuacji Kościoła katolickiego w Polsce autorzy opracowania powołu-

w sprawie „Kapella”, zawiera pierwszy rozkaz gen. Kiriejewa inicjujący całą operację, wymienia on bowiem trzy poziomy pozyskiwania do niej informacji: przez agenturę, wykorzystanie możliwości operacyjnych niektórych wydziałów Pierwszego Zarządu Głównego KGB oraz innych struktur Komitetu, wreszcie – „dzięki naszym przyjaciom”⁸⁴. Niewątpliwie przy tworzeniu materiałów analitycznych posługiwano się informacjami przysyłanymi z przedstawicielstwa KGB przy MSW PRL, czyli tzw. Grupy Narew w Warszawie, o czym świadczy dokument opisujący sytuację przed III pielgrzymką Jana Pawła II do Polski⁸⁵ czy inny, prezentujący poglądy kierownictwa KC PZPR na konsekwencje tej pielgrzymki. Ten drugi bazował na nieformalnych rozmowach z przedstawicielami aparatu partyjnego w Warszawie⁸⁶. Oznacza to, że w centrali moskiewskiej KGB mógł istnieć rozdzielnik, według którego materiały pochodzące z obszaru krajów socjalistycznych bądź z Watykanu, jeśli dotyczyły Jana Pawła II i Związku Sowieckiego, trafiały do Wilna. Oczywiście nie wyklucza to innego obiegu informacji, które w centrali wywiadu KGB były zapewne selekcjonowane i trafiały do teczek różnych spraw operacyjnych prowadzonych przeciwko Janowi Pawłowi II albo dotyczących jego otoczenia i tzw. polityki wschodniej Stolicy Apostolskiej. Z dokumentu pt. „Stosunki między Kościołem katolickim a innymi Kościołami i organizacjami kościelnymi w PRL”, powstałego w lutym 1988 r., wynika, że na potrzeby operacji „Kapella” wysłano do Warszawy specjalną agenturę, dysponującą w Polsce własnymi kontaktami, aby na miejscu zbierała dane dotyczące interesujących wywiad sowiecki kwestii wyznaniowych. Byli to prawdopodobnie, na co wskazuje charakter przekazywanych informacji, przedstawiciele aparatu partyjnego, administracji państwowej odpowiedzialnej za sprawy wyznaniowe oraz osoby z kontaktami w środowisku Stowarzyszenia Pax⁸⁷. Na podstawie źródeł

ją się na dokumenty dostarczone przez „polskich towarzyszy”. HDA SBU, f. 13, op. 135, spr. 929.

⁸⁴ Dokument nr 2, s. 69.

⁸⁵ Dokument nr 9, s. 94–95.

⁸⁶ Dokument nr 16, s. 117–118.

⁸⁷ Dokument nr 21, s. 158–159.

agenturalno-operacyjnych w Polsce opracowany został także materiał pt. „O rozwoju katolicyzmu w PRL” z maja 1988 r.⁸⁸

W ramach sprawy „Kapella” informacje w Warszawie zbierała również osoba o pseudonimie „Erudyta”⁸⁹, której status operacyjny był określany jako „osoba zaufana”. O tym, że KGB posiadało dobre rozeznanie w poglądach członków gremiów kierowniczych PZPR, świadczy szyfrogram przesłany z Wilna do Moskwy, w którym oceniano wizytę Michaiła Gorbaczowa w Polsce w lipcu 1988 r.⁹⁰ Zapewne nie tylko struktury wywiadu KGB Litwy miały możliwości działania operacyjnego na terenie Polski. Cytowane materiały wskazują, że aktywność sowieckiego wywiadu w PRL nie ograniczała się jedynie do kontaktów oraz osobowych źródeł informacji prowadzonych przez rezydenturę KGB w Warszawie.

Warto zauważyć, że w drugiej połowie lat osiemdziesiątych ubiegłego wieku rósł udział działań KGB nakierowanych na Polskę, czego w pierwszej fazie sprawy „Kapella” nie było. Jakby świadomość nadchodzącego w Polsce przełomu nakazywała ze szczególną uwagą obserwować to, co się dzieje w Warszawie. Być może stała za tym ocena, że zmiany w Polsce, do których dochodziło m.in. w konsekwencji pontyfikatu Jana Pawła II, będą miały coraz większy wpływ na bieg wydarzeń w Związku Sowieckim, zwłaszcza na Litwie. Jeśli mówimy o polskim kontekście sprawy „Kapella”, to należy dodać, że obiektem zainteresowania była także mniejszość litewska żyjąca na Suwalszczyźnie. Starano się inwigilować tę społeczność oraz pracującego w Puńsku duszpasterza ks. Ignacego Dziermejkę⁹¹.

Centrala wywiadu KGB w Moskwie dbała o to, by placówka w Wilnie była dobrze zorientowana nie tylko w zagadnieniach będących bezpośrednim przedmiotem jej zainteresowania operacyjnego w ramach prowadzonej sprawy, lecz także w szerszym kontekście. Funkcjonariuszom przesyłano materiały pozwalające na lepsze rozeznanie się w całokształcie

⁸⁸ Dokument nr 25, s. 175–178.

⁸⁹ Dokument nr 40, s. 249.

⁹⁰ Dokument nr 30, s. 201–203.

⁹¹ Dokument nr 45, s. 260.

aktywności Stolicy Apostolskiej na arenie międzynarodowej⁹². W maju 1988 r. Moskwa wskazała nowe obszary, które miały się stać elementem kolejnego rozpracowania w ramach „Kapelli”. To przede wszystkim nuncjatury apostolskie, krajowe episkopaty, organizacje chrześcijańskie zaangażowane w działalność społeczną, jak Akcja Katolicka, Pax Christi i podobne – katolickie – środki masowego przekazu oraz kościelne uczelnie wyższe⁹³. Wytyczne jednoznacznie wskazują, że poprawa stosunków Stolicy Apostolskiej ze Związkiem Sowieckim wcale nie oznaczała ograniczenia działań operacyjnych, wręcz przeciwnie, zapowiadała ich dalszą intensyfikację. W tym samym dokumencie jest mowa o możliwości przyjazdu Jana Pawła II do Związku Sowieckiego czy o nawiązaniu stosunków dyplomatycznych między Stolicą Apostolską a ZSRS, a jednocześnie mobilizuje się „czekistów” do czujności i aktywności. Takie podejście wynikało z generalnej oceny przedstawionej we wstępie dokumentu, że – pomimo taktycznego zbliżenia – „Watykan i Kościół Rzymskokatolicki to [...] silny i dobrze zorganizowany przeciwnik polityczno-ideowy”⁹⁴. Opinia ta jest kluczowa dla zrozumienia logiki stałej aktywności wywiadu KGB na kierunku watykańskim, choć kończył się czas konfrontacji ideologicznej, a zimna wojna znajdowała się w okresie schyłkowym. Nie rezygnowano przy tym ze współpracy z „przyjaciółmi”, co zdaje się sugerować dalsze współdziałanie z jednostkami wywiadowczymi w Warszawie oraz w innych krajach bloku wschodniego.

Wnioski z III pielgrzymki do Polski

W centrum zainteresowania sowieckiego wywiadu pozostawały nie tylko działania Stolicy Apostolskiej wobec Związku Sowieckiego, lecz także rozwój sytuacji w poszczególnych krajach Europy Wschodniej, zwłaszcza w Czechach, na Słowacji, Węgrzech oraz w Polsce. To zainteresowanie

⁹² Dokument nr 26, s. 179–183.

⁹³ Dokument nr 27, s. 192.

⁹⁴ *Ibidem*, s. 185.

jest szczególnie widoczne, jeśli się analizuje dokumenty, które w ramach sprawy „Kapella” powstały w związku z III pielgrzymką papieską do Polski w czerwcu 1987 r.

Była to najbardziej polityczna ze wszystkich pielgrzymek, które Jan Paweł II odbył do Polski rządzonej przez komunistów⁹⁵. Między 8 a 14 czerwca 1987 r. – poza Warszawą – papież odwiedził Lublin, Tarnów, Kraków, Szczecin, Gdynię, Gdańsk, Częstochowę oraz Łódź. Wszędzie na jego spotkanie wyszły setki tysięcy rodaków. Religijną kulminacją wizyty były papieska inauguracja i zakończenie II Krajowego Kongresu Eucharystycznego w Warszawie.

Przygotowania trwały wiele miesięcy, ale najważniejsze decyzje zapadły na przełomie lat 1986 i 1987. Kluczowe było spotkanie papieża z gen. Wojciechem Jaruzelskim, które miało miejsce 13 stycznia 1987 r. w Watykanie. Generał występował na nim jako przewodniczący Rady Państwa. Istotny wpływ na klimat tych przygotowań miały relacje między gen. Wojciechem Jaruzelskim a sekretarzem generalnym KC KPZS Michaiłem Gorbaczowem, który wiosną 1985 r. zainicjował wiele reform społecznych, nazwanych później „przebudową” (pierestrojką). Pod koniec 1986 r. Gorbaczow i jego polityczne otoczenie zrozumieli, że bez głębszych reform nie uda się zmienić społeczeństwa⁹⁶. Gwałtowny spadek cen ropy naftowej w 1985 r. oraz wzrost obsługi długu zagranicznego spowodowały, że w latach 1987–1988 kryzys gospodarczy przekształcił się w kryzys całego systemu⁹⁷. W listopadzie 1986 r. Gorbaczow zapowiedział wycofanie wojsk sowieckich z Afganistanu oraz zmiany w sowieckiej doktrynie międzynarodowej. Stwarzało to szansę na zwiększenie samodzielności krajów „demokracji ludowej”, choć granice ich suwerenności nie zostały jasno określone. Zmiany w Moskwie były

⁹⁵ Szerzej na temat uwarunkowań tej pielgrzymki zob. A. Grajewski, *Pielgrzymka wielu przełomów. Międzynarodowe uwarunkowania III pielgrzymki Jana Pawła II do Polski* [w:] *Brama do wolności. III pielgrzymka Jana Pawła II do Polski – „Puerta hacia la libertad”. III peregrinación de Juan Pablo II a Polonia*, red. Z. Struzik, P. Skibiński, Warszawa 2012.

⁹⁶ M. Heller, *Siódmy sekretarz. Blask i nędza Michaiła Gorbaczowa*, Lublin 1993, s. 181.

⁹⁷ W. Marciniak, *Transformacja w Rosji i Polsce – różnice i podobieństwa* [w:] *Białe plamy – czarne plamy. Sprawy trudne w relacjach polsko-rosyjskich (1918–2008)*, red. A.D. Rotfeld, A.W. Torkunow, Warszawa 2010, s. 584.

bardzo uważnie obserwowane w Warszawie. Generał Jaruzelski jako jeden z nielicznych przywódców z bloku wschodniego poparł pierestrojkę. Uznał, że jest ona szansą na wzmocnienie własnej pozycji, a także daje pole manewru niezbędne w polityce krajowej. Być może Paweł Kowal ma rację, pisząc, że jednym z celów Jaruzelskiego było stworzenie jakiegoś wariantu fińskiego, czyli modelu kraju powiązanego ściśle sojuszami ze Związkiem Sowieckim, ale realizującego własny model w polityce wewnętrznej⁹⁸. Pytanie, czy w ogóle model fiński był w polskich warunkach realny i czy społeczeństwo chciałoby go zaakceptować, pozostaje otwarte. Także ekipa Michaiła Gorbaczowa u progu 1987 r. miała świadomość, że potrzebne są zmiany bardziej radykalne, doraźne działania po prostu się nie sprawdziły i nie przyniosły efektów – ani w polityce wewnętrznej, ani w międzynarodowej. Pielgrzymka Jana Pawła II do Polski była zarówno dla polskich, jak i sowieckich komunistów ważnym sprawdzianem, jak się zachowa społeczeństwo w sytuacji wymuszonej przez obecność gościa z Watykanu tolerancji postaw, normalnie nieakceptowanych przez władze.

Już na etapie przygotowań do wizyty strona sowiecka starała się nie dopuścić do tego, aby spotkania z Ojcem Świętym odbywały się w pobliżu granic ze Związkiem Sowieckim. W maju 1987 r. w KGB na podstawie telegramu z rezydentury powstaje notatka, ostrzegająca przed możliwością takiego właśnie zlokalizowania jednego z papieskich spotkań. Mówi się w niej o tym, że wizyta została zaplanowana w taki sposób, aby wzmocnić religijno-nacjonalistyczne oddziaływanie na ludność mieszkającą w Litewskiej Socjalistycznej Republice Sowieckiej oraz w zachodnich obwodach Ukrainy⁹⁹. W tym celu papież zamierzał odwiedzić trójkąt suwalski, jak analitycy KGB określali rejon Sejny, zamieszkiwany przez mniejszość litewską, od czasu pontyfikatu Jana Pawła II stała się ona bowiem przedmiotem rozpracowania ze strony KGB. Papież podczas swych wystąpień miał także wspominać o prześladowaniach, jakich

⁹⁸ P. Kowal, *Koniec systemu władzy. Polityka ekipy gen. Wojciecha Jaruzelskiego w latach 1986–1989*, Warszawa 2012, s. 265.

⁹⁹ Dokument nr 9, s. 94–95.

doświadczają osoby wierzące w Związku Sowieckim, a ich przejawem miałyby być niemożność odwiedzenia przez niego republik bałtyckich i zachodniej Ukrainy¹⁰⁰.

Jak się wydaje, alarm był przedwczesny. Ze znanych dokumentów nie wynika, by Jan Paweł II w czasie pobytu w Polsce w 1987 r. planował spotkania w rejonie pogranicza z Litwą. Czujność sowieckich służb prawdopodobnie była wywołana wcześniejszymi planami odwiedzenia przez papieża Litwy w 1987 r. – w roku jubileuszu 600-lecia chrztu tego kraju. Do wizyty nie doszło z powodu braku zgody Moskwy, jednak wywiad sowiecki z wielką uwagą śledził przygotowania i być może cytowana notatka jest przejawem swoistego dmuchania na zimne. Nie ulega jednak wątpliwości, że Jan Paweł II w latach osiemdziesiątych ubiegłego stulecia nie mógł odwiedzić diecezji graniczących ze Związkiem Sowieckim. Wszelkie rozmowy na ten temat były z góry torpedowane w Warszawie przez przywódców komunistycznych, którzy podkreślali, że Moskwa nie życzy sobie pobytu papieża w rejonach przygranicznych. Cytowana informacja potwierdza istnienie takiej tendencji oraz świadczy o tym, jak wrażliwą dla ZSRS kwestią była każda wizyta papieża w Polsce.

W ocenie KGB III pielgrzymka Jana Pawła II do Polski była wielkim zwycięstwem papieża i sukcesem strony solidarnościowej. W obszernym dokumencie napisano m.in.: „Pierwsza wizyta papieża w PRL w 1979 r. była równoznaczna z wtargnięciem Zachodu i doprowadziła do powstania dwuwładzy w tym kraju. Wizyta była manifestacją ideologicznego pluralizmu, przygotowaniem do przeprowadzenia zorganizowanej ideologicznej i politycznej ofensywy Kościoła, który do swoich celów wykorzystał rosnącą siłę opozycji antysocjalistycznej w tym kraju. Druga wizyta, która odbyła się w 1983 r., pokazała, że papież postawił na całkowitą ekspansję katolicyzmu w warunkach socjalizmu. Umocnił się autorytet Kościoła jako drugiej siły w państwie. Wizyta wzmocniła poczucie patriotyzmu o zabarwieniu nacjonalistycznym, co jest szkodliwe z punktu widzenia wychowania obywateli w duchu socjalistycznego internacjonalizmu. Wizyta sprzyjała przetrwaniu i umocnieniu się w Pol-

¹⁰⁰ *Ibidem.*

sce wcześniejszych tendencji antysocjalistycznych, które kultywowali w podziemiu działacze »Solidarności«. Podczas trzeciej wizyty stosunki Kościoła z socjalistycznym państwem były nieco lepsze. Większość w kraju stanowi ludność wierząca, wobec czego rząd musi iść na kompromis z katolickimi instytucjami kościelnymi i uznawać »konstruktywne« aspekty polityki episkopatu. Episkopatowi z kolei zależy dziś na zachowaniu dobrych relacji z socjalistycznym państwem. Liczy on bowiem na stopniowe zwiększenie swojego wpływu na życie państwa oraz na jego »relatywizację«. Episkopat jest siłą mającą w kraju przewagę liczebną, dlatego nie uznaje wiodącej roli PZPR. Ale partia komunistyczna jest w PRL siłą wpływową pod względem jakościowym¹⁰¹. W dalszej części dokumentu napisano, że wizyta wykroczyła poza ramy religijne, papież mówił bowiem o wielu politycznych, społecznych i ekonomicznych aspektach życia państwa. „Jednoznacznie krytyczny ton Jana Pawła II nierzadko elektryzował tłumy¹⁰² – odnotowali analitycy z KGB. W ich przekonaniu przejawem polityzacji papieskich przemówień były „częste wzmianki o zmarłym księdzu ekstremiście J[erzym] Popiełusze, którego osoba jest symbolem napiętych relacji między Kościołem a państwem, nawiedzenie jego grobu, jak również wyraźne dążenie do reanimacji związku zawodowego »Solidarność«, demonstracyjne składanie hołdu robotnikom zabitym w 1970 r. w Gdańsku itd.¹⁰³. Wszystko to w przekonaniu autorów dokumentu świadczyło o krytycznym stosunku Jana Pawła II „nie tylko wobec dawnej, lecz również teraźniejszej i przyszłej linii polityki zmierzającej do budowy socjalizmu w PRL¹⁰⁴. W tej ocenie specjalne miejsce poświęcono beatyfikacji Karoliny Kózkówny w Tarnowie. „Wydarzenie to – jak napisano – zasługuje na bardziej szczegółową analizę. Mowa jest bowiem o osobie, która w czasach I wojny światowej obroniła swoją kobiecą godność przed carskim żołnierzem. Zdaniem papieża Kózkówna jest symbolem sprzeciwu wszystkich Polaków, sym-

¹⁰¹ Dokument nr 11, s. 100–101.

¹⁰² *Ibidem*, s. 101.

¹⁰³ *Ibidem*.

¹⁰⁴ *Ibidem*.

bolem walki w obronie wolności, godności i praw człowieka”¹⁰⁵. W tej ocenie nie pobrzmiewają już jednak tony niepokoju, charakterystyczne dla notatki sporządzonej przed wizytą, kiedy strona sowiecka domagała się odwołania tego punktu programu.

Autorzy raportu trafnie ocenili, że obecność papieża doprowadziła do ponownego duchowego przebudzenia Polaków. Jan Paweł II ożywił mit „Solidarności”. Przekonywał społeczeństwo i władze, że Związek nadal może być użytecznym narzędziem dialogu społecznego. Przyjechał do Polski zmęczonej przedłużającym się kryzysem społecznym, politycznym i gospodarczym. Zostawił kraj, którego mieszkańcy poczuli, jak smakuje wolność, i zobaczyli, że jest ona na wyciągnięcie ręki. Być może dlatego raport podsumowuje zaskakująco realistyczna konkluzja, że po zakończeniu wizyty należy się nie tylko liczyć z umocnieniem religijności wśród robotników, chłopów i inteligencji. „Można się również spodziewać przejawów wojującego klerykalizmu oraz sytuacji, kiedy na tym gruncie dojdzie do pewnej legalizacji sił opozycyjnych w państwie socjalistycznym”¹⁰⁶. Stało się to już rok później, po fali strajków w sierpniu 1988 r. oraz rozpoczęciu rozmów Lecha Wałęsy i grupy jego doradców z ministrem spraw wewnętrznych gen. Czesławem Kiszczakiem.

Raport poza oczywistymi konstatacjami, powstałymi na bazie uważnej obserwacji przebiegu wizyty papieskiej, zawiera przypuszczenie, że w Polsce w nieodległym czasie nastąpi legalizacja opozycji. To wskazuje, że kierunek przemian, które doprowadziły do legalizacji NSZZ „Solidarność” w 1989 r., nie był dla Moskwy zaskoczeniem. Analitycy KGB trafnie prognozowali taki rozwój wydarzeń. Cytowany dokument nie jest zapewne jedyny, jaki powstał w kierownictwie KGB po tej pielgrzymce. Dowodzi, że sowiecki wywiad miał realistyczną ocenę III papieskiej pielgrzymki do ojczyzny, logicznie przewidywał jej konsekwencje i wyciągał prawidłowe wnioski. Otwarta natomiast pozostaje kwestia, jak te oceny zostały przyjęte przez sowieckie kierownictwo polityczne i w jaki sposób wpływały na postępowanie Moskwy wobec Polski.

¹⁰⁵ *Ibidem*, s. 103.

¹⁰⁶ *Ibidem*, s. 105.

Kontekst ukraiński

Pamiętając o tym, że „Kapella” może mieć ukraiński odpowiednik, warto przeanalizować dokumenty wytworzone przez KGB Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Sowieckiej na temat pontyfikatu Jana Pawła II. Niewiele uwagi poświęcono w nich Kościołowi katolickiemu obrządku łacińskiego, który na Ukrainie jako struktura diecezjalna wówczas nie istniał. Nie było możliwości wykorzystania lokalnej agentury, by przez nią dotrzeć do Watykanu, co było możliwe na Litwie. Dlatego głównym celem działań było zbieranie informacji na temat Kościoła Greckokatolickiego, który oficjalnie w USRS został zlikwidowany – w 1946 r. w Galicji Wschodniej, w 1948 r. na Rusi Zakarpackiej – trwał jednak nadal w podziemiu. Głównym figurantem tego rozpracowania – poza Janem Pawłem II – był przebywający od 1963 r. na wygnaniu w Rzymie kard. Josyf Slipyj (nazwisko rodowe Kobernyčkyj-Dyczkowskyj), metropolita większy Lwowa, zwierzchnik tego Kościoła, niezłomny świadek wiary, który 18 lat spędził w łagrach i na zesłaniu¹⁰⁷. Represjonowany był jako religijny przywódca i jako reprezentant ukraińskiej idei narodowej, należy bowiem pamiętać, że prześladowania religijne na Ukrainie Zachodniej oraz na Zakarpaciu miały także szerszy kontekst polityczny. Wpisywały się one w sowiecki plan rusyfikacji Ukrainy, którego częścią był zamiar umocnienia na tych terenach pozycji patriarchatu moskiewskiego jako wspólnoty lojalnej, uległej wobec komunistów. Kardynał Slipyj w Rzymie utworzył Ukraiński Uniwersytet Katolicki, który miał filie w różnych krajach. Był aktywnym członkiem Kongregacji dla Kościołów Wschodnich, a w 1965 r. otrzymał godność kardynalską. Wielokrotnie wizytował środowiska ukraińskiej diaspory na całym świecie i budził w nich nadzieje na odrodzenie Kościoła oraz ukraińskiej niezależności. Nieoficjalnymi kanałami utrzymywał kontakty z działającym w podziemiu Kościołem na Ukrainie. Stolica Apostolska jednak w tym czasie nie upominała się o legalizację Kościoła Greckoka-

¹⁰⁷ I. Rapp, *Josyf Slipyj (1892–1984)* [w:] *Słownik dysydentów. Czołowe postacie ruchów opozycyjnych w krajach komunistycznych w latach 1856–1989*, t. 2, oprac. A. Daniel, Z. Głuza, Warszawa 2007, s. 677–679; W. Roszkowski, *Slipyj Josyf* [w:] *Słownik biograficzny Europy Środkowo-Wschodniej XX wieku*, red. W. Roszkowski, J. Kofman, Warszawa 2004, s. 1157–1159.

tolickiego, nad podstawowe prawa katolików obrządku wschodniego na Ukrainie przedkładała dialog z rosyjskim prawosławiem, który był także nieoficjalnym sposobem dotarcia do naczelnych władz na Kremlu.

To się zmieniło, kiedy papieżem został kard. Karol Wojtyła. Bardzo szybko się okazało, że w jego programie wsparcia narodów pobratymczych Kościół Greckokatolicki zajmuje ważną rolę. Nie uszło uwagi funkcjonariuszy KGB, że Jan Paweł II już w listopadzie 1978 r. przyjął na audyencji kard. Josyfa Slipego¹⁰⁸, który w liście przekazanym papieżowi w tymże miesiącu postulował wielorakie działania duszpasterskie, a także wykorzystanie obchodów Millennium Chrztu Rusi Kijowskiej w 1988 r. do upomnienia się o losy Kościoła skazanego przez Stalina na zagładę. W marcu 1979 r. Jan Paweł II udzielił kardynałowi pozytywnej odpowiedzi, obiecując zaangażowanie się w obchody milenijne¹⁰⁹. Ranga podniesionych w liście spraw była tak wielka, że ze względu na przygotowania do pielgrzymki do Polski został on opublikowany dopiero po powrocie papieża z Warszawy¹¹⁰. Istniała obawa, że Moskwa może użyć kwestii greckokatolickiej jako elementu przetargowego i domagać się od papieża – w zamian za zgodę na pielgrzymkę – odstąpienia od planów wspierania wspólnoty ukraińskiego Kościoła katolickiego. W marcu 1980 r., odpowiadając na inicjatywę kard. Slipego, papież zwołał do Watykanu synod Kościoła Greckokatolickiego. Wybrany został wówczas następca sędziwego kard. Slipego, abp Myrosław Lubaczewski, opiekun licznej ukraińskiej diaspory w Kanadzie. Przesłanie tych działań było jasne, papieństwo nadal uznaje prawo do istnienia Kościoła Greckokatolickiego na Ukrainie, a także w innych krajach komunistycznych, gdzie został zlikwidowany.

W kontekście sprawy „Kapella” warto zwrócić uwagę na reakcję KGB Ukrainy na wybór Jana Pawła II. W Kijowie bardzo szybko oceniono, że pontyfikat ten będzie czynnikiem destabilizującym system sowiecki.

¹⁰⁸ G. Przebinda, *Większa Europa. Papież wobec Rosji i Ukrainy*, Kraków 2001, s. 172.

¹⁰⁹ Łyst do Błazenniszoho Josyfa Kardynała Slipoho, 19 III 1979 [w:] *Słowo Swiatyszoho Otcia Iwana Pawła II do Ukrajiny*, red. J. Gbur, Lwów 2001, s. 12–13.

¹¹⁰ G. Weigel, *Świadek nadziei. Biografia papieża Jana Pawła II*, tłum. M. Tarnowska, Kraków 2005, s. 465.

KGB USRS obawiało się, że Ojciec Święty na nowo zdefiniuje kwestię legalizacji Kościoła Greckokatolickiego, co będzie miało ogromne konsekwencje polityczne dla Ukrainy. Pierwszy dokument KGB z Kijowa został przekazany do KC Komunistycznej Partii Ukrainy już 1 listopada 1979 r.¹¹¹ i był utrzymany w nieco alarmistycznym tonie. Przewodniczący KGB USRS gen. płk. Witalij Fedorczuk przewidywał intensywne działania nowego papieża na kierunku wschodnim. W jego ocenie Jan Paweł II jako bliski, co podkreślono, współpracownik prymasa Polski kard. Stefana Wyszyńskiego, przywiązującego wielką wagę do wsparcia katolików w Związku Sowieckim, będzie mógł realizować ten plan w wymiarze globalnym. Oznaczało to pomoc papieża dla katolików na Ukrainie, Białorusi i Litwie.

Środowiska katolickie obrządku łańciskiego nie były na Ukrainie silne ani liczne – według informacji KGB w listopadzie 1978 r. było zarejestrowanych 98 parafii, głównie w obwodzie chmielnickim (Podole) oraz lwowskim i tarnopolskim, i pracowało w nich 43 miejscowych kapłanów – ale wszystkie na wybór kard. Wojtyły zareagowały aktywizacją pracy duszpasterskiej. Znacznie większy niepokój czekistów budziło natomiast wsparcie, którego nowy papież udzielił zdelegalizowanemu Kościołowi Greckokatolickiemu w USRS. Według szczegółowych danych z końca 1978 r. na Ukrainie, przede wszystkim w jej zachodniej części oraz na Zakarpaciu, w podziemiu działało ok. tysiąc kapłanów i zakonników greckokatolickich oraz 6 tajnych biskupów.

Jan Paweł II w opinii KGB Ukrainy był niebezpiecznym przeciwnikiem ideowym, a jego wybór był wynikiem knowań zachodnich ośrodków ideologicznej dywersji, które w drugiej połowie lat siedemdziesiątych XX w. pod hasłami walki o prawa człowieka i swobody religijne przygotowały wielką kampanię destabilizacji sytuacji wewnętrznej Związku Sowieckiego. „Aby taka kampania była skuteczna – napisał w charakterystyce Karola Wojtyły przygotowanej na początku stycznia 1979 r.

¹¹¹ HDA SBU, f. 16, op. 1, spr. 1150, K izbraniju kardynała K. Wojtyły gławoj rimsko-katolickoj Cerkwi. Informacyonnoje soobsczenije dla CK KP Ukrainy, Kijów, 1 XI 1979 r., ark. 121–122.

W. Komarow, jeden z naczelników KGB USRS – konieczny był odpowiedni papież”¹¹². W ten sposób doszło do wyboru znanego „z reakcyjnych poglądów [...] żarliwego antykomunisty” kard. Karola Wojtyły. To ważna konstatacja, gdyż pozwala zrozumieć logikę wszystkich późniejszych działań prowadzonych przez sowieckie organy bezpieczeństwa wobec Ojca Świętego. Zwalczanie jego pontyfikatu było elementem globalnej konfrontacji Wschodu z Zachodem, a w tej walce wszystkie środki były dozwolone. Analitycy KGB w swych dokumentach często powtarzali informacje o bliskich związkach kard. Wojtyły ze Zbigniewem Brzezińskim oraz z metropolitą Wiednia kard. Franzem Königiem, który miał odgrywać ważną rolę w czasie konklawe 1978 r. W nowej sytuacji KGB Ukrainy zaplanowało intensywne działania operacyjne wobec duchowieństwa rzymskokatolickiego oraz greckokatolickiego. Chodziło o jego zastraszenie, ale także o zdobycie wpływów w tym środowisku, by móc kontrolować kanały informacyjne między Ukrainą a Watykanem, oraz o zbudowanie w nim agentury, zdolnej do kształtowania opinii Stolicy Apostolskiej na temat sytuacji w republice.

Pierwsze dwa lata pontyfikatu Jana Pawła II utwierdziły kierownictwo KGB w Kijowie w przekonaniu, że sytuacja rozwija się w niebezpiecznym dla Związku Sowieckiego kierunku. Pisał o tym w grudniu 1980 r. gen. Fedorczyk w kolejnym raporcie skierowanym na ręce szefa partii na Ukrainie Szczerbickiego¹¹³. W ocenie generała papież, wspierając grekokatolików, zakwestionował suwerenność państwa sowieckiego i poparł nacjonalizm, gdyż „Kościół unicki jest ideowym wsparciem dla ukraińskiego nacjonalizmu i przygotowuje kierownicze kadry dla nacjonalistów”¹¹⁴. Niezwykle ciekawa jest zaprezentowana w tym raporcie statystyka tzw. przestępstw przeciwko ustawie wyznaniowej, która była kagańcem narzuconym przez sowieckie państwo wszystkim wspólnotom religijnym. Otóż w 1979 r., po roku pontyfikatu Jana Pawła II, odno-

¹¹² *Ibidem*, spr. 1151, Dokładna zapiska dla CK KP Ukrainy, Kijów, 16 I 1979 r., ark. 92–93.

¹¹³ Informacja KGB Ukrainy dla CK KP Ukrainy, tow. Szczerbickij, 14 XII 1980 r., nr 242 [w:] *Patriarch Josyf Slipyj u dokumentach radiańskich orbaniw derżawnoji bezpeky 1939–1987*, red. W. Serhijczuk, t. 2, Kyjiw 2012, s. 432–439.

¹¹⁴ *Ibidem*, s. 433.

towano pięciokrotny wzrost przypadków łamania sowieckiego prawa wyznaniowego, co było interpretowane jako odpowiedź społeczna na papieskie wezwanie do odważnego wyznawania wiary. Dotyczyło to przede wszystkim Litwy i Ukrainy, gdzie w środowiskach katolickich – zarówno obrządku łacińskiego, jak i wschodniego – powstały niezależne komitety ochrony praw ludzi wierzących. Na skalę masową zaczęto prowadzić nielegalne nauczanie religii oraz wydawać poza cenzurą publikacje religijne. Pod wpływem pontyfikatu Jana Pawła II powstały środowiska dysydentów, które do haseł ruchu obrony praw człowieka dodały postulat obrony wolności sumienia oraz swobód religijnych¹¹⁵. Na podobne konkluzje natrafiamy w dokumentacji sprawy „Kapella”, co może dowodzić, że taka była generalna ocena tego pontyfikatu.

Zmiany na Wschodzie

Z analiz prezentowanych w dokumentach „Kapelli” wynika, że szczególną uwagę poświęcano działaniom papieża w drugiej połowie lat osiemdziesiątych XX w. W 1986 r. w Związku Sowieckim zostały podjęte głębokie reformy społeczne i polityczne, zainicjowane przez nowego sekretarza generalnego KC KPZS Michaiła Gorbaczowa¹¹⁶. Jednym z elementów tych reform było złagodzenie polityki wyznaniowej, co pozytywnie odczuły przede wszystkim wspólnoty Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej. Jan Paweł II obserwował te zmiany i polecił zintensyfikować dialog z rosyjskim prawosławiem, słusznie przy tym zakładał, że powiększenie obszaru wolności dla Kościoła prawosławnego będzie miało pozytywne skutki dla innych grup religijnych, także katolików¹¹⁷. Stolica Apostolska prowadziła z Moskwą dialog na trzech poziomach: politycznym – z władzami komunistycznymi, ekumenicznym – z patriarchatem moskiewskim oraz religijnym – ze wspólnotami katolickimi w Związku Sowieckim, przede wszystkim na Litwie, gdzie katolicy stanowili zde-

¹¹⁵ Szerzej na temat raportu gen. Fedorczyka zob. A. Grajewski, *Ważne źródło. Wokół raportu gen. Witalija Fedorczyka*, „Przegląd Wschodni” 2016, t. 15, z. 2 (54), s. 423–441.

¹¹⁶ M. Heller, *Siądmy sekretarz...*

¹¹⁷ Dokument nr 22, s. 160.

cydowaną większość mieszkańców. Papież rozważał w 1987 r. przyjazd na Litwę, aby wziąć udział w obchodach jubileuszu 600-lecia Chrztu Litwy, ale nie było ku temu warunków. W raportach KGB podkreślano, że Jan Paweł II osobiście się zaangażował we wszystkie przygotowania, a ważną rolę odgrywał litewski duchowny abp Audrys Juozas Bačkis, od maja 1979 r. sekretarz Rady ds. Publicznych Kościoła¹¹⁸.

Już w lutym 1987 r. komórki wywiadu KGB sygnalizowały, że papież zastanawia się nad wykorzystaniem Millennium Chrztu Rusi dla aktywizacji Kościoła na Wschodzie. Do obchodów miał się włączyć Kościół powszechny, a zwłaszcza Kościół w Polsce, co zostało przekazane prymasowi Polski kard. Józefowi Glempowi¹¹⁹. W centrum przygotowań znajdowały się przede wszystkim wspólnoty Kościoła Greckokatolickiego w Polsce oraz na Zachodzie. O tym, jak ważne były te uroczystości dla całego Kościoła, świadczył podpisany 25 stycznia 1988 r. przez Jana Pawła II list apostolski *Euntes in mundum*, w którym dziękował Bogu za dar chrztu dla Rusi Kijowskiej. Podkreślał w nim, że wydarzenie to miało miejsce, gdy Kościół nie był jeszcze podzielony. Tego samego dnia, podczas nabożeństwa odprawionego w bazylice św. Pawła za Murami w Rzymie z okazji zakończenia Tygodnia Modlitw o Jedność Chrześcijan, papież przekazał symboliczny pocałunek dla „siostrzanego Kościoła Patriarchatu Moskiewskiego, który przejął znaczną część chrześcijańskiego dziedzictwa prastarej Rusi Kijowskiej”¹²⁰. List został jednak opublikowany dopiero w marcu 1988 r., zaledwie kilkanaście dni przed publikacją kolejnego dokumentu wydanego z tej okazji, listu apostolskiego *Magnum Baptismi Donum* – specjalnego posłania skierowanego do katolików ukraińskich obrządku wschodniego. Papież wyrażał w nim hołd grekokatolikom za ich wierność Stolicy Apostolskiej oraz wpisywał ich doświadczenie w dziedzictwo chrztu Rusi. Do świętowania jubileuszu przygotowywała się na Zachodzie ukraińska diaspora pod przewodnictwem kard. Myrosława Lubacziwskiego, następcy zmarłego w 1984 r. kard. Slipego.

¹¹⁸ Dokument nr 10, s. 96–98.

¹¹⁹ Dokument nr 17, s. 119–120.

¹²⁰ G. Weigel, *Świadek nadziei...*, s. 722.

Ważnym kontekstem uroczystości millenijnych był zwrot, jaki w połowie 1988 r. dokonał się w polityce wyznaniowej państwa sowieckiego. Gorbaczow i jego otoczenie postawili na rewitalizację rosyjskiego prawosławia jako czynnika wzmacniającego władzę państwową w ZSRS i rosyjską dominację na Ukrainie i Białorusi. W całym Związku Sowieckim zaczęto rejestrować nowe parafie prawosławne, oddawać zrujnowane świątynie bądź miejscowe sanktuaria. Spektakularną wymowę miało zwrócenie kompleksu klasztoru Daniłowskiego w centrum Moskwy, gdzie jednocześnie przystąpiono do budowy nowej siedziby patriarchatu, oddanej do użytku tuż przed centralnymi obchodami milenijnymi. Schorowany patriarcha Pimen (Izwickow) sprawował nad tymi pracami tylko ogólny nadzór. Pierwszoplanową rolę zaczęli odgrywać metropolita kijowski Filaret (Denysenko) oraz metropolita talliński Aleksy (Ridigier), między którymi rozegrała się później walka o schedę po zmarłym w maju 1990 r. Pimieniu. Obchody Millennium miały się odbyć w Moskwie, chociaż chrzest wielkiego księcia Włodzimierza odbył się w Kijowie i miał skutki dla Rusi Kijowskiej. Jednak władzom w Kijowie nie zależało na podkreśleniu tej rocznicy, a lokalny Kościół prawosławny był całkowicie zależny od patriarchatu moskiewskiego oraz od decyzji władz państwowych.

29 kwietnia 1988 r. doszło do spektakularnego wydarzenia. Patriarchę Pimena oraz członków Świętego Synodu Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej przyjął na Kremlu sekretarz generalny KC KPZS Michaił Gorbaczow. W czasie transmitowanego w środkach masowego przekazu spotkania Gorbaczow stwierdził, iż tragiczne wydarzenia okresu „kultu jednostki” miały negatywny wpływ na działanie związków wyznaniowych. Jednocześnie zapewnił, że w ramach reform państwo i partia odchodzą od starej polityki, i zapowiedział uchwalenie nowej ustawy o wolności wyznania. W toku dalszej dyskusji Pimen poruszył również kwestię zbliżających się obchodów Tysiąclecia Chrztu Rusi, które w jego przekonaniu miały świadczyć o wspólnocie prawosławia z narodem rosyjskim. Podobny pogląd wyraził Gorbaczow, który w geście dobrej woli nakazał oddać prawosławnym kompleks klasztorny ławy Peczerskiej w Kijowie, jeden z najważniejszych zabytków wschodniego chrześcijaństwa. Niewątpliwie

przygotowania do uroczystości milenijnych zbudowały nową pozycję prawosławia w sowieckim społeczeństwie i uczyniły z patriarchatu partnera władzy, który stopniowo zwiększał zakres swej suwerenności¹²¹. Centralnym punktem prawosławnych obchodów Millennium był sobór pomieśtny (sobór ziemski), w pojęciu Kościoła zachodniego był to synod. Odbył się 6–9 czerwca 1988 r. w ławrze Troicko-Siergiejewskiej w Zagorsku (obecnie Siergiejew Posad) – w sercu prawosławia dawnej Rusi Moskiewskiej. Sobór przyjął m.in. nowy status Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej, w którym odrzucono wiele krępujących przepisów, uzależniających aktywność duszpasterską od zgody administracji państwowej.

Jednocześnie w Moskwie i w Watykanie narastała świadomość, że walka o prawo do legalnego istnienia Kościoła Greckokatolickiego wchodzi w decydującą fazę. W maju 1988 r. grupa wiernych z zachodniej Ukrainy rozpoczęła w Moskwie strajk głodowy – domagała się legalizacji Kościoła Greckokatolickiego. Wspierali ich wpływowi dysydenci z Andriejem Sacharowem na czele oraz część moskiewskich mediów¹²². Przeciwko legalizacji byli twardogłowi w kierownictwie partii oraz patriarchat moskiewski przestrzegający, że ustępstwa spowodują utratę przez Moskwę kontroli nad Ukrainą.

W atmosferze oczekiwania na zmiany oraz wielu pytań w czerwcu 1988 r. przyjechał na Ukrainę sekretarz stanu Stolicy Apostolskiej kard. Agostino Casaroli, aby wziąć udział w uroczystościach milenijnych¹²³. Towarzyszyli mu kard. Johannes Willebrands, przewodniczący Papieskiej Rady ds. Popierania Jedności Chrześcijan, odpowiedzialnej m.in. za dialog ekumeniczny Stolicy Apostolskiej z rosyjskim prawosławiem, oraz kard. Roger Etchegaray, przewodniczący Papieskiej Rady „Justitia et Pax”. Wszyscy byli znani sowieckim gospodarzom. Etchegaray

¹²¹ Szerzej na temat politycznego znaczenia obchodów Millennium Chrztu Rusi Kijowskiej zob. A. Grajewski, *Milenium Chrztu Rusi, Moskwa, Jan Paweł II i wolność religii*, „Biuletyn IPN” 2018, nr 6 (151), s. 128–136.

¹²² P. Roth, *Religions- und Kirchenpolitik unter Gorbatschow*, „Berichte des Bundesinstituts für ostwissenschaftliche und internationale Studien” 1989, nr 46, s. 40.

¹²³ Szerzej na ten temat zob. A. Grajewski, *Rosja i krzyż. Z dziejów Kościoła prawosławnego w ZSRS*, wyd. 2, Katowice 1991, s. 78–89. W książce zawarte są m.in. refleksje i obserwacje autora, który uczestniczył w tych uroczystościach.

organizował pomoc diecezjom prawosławnym w Rosji. Willebrands i Casaroli od początku lat sześćdziesiątych byli zaangażowani w dialog Watykanu z Moskwą. Kardynał Willebrands to kluczowa postać podczas zaproszenia działaczy Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej na Sobór Watykański II, był także zaangażowany w operację wywiezienia kard. Slipego z Moskwy w 1963 r. Kardynał Casaroli w 1971 r. odwiedził Moskwę, gdzie w imieniu Stolicy Apostolskiej złożył podpis pod dokumentem w sprawie nierozprzestrzeniania broni jądrowej. W ocenie KGB Casaroli uchodził za najważniejszego w Kurii Rzymskiej zwolennika dialogu z Moskwą i dbał o to, by wystąpienia papieskie, skierowane do władz sowieckich, nie zawierały elementów konfrontacyjnych¹²⁴. Według sowieckiego wywiadu kard. Casaroli utrzymywał robocze kontakty z ambasadorem ZSRS w Rzymie i na bieżąco koordynował plany przyjazdu papieskiej delegacji do Moskwy¹²⁵.

Oprócz oficjalnej delegacji Stolicy Apostolskiej na uroczystości przyjechali przedstawiciele episkopatów Kościoła katolickiego ze wszystkich kontynentów, a wśród nich prymas Polski kard. Józef Glemp. W ocenie KGB skład delegacji watykańskiej na uroczystości w Moskwie był starannie przemyślany i sygnalizował zainteresowanie Stolicy Apostolskiej rozmowami na trzech poziomach: państwowym, ekumenicznym i praktycznym w odniesieniu do sytuacji katolików żyjących w Związku Sowieckim, a to, że na jej czele stał sekretarz stanu, dowodziło, że papież nadał wizycie najwyższą rangę¹²⁶.

Niezwykłym wydarzeniem tej wizyty był wykład, wygłoszony 10 czerwca w Teatrze Wielkim w Moskwie przez kard. Casarolego nt. wolności sumienia. Najważniejsze tezy papieskiego nauczania wybrzmiały po raz pierwszy jawnie w sowieckiej przestrzeni publicznej i były szeroko komentowane przez media. Tego samego dnia doszło również do bezprecedensowego spotkania kardynałów Casarolego i Willebrandsa z działającymi w podziemiu biskupami greckokatolickimi Fyłymonem

¹²⁴ Dokument nr 36, Załącznik 154/1393, s. 229.

¹²⁵ *Ibidem*.

¹²⁶ *Ibidem*, Załącznik nr 154/1407, s. 219.

Kurczabą oraz Pawłem Wasyłykiem. Odbyło się ono w hotelu „Sowietskaja”, gdzie delegacja Stolicy Apostolskiej była zakwaterowana. Władze ZSRS zgodziły się na to spotkanie. Zdawały sobie sprawę, że Kościół Greckokatolicki reprezentuje poważną siłę. Według informacji KGB latem 1988 r. w Związku Sowieckim żyło ok. 5 mln wiernych tego represjonowanego i zdelegalizowanego od ponad 40 lat Kościoła¹²⁷.

13 czerwca watykański sekretarz stanu podczas spotkania na Kremlu z Michaiłem Gorbaczowem przekazał okolicznościowy list Jana Pawła II, w którym papież opowiadał się za nawiązaniem bezpośrednich kontaktów między Stolicą Apostolską a Związkiem Sowieckim. Oprócz tego przekazał *pro memoria* z najważniejszymi postulatami Kościoła katolickiego w Związku Sowieckim¹²⁸. Jan Paweł II podnosił w tym dokumencie trzy kwestie, mające zasadnicze znaczenie dla Stolicy Apostolskiej. Chodziło o powołanie pełnej hierarchii Kościoła katolickiego na Litwie oraz na Łotwie, legalizację Kościoła Greckokatolickiego na Ukrainie oraz utworzenie struktur Kościoła katolickiego obrządku łacińskiego na Białorusi¹²⁹. Z opisu sporządzonego przez KGB wiemy, że Gorbaczow, który natychmiast przeczytał przesłane przez papieża pisma, miał podkreślić, że są to sprawy wewnętrzne i pozostają w gestii sowieckiego państwa i rosyjskiego prawosławia¹³⁰. Natomiast z notatki, jaką po tym spotkaniu sporządził kard. Casaroli, wynika, że Gorbaczow podniósł także problem uznania przez Stolicę Apostolską granic Związku Sowieckiego i dostosowania do nich struktur kościelnych¹³¹. Dotyczyło to także Polski. Sporne administracje apostolskie znajdowały się w Białymstoku (dla zachodniej części archidiecezji wileńskiej), Lubaczowie (dla zachodniej części archidiecezji lwowskiej) oraz w Drohiczynie (m.in. dla resztek diecezji pińskiej).

Najważniejszym skutkiem obchodów Millennium Chrztu Rusi były zmiany w sowieckim ustawodawstwie wyznaniowym, które nastąpiły

¹²⁷ *Ibidem*, s. 223.

¹²⁸ G. Weigel, *Świadek nadziei...*, s. 724–725.

¹²⁹ Dokument nr 36, Załącznik 154/1407, s. 221–222.

¹³⁰ *Ibidem*.

¹³¹ A. Riccardi, *Jan Paweł II. Biografia*, Częstochowa 2014, s. 337–338.

w październiku 1990 r. Ich kierunek wspierała dyplomacja watykańska, która wychodziła z założenia, że najlepszym zabezpieczeniem praw katolików będą normy prawne, obowiązujące wszystkie wspólnoty religijne w Związku Sowieckim¹³². Puentą uroczystości millenijnych była audiencja dla Gorbaczowa, którego 1 grudnia 1989 r. Jan Paweł II przyjął w Watykanie. Jednym z tematów rozmów była legalizacja Kościoła Greckokatolickiego, o czym sowiecki przywódca zdecydował zaraz po wyjeździe z Rzymu.

W dziele odbudowy Kościoła katolickiego na Wschodzie znaczącą rolę odegrali polscy duchowni, co nie uszło uwagi KGB. W jednym z raportów napisano, że w drugiej połowie 1988 r. wyraźnie zwiększyła się liczba księży z Polski, wyjeżdżających do Związku Sowieckiego, głównie na Litwę i Białoruś, z posługą duszpasterską¹³³. W notatce podkreślono, że polscy księża jeżdżący do ZSRS opiekują się nie tylko katolikami polskiego pochodzenia, lecz także przedstawicielami innych narodowości¹³⁴. Elementem realizacji watykańskiej polityki wschodniej w ocenie KGB było również zaangażowanie kard. Glempa na Wschodzie. Prymas Polski brał udział w uroczystościach milenijnych w Moskwie, a jesienią 1988 r. odbył podróż na Białoruś, która skutkowałą otwarciem możliwości pracy duszpasterskiej wśród miejscowych Polaków¹³⁵. W czasie tych wizyt prymas starał się zadbać o dobre relacje z biskupami prawosławnymi, co w ocenie KGB było zaplanowane w Watykanie¹³⁶.

Zmiany nie oznaczały, że Stolica Apostolska przestała być traktowana przez Moskwę jako przeciwnik. Dobitnie świadczy o tym materiał o zadaniach operacyjnych dla wywiadu KGB, powstały w październiku 1988 r., w którym napisano, że Watykan „nadal pozostaje naszym silnym i dobrze zorganizowanym ideowo-politycznym przeciwnikiem”, a gesty

¹³² Dokument nr 37, s. 239.

¹³³ Dokument nr 34, s. 211.

¹³⁴ *Ibidem*.

¹³⁵ P. Kowal, *Misja na Wschodzie. Wizyty kard. Józefa Glempa w ZSRS w 1988 roku oraz ich polityczno-międzynarodowy kontekst*, „Dzieje Najnowsze” 2016, R. 48, nr 1, s. 189–208.

¹³⁶ Dokument nr 36, Załącznik 154/1407, s. 224–225.

dobrej woli ze strony administracji państwowej mają jedynie charakter taktyczny¹³⁷.

Z całą pewnością dokumentacja zgromadzona w sprawie „Kapella” jest nie tylko ważnym przyczynkiem do poznania działań sowieckiego wywiadu wobec Jana Pawła II, lecz także potwierdza i uzupełnia naszą wiedzę pochodzącą z innych źródeł o tym, jak wielkim wyzwaniem dla Kremla był jego pontyfikat i jakie miał znaczenie dla przemian na Wschodzie. W Moskwie szybko zauważono, że nowy papież od pierwszych chwil swego pobytu w Watykanie dawał całemu światu do zrozumienia, że nie uważa obecnego porządku w Europie Wschodniej za wieczny¹³⁸. Profesor Andrea Riccardi, który znał sowieckie dokumenty dotyczące analiz konsekwencji pierwszej papieskiej podróży do Polski, stwierdził, że wywołała ona na Kremlu taki sam wstrząs, jakim kilka miesięcy wcześniej był dla Moskwy powrót ajatollaha Chomeiniego do Teheranu¹³⁹. Okazało się bowiem, że kwestie religijne, zarówno w wymiarze chrześcijańskim, jak i islamskim, stają się ważnym czynnikiem wpływającym na sytuację na świecie w wymiarze globalnym, co ma istotne znaczenie dla bezpieczeństwa i stabilizacji sowieckiego imperium. Zagrożenie było tym większe, że zachodzące zmiany uderzały w sam ideologiczny fundament sowieckiego państwa, oparty na odrzuceniu wszelkiej religii i afirmacji w państwowej doktrynie naukowego ateizmu. Papież był dla Związku Sowieckiego niewygodny z kilku powodów. Destabilizował sytuację w Polsce, na Litwie i Ukrainie oraz wywoływał kryzys sowieckiej tożsamości ideowej. Marksizm w bloku wschodnim – ale także w ZSRS – tracił rolę wiodącej doktryny, marksistowska ideologia stawała się tylko rutynowym obrzędem rządzącej nomenklatury i nawet w tym środowisku nie traktowano jej poważnie¹⁴⁰. Dlatego podejmowano działania, aby ten pontyfikat zneutralizować na różnych płaszczyznach.

¹³⁷ *Ibidem*, 225.

¹³⁸ A. Riccardi, *Jan Paweł II...*, s. 305–306.

¹³⁹ *Ibidem*, s. 314.

¹⁴⁰ Szerzej na ten temat zob. A. Grajewski, *Przelamanie systemu. Społeczno-polityczne uwarunkowania pierwszej pielgrzymki Jana Pawła II do Polski*, „Ethos” 2004, R. 17, nr 3–4 (67–68), s. 34–50.

Sprawa „Kapella” jest przykładem, z jak wielką konsekwencją i jakim nakładem sił było to realizowane.

Dla Jana Pawła II stawką w grze była nie tylko zmiana sytuacji geopolitycznej w Europie Wschodniej, lecz także możliwość powtórnej ewangelizacji Rosji. W okresie rekonwalescencji po 13 maja 1981 r. Jan Paweł II odkrył związek objawień w Fatimie z zawartą w nich obietnicą „nawrócenia Rosji”. Niezwykle poruszony zbieżnością dat, wpisywał zamach w metafizyczny kontekst tego przesłania. „Może również na to został wezwany z *dalekiego kraju* ten papież, może na to był potrzebny zamach na placu św. Piotra właśnie 13 maja 1981 roku, ażeby wszystko to stało się bardziej przejrzyste i zrozumiałe, ażeby głos Boga mówiącego poprzez dzieje człowieka *w znakach czasu* mógł być łatwiej słyszany i łatwiej zrozumiany?”¹⁴¹.

Jak się wydaje, funkcjonariusze KGB piszący kolejne raporty i przygotowujący analizy także dostrzegali taką możliwość, choć przekonania swe wyrażali zupełnie innym językiem aniżeli papież. Nie ulega bowiem wątpliwości, że to, co dla Jana Pawła II i dla chrześcijan w Związku Sowieckim było znakiem nadziei, przez strażników sowieckiego imperium było postrzegane jako wielkie zagrożenie, przed którym lojalnie ostrzegali swych przełożonych.

Zasady edycji

Oryginały dokumentów sprawy „Kapella” są przechowywane w państwowym Litewskim Archiwum Specjalnym w Wilnie (Lietuvos Ypatingas Archyvas) pod sygnaturą K-35, ap. 2b, b. 232. Nigdy dotąd nie były publikowane, nie znalazły także szerszego odbicia w naukowych monografiach poświęconych historii Kościoła w Związku Sowieckim czy pontyfikatowi Jana Pawła II, chociaż stanowią niezwykle ważne źródło w obu tych tematach.

¹⁴¹ *Przekroczyć próg nadziei. Jan Paweł II odpowiada na pytania Vittoria Messoriego*, oprac. A. Dobak, Lublin 2006, s. 112–113.

Dokumentację prowadzono w języku rosyjskim, w publikacji są natomiast udostępniane przekłady na język polski. Wszystkie zamieszczone w tym zbiorze dokumenty zostały wytworzone przez PGU KGB bądź podległy mu I Wydział KGB LSRS¹⁴². Miały nałożoną klauzulę tajności – tajne bądź tajne specjalnego znaczenia.

Ta edycja nie obejmuje wszystkich materiałów zgromadzonych w dwóch tomach sprawy „Kapella”. Objętość pierwszego tomu wynosi 311 stron, drugiego – 210. Wydawca wybrał do publikacji wyłącznie te dokumenty, które bezpośrednio dotyczą rozpracowania instytucji watykańskich, Jana Pawła II i jego najbliższego otoczenia. Zostały również uwzględnione dokumenty charakteryzujące sytuację Kościoła katolickiego lub dotyczące innych aspektów polityki wyznaniowej w krajach bloku wschodniego, przede wszystkim w Polsce, lecz także w Czechosłowacji, na Węgrzech oraz w Niemieckiej Republice Demokratycznej, pominięto zaś te dotyczące pracy agenturalnej KGB wśród emigracji litewskiej, gdyż nie mają one bezpośredniego związku z głównym obszarem tego opracowania. Należy zaznaczyć, że skany dokumentów, które znalazły się w zasobach archiwalnych Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie, nie są kompletne. Dziewięć z wybranych do wydania dokumentów jest znanych jedynie w fragmentach, we wszystkich dokonano anonimizacji danych personalnych osobowych źródeł informacji wykorzystanych w sprawie. Jak wynika z korespondencji Prezesa IPN dr. Jarosława Szarka z Litewskim Archiwum Specjalnym, podstawą prawną tych działań jest obowiązująca w Republice Litewskiej ustawa o dokumentach i archiwach¹⁴³.

¹⁴² Szerzej na ten temat m.in. L. Pawlikowicz, *Aparat centralny...*; Ch. Andrew, *Oleg Gordijewski, KGB*, Warszawa 1997; Ch. Andrew, W. Mitrochin, *Archiwum...*; A. Knight, *Szpiedzy bez maski: Spadkobiercy KGB*, tłum. T. Krzyżanowski, Warszawa 2001.

¹⁴³ „Informujemy, że wskazane przez Pana dokumenty (LYA, K-35-2-232, k. 231; LYA, K-35-2-232, k. 233; LYA, K-35-2-232, k. 260; LYA, K-35-2-232, k. 262; LYA, K-35-2-233, k. 7; LYA, K-35-2-233, k. 169; LYA, K-35-2-233, k. 180) są dokumentami o ustawowo ograniczonym dostępie i nie mogą być publikowane. Dane zawarte na tych stronach (kartkach) są chronione ustawowo według »Ustawy Republiki Litewskiej o dokumentach i archiwach« (paragraf 20, ustęp 3), a także według rozporządzenia Rady Ministrów Litwy nr 579 z dnia 13 czerwca 2007 roku »O potwierdzeniu zasad dostępu do dokumentów Krajowego Funduszu Akt Specjalnych i korzystania z tych dokumentów«

Specyfika sprawy „Kapella” polega na tym, że była ona prowadzona głównie siłami I Wydziału KGB LSRS. Centrala w Moskwie, przede wszystkim Zarząd „RT” PGU KGB, występuje w niej w podwójnej roli: jako jednostka nadzorująca operację i zaopatrująca Wilno w różne materiały, najczęściej analityczne, ale przede wszystkim jako odbiorca informacji uzyskanych w wyniku prowadzonych działań operacyjnych. Przy tłumaczeniu nazw, takich jak Litewska Socjalistyczna Republika Sowiecka (Litowskaja Sowietskaja Socyjalistyczeskaja Riespublika) czy Związek Socjalistycznych Republik Sowieckich (Sojuz Sowietskich Socyjalistyczeskich Riespublik), przyjęto przymiotnik „sowiecki” – zarówno w pisowni pełnych nazw poszczególnych instytucji, jak i ich skrótów. W całym opracowaniu przyjęto jednolity sposób opisywania struktury KGB, stosowano nomenklaturę występującą w publikowanych dokumentach. Zastosowano transkrypcję nazwisk rosyjskich, litewskie są pisane w oryginale. Tam, gdzie było to możliwe, stosowano polskie odpowiedniki litewskich nazw geograficznych, nazw poszczególnych diecezji bądź tytułów stojących na ich czele biskupów, administratorów apostolskich czy wikariuszy kapitulnych. W opisywanym okresie nie był uregulowany status archidiecezji wileńskiej, od września 1939 r. dzieliły ją bowiem granice państw. Dla uproszczenia określenie „archidiecezja wileńska” będzie używane w odniesieniu do tego jej obszaru, który znajdował się na terytorium LSRS. W rzeczywistości jej zasięg terytorialny był szerszy i obejmował zarówno tereny administracji apostolskiej w Białymstoku, jak i tereny położone w Białoruskiej Socjalistycznej Republice Sowieckiej (BSRS), gdzie na podstawie bulli Jana Pawła II *Qui operam* 13 kwietnia 1991 r. została utworzona diecezja grodzieńska.

Nazwiska hierarchów katolickich są pisane w wersji oryginalnej. W dokumentach najczęściej nie rozróżniano pojęć Watykan i Stolica Apostolska, stosowano potoczne określenia np. polityka wschodnia Watykanu. W istocie wszelkie działania dyplomatyczne nie są prowadzone przez Państwo Watykańskie, które nie posiada podmiotowo-

(paragraf 7)”. Pismo z 13 II 2020 r. podpisał Ovidijus Léveris, dyrektor Litewskiego Archiwum Specjalnego.

ści międzynarodowej, ale przez Stolicę Apostolską. Jest to wyjaśniane w przypisach – w sytuacji, kiedy informacja taka jest nieodzowna dla zrozumienia szerszego kontekstu opisywanych wydarzeń. Publikacja została przygotowana wspólnie przez dr Irenę Mikłaszewicz, która znalazła te dokumenty w Wilnie, oraz dr. Andrzeja Grajewskiego. Doktor Mikłaszewicz opracowywała wątki litewskie, zarówno kościelne, jak i te dotyczące funkcjonariuszy I Wydziału KGB LSRS, dr Andrzej Grajewski natomiast zajmował się zagadnieniami związanymi ze strukturami KGB, technikami operacyjnymi i aktywnością Stolicy Apostolskiej wobec Związku Sowieckiego oraz innych krajów bloku wschodniego.

W dokumentach ujednolicono zapis dat, pominięto nagłówki, oznaczenia kancelaryjne, treść pieczęci, podpisy szyfrantów, numery itp.

Andrzej Grajewski

**Dokumenty operacji
„Kapella” 1979–1990**

Wybór

Nr 1

1980 marzec 17, Wilno – Decyzja ppłk. Jonasa Stasiulionisa¹ o otwarciu sprawy operacyjno-agenturalnej „Kapella”, tajne

„Zatwierdzam”

Naczelnik I Wydziału KGB LSRS

Pułkownik (Karinauskas²) [a]

Decyzja

(o otwarciu sprawy agenturalno-obszewacyjnej)

Ja, starszy pełnomocny pracownik operacyjny I Wydziału KGB LSRS ppłk Stasiulionis J[onas] K. po rozpatrzeniu posiadanych materiałów w sprawie Watykanu uznałem, że:

wybór w 1978 r. na Stolicę Piotrową polskiego kardynała Wojtyły, który wyznaje poglądy skrajnie antykomunistyczne, daje podstawy, by sądzić, że w polityce Watykanu zarysowuje się określone przesunięcie

^a Podpis.

¹ Jonas Stasiulionis (ur. w 1927 r.), podpułkownik KGB LSRS. Od 1960 r. pracował w republikańskich strukturach wywiadu. W latach 1971–1973 pełnił funkcję naczelnika 1 Sekcji w I Wydziale KGB LSRS. W biogramach funkcjonariuszy KGB LSRS biorących udział w sprawie operacyjnej „Kapella” przede wszystkim będą zaznaczone funkcje pełnione przez nich w trakcie realizacji tej operacji. Dane biograficzne za: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras [Centrum Badań Ludobójstwa i Ruchu Oporu Mieszkańców Litwy, dalej: LGGRTC], LSSR KGB žvalgybos (1-asis) skyrius [I Wydział KGB LSRS], http://www.kgbveikla.lt/uploads/sarasai/sarasas_zvalg.pdf, dostęp 2 VI 2020 r.

² Vytautas Karinauskas (ur. w 1930 r.), pułkownik KGB, naczelnik I Wydziału KGB LSRS – republikańskiego wywiadu KGB. Z poziomu Wilna koordynował operacje prowadzone w ramach sprawy operacyjnej „Kapella”. Ukończył szkoły MSW w Wilnie i Rydze, a następnie zdobył wyższe wykształcenie w Szkole Wyższej KGB. Od 1959 r. był pełnomocnym pracownikiem operacyjnym I Wydziału KGB LSRS, w latach 1966–1969 był zastępcą, a w 1971–1991 kierownikiem I Wydziału KGB LSRS. Dane biograficzne za: LGGRTC, LSSR KGB vadovų ir pavadojų biografijos [Biogramy naczelników KGB LSRS i ich zastępców], <http://www.kgbveikla.lt/lt/vytautas-karinauskas/>, dostęp 2 VI 2020 r.

w stronę konserwatyizmu i ostrzej będzie stawiana kwestia intensyfikacji walki przeciwko komunizmowi.

W celu pozyskania i systematyzacji materiałów dotyczących Watykanu i możliwej realizacji wobec niego odpowiednich działań postanowiłem:

otworzyć sprawę agenturalno-obszewacyjną pod kryptonimem „Kappella” i zarejestrować ją w grupie sprawozdawczo-archiwalnej I Wydziału KGB LSRS

starszy pełnomocny pracownik operacyjny
I Wydziału KGB LSRS podpułkownik
(Stasiulionis) [b]

Źródło: AIPN, 2553/407, t. 1, k. 12, rps.

^b *Podpis.*

1979 maj 22, Moskwa – Pismo naczelnika 12 Wydziału PGU¹ KGB ZSRS gen. mjr. Anatolija Kiriejewa² do zastępcy przewodniczącego KGB USRS gen. mjr. Wasilija Miakuszki³ i przewodniczącego KGB LSRS gen. mjr. Juozasa Petkevičiusa⁴ o wykorzystaniu KGB Ukrainy i Litwy do działań przeciwko Watykanowi, ściśle tajne

¹ PGU (ros. Pierwoje Gławnoje Uprawlenije) – Pierwszy Zarząd Główny, centralna jednostka KGB zajmująca się prowadzeniem operacji wywiadowczych, ich koordynacją i analizą zdobytych informacji. 12 Wydział PGU KGB – wywiad z pozycji krajowych. Zob. *Wstęp*, s. 29–32.

² Anatolij Kiriejew (1923–1990), generał major KGB. Walczył w czasie II wojny światowej, później studiował w Moskiewskim Państwowym Instytucie Stosunków Międzynarodowych (Moskowskij gosudarstwiennyj institut mieżdunarodnich odnoszenij, dalej: MGIMO). W 1951 r. ukończył szkołę KGB (Szkoła nr 101). W latach 1953–1957 pod dyplomatycznym przykryciem pracował w rezydenturze KGB w Nowym Jorku. Na okres 1959–1963 został przeniesiony do Waszyngtonu, gdzie jako zastępca rezydenta nadzorował Linie PR, czyli wywiad polityczny. Następnie wrócił do Nowego Jorku (1966–1967) i jako zastępca szefa tamtejszej rezydentury nadal zajmował się wywiadem politycznym. Kiedy FBI rozpracowało dwóch zwerbowanych przez sowiecką rezydenturę szyfrantów pracujących w Pentagonie, Kiriejew stał się *persona non grata* i musiał opuścić USA. W Moskwie został naczelnikiem 1 Wydziału PGU (1969–1974), odpowiedzialnego za koordynację działań operacyjnych prowadzonych na obszarze Stanów Zjednoczonych, Kanady oraz Ameryki Łacińskiej. W latach 1974–1978 był szefem rezydentury KGB w Bejrucie, kiedy w Libanie trwała wojna domowa prowadząca do destabilizacji sytuacji politycznej na całym Bliskim Wschodzie. W latach 1978–1979 był naczelnikiem 12 Wydziału PGU przemianowanego następnie na Zarząd „RT”, w 1979–1987 naczelnikiem Zarządu „K”, formalnie struktury kontrwywiadowczej, ale w istocie służącej także do działań ofensywnych poza granicami Związku Radzieckiego. W latach 1987–1990 był szefem rezydentury KGB w Warszawie. Dane biograficzne za: A. Kołpakidi, *Encyklopedia siekrietnych służb Rossii*, Moskwa 2004, s. 567; L. Pawlikowicz, *Pion kontrwywiadu zagranicznego 1. Zarządu Głównego Komitetu Bezpieczeństwa Państwowego (przy Radzie Ministrów) ZSRS w latach 1954–1991 – funkcje, struktury i kadry. Zarys problematyki*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2012, nr 7; A. Kołpakidi, K. Diegtiariew, *Wniesziwnaja razwiedka SSSR*, Moskwa 2009, s. 706.

³ Wasilij Miakuszko (ur. w 1923 r.), generał major KGB. Od 1961 r. pełnił funkcję pierwszego zastępcy naczelnika I Wydziału KGB USRS, od 1967 r. był naczelnikiem tego wydziału. Od stycznia 1971 r. zastępca przewodniczącego KGB USRS. Od sierpnia 1984 r. przeniesiony do rezerwy kadrowej wywiadu KGB. Karierę zakończył jako oficer łącznikowy przy Ministerstwie Bezpieczeństwa Bułgarskiej Socjalistycznej Republiki Ludowej. W maju 1991 r. przeszedł na emeryturę. Dane biograficzne za: Keriwnyky ukrajinśkoji zownisznoji rozwidky, http://szru.gov.ua/index_ua/index.html%3Fpage_id=17.html, dostęp 8 VIII 2018 r.

⁴ Juozas Petkevičius (1924–1992), generał porucznik KGB. Jeden z najważniejszych funkcjonariuszy sowieckich organów represji na Litwie. Od młodości był związany z ruchem

O wykorzystaniu możliwości KGB Ukrainy i Litwy do prowadzenia działań przeciwko Watykanowi

[^a] Gdy w 1978 r. na Stolicę Piotrową wybrano polskiego kardynała Wojtyłę, mającego skrajnie antykomunistyczne i nacjonalistyczne po-

komunistycznym. Od 1940 r. działał w Komsomole, podczas II wojny światowej przebywał w Rosji, wrócił na Litwę w 1944 r. i kontynuował karierę w strukturach organizacji komсомольskiej. W latach 1952–1960 pełnił funkcję I sekretarza KC Komsomolu LSRS. W 1960 r. został mianowany pomocnikiem przewodniczącego KGB LSRS Alfonsasa Randakevičiausa, a w 1961 został jego zastępcą. W latach 1967–1987 był przewodniczącym KGB LSRS. Miał jeden z najdłuższych staży pracy wśród szefów republikańskich struktur KGB. Dane biograficzne za: V. Tininis, *Sovietinė Lietuva ir jos veikėjai*, Vilnius 1994, s. 220–225; LGGRTC, LSSR KGB vadovų ir pavaduotojų biografijos, <http://www.kgbveikla.lt/lt/juozas-petkevicius/>, dostęp 2 VI 2020 r.

^a *Na pierwszej stronie dokumentu pięć odręcznych adnotacji: 1) tow. Karinauskowisi – Prosimy omówić z [nazwisko nieczytelne] 24 V 1979; 2) Koniecznie zapoznać towarzyszy Baltinasa i Archipowa; 3) tow. Jewtiejew A[natolij] – Przewodniczący tow. Petkevicius J[uožas] J. polecił nam, byśmy zawarte w poniższym dokumencie postanowienia zrealizowali razem z 5 Służbą. Prosimy o omówienie 30 V 1979 [podpis]; 4) [nazwisko nieczytelne] W.D. – Prosimy o omówienie z towarzyszem [nazwisko nieczytelne] 25 VI 1979; 5) tow. Medekša S[tanisław] S. – Pracę w tym zakresie trzeba polecić jednemu z pracowników. Omówcie z tow. Kostomachinem A[leksiejem] A. razem z tow. Radzevičiusem. Przemyslcie nasze zalecenia dot. przedsięwzięć wobec Watykanu. Prosimy o rozpatrzenie 25 VI 1979.*

[Edmundas Baltinas (ur. w 1933 r.), pułkownik KGB. W latach 1978–1979 kierował V Wydziałem KGB LSRS, następnie do 1989 r. naczelnik 5 Służby. Od 1989 do października 1991 r. zastępca przewodniczącego KGB LSRS.

Piotr Archipow (ur. w 1930 r.), funkcjonariusz I Wydziału KGB LSRS. Od 1979 do 1980 r. był zastępcą naczelnika 5 Służby KGB LSRS. Następnie został oddelegowany do Zarządu Inspektoratu KGB ZSRS.

Anatolij Jewtiejew (ur. w 1941 r.), funkcjonariusz KGB LSRS. W latach 1980–1989 – naczelnik 1 Oddziału 5 Służby KGB LSRS. Następnie do 1991 r. zastępca naczelnika Służby „Z” KGB LSRS. Dane biograficzne za: LGGRTC, LSSR KGB vadovų ir pavaduotojų biografijos, <http://www.kgbveikla.lt/lt/edmundas-baltinas>; <http://www.kgbveikla.lt/lt/piotras-archipovas>; <http://www.kgbveikla.lt/lt/anatolijus-jevtejevas>, dostęp 2 VI 2020 r.

Stanisław Medekša (ur. w 1939 r.), funkcjonariusz KGB LSRS. W latach 1975–1980 naczelnik 1 Sekcji I Wydziału KGB LSRS.

Aleksiej Kostomachin (ur. w 1947 r.), funkcjonariusz KGB LSRS. W latach 1976–1984 zastępca naczelnika 1 Sekcji I Wydziału KGB LSRS. Dane biograficzne obu funkcjonariuszy za: LGGRTC, LSSR KGB žvalgybos (1-asis) skyrius, http://www.kgbveikla.lt/uploads/sarasai/sarasas_valg.pdf, dostęp 2 VI 2020 r.

głądy, powstała konieczność wprowadzenia pewnych korekt w zakresie naszych aktywnych działań wobec Watykanu.

Analiza deklaracji oraz pierwszych posunięć Wojtyły jako papieża, czyli jako głowy państwa (Watykanu) i głowy Kościoła Rzymskokatolickiego, daje podstawy, by sądzić, że w polityce Watykanu zarysował się pewien zwrot konserwatywny. Nowy papież, podobnie jak jego poprzednicy, będzie się liczył z nastrojami milionów katolików ze wszystkich krajów świata i będzie chciał nie tylko zachować, ale i zwiększyć rolę Kościoła katolickiego, poprze więc politykę zmierzającą do deeskalacji napięcia oraz do rozbrojenia, opowie się za pokojowym rozstrzygnięciem wszystkich spornych kwestii oraz za likwidacją pozostałości kolonializmu. Nie jest zatem przypadkiem, że nowy papież już kilkakrotnie podkreślił, że pokój jest podstawowym warunkiem prawdziwego rozwoju ludzkości. Będzie kontynuował politykę podtrzymywania kontaktów na ^bszczeblu państwowym ze wszystkimi krajami, łącznie z krajami socjalistycznymi^b.

Nowy papież zamierza jednak bardziej stanowczo postawić sprawę walki przeciwko komunizmowi. Chodzi mu mianowicie o międzynarodowy ruch komunistyczny, szczególnie zaś o ustrój krajów socjalistycznych. W walce tej pierwszoplanowe role miałyby odegrać Kościoły katolickie w Polsce, Czechosłowacji i na Węgrzech. Papież przywiązuje dużą wagę do swojej wizyty w PRL, która ma się odbyć w czerwcu tego roku. Liczy on, że jego wizyta przyczyni się do aktywizacji Kościoła katolickiego nie tylko w PRL, ale również w sąsiednich krajach.

Zdaniem papieża ^bnależy postawić na długotrwałą i konsekwentną walkę na rzecz wewnętrznego rozkładu obecnego ustroju w krajach socjalistycznych, przede wszystkim przez nakłanianie młodzieży i inteligencji do wystąpień, w których opowiedziałyby się „za prawem do samookreślenia oraz wolnością myśli i sumienia”.^b Działalność Kościoła, jak

Juozas Radzevičius (ur. w 1930 r.), funkcjonariusz KGB LSRS. W 1979 r. zastępca naczelnika, w latach 1980–1989 naczelnik 3 Oddziału 5 Służby KGB LSRS. Dane biograficzne za: LGGRTC, LSSR KGB 5 Tarnyba, http://www.kgbveikla.lt/uploads/sarasai/sarasas_5t.pdf, dostęp 2 VI 2020 r.].

^{b-b} *Fragment podkreślony odręcznie.*

sądzi Jan Paweł II, powinna również sprzyjać wzrostowi niezadowolenia ludności oraz tendencji nacjonalistycznych we wspomnianych krajach.

Na polecenie papieża już teraz trwa przebudowa całego watykańskiego aparatu propagandowego. Na przykład watykańska rozgłośnia radiowa znacznie rozszerzyła zasięg swoich audycji do krajów socjalistycznych. Wyraźnie zwiększyła się ilość wydawanej przez Kościół literatury, która ma być w tych krajach kolportowana, są obmyślane nowe formy i metody pracy w zakresie propagandy. W działalności propagandowej akcentuje się przede wszystkim walkę ze światowym komunizmem pod sztandarem obrony praw człowieka.

Zdaniem Jana Pawła II działalność na rzecz rozkładu społeczeństwa socjalistycznego w ZSRS powinna uwzględniać następujące zadania:

1. Intensyfikacja kontaktów z Kościołem katolickim w republikach bałtyckich w celu jego bardziej efektywnego wykorzystania w wywrotowej działalności ideologicznej na terytorium ZSRS.^c

2. Wzmocnienie pozycji Kościoła katolickiego wśród ludności zachodnich obwodów ZSRS, gdzie zachowały się wpływy katolicyzmu, chodzi przede wszystkim o członków Kościoła unickiego (przywrócenie episkopatu katolickiego we Lwowie).

3. Nawiązanie dialogu i zacieśnienie stosunków z prawosławnymi i innymi Kościołami chrześcijańskimi „małych narodów” ZSRS, przede wszystkim zaś z Kościołem gruzińskim i ormiańskim, tak aby osłabić ich relacje z Rosyjską Cerkwią Prawosławną i wzmocnić wpływ Watykanu na południu ZSRS.

4. Rewizja stosunków z Rosyjską Cerkwią Prawosławną, która zdaniem papieża wykazuje zbyt dużą lojalność wobec socjalistycznego państwa.

W związku z powyższym sądzimy, że w naszej działalności dotyczącej Watykanu warto skupić się przede wszystkim na dwóch zadaniach:

1. Dążenie do tego, by Watykan, a przede wszystkim sam papież zachował pewne pozytywne aspekty, które pojawiły się w ostatnich latach w watykańskiej polityce zagranicznej: poparcie polityki zmierzającej

^c Fragment zaznaczony odręcznie na marginesie.

do deeskalacji napięcia oraz do rozbrojenia, opowiedzenie się za pokojowym rozstrzygnięciem wszystkich kwestii spornych itd. Można by wykorzystać przy tym fakt, że Watykanowi i samemu papieżowi zależy na wzmocnieniu ich autorytetu na arenie międzynarodowej, a co za tym idzie – rozszerzeniu wpływów Kościoła katolickiego, jak również dalszym rozwoju stosunków z innymi Kościołami chrześcijańskimi.

2. Hamowanie i przeciwdziałanie intensywnej działalności Watykanu w zakresie ideologicznej walki przeciwko krajom socjalistycznym:

- wykrywanie prób ingerowania Watykanu w działalność państwową krajów socjalistycznych;

- demaskowanie dywersji ideologicznej Watykanu zorientowanej na rozkład socjalistycznego społeczeństwa i zerwanie jedności państw socjalistycznych, którą to dywersję może on prowadzić przez audycje Radia Watykan, kolportaż stosownej literatury, prowadzenie jawnej propagandy wywrotowej w krajach socjalistycznych itd.;

- demaskowanie planów Watykanu w zakresie nakłaniania Kościoła katolickiego i innych Kościołów chrześcijańskich w krajach socjalistycznych do przejścia na pozycje antysocjalistyczne;

- demaskowanie amerykańskich zamiarów wykorzystania we własnym interesie antykomunistycznych poglądów papieża;

- wykorzystanie istniejących niezgodności w najwyższych kręgach Watykanu i działanie na rzecz ich pogłębienia w celu osłabienia aktywności nowego papieża w jego ideologicznej walce przeciwko krajom socjalistycznym;

- demaskowanie i kompromitowanie najbardziej reakcyjnych działaczy Watykanu i Kurii Rzymskiej.

PGU przystępuje do opracowania kompleksowego planu działań aktywnych wobec Watykanu – zostanie on przedłożony do rozpatrzenia i zatwierdzenia przez kierownictwo KGB. Zakłada się, że przewidziane w planie działania zostaną zrealizowane dzięki możliwościom wielu naszych agentur, niektórych wydziałów PGU i KGB ZSRS, jak również dzięki naszym przyjaciołom.

W związku z tym Pierwszemu Zarządowi zależy na wykorzystaniu możliwości zdobycia przez KGB USRS i LSRS potrzebnych nam

informacji i materiałów dotyczących Watykanu w celu zaplanowania i przeprowadzenia stosownych ^ddziałań aktywnych: wywierania wpływu przez rozmowy, publikacji w zagranicznej prasie korzystnych dla nas materiałów, dotarcia ze stosownymi informacjami do watykańskiego kierownictwa, do władz Kościoła katolickiego i innych Kościołów chrześcijańskich, a także do wpływowych kręgów politycznych w krajach zachodnich.^d

Prosimy o informację, czy KGB USRS i LSRS są^e w stanie pomóc nam w tej sprawie, a jeśli tak, to w jakiej konkretnie formie.

Naczelnik 12 Wydziału PGU
Komitetu Bezpieczeństwa Państwowego ZSRS
generał major A[natolij] T[ichonowicz] Kiriejew [^f]

Źródło: AIPN, 2553/407, t. 1, k. 13–16, mps.

^{d-d} *Fragment podkreślony odręcznie.*

^e *Poprawione odręcznie z: jest.*

^f *Odręczny podpis Anatolija Kiriejewa.*

1979 grudzień 3, Wilno – Doniesienie agenturalne agenta „Petrasa” o tendencjach i kierunkach w życiu Kościoła katolickiego na Litwie, tajne

Uwagi o tendencjach i kierunkach
w życiu Kościoła katolickiego na Litwie

Informacje pochodzą od rektora kowieńskiego seminarium duchownego, doktora habilitowanego nauk teologicznych, profesora Butkusa¹. Zdaniem informatora Butkus jest obecnie działaczem katolickim o najszerszych horyzontach na Litwie i najprawdopodobniej liczy na wybór na stanowisko arcybiskupa. Ze względu na swoją pozycję i swoje osobiste zaangażowanie w życie religijne (w aspekcie ideologicznym) jest on osobą całkowicie kompetentną, by oceniać współczesny katolicyzm i jego zasadnicze kierunki.

1. Sytuacja światowego ruchu katolickiego według Butkusa

A) Wraz ze wstąpieniem kardynała Wojtyły na stanowisko głowy Kościoła katolickiego polityka Watykanu uległa gwałtownej zmianie.

B) Aktywizacja religii w krajach socjalistycznych oraz zdobycie krajów afrykańskich to generalny kierunek ideologicznej, duchowej i kulturalnej walki Watykanu.

C) Na obecnym etapie ofensywa religijna nie jest prowadzona w obszarze systemów społeczno-ekonomicznych, lecz jak gdyby w sferze wewnętrznego świata człowieka.

¹ Viktoras Butkus (1923–1993), duchowny katolicki, rektor Wyższego Seminarium Duchownego w Kownie. W latach 1959–1961 studiował na Uniwersytecie Laterańskim w Rzymie, otrzymał stopień doktora teologii. Po powrocie do kraju podjął pracę w seminarium w Kownie, w latach 1962–1989 był jego rektorem, a później do 1993 r. – dziekanem Wydziału Teologicznego. Dane biograficzne za R. Laukaitytė, *Lietuvių katalikų mokslo akademija, Lietuvos katalikų dvasininkai XIV–XXI amžiuje*, <http://www.lkma.lt/lddb/israsas.php?id=1865>, dostęp 2 VI 2020 r.

D) Ogólna liczba włoskich kardynałów, w tym tych wpływowych, ostatnio znacznie spadła. Obecnie jest to zaledwie 20 proc. (26 kardynałów). Wobec tego „koń trojański” wysłany do Afryki i Europy Wschodniej jest nafaszerowany różnorodnymi koncepcjami i wspólną wytyczną walki o strefy wpływów.

E) Charakterystyczne jest to, że współczesne koncepcje Kościoła nie są znów takie uniwersalne i wyzbyte ograniczeń, można je interpretować na wiele sposobów, ale zawsze w jednym kierunku – w kierunku formowania duchowego świata człowieka, tj. nafaszerowania go takimi treściami, aby można nim było kierować.

2. Sytuacja w litewskim Kościele katolickim według Butkusa

a) W [litewskim] ruchu katolickim na świecie istnieją dwa środowiska – w sowieckiej Litwie i wśród emigrantów w USA, Kanadzie i innych krajach. Drugie z nich, uważające się za „wolne”, pretenduje do wiodącej roli w tym ruchu. Naturalnie pierwsze z tych środowisk nie może się na to zgodzić, ponieważ ograniczyłyby to perspektywy kariery duchownej większości lokalnych liderów oraz osłabiło ich pozycję.

b) Litewski Kościół katolicki (w naszej republice) widzi przed sobą jasne perspektywy zarówno w sferze ekonomicznej, jak i ideologicznej.

c) Stosunki między Kościołem a państwem wykazują oczywistą tendencję do poprawy w większości obszarów, takich jak prasa, wyjazdy, brak represji. Należy zwrócić uwagę, że sprawa Petkusa², o której tak wiele krzyczało się na Zachodzie, według rektora jest efektem oczywistego błędu zachodnich ideologów. Rektor znał Petkusa osobiście i opisywał go jako rozpustnika, człowieka pysznego, zwykłego oszusta, który „się przykleił” do Kościoła.

² Viktoras Petkus (1928–2012), działacz polityczny, publicysta, wydawca. Jeden z najbardziej znanych działaczy opozycji antykomunistycznej na Litwie. Był wielokrotnie więziony za przekonania i działalność polityczną. W 1976 r. był jednym z założycieli litewskiej grupy Komitetu Helsińskiego. Od 1976 r. wydawał nielegalne czasopismo „Lietuvos archyvas” [Archiwum Litewskie]. W 1988 r. po zwolnieniu z więzienia włączył się w działalność polityczną, m.in. Ruchu Chrześcijańskich Demokratów, którego był jednym z liderów. Dane biograficzne za: S. Tutlys, *Viktoras Petkus* [w:] *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, www.vle.lt/Straisnis/Viktoras-Petkus-4032, dostęp 2 VI 2020 r.

d) W walce o wpływy między Kościołem na Litwie a Kościołami w USA i Kanadzie istotną rolę odegra to, kto jako pierwszy wyda Pismo Święte w języku litewskim. Przekład jest już gotowy i według rektora wariant litewski (tj. wykonany na Litwie) został już zaakceptowany przez Watykan. Działania zmierzające do jego wydania, jak twierdzi indagowany, choć wolno, posuwają się do przodu. Gdyby litewski Kościół katolicki stanął na czele całości litewskiego ruchu katolickiego, wiele kwestii ideologicznych należałoby rozwiązać inaczej.

e) W najbliższym czasie na Litwie ma zostać wybrany nowy biskup, a być może nawet kardynał. Zdaniem Butkusa perspektywa wyboru kardynała na Litwie jest bardzo realna w ciągu najbliższych 3–4 lat. Z jego samooceny należy sądzić, że również znajduje się wśród pretendentów do tego stanowiska.

„Petras”

Informacja: niniejsze doniesienie Petras złożył z własnej inicjatywy jako uzupełnienie poprzedniego. Kopię przekazać do 5 Służby KGB LSRS w celu ewentualnego wykorzystania operacyjnego.

Starszy pełnomocny pracownik operacyjny
Komitetu st. lejtn. Kondakow W[ładimir] A.³ [a]

Źródło: AIPN, 2553/407, t. 1, k. 30–32, mps.

^a *Odręczny podpis.*

³ Władimir Kondakow (ur. w 1948 r.), funkcjonariusz KGB LSRS. W latach 1978–1980 starszy pełnomocny pracownik operacyjny 1 Sekcji I Wydziału KGB LSRS. Dane biograficzne za: LGGRTC, LSSR KGB žvalgybos (1-asis) skyrius, http://www.kgbveikla.lt/uploads/sarasai/sarasas_zvalg.pdf, dostęp 2 VI 2020 r.

*1981 grudzień 1, Wilno – Informacja zastępcy przewodniczącego KGB LSRS
Walentina Zwiedzienkowa¹ dla KC KP Litwy o niektórych aspektach polityki
Watykanu wobec państw socjalistycznych, tajne*

O niektórych kierunkach polityki Watykanu
wobec państw socjalistycznych

Analiza posiadanych przez Komitet Bezpieczeństwa Państwowego materiałów świadczy o tym, że Watykan rozpoczął intensywną działalność na rzecz zwiększenia roli Kościoła katolickiego w życiu państw socjalistycznych i uczynienia zeń realnej siły zdolnej do wpływania na ich politykę wewnętrzną. Zdaniem papieża Jana Pawła II należy postawić na długotrwałą i konsekwentną walkę na rzecz wewnętrznego rozkładu ustroju socjalistycznego, przede wszystkim przez nakłanianie młodzieży i inteligencji do wystąpień, w których opowiedziałyby się one „za prawem do samookreślenia oraz wolnością myśli i sumienia”, jak również przez zwiększanie niezadowolenia ludności oraz tendencji nacjonalistycznych.

Analiza rozwoju sytuacji w Polsce pozwoliła watykańskim władzom dojść do wniosku, że największe możliwości otwierają się przed Kościołem w tych krajach socjalistycznych, w których zaniedbano działalność ideologiczną i polityczno-wychowawczą (Kościół powinien szybko zapłacić powstającą próżnię), gdzie doszło do poważnych błędów w sferze ekonomicznej i wzmożyły się nastroje nacjonalistyczne oraz aktywnie działają ugrupowania dysydenckie.

¹ Walentin Zwiedzienkow (1920–1996), generał major KGB. Od 1940 r. pracował w organach bezpieczeństwa Związku Sowieckiego, głównie w strukturach wywiadu cywilnego, m.in. w NRD i na Kubie. W latach 1978–1987 był zastępcą przewodniczącego KGB LSRS. Dane biograficzne za: LGGRTC, LSSR KGB vadovų ir pavaduotojų biografijos, <http://www.kgbveikla.lt/lt/valentinas-zvezdenkovas/>, dostęp 2 VI 2020 r.

Z danych Sekretariatu Stanu Stolicy Apostolskiej wynika, że Jan Paweł II jest zadowolony z tego, iż polski episkopat, korzystając z błędów popełnionych przez władze PRL, znacznie wzmocnił swoje pozycje i zmusił władze, by traktowały Kościół jako najważniejszy ze środków służących hamowaniu sił antyrządowych.

Zdaniem papieża sukcesy Kościoła w Polsce w dużym stopniu wynikają z obranej przezeń taktyki: postanowiono unikać otwartej konfrontacji z władzami i nie wysuwać żądań politycznych, tak aby nie dać rządowi pretekstu do zastosowania wobec Kościoła środków represyjnych.

Watykańskie kierownictwo radzi polskiemu Kościołowi katolickiemu, by w dalszym ciągu trzymał się taktyki „cichej dyplomacji” i by jednocześnie wytrwale krzewił idee religijne oraz przyciągał do siebie jak najszersze masy społeczne. W liście skierowanym do prymasa polskiego Kościoła papież podkreślił, że działania takie należy prowadzić ostrożnie i stopniowo, starać się utrwalić to, co już udało się osiągnąć.

Watykan konsekwentnie zaleca episkopatowi w innych krajach socjalistycznych, by możliwie szeroko stosowały te same metody, którymi z powodzeniem posługuje się Kościół w Polsce.

Szczególną wagę Watykan przywiązuje do aktywizacji działalności religijnej w ZSRS, przede wszystkim w republikach bałtyckich, na zachodniej Białorusi i Ukrainie. Watykańskie władze sądzą bowiem, że ewentualne ustępstwa sowieckiego rządu wobec Kościoła doprowadzą do złagodzenia stanowiska rządu również w innych krajach socjalistycznych. Jan Paweł II usankcjonował zwoływanie corocznych synodów hierarchów Kościoła unickiego, na co nie decydowali się jego poprzednicy. Publiczne deklaracje papieża o tym, że codziennie modli się za Litwę, do której rzekomo należy „połowa jego serca”, przyczyniły się do zwiększenia aktywności ekstremistycznie usposobionego litewskiego duchowieństwa i fanatyków religijnych.

Na zamkniętym posiedzeniu, które latem tego roku odbyło się w Watykanie, podkreślano, że „istnienie ruchu dysydenckiego” w LSRS sprzyja przeprowadzeniu „mocniejszej ideologicznej ofensywy na Litwę”.

Uczestnicy posiedzenia opowiedzieli się za koniecznością przygotowania antysowieckich materiałów w postaci tzw. listów z Litwy w celu ich wykorzystania w audycjach Radia Watykan i ich nielegalnego wysyłania do ZSRS dzięki możliwościom działającego w Chicago centrum litewskiej emigracji.

Kierownictwo Watykanu wykazuje zainteresowanie rozszerzeniem kontaktów z krajami socjalistycznymi również na szczeblu państwowym, mówi się nawet o chęci nawiązania z nimi stosunków dyplomatycznych. Watykan uważa, że pozwoli mu to oficjalnie bronić przed władzami państwowymi interesów lokalnych Kościołów, jak również kontrolować je i kierować ich działalnością.

By popchnąć kraje socjalistyczne do rozszerzenia kontaktów z Watykanem, hierarchowie Kościoła katolickiego, licząc się również z nastrojami katolików na całym świecie, intensywnie propagują tezę o zbieżności stanowisk obu stron w najważniejszych i najbardziej aktualnych kwestiach polityki międzynarodowej. Popierają politykę deeskalacji napięcia i rozbrojenia, opowiadają się za pokojowym rozstrzygnięciem wszystkich spornych kwestii, podkreślają, że pokój jest podstawowym warunkiem prawdziwego rozwoju ludzkości. Mają przy tym nadzieję, że państwa socjalistyczne, dostrzegłszy w Watykanie „godnego partnera i sojusznika we wspomnianych kwestiach”, zdecydują się na intensywny rozwój stosunków ze Stolicą Apostolską.

W rzeczywistości tendencja do aktywniejszych wystąpień Kościoła na rzecz pokoju, która się ostatnio zarysowała, wynika przede wszystkim z obaw Watykanu, iż nie odegra istotnej roli w zyskującym coraz większy zasięg międzynarodowym ruchu antywojennym. O dwoistym charakterze prowadzonej przez Watykan polityki świadczy fakt, że papieska delegacja otrzymała od papieża wskazówki, by na spotkaniu w Madrycie wykazywać maksymalną ostrożność podczas omawiania wojennych aspektów relacji Wschodu z Zachodem i by bardziej aktywnie wystąpić na rzecz zagwarantowania wolności religijnej i tzw. praw człowieka.

Podajemy w celach informacyjnych.

Zastępca^a Przewodniczący
Komitetu
^bW[alentin] W. Zwiedzienkow^b

„Potwierdzam:
Zastępca naczelnika
I Wydziału KGB LSRS
ppłk Skačkauskas^{c 2}

Źródło: AIPN, 2553/407, t. 1, k. 71–73, mps.

^a *Wyraz dopisany odręcznie.*

^{b-b} *Nadpisane odręcznie nad: J[uozas] J. Petkevičius.*

^{c-c} *Fragment napisany odręcznie, odręczny podpis.*

² Robertas Skačkauskas (ur. w 1936 r.), funkcjonariusz KGB LSRS. W latach 1980–1984 zastępca naczelnika I Wydziału KGB LSRS. Dane biograficzne za: LGGRTC, LSSR KGB vadovų ir pavaduotojų biografijos, <http://www.kgbveikla.lt/lt/robertas-skackauskas>, dostęp 18 VI 2020 r.

1982 wrzesień 2, Wilno – Pismo naczelnika I Wydziału KGB LSRS płk. Vytautasa Karinauskasa do naczelnika 4 Wydziału Zarządu „K”¹ PGU KGB ZSRS płk. Olega Niecziporienki² o próbach wykorzystania działań Watykanu na kierunku wschodnim, podejmowanych przez litewską emigrację, tajne

O podejmowanych przez litewskie organizacje emigracyjne próbach wykorzystania „polityki wschodniej” Watykanu do swoich celów

Z analizy gromadzonych materiałów wynika, że po wstąpieniu na Stolicę Piotrową Jana Pawła II w „polityce wschodniej” Watykanu pojawiły się nowe akcenty, które natychmiast dostrzegła nacjonalistyczna emigracja.

Gdy tylko w prasie emigracyjnej oraz w audycjach Radia Watykan, Głosu Ameryki i Radia Wolna Europa pojawiły się doniesienia o rzekomym litewskim pochodzeniu kard. Karola Wojtyły i wynikającym z tego życzliwym stosunku nowego papieża do katolików litewskich, reakcyjnie usposobieni księża z LSRS złożyli na ręce Jana Pawła II zaproszenie do odwiedzenia republiki podczas jego kolejnej wizyty w Polsce.

¹ 4 Wydział Zarządu „K” PGU KGB zajmował się emigracją i dywersją ideologiczną.

² Oleg Niecziporienko (ur. w 1932 r.), pułkownik KGB. W 1957 r. ukończył Państwowy Pedagogiczny Instytut Języków Obcych. Specjalizował się w języku angielskim i hiszpańskim. Od 1958 r. pracował w KGB, początkowo w Zarządzie Moskiewskim, gdzie zajmował się pracą dochodzeniowo-sledczą oraz kontrwywiadowczą. W wywiadzie od 1960 r., początkowo w rezydenturze KGB w Nowym Jorku jako funkcjonariusz 1 Wydziału PGU. Od 1971 r. w 2 Służbie, czyli późniejszym Zarządzie „K” (kontrwywiad), jako naczelnik różnych kierunków (naprawlenije) w jej ramach. Od 1974 r. pełnił różne funkcje w tym zarządzie. W 1980 r. został naczelnikiem 4 Wydziału, który zajmował się emigracją, centrami ideologicznej dywersji oraz terroryzmem. (W kontekście prezentowanej tu dokumentacji należy sądzić, że działania Stolicy Apostolskiej oraz Jana Pawła II zostały zakwalifikowane właśnie jako przejaw ideologicznej dywersji, dlatego zajmuje się nimi 4 Wydział Zarządu „K” PGU KGB). Kierował nim do 1984 r., później został wykładowcą w Szkole KGB im. Jurija Andropowa. W latach dziewięćdziesiątych działał w międzynarodowych stowarzyszeniach, specjalizujących się w zwalczaniu terroryzmu. Dane biograficzne za: *Niecziporienko Oleg Maksimowicz*, http://shieldandword.mozohin.ru/personnel/2017/nechiporenko_o_m.htm, dostęp 2 VIII 2020 r.

Starając się wykorzystać te wystąpienia oraz reakcję wspomnianych księży z LSRS, szefowie emigracyjnych organizacji katolickich rozpoczęli kampanię w zakresie aktywizacji działalności antysowieckiej. Próbują oni również zwrócić uwagę społeczeństw swoich krajów oraz emigracji na „rolę wiernych Litwy w walce o prawa człowieka i wolność wyznania w ZSRS”. Kampania ta wzmagała się wraz z kolejnymi publicznymi deklaracjami papieża, w których, zwracając się do duchownych Sowieckiej Litwy, wychwalał ich „wierność i niezłomność”. Do rozszerzenia antysowieckiej działalności litewską emigrację oraz organizacje klerikalne zainspirowały również rozszady dokonane przez Jana Pawła II wśród najwyższych dostojników Kurii Rzymskiej. Na stanowisko sekretarza Rady Spraw Publicznych Kościoła (zastępca szefa watykańskiego resortu spraw zagranicznych) wybrano prałata A[udrysa] Bačkisa³, syna byłego dyplomaty burżuazyjnej jeszcze Litwy. Inny Litwin, urodzony w USA arcybiskup P[aulius] Marcinkus⁴, który jest przewodniczącym Instytutu Dzieł Religijnych (Bank Watykański), został również wiceprzewodniczącym Gubernatoratu Miasta Watykan, czyli szefem resortu spraw

³ Audrys Juozas Bačkis (ur. w 1937 r.), duchowny katolicki, metropolita wileński. Był synem litewskiego dyplomaty i w dzieciństwie mieszkał w Paryżu, tam też wstąpił do seminarium. Kontynuował studia w Rzymie, gdzie 18 III 1961 r. przyjął święcenia kapłańskie. Został inkardynowany do archidiecezji kowieńskiej. Od 1964 r. pracował w służbie dyplomatycznej Stolicy Apostolskiej, m.in. w nuncjaturach na Filipinach, w Kostaryce, Turcji i Nigerii. Od 1979 r. był zastępcą sekretarza Rady Spraw Publicznych Kościoła. W 1988 r. został mianowany arcybiskupem tytularnym Meta i nuncjuszem w Holandii. Po utworzeniu w 1991 r. metropolii wileńskiej Jan Paweł II mianował go jej pierwszym pasterzem. Dane biograficzne za: Vilniaus arkivyskupija, Vyskupai, <http://www.vilnensis.lt/vyskupai/arkivyskupas-emeritas/> dostęp 4 VI 2020 r.

⁴ Paulius Marcinkus (1922–2006), duchowny katolicki z USA, dyplomata, prezydent Banku Watykańskiego. Był synem litewskich imigrantów. Ukończył Seminarium Duchowne w Mundeleine (Stan *Illinois*). 3 V 1947 r. otrzymał święcenia kapłańskie. Studiował prawo kanoniczne w Rzymie. Od 1952 r. pracował w służbie dyplomatycznej Stolicy Apostolskiej. Od 1964 r. brał udział w przygotowywaniu wizyt zagranicznych Pawła VI, od 1978 r. Jana Pawła II. W latach 1971–1989 był dyrektorem Banku Watykańskiego (Istituto per le Opere di Religione). W 1981 r. został przez Jana Pawła II podniesiony do godności arcybiskupiej. W 1990 r. wrócił do Sun City i pełnił posługę w diecezji Phoenix. Dane biograficzne za: M. Puidokas, *Paulius Kazimieras Marcinkus* [w:] *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, <https://www.vle.lt/Straipsnis/Paulius-Kazimieras-Marcinkus-12013>, dostęp 18 VI 2020 r.; *Marcinkus Paulius* [w:] *Jungtinių Amerikos Valstijų Lietuvių Biografijos žinyras*, t. 1, Vilnius 1998, s. 626.

wewnętrznych. Do jego obowiązków należy zarządzanie wszystkimi nieruchomościami i finansami Watykanu, jego prasą, rozgłośnią radiową, muzeami, a podlega mu ok. 2 tys. urzędników.

Nacjonalistyczna emigracja z entuzjazmem przyjęła wiadomość o rzekomym wyniesieniu do rangi kardynała dwóch biskupów na Litwie. Ich nazwisk nie podano do publicznej wiadomości, jednym z nich jest prawdopodobnie J[ulijonas] Steponavičius⁵, którego swego czasu odsunięto od pełnienia obowiązków za działalność antypaństwową. Z zachwytem i wdzięcznością emigracja przyjęła natomiast decyzję Jana Pawła II o mianowaniu na stanowisko pronuncjusza (zastępcy przedstawiciela dyplomatycznego Watykanu) w Zairze, Czadzie i Republice Środkowoafrykańskiej arcybiskupa J[onasa] V. Bulaitisa⁶, 49-letniego Litwina, urodzonego w Wielkiej Brytanii.

Obecnie duchowieństwo katolickie za granicą nie tylko podburza księży i wiernych Sowieckiej Litwy, by przeciwstawiali się władzy, lecz także opracowało wiele metod zaszczepiania swoich idei w republice. Uważają

⁵ Julijonas Steponavičius (1911–1991), duchowny katolicki, arcybiskup, metropolita wileński. Ukończył Wyższe Seminarium Duchowne w Wilnie, święcenia kapłańskie otrzymał 21 VI 1936 r. W 1955 r. Pius XII mianował go biskupem pomocniczym w diecezji poniewieskiej. W 1957 r. Stolica Apostolska nadała mu uprawnienia administratora apostolskiego dla pozostałej w grancjach LSRS archidiecezji wileńskiej. Za sprzeciw wobec polityki ateizacyjnej władz sowieckich w 1961 r. został zesłany do miejscowości Żagory (Zagarė). Przebywał tam przez 27 lat bez możliwości legalnego sprawowania rządów w swej diecezji. W 1988 r. pozwolono mu wrócić do Wilna. W lutym 1989 r. Jan Paweł II mianował go arcybiskupem ordynariuszem wileńskim. Dane biograficzne za: Vilniaus arkivyskupija, <http://www.vilnensis.lt/apie-arkivyskupija/asmenybes/arkivyskupas-julijonas-steponavičius/>, dostęp 17 VI 2020 r.; I. Mikłaszewicz, *Polityka sowiecka...*, s. 195.

⁶ Jonas Bulaitis (1933–2010), duchowny katolicki, arcybiskup, dyplomata. Urodził się w rodzinie litewskich emigrantów w Londynie. W latach 1952–1958 studiował filozofię i teologię na Papieskim Uniwersytecie Gregoriańskim w Rzymie. 2 II 1958 r. otrzymał święcenia kapłańskie i został inkardynowany do diecezji koszedarskiej. W 1963 r. został powołany do służby dyplomatycznej Stolicy Apostolskiej. W 1982 r. został mianowany przez Jana Pawła II nuncjuszem apostolskim w Kongu, Czadzie i Republice Środkowoafrykańskiej oraz arcybiskupem tytularnym Narony. W latach 1981–1991 pełnił obowiązki nuncjusza w Iranie, 1991–1996 w Korei Południowej i Mongolii, 1997–2008 w Albanii. Dane biograficzne za: I. Černeckienė, *Jonas Bulaitis* [w:] *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, <https://www.vle.lt/Straipsnis/Jonas-Bulaitis-58470>, dostęp 18 VI 2020 r.; *Bulaitis Jonas Vytautas* [w:] *Lietuvių enciklopedija*, t. 36, Boston 1969, s. 141; *Bulaitis Jonas Vytautas* [w:] *Lietuvių enciklopedija*, t. 37, Boston 1987, s. 98.

oni na przykład, że przywołanie do LSRS modlitewników, Biblii i innej tego typu literatury jest zaledwie początkiem ogromnej pracy, w ślad za tym powinna nastąpić wysyłka prac „naukowych” z zakresu teologii i filozofii, w których propaguje się zachodni sposób myślenia. Zdaniem emigracyjnego duchowieństwa wszystko to powinno sprzyjać coraz intensywniejszej i szerszej działalności kręgów religijnych i nacjonalistycznych Sowieckiej Litwy w zakresie walki „o wolności i prawa człowieka”.

Sz szczególnie ostrą antysowiecką propagandę prowadzą Stowarzyszenie Katolików Litewskich na rzecz Pomocy Religijnej oraz Litewskie Centrum Informacyjne w Nowym Jorku. Nie dość, że organizacje te przy każdej okazji przedstawiają w zniekształcony sposób sytuację Kościoła katolickiego na Litwie, to jeszcze wydają i rozprowadzają „podziemną literaturę”, którą nielegalnymi kanałami otrzymują z LSRS.

Stale wzrastająca aktywność nacjonalistycznej emigracji litewskiej, przede wszystkim litewskiego duchowieństwa, pojawienie się wśród księży z Sowieckiej Litwy elementów ekstremistycznych, żądających rozszerzenia praw Kościoła katolickiego i w związku z tym dopuszczających się działań antypaństwowych należy rozpatrywać jako skutek moralnego wsparcia ze strony Watykanu.

Naczelnik I Wydziału Komitetu
pułkownik
V[ytautas] L. Karinauskas

“Potwierdzam: starszy pełnomocny
pracownik operacyjny 1 Sekcji
I Wydziału Komitetu
kapitan V[idmantas] Kuolelis⁷
17 IX 1982 r.^a

Źródło: AIPN, 2553/407, t. 1, k. 79–80, mps.

^{a-a} *Fragment dopisany odręcznie, podpis.*

⁷ Vidmantas Kuolelis (ur. w 1952 r.), funkcjonariusz KGB LSRS. W latach 1975–1984 pełnomocny i starszy pełnomocny pracownik operacyjny 1 Sekcji I Wydziału KGB LSRS. Od stycznia do września 1984 r. zastępca naczelnika 1 Sekcji I Wydziału, a następnie do 1991 jego naczelnik. Dane biograficzne za: LGGRTC, LSSR KGB žvalgybos (1-asis) skyrius, http://www.kgbveikla.lt/uploads/sarasai/sarasai_zvalg.pdf, dostęp 17 VI 2020 r.

1987 styczeń 4, Wilno – Szyfrogram naczelnika I Wydziału KGB LSRS płk. Vytautasa Karinauskasa do zastępcy naczelnika Zarządu „RI” PGU KGB ZSRS gen. mjr. Leonida Szebarszyna¹ i zastępcy naczelnika 3 Wydziału Zarządu „RT” PGU KGB ZSRS płk. J. Gołowanowa² o stosunkach Watykanu ze Związkiem Sowieckim, tajne

O stosunkach Watykanu ze Związkiem Sowieckim

Z doniesień dochodzących z kręgów zbliżonych do głowy Kościoła Rzymskokatolickiego wynika, że papież Jan Paweł II zamierza w najbliższym czasie oficjalnie poprzeć pokojowe inicjatywy Związku Sowieckiego. Chodzi tu przede wszystkim o jednostronną prolongatę moratorium na przeprowadzanie prób jądrowych. Jan Paweł II ma nadzieję, że podczas prawdopodobnej wizyty tow. Gorbaczowa M[ichaiła] S[iergiejewicza] we Włoszech dojdzie do ich spotkania. Liczy również, że otrzyma zaproszenie do ZSRS na obchody tysiąclecia wprowadzenia chrześcijaństwa na Rusi i że następnie odwiedzi LSRS. Z tego względu papież nie chce się obecnie przyłączać do antysowieckich przedsięwzięć, które przygotowuje reakcyjna klerykalna i nacjonalistyczna litewska emigracja w związku z 600. rocznicą tzw. chrztu Litwy. Co więcej, papież zgodził się na udzielenie audiencji delegacji duchowieństwa z LSRS

¹ Leonid Szebarszyn (1935–2012), sowiecki polityk i funkcjonariusz KGB. W 1958 r. ukończył MGIMO i w latach 1958–1962 przebywał w Pakistanie jako tłumacz ambasadora. W wywiadzie od 1962 r. W latach 1964–1968 ponownie w Pakistanie, 1970–1971 pracował w centrali PGU KGB, 1971–1977 przebywał w Indiach jako zastępca, następnie szef tamtejszej rezydentury, 1979–1983 szef rezydentury w Teheranie. Po powrocie z tej placówki do Moskwy w lutym 1983 r. został zastępcą naczelnika Zarządu „RI”. W latach 1989–1991 naczelnik Pierwszego Zarządu Głównego KGB. Dane biograficzne za: *Szebarszyn Leonid Władimirowicz*, <http://svr.gov.ru/history/person/sheb.htm>, dostęp 1 X 2020 r.

² J. Gołowanow. Pułkownik KGB. Zastępca naczelnika 3 Wydziału Zarządu „RT” PGU KGB ZSRS. Ten wydział był stałym odbiorcą większości materiałów wytworzonych przez I Wydział KGB LSRS w ramach operacji „Kapella”. Przekazywał do Wilna także opracowania analityczne dotyczące działań Stolicy Apostolskiej i papieża Jana Pawła II.

podczas rozpoczęcia obchodów w Watykanie i polecił zastępcy sekretarza Rady Spraw Publicznych Kościoła, jednego z resortów Sekretariatu Stanu Stolicy Apostolskiej, A[udrysowi] Bačkisowi podjęcie konkretnych kroków w celu udaremnienia antysowieckich wystąpień podczas obchodów. W tym celu Jan Paweł II zarządził przeniesienie daty obchodów z 14 (tzw. dzień wolności krajów bałtyckich) na 28 czerwca. Tym samym osłabiła antysowiecka orientacja obchodów.

Zdaniem wielu wysoko postawionych przedstawicieli kleru Jan Paweł II uważa jednocześnie, że jego wizyta w PRL w 1987 r. oraz udanie się do tych rejonów Polski, w których mieszkają Litwini, będzie wystarczającym wyrazem jego wsparcia dla katolickiej wiary na Litwie do chwili jego bezpośredniej wizyty w ZSRS.

Informacje zdobyli nasi agenci „Juozapas” i „Germantas” podczas ich wyjazdów do Rzymu pod koniec 1986 r.

Naczelnik I Wydziału KGB LSRS
pułkownik V[ytautas] L. Karinauskas [a]

Wykonawca: I Wydział
Buta V[idmantas] A.

Źródło: AIPN, 2553/407, t. 1, k. 116–117, mps.

^a *Odręczny podpis.*

1987 luty 18, Wilno – Pismo naczelnika I Wydziału KGB LSRS płk. Vytautasa Karinauskasa do zastępcy naczelnika Służby „A” PGU KGB ZSRS płk. Lwa Sockowa¹ i naczelnika 3 Wydziału Zarządu „RT” PGU KGB ZSRS płk. J. Gotołanowa o przygotowywanych działaniach aktywnych, tajne

O przygotowywanych działaniach aktywnych

Katolickie duchowieństwo LSRS i klerykalna emigracja litewska w apelach do Watykanu oraz w swojej prasie podnoszą w ostatnim czasie kwestię uregulowania granic archidiecezji wileńskiej z uwzględnieniem obecnego układu granic LSRS (archidiecezja wileńska formalnie wchodzi w skład katolickiej prowincji Polski)².

W związku z tym mieszkający w USA biskup Paulius Baltakis³ na prośbę papieża informuje go o pojawiającej się na stronach emigracyj-

¹ Chodzi o Lwa Sockowa, w latach 1978–1987 pierwszego zastępcę naczelnika Służby „A” PGU KGB, generała majora rosyjskiej służby wywiadu zagranicznego. Absolwent MGIMO. Jako oficer wywiadu przez wiele lat przebywał za granicą, zajmował wysokie stanowiska w zagranicznych agencjach wywiadowczych i oddziałach Centrum. Badacz materiałów archiwalnych dotyczących historii wywiadu; autor wielu książek, m.in. *Agriessija. Rassiekrieczennyje dokumenty Służby wnieszniej razwiedki Rossijskoj Fiedieracyi 1939–1941* (2011); *Siekriety polskoj politiki 1935–1945 gg. Rassiekrieczennyje dokumenty Służby wnieszniej razwiedki Rossijskoj Fiedieracyi* (2010); *Pribaltika i gieopolitika. 1935–1945 gg. Rassiekrieczennyje dokumenty Służby wnieszniej razwiedki Rossijskoj Fiedieracyi* (2009). W serii „Dielo Nr” ukazała się jego książka *Kod operacyi „Tarantella”. Iz archiwa Wnieszniej razwiedki Rossii* (2007). Dane biograficzne za: <http://gvardiya.ru/authors/sockov-lev-filippovich>, dostęp 1 X 2020 r.

² Informacja nie jest precyzyjna. Po II wojnie światowej Białystok stał się faktyczną stolicą dla tej części archidiecezji wileńskiej, która pozostała w granicach Polski. Tu bowiem zamieszkał – zmuszony do wyjazdu z Wilna – metropolita wileński abp Romuald Jałbrzykowski. Ze względów politycznych dla tej części archidiecezji wileńskiej przyjęła się nazwa „archidiecezji w Białymstoku”. Po śmierci abp. Jałbrzykowskiego w 1955 r. rządzili nią wyznaczani przez kolejnych papieży administratorzy apostolscy. 5 VI 1991 r. Jan Paweł II w Białymstoku ogłosił decyzję o utworzeniu diecezji białostockiej, co zapoczątkowało uregulowanie statusu administratur apostolskich we wschodniej Polsce.

³ Paulius Antanas Baltakis (1925–2019), duchowny katolicki, biskup diaspor litewskiej na świecie. W 1944 r. został wywieziony do prac w Niemczech, po wojnie pozostał na Za-

nych gazet „Tėviškės žiburiai”⁴ („Ognie ojczyzny”, Kanada) i „Akiračiai”⁵ („Horyzonty”, USA) krytyce przygotowań do obchodów 600. rocznicy „chrztu” Litwy.^a

I Wydział ma realne możliwości opublikowania w litewskiej prasie emigracyjnej, a konkretnie w gazecie „Akiračiai”, artykułu pt. „Oczekiwania i nadzieje Litwinów z trójkąta suwalskiego” w celu sprowokowania papieża Jana Pawła II do włączenia archidiecezji wileńskiej do katolickiej prowincji Litwy, co byłoby równoznaczne z uznaniem przez Watykan bałtyckich republik sowieckich, jak również w celu dotarcia do społeczności katolickiej na Zachodzie z faktami świadczącymi o tym, że głowa Kościoła katolickiego wciąż broni jedynie interesów polskiego kleru.

W związku z powyższym proszę wpisać do rejestru prowadzone przez nas aktywne działania.

chodzie. W 1946 r. wstąpił do franciszkanów (OFM), 24 VIII 1952 r. otrzymał święcenia kapłańskie. W 1979 r. wybrany na prowincjała prowincji św. Kazimierza. W 1984 r. przez papieża Jana Pawła II nominowany na biskupa i ustanowiony duszpasterzem Litwinów na całym świecie. Dane biograficzne za: *Baltakis Paulius* [w:]: *Jungtinių Amerikos Valstijų Lietuvių. Biografijos žinynas*, t. 1, Vilnius 1998, s. 88; Anykštėnų biografiją žinynas, <http://www.anykstenai.lt/asmenys/asm.php?id=34>, dostęp 6 VII 2020 r.

^{a-a} *Fragment dopisany odręcznie.*

⁴ „Tėviškės žiburiai” (*Lights of Homeland Lithuanian Weekly*) – pismo Litwinów w Kanadzie, ukazujące się od 1949 r., wydawane przez Towarzystwo Katolików Litwinów w Kandzie.

⁵ „Akiračiai” – miesięcznik litewski ukazujący się w latach 1968–2005 w Chicago, a obecnie na Litwie. Wydawany przez środowisko działaczy litewskich o orientacji liberalnej, którzy uważali, że należy podtrzymywać kontakty kulturalne z Litwą sowiecką, m.in. zamieszczali przedruki z litewskiej prasy. W numerze 7 z 1987 r. został opublikowany list zatytułowany *Czego brakuje Litwinom trójkąta suwalskiego?* Anonimowy autor podpisał się „polski Litwin” i opisywał problemy Litwinów w Puńsku, cytowany dokument KGB stanowi końcowy fragment tego listu. Zob. *Lenkijos lietuviai. Ko trūksta suvalkų trikampio lietuviams?*, „Akiračiai” 1987, nr 7, s. 16, <http://www.epaveldas.lt/recordImageSmall/LNB/C1B0003640252?exId=1954098&cseqNr=16>; dostęp 18 VI 2020 r.; V. Urbonas, „Akiračiai” [w:]: *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, <https://www.vle.lt/Straipsnis/akiračiai-71817>, dostęp 18 VI 2018 r.; D. Dapkutė, D. Kuiziniene, *Laisvas žodis laisvame pasaulyje: atviro žodžio menraštis „Akiračiai” 1968–2005 m.*, Vilnius 2010.

Załącznik: Tezy tłumaczenia artykułu „Oczekiwania i nadzieje Litwinów z trójkąta suwalskiego”; nietajne, 1 egz[emplarz], na 2 str[onach].

Naczelnik I Wydziału Komitetu
pułkownik
V[ytautas] L. Karinauskas

^bPotwierdzam: Pełnomocny
pracownik operacyjny 1 Sekcji
I Wydziału KGB [LSRS]
kapitan V[idmantas] A. Buta^b

^cRaport dotyczący przeprowadzenia aktywnych działań skierowano do Służby „A” PGU. Nr 1/3176 z 12 października 1987 r. Patrz: SOR⁶, nr 1342, t. 2, s. 366–375 (na „Dmitrija”). Według informacji centrali aktywne działanie, o którym mowa, wpisano do rejestru. 4 XI 1987 r.^c

Sporządził: Medekša
Wyśłał: Buta
18 II [19]87

Przygotowano w 3 egz[emplarzach]
Egz[emplarz] nr 1 i 2 dla adresatów
Egz[emplarz] nr 3 do akt tow. Buty

^b Fragment dopisany odręcznie, podpis Vidmantasa Buty.

^c Fragment dopisany odręcznie, podpis.

⁶ W oryginale DOR (dzieło operacyjonno-j razrabotki) – sprawa operacyjnego rozpracowania.

Załącznik

Wierzymy, że Jan Paweł II rzeczywiście jest żywo zainteresowany losem katolików litewskich, co wielokrotnie deklarował. Lubi to powtarzać emigracyjna prasa. Tymczasem już od ponad 40 lat z woli Watykanu centrum archidiecezji wileńskiej formalnie znajduje się w Białymstoku – stolicy jednego z województw PRL, a nie w stolicy Sowieckiej Litwy. Co o tym decyduje? Reprezentujący papieża biskup P[aulius] Baltakis twierdzi, że oficjalne rozporządzenia Watykan wydaje wyłącznie na podstawie prawa międzynarodowego. Co ma tu do rzeczy Wileński Kraj, który papieska Polska siłą oderwała w 1920 r. i który w październiku 1939 r. Związek Sowiecki oddał Litwie? PRL nie wysuwa wobec LSRS żadnych roszczeń terytorialnych. Czy roszczenia takie wysuwa zatem Watykan? Jest to dziwne tym bardziej, że swego czasu w Krakowie Jan Paweł II zasłynął jako osoba walcząca o przywrócenie zachodnich ziem katolickich prowincji polskiej i cel swój osiągnął. Dlaczego zatem Jan Paweł II, który – jak sam twierdzi – pragnie odwiedzić Litwinów, osobiście upokarza swoich podwładnych? A może papież, chociaż stoi na czele Kościoła katolickiego, wobec nas pozostaje jedynie osobą reprezentującą interesy polskiego kleru i akceptuje nacjonalistyczną wobec mniejszości etnicznych linię polskiego Kościoła katolickiego?

Bardzo chcielibyśmy usłyszeć, co na ten temat powie sam Jan Paweł II. Litwini wiedzą, czym jest wdzięczność. Oczywiście mam na myśli wdzięczność zasłużoną. Gdy po śmierci biskupa łomżyńskiego na jego miejsce przyszedł duchowny o bardziej umiarkowanych poglądach, pozwolono wreszcie, by w bazylice katedralnej w Sejnach odprawiano nabożeństwa w języku litewskim. Litwini, a wśród nich znany w Polsce historyk B. Makauskas¹, skorzystali z okazji, by podzię-

¹ Bronius Makauskas (ur. w 1950 r.), działacz litewskiej mniejszości w Polsce. Ukończył studia historyczne na Uniwersytecie Gdańskim. W 1980 r. uzyskał stopień doktora nauk humanistycznych. Odbył staże naukowe na Litwie, we Włoszech i w USA. W latach 1980–1990 pełnił funkcję wiceprzewodniczącego zarządu głównego Litewskiego Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego. Od 1993 do 1996 był przewodniczącym rady, a od 1996 wiceprzewodniczącym zarządu Wspólnoty Litwinów w Polsce. W latach 2000–2006 pełnił

kować papieżowi, a nawet wręczyć mu podarunki. W istocie jednak podziękowano papieżowi jedynie za to, że raczył odebrać informację o rozpoczęciu nabożeństw w języku litewskim w bazylice katedralnej w Sejnach. Śluby, chrzty i pogrzeby w języku litewskim nadal są niedostępne!!!

Litwini z Puńska uczęszczają do litewskiej szkoły. Litwini z Sejn, których liczebność w ciągu ostatnich lat znacznie wzrosła, utworzyli własną grupę teatralną. Litwinom z tzw. trójkąta suwalskiego wciąż jednak brakuje wielu rzeczy. Chodzi tutaj szczególnie o sferę duchową. Nie jest przypadkiem, że Litwini z Puńska nie utworzyli własnych organizacji w ramach „Solidarności”, gdyż poglądy jej liderów i inspiratorów były im obce.

Można zatem zrozumieć, dlaczego polski Litwin nie wrywa się, by popierać obce inicjatywy. Dotyczy to również budowy kościoła w litewskiej wsi Vidugiriai. Zaniepokojenie budzi już sam fakt, że do budowy wzięto się w szczytowym momencie konfliktu z polskim klerem, toczącego się wokół kwestii prowadzenia w bazylice katedralnej w Sejnach nabożeństw w języku litewskim. Jeśli zapytać Litwinów ze wsi Vidugiriai, to wszyscy jednym głosem odpowiedzą, że przede wszystkim potrzebują szkoły, a modlić się mogą w Sejnach, do których mają zaledwie dziewięć kilometrów. Buduje się więc kościół, a budowa szkoły to niemożliwe do spełnienia marzenie. Tym bardziej że katolikom nie jest tak łatwo wypowiedzieć się przeciwko budowie kościoła.

Nie chciałbym, by ktoś odniósł wrażenie, że polscy Litwini są oderwani od świata i że liczą się dla nich jedynie ich własne interesy. Przeciwnie, jesteśmy żywotnie zainteresowani wszystkim, co się wokół nas dzieje, stanowiskiem głowy Kościoła katolickiego w sprawach ekumenicznych, społecznych, międzynarodowych i innych. Wiemy, że biskupi amerykańscy wypowiedzieli się przeciwko SDI, że potępiłi

funkcję wiceprzewodniczącego zarządu Światowej Wspólnoty Litwinów. Od 2010 r. pracował na Uniwersytecie Witolda Wielkiego w Kownie. Dane biograficzne za: *Bronius Makauskas* [w:] *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, <https://www.vle.lt/Straipsnis/Bronius-Makauskas-11139>, dostęp 18 VI 2020 r.

oni ideę gwiazdnych wojen². Obecnie wiele osób pyta: „A co z Watykanem? Czy Jan Paweł II naprawdę nie wypowie się w tak palącej kwestii?”

Źródło: AIPN, 2553/407, t. 1, k. 127–130, mps.

² Strategic Defense Initiative (SDI) – amerykański program strategicznej obrony przeciw-rakietowej krajów NATO przed atakiem balistycznym ze strony Związku Sowieckiego. Został ogłoszony przez prezydenta USA Ronalda Reagana 23 III 1983 r. podczas telewizyjnego orędzia do narodu. Program SDI popularnie był nazywany programem gwiazdnych wojen. Choć nie został nigdy w pełni rozwinięty ani wdrożony, odegrał ważną rolę polityczną jako element rozkręcania spirali zbrojeń, który przyczynił się do kryzysu gospodarczego w Związku Sowieckim.

1987 luty 26, Wilno – Pismo naczelnika I Wydziału KGB LSRS płk. Vytautasa Karinauskasa do zastępcy naczelnika 3 Wydziału Zarządu „RT” PGU KGB ZSRS płk. A. Kraba¹ o polityce Watykanu wobec LSRS, tajne

O niektórych kierunkach polityki Watykanu wobec LSRS

Watykan zaczyna intensywnie działać na rzecz zwiększenia roli Kościoła katolickiego w wewnętrznych sprawach Litwy. W tym celu Kuria Rzymska stara się rozszerzyć kontakty ze Związkiem Sowieckim na szczeblu państwowym, co pozwoli kierownictwu Kościoła katolickiego oficjalnie bronić przed władzami państwowymi interesów litewskich księży, jak również kontrolować ich działalność i nią kierować.

Zastępca sekretarza Rady Spraw Publicznych Kościoła, jednego z resortów Sekretariatu Stanu Stolicy Apostolskiej, prałat A[udrys] Bačkis pod koniec 1986 r. powiedział w poufnej rozmowie, że papież Jan Paweł II chce sprawić, by polityka wschodnia Watykanu była bardziej elastyczna, tak aby uniknąć otwartej konfrontacji z władzami ZSRS. Zdaniem zastępcy sekretarza w najwyższych kręgach Kościoła katolickiego trwają obecnie poszukiwania odpowiedniego rozwiązania tej kwestii. W innej prywatnej rozmowie A[udrys] Bačkis podkreślił, że głównym zadaniem, przed jakim stoją obecnie rzymscy dostojnicy, jest utworzenie odpowiedniej struktury litewskiego episkopatu, który ma dobre relacje z władzą sowiecką. Właśnie taki stan rzeczy jest optymalny z punktu widzenia interesów Watykanu i dlatego zastępca sekretarza dość sceptycznie spogląda na zachowanie klerykalnych ekstremistów. Ich działalność traktuje on jako jeden z czynników, które oddalają perspektywę utworzenia w naszej republice trwałej hierarchii. W tym kontekście prałat L[adas]

¹ A. Krab, pułkownik KGB. Zastępca naczelnika 3 Wydziału Zarządu „RT” PGU KGB. Nie udało się ustalić szczegółów biografii tego funkcjonariusza. Informacje o Zarządzie „RT” Zob. *Wstęp*, s. 29–32.

Tulaba², rektor Papieskiego Kolegium Litewskiego św. Kazimierza, wielokrotnie nieprzychylnie wypowiadał się na temat młodych rzymskich księży, którzy po powrocie z ZSRS oficjalnie krytykują panujące tam porządki. Uważa on, że aby otrzymywać pozwolenie na takie wyjazdy, należy wstrzymywać się od oficjalnych wystąpień antysowieckich.

Aby skłonić rząd naszego kraju do rozwinięcia kontaktów z Watykanem, kierownictwo Kościoła katolickiego intensywnie propaguje twierdzenie o zbieżności stanowisk obu stron w takich kwestiach, jak deeskalacja napięcia, rozbrojenie i walka o pokój.

Jednocześnie Watykan próbuje powstrzymać tendencję zmierzającą do uregulowania stosunków między władzami sowieckimi i litewskim duchowieństwem, jego celem jest sprowokowanie litewskich kręgów katolickich do konfrontacji z organami władzy.

Kuria Rzymska uważa, że planowane wyniesienie arcybiskupa L[iudvikasa]^a Povilonisa³ do rangi kardynała wzbudzi zaniepokojenie sowieckiego rządu i tym samym spowoduje eskalację napięcia między kierownictwem Kościoła katolickiego na Litwie a władzami państwowymi i pociągnie za sobą wzmocnienie kontroli Watykanu nad działaniami litewskiego episkopatu.

^a *W dokumencie błędny inicjał: P.*

² Ladas Tulaba (1912–2002), duchowny katolicki. Założyciel i wieloletni rektor Papieskiego Kolegium Litewskiego św. Kazimierza w Rzymie. Znany jako tłumacz Pisma Świętego na język litewski, przez wiele lat współpracował z litewską sekcją Radia Watykańskiego. Dane biograficzne za: Lietuvos Vyskupų Konferencijos sekretoriatas, *Mirė prelatas Ladas Tulaba* (1912–2002), <http://www.baznyciosziniuos.lt/old/bz0212/212b11.html>, dostęp 17 VI 2020 r.

³ Liudvikas Povilonis OMI (1920–1990) duchowny katolicki, biskup diecezji wylkowyskiej. W młodości wstąpił do Zgromadzenia Księży Marianów Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny w Mariampolu. Święcenia kapłańskie otrzymał 29 VI 1934 r. W latach 1957–1960 budował w Kłajpedzie kościół pw. NMP Królowej Pokoju. Władze sowieckie oskarżyły go o nielegalną budowę, kościół zamknęły, a proboszcza skazały na 8 lat więzienia. Ze względu na stan zdrowia po 4 latach został zwolniony. 7 XI 1967 r. roku Paweł VI za zgodą władz LSRS mianował go biskupem pomocniczym w diecezji telszańskej. W 1973 r. został biskupem pomocniczym administratora apostolskiego archidiecezji kowieńskiej i diecezji wylkowyskiej – bp. Juozapasa Matulaitisa-Labukasa, z prawem sukcesji. Po jego śmierci przejął te obowiązki. W 1979 r. jako biskup wylkowyski został wybrany na przewodniczącego Konferencji Episkopatu Litwy. Dane biograficzne za: *Arkiwyskupas Liudvikas Povilonis MIC*, <http://kaunoarkivyskupija.lt/arkiv-povilonis/>, dostęp 7 VI 2020 r.

W prywatnej rozmowie A[udrys] Bačkis zauważył, że papież Jan Paweł II postanowił nie mianować żadnego litewskiego biskupa na stanowisko ordynariusza, tak aby „osoby pożądane przez władze nie trafiły do kapituł, a stamtąd na stanowisko biskupa; ordynariusz bowiem może tworzyć kapituły, kapituła zaś może wybrać nowego biskupa”. Litewscy biskupi mianowani przez Watykan pełnią jedynie funkcję administratorów apostołskich, których uprawnienia są bardzo ograniczone.

Kierownictwo Kościoła katolickiego próbuje również stworzyć korzystne warunki do rozszerzenia bezpośrednich kontaktów między hierarchami Kościoła litewskiego a Watykanem. Jan Paweł II, A[udrys] Bačkis, L[adas] Tulaba i wielu innych rzymskich dostojników w prywatnych rozmowach niejednokrotnie wyrażali niezadowolenie z faktu, że z Litwy do Włoch przyjeżdża zazwyczaj tylko biskup L[iudvikas] Povilonis. Kuria Rzymska chciałaby natomiast otrzymywać bardziej zróżnicowane, pochodzące od różnych osób informacje na temat sytuacji w litewskich kościołach. W tym celu papież mianował trzech litewskich biskupów na stanowiska radców komisji działających przy trzech kongregacjach Kurii Rzymskiej (Kongregacji ds. Edukacji Katolickiej, Kongregacji ds. Duchowieństwa i Kongregacji ds. Sakramentów), tak aby można było zapraszać ich do Rzymu na obrady.

A[lgimantas] Bartkus⁴, L[adas] Tulaba i inni wielokrotnie uporczywie proponowali litewskiemu episkopatowi, by przysyłał do Papieskiego Kolegium Litewskiego św. Kazimierza w Rzymie młodych, zdolnych

⁴ Algimantas Bartkus (ur. w 1940 r.), duchowny katolicki, rektor kolegium św. Kazimierza w Rzymie. Po wojnie wraz z rodziną wyemigrował do Brazylii, studiował w Rzymie, gdzie w 1965 r. otrzymał święcenia kapłańskie. Pracował w Brazylii, USA i innych krajach. Od 1983 r. przez 25 lat był rektorem Papieskiego Kolegium Litewskiego św. Kazimierza w Rzymie. Po zakończeniu swojej misji w Rzymie osiadł w Stanach Zjednoczonych, gdzie działał w litewskich organizacjach społecznych. Dane biograficzne za: A. Sabaliauskas, *Prelato Algimanto Bartkaus auksinis kunigystės jubiliejus*, <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2015-08-13-prelato-algimanto-bartkaus-auksinis-kunigystes-jubiliejus/133953>, dostęp 8 VII 2018 r.; „Laiškai lietuviams”, <http://laskailietuviams.lt/index.php/vol-34-1983m/1983m-11-gruodis/5763-trumpai-is-visur>, dostęp 8 VII 2018 r.; Lietuvių Katalikų Religinės Šalpos Žiniarastis 2009 Žiema, <http://www.lkrsalpa.org/PDF/2009L.pdf>, dostęp 8 VII 2018 r.; *Auksinis kunigystės jubiliejus Telsių Katedroje*, „XXI amžius”, <http://www.xxiarnius.lt/numeriai/2015/08/21/ora.html>, dostęp 8 VI 2020 r.

księży, którzy ukończyli seminarium duchowne w Kownie i którzy na watykańskich uczelniach mogliby kontynuować naukę i uzyskiwać stopnie naukowe. Twierdzili oni również, że jeśli nie ma możliwości przysyłania księży do Rzymu, to należy posyłać ich do krajów socjalistycznych, na przykład do PRL, NRD czy do Czechosłowacji. Tłumaczy się to tym, że w Kownie ciężko jest uzyskiwać stopnie naukowe, gdyż nie ma tam biblioteki, w której byłaby dostępna najnowsza literatura z zakresu filozofii, teologii i prawa kanonicznego.

Poza tym pod naciskiem Watykanu Kościoły katolickie w innych krajach, przede wszystkim w RFN i PRL, starają się nawiązać bliższe relacje z litewskim duchowieństwem, aby wywrzeć na nie wpływ korzystny z punktu widzenia Kurii Rzymskiej. Planuje się, że do pozyskania katolików litewskich pośrednio przyczyni się rozwój stosunków z Rosyjską Cerkwią Prawosławną. Długotrwałe kontakty z Cerkwią uważa się jednak za mało perspektywiczne, ponieważ pozostaje ona rzekomo w całkowitej zależności od państwa sowieckiego.

Przygotowania do obchodów 600. rocznicy „chrztu” Litwy i roku Najświętszej Marii Panny Watykan traktuje jako kolejną okazję do realizowania swoich celów, krzewienia idei religijnych i przyciągnięcia jak najszerzych mas społeczeństwa.

Informacje podczas wyjazdów do Rzymu zdobyli nasi agenci „Gintautas”, „Sigitas”, „Germantas” i „Valdas”.

Szef I Wydziału Komitetu
pułkownik
V[ytautas] L. Karinauskas

Potwierdzam: pełnomocny
pracownik operacyjny 1 Sekcji
I Wydziału KGB [LSRS]
kapitan V[idmantas] A. Buta [b]

Źródło: AIPN, 2553/407, t. 1, k. 132–134, mps.

^b *Odręczny podpis Vidmantasa Buty.*

1987 maj 22, Wilno – Informacja kpt. Vidmantasa Buty na podstawie materiałów szyfrogramu z rezydentury KGB na temat przygotowań do pielgrzymki Jana Pawła II do Polski, tajne

Informacja
na podstawie materiałów szyfrogramu
z rezydentury KGB

Zbliżającą się wizytę papieża w PRL Watykan planuje wykorzystać w celu wzmocnienia religijno-nacjonalistycznych nastrojów wśród ludności LSRS i zachodnich obszarów Ukrainy.

Dlatego też papież planuje wyjednać sobie zgodę na odwiedzenie graniczących z ZSRS terenów polskich, w tym tzw. trójkąta suwalskiego, gdzie większość mieszkańców stanowią osoby pochodzące z Litwy i Ukrainy¹.

Watykan zakłada otrzymanie zgody rządu PRL na szerokie nagłośnienie przebiegu wizyty przez polskie środki masowego przekazu, łącznie z bezpośrednimi transmisjami wystąpień papieża w odwiedzanych miejscach. Zgodnie z planami wystąpienia papieża będą zawierały nie tylko „egzaltowaną ocenę wytrwałości wierzących katolików w ZSRS, żyjących w warunkach ciągłych represji”, ale również wyliczenie „działań represyjnych, braku należnych wolności religijnych”, czego rzekomym potwierdzeniem ma być m.in. „brak zgody rządu ZSRS na wizytę papieża w republikach nadbałtyckich i na zachodniej Ukrainie”. Wszystkie te działania powinny wywrzeć pożądany wpływ na wierzących katolików oraz pozwolić na organizację masowego słuchania i oglądania audycji

¹ Informacja nie jest prawdziwa. W planach III pielgrzymki Jana Pawła II do Polski nie było takiej wizyty. Rozważano jedynie odwiedzenie przez papieża Przemyśla, na co nie chciały się zgodzić władze PRL.

nadawanych z Polski i wykorzystania ich w celu szerzenia kazań o odchyleniu antysowieckim.

Starszy pełnomocny pracownik operacyjny
1 Sekcji I Wydziału KGB LSRS
kapitan V[idmantas] A. Buta [^a]

Źródło: AIPN, 2553/407, t. 1, k. 142, mps.

^a *Odręczny podpis Vidmantasa Buty.*

1987 czerwiec 18, Wilno – Pismo do zastępcy naczelnika 3 Wydziału Zarządu „RT” PGU KGB ZSRS płk. A. Kraba dotyczące przygotowań do obchodów 600-lecia Chrztu Litwy, tajne

600-lecie „chrztu” Litwy – etap
przygotowań Watykanu do obchodów 2000-lecia chrześcijaństwa

W obchodach 600-lecia „chrztu” Litwy Watykan widzi jeden z ważniejszych etapów przygotowawczych do świętowania 2000-lecia chrześcijaństwa. W związku z tym Kuria Rzymska planuje wykorzystanie zbliżającego się jubileuszu w celu aktywizacji działalności klerykalnej w sferze politycznej i religijnej, wzmocnienia pozycji katolicyzmu na całym świecie, przyciągnięcia szerokich mas.

Papież Jan Paweł II osobiście przykłada dużą uwagę do przygotowań 600-lecia i zamierza odprawić mszę w języku litewskim podczas otwarcia obchodów 28 czerwca bieżącego roku w bazylice św. Piotra w Watykanie. Zgodnie z propozycją głowy Kościoła katolickiego i pod egidą Papieskiego Komitetu Nauk Historycznych 24–26 czerwca 1987 r. odbędzie się kolokwium historyków Kościoła poświęcone „chrztowi” Litwy¹. Poza tym na osobiste polecenie Jana Pawła II w przeddzień obchodów Papieska Akademia Nauk Społecznych organizuje na Uniwersytecie Gregoriańskim sympozjum na temat wprowadzenia chrześcijaństwa na Litwie. Jednak w ramach uroczystości z okazji 600-lecia, międzynarodowego kolokwium i sympozjum nie planuje się promocji jakichkolwiek treści antysowieckich. W poufnych i osobistych rozmowach niejednokrotnie informowali o tym sam Wojtyła oraz zastępca watykańskiego sekretarza stanu prałat A[udrys] Bačkis, rektor kolegium św. Kazimierza prałat A[lgimantas] Bartkus i inni. Co więcej, A[udrys] Bačkis w imieniu papieża zagwarantował przyjeżdżającym do Watykanu przedstawicie-

¹ Sympozjum rzeczywiście się odbyło.

lom litewskiego Kościoła katolickiego, że podczas uroczystości rocznicowych nie będzie żadnych wypadów wrogich wobec naszego kraju. On też w prywatnych rozmowach twierdził, że kierownictwo Kościoła katolickiego, zmierzając do poszerzenia i ustanowienia dobrych relacji ze Związkiem Sowieckim, nie chce publicznie przyłączać się do antysowieckich akcji klerykalnej i nacjonalistycznej emigracji. Dlatego też A[udrys] Bačkis na polecenie Jana Pawła II niejednokrotnie napominał kierownika Litewskiej Sekcji Radia Watykan V[ytautasa] Kazlauskasa² w sprawie tendencyjnego charakteru audycji na temat sytuacji religii w ZSRS³. Ponadto papież w prywatnej rozmowie w kręgu najbliższych duchownych wyrażał krytyczny stosunek wobec działalności nielegalnej, skrytykował nielegalne kształcenie księży w ZSRS. Wynika z tego, że głowa Watykanu realizuje następujące plany sięgające 2000 r.:

Zwiększenie roli Kościoła katolickiego w życiu ZSRS, a konkretnie LSRS;
Aktywizacja oficjalnej kierowniczej i kontrolnej funkcji wobec katolickiego duchowieństwa republiki;

Obrona interesów księży wobec władz LSRS i Związku jako całości.

Realizacja regularnych wizyt na Litwie wysoko postawionych przedstawicieli Watykanu. Obecnie Jan Paweł II żywi nadzieję na spotkanie z M[ichailem] S[iergiejewiczem] Gorbaczowem podczas wizyty sekretarza generalnego we Włoszech oraz na otrzymanie zaproszenia do ZSRS⁴.

Organizacja regularnych wizyt w Watykanie przedstawicieli litewskiego Kościoła katolickiego. Papież osobiście w poufnych rozmowach

² Vytautas Kazlauskas (1919–2008), duchowny katolicki. Przed zakończeniem II wojny światowej wyjechał na Zachód. W latach 1945–1946 studiował teologię, socjologię i pedagogikę na uniwersytecie w Innsbrucku, w 1946 r. przeniósł się do Rzymu, gdzie kontynuował studia na Papieskim Uniwersytecie Gregoriańskim. W latach 1950–1989 kierował Litewską Sekcją Radia Watykańskiego. Upowszechniał wiadomości z życia Kościoła katolickiego na Litwie na podstawie informacji czerpanych z nielegalnie wydawanej „Kroniki Kościoła Katolickiego na Litwie”. W 1990 r. wrócił na Litwę, wykładał m.in. na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Witolda Wielkiego w Kownie. Dane biograficzne za: A. Kajackas, *Vytautas Kazlauskas* [w:] *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, <https://www.vle.lt/Straipsnis/Vytautas-Kazlauskas-39183>, dostęp 18 VI 2020 r.; A. Streikus, *Radio apaštalas...*, s. 312–315.

³ Ta informacja nie znajduje potwierdzenia w innych źródłach.

⁴ Nie są znane dokumenty watykańskie ani relacje, które potwierdzałyby, że Jan Paweł II miał w tym czasie nadzieję na spotkanie z Michailem Gorbaczowem.

wyrażał nadzieje związane z przyjazdem delegacji litewskich katolików do Rzymu na obchody jubileuszu 600-lecia⁵.

A[udrys] Bačkis, A[lgimantas] Bartkus oraz inni wysoko postawieni duchowni Watykanu w wąskim kręgu zaznaczyli, że szczególna uwaga podczas obchodów zostanie poświęcona następującym kwestiom:

- wykazaniu, że jest to jubileusz tryumfu, a nie klęski chrześcijaństwa;
- wykazaniu, że Kościół katolicki jest we współczesnym świecie uosobieniem dobra, a całe zło bierze swój początek w doktrynach odrzucających istnienie Boga. Bez pomocy religii niemożliwy jest postęp społeczny, a nabrzmiałe kwestie społeczne nie dadzą się rozwiązać;
- apoteozie roli Kościoła katolickiego w historii narodu litewskiego, prezentacji go jako wyraziciela interesu narodowego, skarbnicy tradycji i wartości narodowych;
- konieczności powszechnej ewangelizacji jako nowej formy [a]

Źródło: AIPN, 2553/407, t. 1, k. 145–146, mps.

^a *Dokument się urywa. Rozporządzenie Rady Ministrów Litwy nr 579 z dnia 3 czerwca 2007 roku „O potwierdzeniu zasad dostępu do dokumentów Krajowego Funduszu Akt Specjalnych i korzystania z tych dokumentów” (par. 7).*

⁵ Jan Paweł II faktycznie zabiegał o liczne uczestnictwo katolików w tych uroczystościach w Watykanie. W rzeczywistości udział w nich wzięli głównie przedstawiciele emigracji litewskiej na Zachodzie. Centralnym wydarzeniem była beatyfikacja 28 VI 1987 r. biskupa wileńskiego i odnowiciela zgromadzenia marianów Jerzego Matulewicza-Matulaitisa (Jurgis Matulaitis-Matulevičius). O znaczeniu uroczystości Jan Paweł II mówił w przemówieniu skierowanym do Polaków 29 VI 1987 r.: „Witam pielgrzymów z Polski w ten uroczysty dzień, w pewnym sensie w najbardziej uroczysty dzień Kościoła rzymskiego, mianowicie uroczystość świętych apostołów Piotra i Pawła. Cieszę się, że jesteście tutaj w tym dniu, cieszę się, że byliście również wczoraj, kiedy wspólnie z naszymi braćmi Litwinami, na Litwie i na całym świecie, dziękowaliśmy Trójcy Przenajświętszej za dar Chrztu świętego przed 600 laty. To dziękczynienie, które miało miejsce w ich ojczyźnie, równocześnie dokonywało się tutaj w Rzymie, bo Kościół, który jest na Litwie, tak samo jak Kościół, który jest w Polsce czy w jakimkolwiek innym kraju świata, jest wszędzie zjednoczony z Kościołem w Rzymie. Zjednoczony poprzez dziedzictwo świętych apostołów, w szczególności Świętego Piotra i Świętego Pawła. A więc te dwa dni mają bardzo głęboką treść. Łączą się z naszą wiarą w Kościół święty. W dniu dzisiejszym pragnę szczególnie uwypatnić to, że 600-lecie Chrztu Litwy obchodziliśmy równocześnie z wyniesieniem na ołtarze syna tego narodu. Został wczoraj ogłoszony uroczystość błogosławionym, sługa Boży Jerzy Matulewicz”. „L'Osservatore Romano” 1987, nr 9 (edycja polska).

Nr 11

1987 lipiec 23, Wilno – Doniesienie kandydata do werbunku K.S.W., przyjęte przez kpt. Vidmantasa Butę, dotyczące III pielgrzymki Jana Pawła II do Polski, tajne

Informacja: Doniesienie sporządzono w związku z analizą polityki Watykanu wobec PRL oraz badaniem możliwości kandydata.

Przedsięwzięcia: Kopię dołączyć do akt sprawy agenturalno-operacyjnej „Kapella”.

^aRezolucja kierownika: Należy pogłębić wiedzę kandydata do werbunku w zakresie polityki wewnętrznej.

V[idmantas] J. Kuolelis, 23 VII [19]87 r.^a

Informacja o trzeciej wizycie Jana Pawła II w PRL

^bZ uwagi na tradycje historyczne i kulturowe Kościoł katolicki w PRL cieszy się wśród społeczeństwa dużym autorytetem (jest tam od 33 do 35 mln katolików przy ogólnej liczbie ludności w Polsce wynoszącej 37 mln mieszkańców). Jest on wpływową instytucją społeczno-polityczną o silnym oddziaływaniu moralnym i kulturowym, zhierarchizowaną i mocno zdyscyplinowaną pod względem liczby duchownych (22 tys. przy 15 tys. kościołów i kaplic). Obecnie buduje się w kraju 1200 katolickich świątyń, czyli o wiele więcej niż we wszystkich krajach Europy Zachodniej i Europy Wschodniej.^b

Regularne wizyty papieża w PRL i ich najważniejsze skutki zarówno w sferze ideologicznej, jak i społeczno-politycznej oraz ekonomicznej pokazują, w jakim stopniu PZPR i socjalistyczne państwo są zdolne rozwiązywać realne problemy.

^{a-a} *Fragment dopisany odręcznie.*

^{b-b} *Fragment podkreślony odręcznie.*

„Pierwsza wizyta papieża w PRL w 1979 r. była równoznaczna z wtargnięciem Zachodu i doprowadziła do powstania dwuwładzy w tym kraju¹. Wizyta była manifestacją ideologicznego pluralizmu, przygotowaniem do przeprowadzenia zorganizowanej ideologicznej i politycznej ofensywy Kościoła, który do swoich celów wykorzystał rosnącą siłę opozycji antysocjalistycznej w tym kraju. Druga wizyta, która odbyła się w 1983 r., pokazała, że papież postawił na całkowitą ekspansję katolicyzmu w warunkach socjalizmu². Umocnił się autorytet Kościoła jako drugiej siły w państwie. Wizyta wzmocniła poczucie patriotyzmu o zabarwieniu nacjonalistycznym, co jest szkodliwe z punktu widzenia wychowania obywateli w duchu socjalistycznego internacjonalizmu. Wizyta sprzyjała przetrwaniu i umocnieniu się w Polsce wcześniejszych tendencji antysocjalistycznych, które kultywowali w podziemiu działacze „Solidarności”.

Podczas trzeciej wizyty stosunki Kościoła z socjalistycznym państwem były nieco lepsze³. Większość w kraju stanowi ludność wierząca, wobec czego rząd musi iść na kompromis z katolickimi instytucjami kościelnymi i uznawać „konstruktywne” aspekty polityki episkopatu. Episkopatowi z kolei zależy dziś na zachowaniu dobrych relacji z socjali-

^c *Fragment podkreślony odręcznie.*

¹ Pierwsza pielgrzymka Jana Pawła II do Polski miała miejsce 2–10 VI 1979 r. Papież odwiedził Warszawę, Gniezno, Częstochowę, Kraków, Kalwarię Zebrzydowską, Wadowice, Oświęcim, Nowy Targ i ponownie Kraków. Wszędzie witały go tłumy wiernych. Słynne słowa, które padły podczas mszy na ówczesnym placu Zwycięstwa w Warszawie, stały się wezwaniem do walki z komunizmem: „Wołam ja, syn polskiej ziemi, a zarazem ja, Jan Paweł II, papież. Wołam z całej głębi tego tysiąclecia, wołam w przeddzień Święta Zesłania, wołam wraz z wami wszystkimi: »Niech zstąpi Duch Twój! Niech zstąpi Duch Twój! I odnowi oblicze ziemi!... Tej ziemi!«”.

² Druga pielgrzymka Jana Pawła II do Polski odbyła się w stanie wojennym, 16–23 VI 1983 r. Papież odwiedził Warszawę (16–18), Niepokalanów (18), Częstochowę, Jasną Górę (18–19), Poznań, Katowice, Jasną Górę (20), Wrocław, Górę św. Anny (21), Kraków (22–23), Tatry (23 czerwca). W Dolinie Chochołowskiej spotkał się prywatnie z Lechem Wałęsą. Jedną z konsekwencji tej pielgrzymki było zakończenie stanu wojennego w Polsce.

³ Trzecia pielgrzymka była ostatnią, jaką Jan Paweł II odbył do PRL. Przebiegała pod hasłem „Do końca ich umiłowaliśmy”. 8–14 czerwca 1987 r. papież odwiedził Warszawę, Lublin, Tarnów, Kraków, Szczecin, Gdynię, Gdańsk, Częstochowę i Łódź. Spotkania z wiernymi na Wybrzeżu zamieniły się w wielką manifestację zdelegalizowanego NSZZ „Solidarność”. Szerzej na temat politycznych uwarunkowań tej pielgrzymki zob. A. Grajewski, *Pielgrzymka wielu przelotów...*

stycznym państwem. Liczy on bowiem na stopniowe zwiększenie swojego wpływu na życie państwa oraz na jego „relatywizację”.^c Episkopat jest siłą mającą w kraju przewagę liczebną, dlatego nie uznaje on wiodącej roli PZPR. A partia komunistyczna jest w PRL siłą wpływową pod względem jakościowym.

Z uwagi na powyższy kompromis swoją trzecią pielgrzymkę do PRL papież odbył na zaproszenie polskiego rządu i episkopatu. Władze PRL z wizytą papieża wiążą nadzieje na wzmocnienie pozycji Polski na arenie międzynarodowej oraz na stabilizację sytuacji w kraju, gdyż widzą w tym dodatkowy (konkretnie religijny) czynnik służący zjednoczeniu narodu polskiego w procesie budowy socjalizmu. Przy powitaniu papieża prymas polskiego Kościoła powiedział, że można zaobserwować rosnący udział wiernych w poszukiwaniu sprawiedliwości i pokoju zarówno w kraju, jak i poza jego granicami. ^cPapież podkreślił, że jego wizyta ma wyłącznie religijny charakter, mówił o chęci „objęcia jej zasięgiem” wszystkich Polaków.^c

Niemniej ^cwizyta wykroczyła poza czysto religijne ramy, papież bowiem podczas pielgrzymki mówił o wielu politycznych, społecznych i ekonomicznych aspektach życia państwa.^c ^dJednoznacznie krytyczny ton Jana Pawła II nierzadko elektryzował tłumy. Wielokrotne zwracanie się do Polaków jako „swojego narodu”, specyficzne, klerykałne spojrzenie na kwestię pokoju i społecznej sprawiedliwości, historii i kultury kraju, wolności, godności i praw człowieka, rodziny oraz jej miejsca i roli w życiu Kościoła i państwa, sytuacji kobiet, młodzieży i klasy robotniczej, częste wzmianki o zmarłym księdzu ekstremiście J[erzym] Popiełuszcze, którego osoba jest symbolem napiętych relacji między Kościołem a państwem, nawiedzenie jego grobu, jak również wyraźne dążenie do reanimacji związku zawodowego „Solidarność”, demonstracyjne składanie hołdu robotnikom zabitym w 1970 r. w Gdańsku itd. – wszystko to świadczy o krytycznym stosunku papieża nie tylko wobec dawnej, lecz również teraźniejszej i przyszłej linii polityki zmierzającej do budowy socjalizmu w PRL.^d

^{d-d} *Fragment zaznaczony odręcznie na marginesie.*

Jednocześnie spojrzenie papieża na kwestię pokoju pokryło się z polityką PRL. Podczas wizyt w miastach papież z satysfakcją mówił o ich społecznym, kulturalnym i przede wszystkim religijnym rozwoju. Oczywiście „jego słowa o konieczności walki w obronie pokoju, o znaczeniu pracy, o wzmocnieniu filarów moralnych w społeczeństwie należy wiązać z planami przeprowadzenia ideologicznej i politycznej ekspansji katolicyzmu w Polsce i poza jej granicami.

Podkreślając znaczenie Deklaracji praw człowieka, którą po wojnie uchwaliła ONZ, papież mówił o pokoju jako przestrzeganiu praw człowieka, z których najwyższym jest jego zdaniem wolność religijna⁴. Papież pozwolił sobie na pouczanie władz Polski i oznajmił, że w swojej działalności powinny one wychodzić od „społeczeństwa”, od ludzi, z których się ono składa i którzy budują Polskę w drugiej połowie XX w. Bycie podmiotem, zauważa papież, oznacza udział w tworzeniu Rzeczypospolitej – wspólnego dzieła wszystkich Polaków. Papież stwierdził, że odrzucając Kościół, człowiek doświadcza upadku. Zwracając się do młodzieży, papież potępił „emigrację wewnętrzną”, „odejście od życia”, „odejście od ojczyzny”⁵. Jan Paweł II wypowiedział się przeciwko alkoholizmowi, narkomanii, kultowi seksu – uważał je za zjawiska obce kulturze i tradycjom polskiego narodu. Przy akompaniamencie oklasków młodzieży papież zawołał: „Nikt nie może pozbawić nas prawa do budowania swojej przyszłości”.

„Dla chrześcijan – powiedział papież – żadna sytuacja nie jest beznadziejna. Chrześcijanin to człowiek nadziei”. Wyrazem troski papieża o religijny rozwój Polski i innych krajów było jego wystąpienie w Lublinie, w murach Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, gdzie pracuje 383 wykładowców (jednym z nich w przeszłości był papież) i studiuje

^{e-e} *Fragment podkreślony odręcznie.*

⁴ Chodzi o przemówienie wygłoszone przez Jana Pawła II w czasie spotkania z władzami państwowymi 8 VI 1987 r. na Zamku Królewskim w Warszawie. Pełny tekst przemówienia zob. Jan Paweł II, *Pielgrzymki do Ojczyzny: 1979, 1983, 1987, 1991, 1995, 1997, 1999. Przemówienia, homilie*, oprac. J. Poniewierski, Kraków 1999, s. 382–386.

⁵ Chodzi o homilię skierowaną do młodzieży zgromadzonej na Westerplatte 12 VI 1987 r. Pełny tekst homilii zob. Jan Paweł II, *Pielgrzymki do Ojczyzny...*, s. 476–484.

4 tys. osób, które po zakończeniu studiów znajdują zatrudnienie w różnych instytucjach państwowych⁶. Podczas liturgii papież wmurował kamień węgielny pod budowę przyszłej uczelni jego imienia. Ma to być 10-piętrowy budynek przystosowany do odprawiania różnego rodzaju praktyk religijnych i wyposażony w niezbędne do tego sprzęty.^c Papież wyraził chęć odwiedzenia katolików litewskich⁷.

^fW Tarnowie papież dokonał beatyfikacji Karoliny Kózkówny⁸. Wydarzenie to zasługuje na bardziej szczegółową analizę. Mowa jest bowiem o osobie, która w czasach I wojny światowej obroniła swoją kobiecą godność przed carskim żołnierzem. Zdaniem papieża Kózkówna jest symbolem sprzeciwu wszystkich Polaków, symbolem walki w obronie wolności, godności i praw człowieka⁹.

Religijna część wystąpień papieża wiązała się z wezwaniem do przestrzegania praw człowieka, wolności zgromadzeń, manifestacji itp., bez których – zdaniem Jana Pawła II – nie może być mowy o pokoju. Papież podkreślał zasługi Kościoła katolickiego w Polsce. W jego przemówieniach były aluzje dotyczące konieczności przeprowadzenia

^{f-f} *Fragment odręcznie zaznaczony na marginesie.*

⁶ Chodzi o przemówienie Jana Pawła II wygłoszone w Lublinie na KUL 9 VI 1987 r. do przedstawicieli świata nauki. Pełny tekst przemówienia zob. Jan Paweł II, *Pielgrzymki do Ojczyzny...*, s. 394–402.

⁷ W żadnym z publicznych wystąpień Jana Pawła II 9 VI 1987 r. w Lublinie nie pojawiało się odniesienie do ewentualnych papieskich odwiedzin Litwy.

⁸ Beatyfikacja Karoliny Kózkówny, młodej dziewczyny, która została zamordowana w listopadzie 1914 r. przy próbie jej zgwałcenia przez rosyjskiego żołnierza, wywołała protesty ambasady ZRSR w Warszawie. W czerwcu 1987 r., na kilka dni przed przyjazdem papieża, gen. Wojciech Jaruzelski przekazał ministrowi spraw wewnętrznych gen. Czesławowi Kiszczałowskiemu notatkę sporządzoną w jęz. rosyjskim. Nie wiadomo, kto był jej autorem, nie jest bowiem podpisana, ale z kontekstu wynika, że powstała na polecenie centralnych władz w Moskwie. Strona sowiecka była oburzona beatyfikacją Kózkówny. Oceniała to jako akt antysowiecki i zapowiedziała interwencję swej rzymskiej ambasady w Watykanie. W notatce wyrażono nadzieję, że strona polska poprze to stanowisko. Jednak władze polskie nie zdecydowały się na wycofanie tego punktu z planu papieskiej pielgrzymki. Uroczystości beatyfikacyjne w Tarnowie 10 VI 1987 r. przebiegły wyjątkowo spokojnie – nie zanotowano żadnych antysowieckich wystąpień. AIPN, 1585/16064, Informacja dzienna MSW nr 138/2018, Warszawa, 11 VI 1987 r., k. 99 (<https://trzeciapielgrzymka.ipn.gov.pl/jp2/dokumenty/etapy/638,Krakow-10-VI.html>, dostęp 19 X 2020 r.).

⁹ Homilia w czasie mszy św. beatyfikacyjnej Karoliny Kózkówny, Tarnów 9 VI 1987 r. Pełny tekst homilii zob. Jan Paweł II, *Pielgrzymki do Ojczyzny...*, s. 420–433.

reform politycznych w celu uzdrowienia gospodarki, jak również aluzje o konieczności tworzenia nowych form organizacji robotniczych w duchu „Solidarności”¹⁰. Słowo „solidarność” to, zdaje się, najczęstsze słowo wychodzące z papieskich ust. Jan Paweł II używał go za każdym razem, gdy trzeba było powiedzieć o jedności, zgodzie, pokoju.

Myśli papieża dotyczące zjednoczenia w wierze zostały jasno wyrażone w jego przemówieniu skierowanym do młodzieży z Gdańska, kiedy to Jan Paweł II zwrócił się ze słowem powitalnym do przedstawicieli węgierskiej młodzieży i wspominał również o młodzieży z Zakarpacia. Przytoczył przykład alumnów jako młodych osób, które znalazły swoje miejsce w życiu.

W Szczecinie papież mówił o znaczeniu porozumień zawartych między robotnikami i rządem. Papież wzywał wiernych, by modlili się za „solidarność międzynarodową”. Jego zdaniem solidarność jest nieodłączną częścią nauki Kościoła. Człowiek może przetrwać jedynie dzięki solidarności.^f

Polacy przyswoili sobie moralne nauki papieża, między innymi te, które zawierały krytykę władz. «Obecnie można mówić o normalizacji stosunków między Kościołem a państwem. Jej podstawą był dialektyczny kompromis, w którym każda ze stron dąży do osiągnięcia własnych celów. Można również zaobserwować zbliżenie stanowisk papieża i prymasa Polski J[ózefa] Glempa¹¹. Chodzi mianowicie o bardziej realistyczne

^{g-k} *Fragment podkreślony odręcznie.*

¹⁰ O prawie do niezależnych związków zawodowych Jan Paweł II w czasie tej pielgrzymki mówił przede wszystkim 11 VI 1987 r., w homilii wygłoszonej dla świata pracy w Gdańsku. Pełny tekst homilii zob. Jan Paweł II, *Pielgrzymki do Ojczyzny...*, s. 490–498.

¹¹ Józef Glemp (1929–2013), duchowny katolicki, kardynał. W latach 1958–1964 studiował prawo kanoniczne na Papieskim Uniwersytecie Laterańskim w Rzymie, 1961–1964 kształcił się w Studium Rotalnym, po czym uzyskał tytuł adwokata Roty Rzymskiej. Od grudnia 1967 r. pracował w Sekretariacie Prymasa Polski w Warszawie. Był referentem ds. prawnych, a także kapłanem i sekretarzem prymasa Stefana Wyszyńskiego. W 1975 r. został sekretarzem Komisji Episkopatu Polski ds. Instytucji Polskich w Rzymie i członkiem Komisji Episkopatu ds. Rewizji Prawa Kanonicznego. 4 III 1979 r. został biskupem warmińskim. Po śmierci kard. Wyszyńskiego papież Jan Paweł II mianował go 7 VII 1981 r. arcybiskupem metropolitą warszawskim, a także arcybiskupem metropolitą gnieźnieńskim, co wiązało się z przyznaniem mu tytułu prymasa Polski. Zachował go do grudnia 2009 r. Po powstaniu „Solidarności” udzielił jej poparcia, m.in. uczestnicząc w listopadzie w spotkaniu

postrzeganie przez Watykan sytuacji w Polsce oraz jej pozycji na arenie międzynarodowej.

Istota polityki Watykanu wobec PRL polega na tym, że katolicką doktrynę społeczną próbuje się zaszczepić we wszystkich sferach życia społeczno-politycznego, próbuje się stworzyć „model katolicyzmu” w celu jego upowszechnienia na całym świecie, a przede wszystkim w celu uaktywnienia Kościoła w państwach socjalistycznych. W płaszczyźnie politycznej oznacza to prowadzoną w burżuazyjnym i drobnoburżuazyjnym duchu próbę „relatywizacji” socjalizmu opartej na nauce, która jest alternatywą dla marksizmu-leninizmu.

Po zakończeniu wizyty można się spodziewać umocnienia religijności wśród robotników, chłopów i inteligencji. Można się również spodziewać przejawów wojującego klerykalizmu oraz sytuacji, kiedy na tym gruncie dojdzie do pewnej legalizacji sił opozycyjnych w państwie socjalistycznym.⁸

Źródło: AIPN, 2553/407, t. 1, k. 167–170, mps.

z Lechem Wałęsą oraz gen. Wojciechem Jaruzelskim, ale po jej delegalizacji w stanie wojennym był przekonany, że w nowych warunkach politycznego niezależnego związku zawodowego nie uda się już odbudować. 17 XII 1981 powołał Prymasowski Komitet Pomocy Osobom Pozbawionym Wolności i ich Rodzinom. W latach osiemdziesiątych opowiadał się za dialogiem z opozycją, pod koniec dekady poparł ideę rozmów opozycji z komunistycznym rządem. Dzięki m.in. jego staraniom 17 V 1989 została przyjęta ustawa o stosunkach między państwem a Kościołem, porządkująca obustronne relacje. Dane biograficzne za: *Józef Glemp*, <http://prymasowski.pl/prymasi/jozef-glemp/>, dostęp 5 VI 2020 r.

1987 sierpień 10, Wilno – Doniesienie kandydata do werbunku K.S.W., przyjęte przez kpt. Vidmantasa Butę, dotyczące polityki wschodniej Watykanu, tajne

Informacja: Doniesienie sporządzono w związku z analizą współczesnej polityki Watykanu. Wcześniej polecono kandydatowi, by zebrał informacje na temat „polityki wschodniej” Watykanu.

O „polityce wschodniej” Watykanu

J. Riepin w pracy „Polityka wschodnia Jana Pawła II” zauważa, że pod pojęciem tym należy rozumieć politykę Watykanu wobec państw socjalistycznych.

^aNa Soborze Watykańskim II odrzucono ideę „antykomunistycznej wyprawy krzyżowej”, a istnienie państw socjalistycznych uznano za nieodwracalny fakt społeczny. Mówiono o konieczności znalezienia *modus vivendi* między Watykanem a państwami socjalistycznymi oraz konieczności uregulowania stosunków między episkopatami a władzą państwową w krajach socjalistycznych. Deklarowano pozapolityczne stanowisko papieżstwa. Papież przyznał, że wierzący i niewierzący powinni prowadzić ze sobą dialog.^a

Nasilenie sprzeciwu Watykanu wobec marksizmu i socjalizmu sprawiło, że pogorszyły się jego relacje praktycznie ze wszystkimi państwami socjalistycznymi. ^aWzrost napięcia w relacjach na linii ZSRS–USA wpłynął na stosunki ZSRS z Watykanem.^a Po spotkaniu tow. Gromyki A[ndrieja] A[ndriejewicza] z papieżem Janem Pawłem II w lutym 1985 r., podczas którego omawiano kwestie rozbrojenia i zachowania pokoju, stosunki ZSRS z Watykanem nie uległy zmianie. Jednak sowiecko-

^{a-a} Fragment podkreślony odręcznie.

-włoskie rozmowy pozwoliły watykańskim dyplomatom z otoczenia sekretarza stanu kardynała A[gostina] Casarolego¹ na podjęcie próby zwrócenia Watykanu ku realnej „polityce wschodniej”.

Papież Jan Paweł II uczynił pierwszy krok na drodze do uregulowania stosunków z socjalistyczną Rumunią, mianując pierwszego pełnoprawnego biskupa Bukaresztu². Jak zawsze, na specjalnej audiencji dla rumuńskich pielgrzymów papież mówił o konieczności istnienia wolności religijnej.

Na dobre stosunki między Watykanem i Bułgarią rzuciła cień tzw. sprawa Antonowa. Watykan i Jan Paweł II nie zrobili niczego, by go uwolniono.

Podczas pontyfikatu Pawła VI relacje Watykanu z Jugosławią szły w dobrym kierunku, ale obecnie istnieje między nimi wiele kwestii spornych. Swoimi homiliami papież mocno uaktywnił jugosłowiański Kościół katolicki.

Korzystny rozwój relacji Watykanu z NRD również został wstrzymany.

¹ Agostino Casaroli (1914–1998), duchowny katolicki, kardynał, sekretarz stanu. Od lat sześćdziesiątych aż do wyboru Jana Pawła II był kluczową postacią w działaniach Stolicy Apostolskiej wobec krajów komunistycznych w Europie Wschodniej. Święcenia kapłańskie otrzymał 27 V 1937 r. Od 1940 r. pracował jako archiwista w Sekretariacie Stanu Stolicy Apostolskiej w sekcji ds. nadzwyczajnych, która podejmowała najtrudniejsze kwestie ówczesnych relacji międzynarodowych. W latach 1950–1961 zajmował się problematyką Ameryki Łacińskiej. Od 1961 r. był podsekretarzem w Kongregacji ds. Nadzwyczajnych Kościoła, a od 1967 r. sekretarzem. W 1968 r. kongregacja została przemianowana na Radę ds. Publicznych Kościoła i abp Casaroli nadal kierował jej pracami. Gdy zaczął się zajmować negocjacjami z Europą Wschodnią, był już doświadczonym dyplomatą. Jego decyzje kształtowały tzw. politykę wschodnią Stolicy Apostolskiej. W 1979 r. Jan Paweł II mianował go sekretarzem stanu Stolicy Apostolskiej. Uchodził za zwolennika cierpliwego dialogu z krajami komunistycznymi. Dane biograficzne za: A. Grajewski, *Kardynałowie Stefan Wyszyński i Agostino Casaroli. Dwie osobowości i dwie koncepcje wschodniej polityki Watykanu*, „Studia Prymasowskie” 2009, nr 3, s. 51–79. A. Casaroli, *Pamiętniki. Męczeństwo cierpliwości. Stolica Święta i kraje komunistyczne (1963–1989)*, Warszawa 2001; A. Silvestrini, *Wprowadzenie* [w:] A. Casaroli, *Pamiętniki...*; A. Riccardi, *Il potere del Papa. Da Pio XII a Paolo VI*, Bologna 1998. O rozmowach kard. Casarolego z ministrem spraw zagranicznych Związku Sowieckiego zob. G.M. Comolli, G. Sala Danna, *Agostino Casaroli per la fede e la giustizia*, Piacenza 2004, s. 107–108.

² 25 X 1984 r. Jan Paweł II mianował administratorem apostolskim archidiecezji w Bukareszcie ks. Ioana Robu. Sakry biskupiej udzielił mu w Watykanie 8 XII 1984 r. kard. Casaroli.

^bOd chwili wyboru Jana Pawła II na papieża Polska zajmuje w „polityce wschodniej” Watykanu szczególne miejsce. Wydarzenia z początku lat osiemdziesiątych pokazały, że poparł on polityczny związek zawodowy „Solidarność”. Siły pragnące przewrotu wielokrotnie otrzymywały i wciąż otrzymują wsparcie i pomoc z Watykanu.

Bezpośredni związek z „polityką wschodnią” Jana Pawła II ma jego idea zjednoczenia wszystkich Słowian pod egidą chrześcijaństwa. W opublikowanej 2 lipca 1985 r. encyklice „Slavorum apostoli” papież podkreśla, że zadaniem Słowian mieszkających w krajach socjalistycznych jest pamiętanie o ich kulturowej i historycznej jedności, której domniemaną podstawą jest chrześcijaństwo. Apelując o zjednoczenie Europy na gruncie chrześcijaństwa, Jan Paweł II głosi ideę podziału Europejczyków na ateistów i wierzących.^b

Źródło: AIPN, 2553/407, t. 1, k. 177–179, mps.

^{b-b} *Fragment podkreślony odręcznie.*

1987 sierpień 20, Wilno – Informacja kpt. Vidmantasa Buty na temat sytuacji archidiecezji wileńskiej, tajne

Informacja na temat sytuacji archidiecezji wileńskiej

Zgodnie z informacjami pochodzącymi z kręgów chrześcijańskiej organizacji PAX w PRL wątpliwe jest, by papież Jan Paweł II w najbliższym czasie zdecydował się uporządkować sprawę granic archidiecezji wileńskiej¹. Watykańscy duchowni są przekonani, że liderzy katolickiego duchowieństwa Litwy na szeroką skalę współpracują z władzami sowieckimi, a konkretnie z KGB LSRS. Dlatego ich zdaniem wyłączenie archidiecezji wileńskiej z polskiej prowincji katolickiej doprowadzi do ograniczenia możliwości jej kontrolowania przez Kurię Rzymską za pośrednictwem PRL. Poza tym papież uważa, że zachwiałoby to jego autorytet wśród polskich katolików. Watykan chciałby, aby litewskie duchowieństwo katolickie działało w sposób bardziej niezależny od władz sowieckich, przy czym niekoniecznie idąc za przykładem PRL. Plany Jana Pawła II zakładają zalecenie katolickiemu duchowieństwu Litwy, by nie wchodziło w otwartą konfrontację z rządem, ale stopniowo zdobywało autorytet wśród katolików i niewierzących na drodze „cichego” umacniania moralnego prymatu Kościoła we wszystkich sferach życia społeczno-politycznego.

Starszy pełnomocny pracownik operacyjny
1 Sekcji I Wydziału KGB LSRS
Kapitan V[idmantas] A. Buta [a]

Źródło: AIPN, 2553/407, t. 1, k. 182, mps.

^a Odręczny podpis Vidmantasa Buty.

¹ Zob. przypis 3 dokument nr 7.

1987 sierpień 24, Wilno – Pismo zastępcy naczelnika I Wydziału KGB LSRS płk. Giorgija Czernikowa¹ do zastępcy naczelnika 3 Wydziału Zarządu „RT” PGU KGB płk. A. Kraba o stosunku Watykanu do rozwoju relacji z ZSRS, tajne

Stosunek Watykanu do rozwoju relacji z ZSRS

W ostatnim okresie kierownictwo Kościoła Rzymskokatolickiego wyraża chęć rozszerzania kontaktów ze Związkiem Sowieckim na poziomie rządowym. Jest to związane z watykańskimi planami aktywizacji działalności ideologicznej, skierowaniem wysiłków na wzmocnienie wpływów wśród ludności krajów socjalistycznych, w tym Związku Sowieckiego. Kuria Rzymska uważa, że oficjalne czynniki w naszym kraju pozwolą na zwiększenie prestiżu Kościoła, bronienie wobec naszych władz interesów księży, na kierowanie ich działaniami i kontrolowanie tych działań. W związku z tym Jan Paweł II liczy na to, że podczas oczekiwanej wizyty tow. Gorbaczowa M[ichała] S[iergiejewicza] we Włoszech będzie mógł się z nim spotkać i otrzymać zaproszenie do przyjazdu do naszego kraju i udziału w obchodach 1000-lecia wprowadzenia chrześcijaństwa na Rusi, by następnie odwiedzić LSRS i zachodnią część Ukrainy².

Plany głowy Kościoła katolickiego zakładają kroki podejmowane w celu stopniowego zdobywania autorytetu wśród wierzących i ateistów państwa socjalistycznego przez „ciche” umacnianie moralnego prymatu Kościoła we wszystkich sferach życia społeczno-politycznego. W dal-

¹ Giorgij Czernikow (ur. w 1938 r.), funkcjonariusz KGB LSRS. W latach 1975–1980 naczelnik 2 Sekcji I Wydziału KGB LSRS, 1987–1991 pełnił funkcję zastępcy naczelnika I Wydziału. Dane biograficzne za: LGGRTC, LSSR KGB vadovų ir pavaduotojų biografijos, <http://www.kgbveikla.lt/lt/georgijus-cernikovas>, dostęp 6 VI 2020 r.

² Nie ma potwierdzenia w innych źródłach, aby po stronie Stolicy Apostolskiej rzeczywiście były takie oczekiwania.

szej perspektywie oznacza to próbę „relatywizacji” socjalizmu w duchu drobnoburżuazyjnym na gruncie powszechnej ewangelizacji.

W celu stworzenia warunków dla realizacji tego typu idei papież zarekomendował episkopatowi, by te nie angażowały się w otwartą konfrontację z władzami, ale też nie dały im sobą kierować. W lipcu bieżącego roku Jan Paweł II w prywatnej rozmowie podkreślił, że „nie chce, by katolickie duchowieństwo w ZSRS wchodziło w konflikt z władzą, ale z drugiej strony nie chce, by zajęło pozycję propaństwowe”. Sekretarz stanu A[gostino] Casaroli wówczas pouczał przedstawicieli litewskiego duchowieństwa, że „wszystkim zależy na pokoju, ale angażować się trzeba jedynie wtedy, kiedy akceptuje to Watykan”. Radził on księżom, by zrezygnowali z wyjazdu na konferencję w Berlinie, a jeśli nie będzie innego wyjścia, wysyłali tam swoich pomocników, co umniejszałoby jej znaczenie.

W ramach realizacji tak zarysowanych planów Kuria Rzymska stawia przede wszystkim na legalne metody działania. Na przykład w wąskim kręgu papież podkreślił, że „sytuacja Kościoła katolickiego na Litwie jest podobna do położenia Kościoła w PRL i o wiele lepsza, niż w CSRS i w celu prowadzenia działalności duszpasterskiej przez księży i biskupów nie trzeba uciekać się do konspiracji, ponieważ warunki panujące na Litwie pozwalają działać legalnie”³.

Obecnie Jan Paweł II wzywa do dialogu między wierzącymi i ateistami zarówno w krajach kapitalistycznych, jak i socjalistycznych. Jednak próbuje on wykorzystywać ten dialog nie tyle w celu rozwiązywania najpilniejszych problemów, ile jako narzędzie ewangelizacji ludności, a konkretnie mieszkańców Związku Sowieckiego. Przy tym hegemoniczne nastroje ideologów katolicyzmu, dążenie Watykanu, by stać się jedną

³ Wydaje się mało prawdopodobne, aby Jan Paweł II porównywał sytuację Kościoła na Litwie z sytuacją Kościoła w Polsce. Różnice dotyczyły nie tylko zakresu swobód religijnych i zakresu obecności Kościoła w życiu politycznym, ale także zupełnie innego kontekstu społecznego jego działalności. Nie wydaje się także słuszna opinia, że Kościół na Litwie znajdował się w lepszym położeniu aniżeli Kościół w Czechosłowacji. Przy wszystkich ograniczeniach, jakie mieli katolicy w Czechosłowacji, mogli oni korzystać np. z nauczania religii w szkołach, co na Litwie nie było możliwe.

z wiodących sił politycznych na świecie, pretensje do roli „superarbitra” w procesie rozwiązywania najważniejszych problemów świata, roli „eksperta w ludzkich sprawach” prowadzą do ingerencji w wewnętrzne sprawy socjalistycznego państwa i eskalacji ekstremizmu religijnego. Posłanie Wojtyły skierowane jest bezpośrednio do mas, ponad głowami rządu. Podczas ostatniego spotkania z przedstawicielami litewskiego Kościoła katolickiego w Watykanie papież powiedział, że „bardzo troszczy się o litewski naród, kocha go, w swoich modlitwach razem z nim chodzi po ziemi litewskiej itd.”. W prywatnych rozmowach niejednokrotnie dawał do zrozumienia, że istnieje różnica między narodem w ZSRS i sowieckim rządem. Jego zdaniem Kościół powinien być pośrednikiem między nimi.

Jan Paweł II opowiada się za zjednoczeniem Kościołów chrześcijańskich, za dialogiem między Kościołem katolickim i Rosyjską Cerkwią Prawosławną, jednak współpraca ta powinna się według niego odbywać pod egidą Watykanu. Jeden z ewangelickich teologów U. Rug w następujący sposób określił stanowisko papieża: „Jan Paweł II formalnie nie ma nic przeciwko ruchowi ekumenicznemu. Wstępując do Światowej Rady Kościołów, Kościół katolicki dysponowałaby takim samym prawem głosu jak dowolny inny Kościół chrześcijański, chociaż papież uważa się za nieomylnego namiestnika Chrystusa na Ziemi”.

Watykan podejmuje kroki zmierzające do umocnienia bezwzględnej, scentralizowanej władzy, podporządkowania sobie katolickiej hierarchii w naszym kraju. Na przykład, z danych pochodzących z kręgów duchownych PRL wynika, że widoczna jest obecnie tendencja do podporządkowania katolików Litwy polskiemu episkopatowi⁴. Przywódca Watykanu uważa, że liderzy litewskich katolików sprzedali się władzy, a zwłaszcza KGB. Dlatego w najbliższej przyszłości najwidoczniej nie zamierza wydzielać diecezji wileńskiej z polskiej prowincji katolickiej⁵, by nie stracić szacunku wśród polskiego kleru, jak również możliwości kontrolowania litewskich katolików za pośrednictwem Polski.

⁴ To teza bez pokrycia w faktach. Nie ma żadnych dowodów świadczących o tym, że Jan Paweł II starał się podporządkowywać katolików litewskich biskupom w Polsce.

⁵ Teza jest błędna, dowodzi ignorancji autora dokumentu. Zob. przypis 3 dokument nr 7.

Kuria Rzymska, powołując się na przykład PRL, radzi katolickiemu duchowieństwu naszego kraju, by wezwało młodzież do aktywizacji Kościoła jako środowiska społecznego. Zdaniem watykańskich dostojników rozwój wspólnot na niższym poziomie może sprzyjać wciągnięciu do Kościoła młodych ludzi, poszukiwaniu alternatywnych, przede wszystkim zorientowanych charytatywnie form działalności.

Informacje zostały zdobyte przez agentów „Jonas” i „Germantas” podczas ich pobytu w Watykanie oraz przez kandydata do werbunku D.B.J., a także zaufaną osobę „K” w wyniku kontaktów z obcokrajowcami w naszym kraju.

Zastępca naczelnika
I Wydziału Komitetu
Pułkownik G[ieorgij] G. Czernikow

Potwierdzam: Pełnomocny
pracownik operacyjny 1 Sekcji
I Wydziału Komitetu
kapitan V[idmantas] A. Buta [^a]

Źródło: AIPN, 2553/407, t. 1, k. 189–191, mps.

^a *Odręczny podpis Vidmantasa Buty.*

1987 październik 14, Wilno – Pismo naczelnika I Wydziału KGB LSRS płk. Vytautasa Karinauskasa do zastępcy naczelnika 3 Wydziału Zarządu „RT” PGU KGB płk. A. Kraba dotyczące taktyki Kościoła katolickiego wobec władz PRL, tajne

O taktyce Kościoła wobec rządu PRL

Kościół katolicki, który ma znaczny wpływ na ludność PRL i wciąż umacnia swoją pozycję w kraju, faktycznie nie uznaje PZPR za wiodącą siłę polityczną w społeczeństwie. Jednak episkopat jest zainteresowany utrzymywaniem pokojowych stosunków z państwem i Polską Zjednoczoną Partią Robotniczą, liczy na ich stopniową „rehabilitację”. Obecnie między Kościołem a kierownictwem kraju zawiązały się relacje oparte na zasadzie handlowego kompromisu, w którego ramach każda ze stron dąży do swoich celów.

W ciągu ostatnich lat widoczne jest aktywne wkraczanie duchownych katolickich we wszystkie sfery życia polskiego społeczeństwa, przy czym często odbywa się to pod bezpośrednim kierownictwem i pod naciskiem Watykanu. Kuria Rzymska na podstawie polskich doświadczeń opracowuje „model katolicyzmu”, by rozpropagować go we wszystkich krajach socjalistycznych. Głowa polskiego Kościoła katolickiego kardynał J[ózef] Glemp co najmniej raz w miesiącu odwiedza rezydencję głowy Kościoła Rzymskokatolickiego, gdzie otrzymuje odpowiednie instrukcje¹. Podczas jednej z takich wizyt Jan Paweł II powiedział mu, że chciałby widzieć jeszcze większą niezależność duchowieństwa, żeby pozycja Kościoła wobec władz była jeszcze twardsza i bardziej konsekwentna. Wskazywał jednak, że należy do tego dążyć na drodze dialogu między państwem

¹ Kardynał Glemp nie był głową Kościoła w Polsce, a jedynie prymasem Polski oraz przewodniczącym Konferencji Episkopatu Polski. Jego podróże do Watykanu nie odbywały się tak często, jak sugerują informatorzy KGB.

a Kościołem. Kościół w najbliższym czasie nie zdecyduje się na otwartą konfrontację z rządem, aby nie zniweczyć możliwości stopniowego, krok po kroku, zdobycia autorytetu wśród mas i przygotowania gruntu dla dyskredytacji socjalizmu w ogóle. Walka będzie się toczyć o przychylność każdego wierzącego i niewierzącego. Taka taktyka potwierdzona jest również przez fakt, że obecnie Kościół zajmuje wyczekującą pozycję wobec antyrządowej opozycji w kraju.

Kierownictwo PZPR wiązało z trzecią wizytą papieża w PRL w 1987 r. nadzieje na umocnienie przy pomocy Kościoła międzynarodowej i wewnętrznej sytuacji kraju i skonsolidowanie polskiego społeczeństwa w budowie socjalizmu. Jednak ta wizyta stała się demonstracją siły wpływów Kościoła katolickiego w kraju, jasno pokazała negatywny stosunek papieża zarówno wobec przeszłej, jak i obecnej oraz przyszłej linii budowy socjalizmu w PRL. Wszystkie jego wystąpienia i dążenia są związane z planami ideologicznej i politycznej ekspansji katolicyzmu w Polsce i poza jej granicami. Jan Paweł II pozwolił sobie pouczyć kierownictwo PRL, oświadczył, że „trzeba zaczynać od społeczeństwa, od ludzi, którzy je tworzą”². Jego słowa zawierały aluzje do konieczności przeprowadzenia reform politycznych w celu poprawy sytuacji ekonomicznej, do konieczności nowych form organizacji robotniczych w duchu „Solidarności”.

Konkretnym potwierdzeniem realności planów kierownictwa Kościoła katolickiego w PRL jest to, że polskie władze w większym stopniu niż dawniej chcą kompromisu z instytucjami katolickimi i są skłonne uznawać „konstruktywne” aspekty politycznej linii episkopatu. Praktycznie nie są one w stanie przeciwstawiać się realizacji snutych przez duchowieństwo planów budowy nowych kościołów, seminariów itd. Chociaż szkoła jest oficjalnie oddzielona od państwa, to dzieci są zmuszone do udziału w lekcjach religii w specjalnych klasach katolickich,

² Parafraza fragmentu przemówienia Jana Pawła II wygłoszonego 6 VI 1987 r. do władz PRL na Zamku Królewskim w Warszawie. Oryginalny fragment brzmiał: „Więc trzeba zaczynać od społeczeństwa. Od ludzi – od tych ludzi, którzy stanowią Polskę drugiej połowy dwudziestego wieku”. Pełny tekst przemówienia zob. Jan Paweł II, *Pielgrzymki do Ojczyzny...*, s. 382–386.

ponieważ ignorowanie religii prowadzi w przyszłości do odczuwalnych komplikacji w życiu osobistym³.

Jak twierdzi lider polskiego chrześcijaństwa apostołskiego⁴ K[arol] Kupka, Kościół katolicki dysponuje określonymi narzędziami wpływu na organizacje społeczne i jest w stanie za ich pomocą doprowadzić do zwolnienia lub przeniesienia na słabiej opłacane stanowiska nieodpowiadających mu osób, w tym nawet członków PZPR. Często osoby zajmujące kierownicze stanowiska w różnych organizacjach w PRL boją się mówić o tym, że nie są katolikami, aby nie utracić autorytetu w kolektywie. Członkowie PZPR nierzadko zmuszeni są zwracać się do księży z prośbą o poparcie z ambony jakichś inicjatyw, ponieważ bez sankcji ojca duchowego ludność może nie dawać im posłuchu.

Szef I Wydziału Komitetu
pułkownik
V[ytautas] L. Karinauskas

^aPotwierdzam: pełnomocny
pracownik operacyjny 1 Sekcji
I Wydziału Komitetu
kapitan V[idmantas] A. Buta^a

Źródło: AIPN, 2553/407, t. 1, k. 217–218, mps.

^{a-a} *Fragment zapisany odręcznie, podpis Vidmantasa Buty.*

³ Informacja nie jest prawdziwa. Katecheza była w tym czasie organizowana poza systemem szkolnictwa publicznego i uczestnictwo w niej było całkowicie dobrowolne. Jeśli ktoś miał problemy, to rodzice należą do PZPR i członkowie nomenklatury, którzy zdecydowali się na wysyłanie dzieci na lekcje religii.

⁴ Chodzi o Ewangeliczną Wspólnotę Zielonościątkową.

1987 listopad 6, Wilno – Pismo do zastępcy naczelnika 3 Wydziału Zarządu „RT” PGU KGB płk. A. Kraba dotyczące oceny sytuacji Kościoła katolickiego w Polsce przez członków KC PZPR, tajne

Aneks do naszego pisma nr 1/3210 z 14 X 1987 r.
Ocena KC PZPR wpływów Kościoła katolickiego w PRL

Przedstawiciele Wydziału Społeczno-Prawnego (WSP) KC PZPR w prywatnej rozmowie przeprowadzonej w końcu października tego roku przedstawili ocenę wpływu Kościoła katolickiego na wewnętrzną sytuację w kraju, a zwłaszcza na działalność PZPR. Zgodnie z informacjami, które do nich docierają, wpływ Kościoła na życie społeczno-polityczne PRL rośnie. KC PZPR sądzi, że obecnie ponad 50 proc. członków Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej to ludzie wierzący. Ogółem 94 proc. całej ludności kraju chodzi do kościoła. Reprezentanci Kościoła katolickiego i różnych organizacji katolickich są wybierani do sejmu. Ok[óło] 3 proc. budujących się w Polsce kościołów jest wznoszonych bez pozwolenia władz państwowych. Dane te potwierdzają pracownicy Instytutu Religioznawstwa ANS PZPR. Kierująca Pracownią Socjologii K[rystyna] Darczewska¹ oświadczyła w wąskim kręgu, że od 1980 r. liczba wiernych w PRL znacznie wzrosła i Kościół umocnił swoją pozycję w kraju.

Jednocześnie według oceny wspomnianego WSP polski episkopat w najbliższym czasie nie zdecyduje się na otwartą konfrontację z rządem, lecz będzie realizował taktykę tzw. konia trojańskiego. Kościół zajął również wyczekującą pozycję wobec antypaństwowego podziemia. Papież Jan Paweł II i kardynał J[ózef] Glemp uważają, że „Solidarność” dość mocno się skompromitowała w oczach społeczności

^a W dokumencie błędnie: Dargiewska.

¹ Chodzi o Krystynę Adamus-Darczewską.

i dlatego niedopuszczalne jest, by polski episkopat i w ogóle Kościół Rzymskokatolicki oficjalnie ją popierał². Ponadto pod koniec czerwca tego roku papież podkreślił w wąskim kręgu, że „sytuacja Kościoła katolickiego w PRL pozwala na prowadzenie legalnej działalności duszpasterskiej”. [b]

Źródło: AIPN, 2553/407, t. 1, k. 224, mps.

^b *Dokument się urywa. Podstawa prawna: Rozporządzenia Rady Ministrów Litwy nr 579 z dnia 3 czerwca 2007 roku „O potwierdzeniu zasad dostępu do dokumentów Krajowego Funduszu Akt Specjalnych i korzystania z tych dokumentów” (par. 7).*

² To błędna opinia. Jan Paweł II nigdy nie wycofał swego wsparcia dla „Solidarności”, natomiast poglądy kard. Glempa, którego cechowała znacznie większa rezerwa wobec „Solidarności”, nie były podzielane przez wszystkich członków Konferencji Episkopatu Polski. Jakie znaczenie dla Jana Pawła II miała „Solidarność” świadczą upór, z jakim zabiegał o to, aby trasa III pielgrzymki przebiegała przez Szczecin, Gdańsk i Gdynię, oraz treść homilii, którą wygłosił w Gdańsku na Zaspie. Szerzej na ten temat zob. A. Grajewski, *Pielgrzymka wielu przelotów...*

1987 luty 17, Wilno – Pismo do zastępcy naczelnika 3 Wydziału Zarządu „RT” PGU KGB płk. A. Kraba o przygotowaniach do 1000-lecia Chrztu Rusi, tajne

O niektórych aspektach
przygotowań Watykanu do obchodów 1000-lecia „chrztu” Rusi

Watykan kontynuuje aktywne przygotowania do wykorzystania w celach propagandowych 1000-lecia wprowadzenia chrześcijaństwa na Rusi. Papież Jan Paweł II w okresie od czerwca do października tego roku podczas niektórych rozmów prywatnych i wystąpień podkreślał, że „cały Kościół katolicki będzie brał udział w obchodach tego jubileuszu”. Uroczystości odbywać się będą zarówno we Włoszech, jak i w innych krajach katolickich całego świata. Przedstawiciele Wydziału Społeczno-Prawnego KC PZPR w wąskim kręgu mówili w szczególności o tym, że polski kardynał J[ózef] Glemp wydał dyspozycję, by jubileusz 1000-lecia „chrztu” Rusi obchodzić we wszystkich kościołach PRL¹.

¹ Ta informacja nie jest dokładna. Obchody Tysiąclecia Chrztu Rusi Kijowskiej były zorganizowane przez wspólnoty greckokatolickie żyjące w Polsce, których zwierzchnikami byli kard. Józef Glemp na mocy specjalnych uprawnień, jakie prymas polscy otrzymali od Stolicy Apostolskiej po wojnie. Inicjatorem tych działań był Jan Paweł II. Pod jego wpływem 8 i 17 X 1987 r. w Rzymie doszło do dwóch spotkań polskich i ukraińskich najwyższych dostojników kościelnych. Głównym powodem tego historycznego wydarzenia były przygotowania do obchodów jubileuszu w 1988 r. Prymas i ówczesny przewodniczący Konferencji Episkopatu Polski kard. Józef Glemp w swoim wystąpieniu na spotkaniu z biskupami ukraińskimi z diaspory 8 października w Kolegium Polskim zwrócił uwagę na ogromną ważność i potrzebę przebaczenia i pojednania polsko-ukraińskiego. W podobnym duchu przebiegało spotkanie 17 października w Kolegium Ukraińskim św. Józefa. Kolejnym etapem wzajemnego zbliżenia były zorganizowane w Polsce 10–11 IX 1988 r. na Jasnej Górze obchody Tysiąclecia Chrztu Rusi i Ukrainy. Uczestniczyli w nich kard. Lubacziwskij i kilku biskupów z diaspory i Ukrainy, gdzie grekokatolicy zaczęli wychodzić z podziemia. Były to pierwsze publiczne uroczystości z oficjalnym udziałem grekokatolików przybyłych do Polski z ZSRS. Na Zachodzie główne uroczystości milenijne zorganizowano w Rzymie 12–18 VII 1988 r. Centralna liturgia została odprawiona przez papieża 10 VIII 1988 r., a koncelebrowało ją ośmiu hierarchów greckokatolickich.

Jednak planowane w związku z uroczystościami wydarzenia mają się wiązać nie z ekumeniczną współpracą i zbliżeniem między Kościołem katolickim a Cerkwią prawosławną, lecz z próbą zwiększenia przewagi katolicyzmu nad prawosławiem w łonie chrześcijaństwa, aktywizacji wspólnot i organizacji katolickich, zaszczepienia nastrojów opozycyjnych wśród wierzących, zwiększenia wpływu Kościoła katolickiego na wewnętrzną i zagraniczną politykę ZSRS. Watykan przez udział w uroczystościach zamierza podkreślić swą solidarność i łączność przede wszystkim z ukraińskim Kościołem katolickim (unickim), pokazać na jego przykładzie, jak łamane są prawa obywateli w Związku Sowieckim. We wrześniu tego roku w Watykanie odbył się IV Synod ukraińskich biskupów katolickich na emigracji. Dyskutowano nad kwestią sytuacji katolików na Ukrainie i wysuwano postulat utworzenia tam patriarchatu lub innego organu tego typu. Pod koniec tego miesiąca Jan Paweł II przyjął wizytę ukraińskich biskupów z arcybiskupem lwowskim kardynałem Myroslawem Lubacziwskim² na czele. W swoim wystąpieniu, wygłoszonym przed delegacją po ukraińsku [a]

Źródło: AIPN, 2553/407, t. 1, k. 226, mps.

^a Dokument się urywa. Podstawa prawna: Rozporządzenie Rady Ministrów Litwy nr 579 z dnia 3 czerwca 2007 roku „O potwierdzeniu zasad dostępu do dokumentów Krajowego Funduszu Akt Specjalnych i korzystania z tych dokumentów” (par. 7).

² Myroslaw Lubacziwskij (1914–2000), duchowny katolicki obrządku wschodniego, kardynał, arcybiskup większy Lwowa. 21 IX 1938 r. otrzymał święcenia kapłańskie. Po studiach w Innsbrucku, Sionie (Szwajcaria) i na Papieskim Uniwersytecie Gregoriańskim w Rzymie przeniósł się w 1947 r. do USA. Tam przez wiele lat pracował jako duszpasterz w parafiach obrządku ukraińskiego. 13 IX 1979 r. został mianowany metropolitą Filadelfii obrządku bizantyjskoukraińskiego. Święcenia biskupie otrzymał z rąk Jana Pawła II w kaplicy Sykstyńskiej w Watykanie. Specjalny synod wszystkich hierarchów ukraińskich, obradujący w Watykanie, wybrał go na koadiutora kard. Slipego z prawem następstwa. Po śmierci tego ostatniego, która nastąpiła 7 IX 1984 r., abp Lubacziwskij objął rządy w metropolii lwowskiej, ale z przyczyn politycznych rezydował w Rzymie. 25 V 1985 r. otrzymał nominację kardynalską. 30 III 1991 r. przeniósł się do Lwowa i tam 16–31 V 1992 r. przewodniczył obradom synodu biskupów ukraińskich – pierwszego, jaki się odbył na Ukrainie od czasu delegalizacji Kościoła Greckokatolickiego przez władze sowieckie w 1946 r. Dane biograficzne za: N. Rublowa, *Lubacziwskij Myroslaw Iwan* [w:] *Encyklopedia historii Ukrainy*, t. 6, Kyjiw 2009, s. 373.

1988 styczeń 6, Wilno – *Analiza polityki wschodniej Watykanu mjr. Vidmantasa Buty, tajne*

Przegląd analityczny opracowania naukowego
„Zachód o »polityce wschodniej« Watykanu na aktualnym etapie”

Praca dotyczy nowych elementów „polityki wschodniej” Watykanu za pontyfikatu Jana Pawła II i cech charakterystycznych w podejściu centrum światowego katolicyzmu do poszczególnych krajów Europy Wschodniej. Szczególną uwagę poświęcono perspektywom rozwoju stosunków między ZSRS a Watykanem i watykańskim przygotowaniom do obchodów tysiąclecia wprowadzenia chrześcijaństwa na Rusi.

W części wstępnej podkreśla się, że polityka Watykanu wobec krajów Europy Wschodniej („polityka wschodnia”) zawsze była obiektem zwiększonej uwagi zachodnich politologów. Związane jest to z tym, że „polityka ta jest elementem składowym polityki Zachodu wobec krajów Europy Wschodniej”^a oraz z tym, że Watykan dysponuje specyficznymi środkami wywierania wpływu na ludność tych krajów, których celem jest osłabienie tam pozycji socjalizmu.

Jan XXIII jako pierwszy zrozumiał, że Kościół katolicki zdoła zachować swój status w krajach socjalistycznych jedynie „w warunkach dialogu z władzami tych krajów.”^a Dlatego od tej pory Watykan przyjął kurs normalizacji stosunków z Europą Wschodnią. Dyplomacja watykańska za czasów Jana XXIII, Pawła VI i Jana Pawła I próbowała wypracować taką formę obecności Kościoła katolickiego w tych krajach, która byłaby akceptowalna dla władz państwowych, a jednocześnie dawała Watykanowi możliwość realizacji swoich celów wobec każdego z tych krajów. Jak podkreślają burżuazyjni politolodzy, strategicznym celem „polityki wschodniej” Watykanu od czasu Soboru Watykańskiego II jest posze-

^{a-a} *Fragment podkreślony odręcznie.*

rzenie i umocnienie wpływów katolicyzmu w krajach wschodnioeuropejskich. Zakłada się przy tym, że na pewnym etapie Kościół katolicki osiągnie taki status, że zdoła przeistoczyć się w siłę *de facto* polityczną, zdolną do wywierania pożądanego przez Watykan, a w ostatecznym rachunku Zachód, nacisku na kierownictwo tych krajów.

Budując swoje relacje z poszczególnymi krajami Europy Wschodniej, Watykan uwzględnia specyfikę sytuacji Kościoła katolickiego w tym czy innym kraju regionu. Dlatego w każdym konkretnym przypadku jego ogólne założenia strategiczne nabierają specyficznego „kolorytu narodowego”. Wobec pewnych krajów, jeśli warunki temu sprzyjają, ^bWatykan wysuwa zadania zwiększenia ekspansywności lokalnych Kościołów katolickich (PRL, SFRJ).^b Tam zaś, gdzie z takich czy innych przyczyn stawianie tego typu zadań wydaje się niemożliwe, Kuria Rzymska dąży do stworzenia „koniecznych dla tego warunków” (WRL, CSRS).

„Dyferencjacja” podejścia Watykanu do krajów Europy Wschodniej określa więc wybór odpowiednich metod i środków realizacji linii politycznej wobec poszczególnych krajów danego regionu. Zachodni politolodzy podkreślają, że Jan Paweł II, zachowując strategiczny cel Stolicy Apostolskiej wobec krajów wschodnioeuropejskich, wniósł do jego realizacji na tyle istotne zmiany, że odbiły się one na całej specyfice „polityki wschodniej”.

Opracowanie zostało przygotowane na podstawie specjalistycznych badań burżuazyjnych politologów dotyczących działalności Watykanu. Wykorzystano również materiały zachodnich centrów analitycznych i publikacje prasowe wiodących państw kapitalistycznych.

W pierwszym rozdziale – „Nowe elementy w »polityce wschodniej« Watykanu za Jana Pawła II” – mowa jest o tym, że zachodni eksperci odnotowują nowy, stosunkowo samoistny etap „polityki wschodniej” za Jana Pawła II. ^bPo pierwsze, ^b obecny papież w znacznym stopniu zaktywizował tę politykę. Za jego pontyfikatu kontakty między przedstawicielami Watykanu i krajów socjalistycznych uległy intensyfikacji. On sam trzykrotnie odwiedzał Polskę i nie raz wyrażał pragnienie odwiedzenia

^{b-b} *Fragment podkreślony odręcznie.*

Jugosławii, NRD, Węgier i ZSRS. W Rzymie Jan Paweł II spotkał się z E[richem] Honeckerem (kwiecień 1985 r.) i W[ojciechem] Jaruzelskim (styczeń 1987 r.). W ciągu niespełna 10 lat sprawowania funkcji głowy Kościoła Rzymskokatolickiego przez Jana Pawła II wysocy przedstawiciele Watykanu odbyli znacznie więcej wyjazdów do krajów Europy Wschodniej niż przez cały okres pontyfikatu Pawła VI (1964–1978).

Zachodni autorzy zwracają uwagę na to, że papieża w jego dążeniu do intensyfikacji kontaktów z krajami wschodnioeuropejskimi nie hamują komplikacje w stosunkach Watykanu z niektórymi z nich. Tam, gdzie nie udają się działania oficjalne, Watykan dąży do swoich celów kanałami nieoficjalnymi. Za Jana Pawła II nieoficjalne wizyty robocze w krajach Europy Wschodniej stały się normą w aktywności watykańskiej dyplomacji. Jednym z ostatnich przykładów jest nieoficjalna wizyta nuncjusza z nadzwyczajnymi pełnomocnictwami F[rancesca] Colasuonna¹ w CSRS w styczniu 1987 r.

Papież wniósł do „wschodniej polityki” swój szczególny, dynamiczny styl. Choć w Kurii Rzymskiej istnieje grupa dobrze przygotowanych specjalistów w zakresie krajów socjalistycznych, papież osobiście nadzoruje wszystkie sprawy związane z tymi krajami, odsunawszy na drugi plan szefa resortu polityki zagranicznej A[gostina] Casarolego². Samodzielnie wybiera też ludzi odpowiedzialnych za kontakty z tymi krajami. Według niektórych ocen zmiany organizacyjne (reforma) w Kurii Rzymskiej,

¹ Francesco Colasuonno (1925–2003), duchowny katolicki, dyplomata, kardynał. Do pracy w służbie dyplomatycznej Stolicy Apostolskiej przygotowywał się jako sekretarz kard. Domenica Tardiniego, najbliższego współpracownika papieża Piusa XII oraz Jana XXIII. W kwietniu 1986 r. został nuncjuszem z nadzwyczajnymi pełnomocnictwami i szefem delegatury Stolicy Apostolskiej do stałych kontaktów z Polską. W czerwcu 1988 r. po rozmowach z władzami Czechosłowacji dokonał święceń trzech biskupów dla diecezji czeskich i słowackich. Od 15 III 1990 r. był przedstawicielem Stolicy Apostolskiej w ZSRS. W lutym 1998 r. Jan Paweł II powołał go w skład Kolegium Kardynalskiego. Dane biograficzne za: *Francesco Colasuonno* [w:] *Internationales Biographisches Archiv* 43/2003 vom 13. Oktober 2003, im *Munzinger-Archiv* (Artikelanfang frei abrufbar). *Annuario Pontificio per l'anno 1972*, Città del Vaticano 1972, s. 1602.

² Kardynał Casaroli nie był w tym czasie „ministrem spraw zagranicznych Watykanu”, lecz sekretarzem stanu Stolicy Apostolskiej, co odpowiada funkcji premiera. Faktycznie jego wpływ na realizację tzw. polityki wschodniej Watykanu w czasach tego pontyfikatu zmalał, gdyż Jan Paweł II osobiście podejmował decyzje w sprawie tych relacji.

przeprowadzone przez papieża wiosną 1984 r., miały na celu wzmocnienie jego osobistej roli w formułowaniu i realizacji polityki zagranicznej Watykanu w ogóle, a „polityki wschodniej” w szczególności.

Dbając o rozwój kontaktów dyplomatycznych między Watykanem a krajami socjalistycznymi, Jan Paweł II największe nadzieje w sprawie rozprzestrzenienia katolicyzmu na wschód wiąże z osobistym odwiedzeniem jak największej liczby krajów socjalistycznych, zakłada bowiem, że jego obecność wywoła u wierzących nowy przypływ uczuć religijnych, a wśród niewierzących zrodzi zainteresowanie katolicyzmem.

Jak pokazuje doświadczenie pobytu Jana Pawła II w Polsce, jego zachowanie w kraju socjalistycznym praktycznie wymyka się spod kontroli organów państwowych. Usiłuje on wyjść poza ramy protokolarne i czyni gesty obliczone na zwiększenie emocjonalnego oddziaływania na ludność. Jan Paweł II stara się występować przed jak największą liczbą odbiorców i podczas tych wystąpień zawsze znajduje możliwość, by podkreślić „brak wolności” w krajach socjalistycznych, nie zważając na to, że jego status gościa wymaga uszanowania charakteru władz państwowych i porządków przyjętych w kraju pobytu.

„Po drugie,^c zdaniem zachodnich ekspertów, Jan Paweł II uczynił „politykę wschodnią” Watykanu bardziej twardą i jednocześnie bardziej ofensywną. O ile jego poprzednicy, chociaż również krytykowali światopogląd materialistyczny czy sytuację osób wierzących w krajach socjalistycznych, „ale robili to w sposób bardzo wyważony”, to obecny papież nie widzi potrzeby, by temperować ostry charakter swoich krytycznych wypowiedzi.

Jak twierdzą zachodni eksperci, Jan Paweł II uważa, że twardość i ofensywna taktyka w relacjach z krajami socjalistycznymi są całkowicie usprawiedliwione, ponieważ osiągnięcie realnych rezultatów w zakresie umocnienia Kościoła katolickiego na wschodzie Europy jest rzekomo możliwe jedynie przy takim podejściu. Przykład Polski, zdaniem papieża, jest tego namacalnym potwierdzeniem. Jakikolwiek ustępstwa na rzecz Kościoła ze strony władz krajów socjalistycznych interpretowane

^c *Fragment podkreślony odręcznie.*

są przez papieża jako zwycięstwo jego twardej i ofensywnej polityki. „Na tej podstawie burżuazyjni politolodzy zakładają, że papież nie zmieni tej linii i jego „polityka wschodnia” nadal będzie się opierać na zasadach zdecydowania i ofensywności.

Po trzecie,³ za Jana Pawła II znacznie „mocniej zarysował się wyraźny polityczny charakter” działalności Kościoła katolickiego w krajach socjalistycznych, który przejawia się w dążeniu do ingerowania w kwestie całkowicie wchodzące w kompetencje organów państwowych. Jest to szczególnie charakterystyczne dla polskiego Kościoła katolickiego, który z jednej strony „inspiruje i wspiera działalność opozycji antysocjalistycznej, z drugiej zaś – usiłuje odgrywać rolę pośrednika” między nią a władzami państwowymi. Ta taktyka polskiej hierarchii kościelnej najmocniej uwidoczniła się w okresie istnienia „Solidarności” w latach 1980–1981. W ostatnim okresie próby aktywnej ingerencji w politykę podejmuje Kościół w Jugosławii.

Jako ideowe uzasadnienie swoich pretensji do udziału w życiu politycznym kraju episkopat krajów wschodnioeuropejskich wykorzystują wypowiedzi Jana Pawła II w sprawie stosunku Kościoła katolickiego do polityki. Formalnie potwierdzając wierność tradycyjnej społeczno-politycznej doktrynie katolickiej polegającej na nieingerowaniu Kościoła katolickiego w politykę, Jan Paweł II oświadcza jednocześnie, że „społeczeństwa nie można zbudować bez Boga” i w ten sposób pośrednio uzasadnia prawo Kościoła do uczestnictwa w „sprawach świeckich” lub – inaczej mówiąc – w działalności politycznej.

Jak zauważają zachodni autorzy, takie „dwojakie podejście” do tego zagadnienia pozwala Janowi Pawłowi II bardzo skutecznie manewrować i realizować linię odpowiadającą jego strategicznym celom. Jeśli mowa o działalności politycznej postępowych organizacji i ruchów katolickich („teologia wyzwolenia” w Ameryce Łacińskiej, „Pacem in terris”³

³ Ruch Katolickiego Duchowieństwa „Pacem in terris” (Sdružení katolického duchovenstva „Pacem in terris” PiT) został założony w Czechosłowacji w 1970 r. z inspiracji władz – po tym, jak na fali przemian Praskiej Wiosny został rozwiązany Ruch Pokojowy Katolickiego Duchowieństwa (Mirové hnutí katolického duchovenstva) – jako organizacja kontrolowana przez władzę oraz organy bezpieczeństwa i całkowicie niewiarygodna. Ruch „Pacem

w CSRS), to papież żąda natychmiastowego jej zaprzestania. Jeśli zaś aktywność polityczna Kościoła katolickiego jest ukierunkowana na negację materializmu i ateizmu (w krajach niesocjalistycznych) lub na osłabienie pozycji socjalizmu (w krajach socjalistycznych), to papież nie tylko odnosi się do niej przychylnie, lecz także ją wspiera. Jak podkreślają zachodni specjaliści zajmujący się Watykanem, „Jan Paweł II zawsze pochwała działalność polityczną Kościołów katolickich w krajach socjalistycznych, ponieważ jest przekonany, że w końcu i tak pójdzie ona w kierunku antysocjalistycznym.

Po czwarte,^d Jan Paweł II wkłada znacznie więcej wysiłku niż jego poprzednicy, by w orbitę „polityki wschodniej” Watykanu włączyć również Związek Sowiecki. I chociaż w ciągu ubiegłego roku pontyfikatu Jana Pawła II działalność Watykanu wobec ZSRS nie przyniosła tylu sukcesów, jak w odniesieniu do innych krajów wschodnioeuropejskich (np. Polski), obecny papież nie porzuca prób upowszechnienia i umocnienia katolicyzmu na terytorium ZSRS. Na samym początku swojego pontyfikatu w maju 1979 r. Jan Paweł II powiedział w rozmowie prywatnej, że nie ma „kompleksu Rosji”^e (H[ansjakob] Stehle, *Eastern Politics of the Vatican 1917–1979*, Ohio University Press, Athens, London 1981, s. 380)^e, dał tym samym do zrozumienia, że „Związek Sowiecki będzie jednym z zasadniczych kierunków jego polityki wobec krajów socjalistycznych.”^d W konsekwencji swoimi działaniami praktycznymi Jan Paweł II całkowicie dowiódł, że ZSRS zajmuje wiodące miejsce w systemie priorytetów jego „polityki wschodniej”. Jak sądzą zachodni eksperci, dla „papieża Polaka Związek Sowiecki nie jest już niewzruszoną potęgą, którą można albo przeklinać, albo ostrożnie przekonywać, by nie zadawała ostatniego ciosu pozostającym na jej terytorium katolikom”. Ich zdaniem Wojtyła

in teris” był kontynuatorem tych działań, ale już bez udziału osób skompromitowanych w poprzedniej epoce. Szerzej na ten temat: A. Grajewski, *Zima i wiosna w Pradze. Problemy Czech i Słowacji* [w:] *idem, Kompleks Judasza. Kościół zraniony. Chrześcijaństwo w Europie Środkowo-Wschodniej między oporem a kolaboracją*, Poznań 1999, s. 23–70; P. Boryszewski, *Kościół którego nie było – Kościół katolicki w Czechosłowacji w dobie komunizmu*, „Saeculum Christianum” 2001, nr 1, s. 235–257.

^{d-d} Fragment podkreślony odręcznie.

^{e-e} Fragment dopisany odręcznie, w dokumencie błędny inicjał: N.

jest przekonany, że z ZSRS można nie tylko prowadzić rozmowy, ale również starać się zmusić go do spełnienia własnych żądań”.

Ich zdaniem właśnie tym należy tłumaczyć fakt, że Jan Paweł II usiłuje realizować swoją politykę wobec ZSRS w tak twardy sposób. Ponad długotrwałe negocjacje w poszukiwaniu kompromisu w kwestiach spornych, ponad taktykę drobnych kroków, którą realizowała watykańska dyplomacja za Pawła VI, ^dJan Paweł II do niedawna przedkładał bezpośredni nacisk przy użyciu kanałów dyplomatycznych, propagandowych i innych. Przy tym na pierwszy plan wysuwał sprawy, których poruszanie nie sprzyjało stopniowemu rozwojowi stosunków między ZSRS a Watykanem^d (np. kwestia legalizacji Kościoła unickiego na terytorium ZSRS).

^dPo piąte, za Jana Pawła II, jak sądzą zagraniczni obserwatorzy, „polityka wschodnia” Watykanu zaczęła w coraz większym stopniu podporządkowywać się politycznej linii USA wobec krajów socjalistycznych. Według nich jest to związane z tym, że między obecnym prezydentem USA R[onaldem] Reaganem i Janem Pawłem II istnieje zgodność poglądów^d w wielu kwestiach dotyczących „komunistycznego świata”. ^dBliiskość stanowisk ideowych^d w tym obszarze doprowadziła do faktycznej współpracy między USA i Watykanem w ^frealizacji przez nie swojej „polityki wschodniej”.

Początek zbliżenia między USA a Watykanem, zdaniem zachodnich specjalistów, związany jest ze społeczno-politycznym kryzysem w Polsce w pierwszej połowie lat osiemdziesiątych. Od tej chwili między kierownictwem USA a Watykanem trwała ścisła łączność mająca na celu koordynację działań wobec Polski. Jan Paweł II był pierwszym zagranicznym działaczem państwowym, z którym połączył się telefonicznie Reagan, gdy się dowiedział o wprowadzeniu 13 grudnia 1980 r. stanu wojennego w PRL. Po kilku dniach do USA przybył watykański sekretarz stanu A[gostino] Casaroli, by omówić z Reaganem polityczną linię Zachodu w kwestii polskiej.

Zacieśnienie współpracy między USA a Watykanem w zakresie ich „polityki wschodniej” było, zdaniem zachodnich ekspertów, de-

^{f-f} *Fragment zaznaczony odręcznie na marginesie.*

cydującym czynnikiem sprzyjającym ponownemu nawiązaniu przez obie strony stosunków dyplomatycznych w styczniu 1984 r. po ponad stuletniej przerwie. Charakterystyczne jest to, że ambasadorem USA w Watykanie został były przedstawiciel Reagana przy Kurii Rzymskiej, jego osobisty przyjaciel W[illiam] Wilson (katolik), który w czasie swojego przebywania w Rzymie nawiązał ścisłe kontakty z czołowymi przedstawicielami Watykanu. Utrzymuje on prywatne, poufne kontakty (bez tłumacza) zarówno z samym papieżem, jak i z jego najbliższym otoczeniem.

Obecnie koordynacja działań wobec krajów socjalistycznych Europy Wschodniej realizowana jest przez USA i Watykan nie tylko za pośrednictwem kontaktów dyplomatycznych, ale również z pomocą stałego obserwatora Watykanu przy ONZ arcybiskupa G[iovanni]ego] Cheligo⁴ oraz arcybiskupa Filadelfii J[ohn]a] Krola (z pochodzenia Polaka)⁵. Według doniesień zachodniej prasy, Jan Paweł II regularnie otrzymuje od CIA informacje o sytuacji w krajach socjalistycznych⁶. Od momentu

⁴ Giovanni Cheli (1918–2013), duchowny katolicki, dyplomata, kardynał. Od 1987 r. był stałym obserwatorem Stolicy Apostolskiej przy ONZ. Jego aktywność w tym czasie odgrywała ważną rolę w całokształcie działań podejmowanych w tym czasie przez Jana Pawła II oraz dyplomację watykańską. W 1988 r. został powołany przez Jana Pawła II w skład Kolegium Kardynalskiego. Dane biograficzne za: *Śp. kard. Giovanni Cheli*, „L'Osservatore Romano” 2013, nr 3–4 (edycja polska).

⁵ John Krol, Jan Józef Król (1910–1996), duchowny katolicki polskiego pochodzenia, kardynał, metropolita Filadelfii. W latach 1971–1975 sprawował funkcję przewodniczącego Konferencji Biskupów USA. Podczas swojej długoletniej pracy i posługi zasłynął jako opiekun emigrantów, a także opiekun Sanktuarium Matki Boskiej Częstochowskiej w Doylestown, nazywanego Amerykańską Częstochową. Położył też znaczne zasługi jako prekursor pluralizmu etniczno-kulturowego w USA, pozwalającego uszanować dziedzictwo językowe, religijne i kulturowe, przyniesione z krajów przodków, w połączeniu z zachowaniem pełnej amerykańskiej świadomości narodowej. Dane biograficzne za: L. Kycia, *Życiorys Jana Kardynała Króla*, http://www.kul.pl/zyciorys-jana-kardynala-krola,art_11968.html, dostęp 10 VI 2020 r.

⁶ Ta informacja jest potwierdzona w innych źródłach i publikacjach. W 2006 r. szef Centralnej Agencji Wywiadowczej Stanów Zjednoczonych (CIA) Robert Gates ujawnił, że Agencja pomagała Janowi Pawłowi II podczas jego pierwszej pielgrzymki do Polski w czerwcu 1979 r. Jego wypowiedź znalazła się we włoskim filmie dokumentalnym o polskim papieżu: *Karol Wójtyła – człowiek, który zmienił historię*. Wywiad z Gatesem opublikował także rzymski dziennik „La Repubblica”. Gates twierdził, że CIA także w latach osiemdziesiątych przekazywała Watykanowi i Janowi Pawłowi II osobiście swoje zdjęcia satelitarne,

swojego wyboru na papieża sam dwukrotnie spotykał się z J[immym] Carterem (w październiku 1979 r. w USA i w czerwcu 1980 r. we Włoszech) i cztery razy z Reaganem (w lipcu 1982 r. we Włoszech, w maju 1984 r. na Alasce, w czerwcu 1987 r. we Włoszech, we wrześniu 1987 r. podczas swojej wizyty w USA).

Oficjalni przedstawiciele USA odbywają regularne wyjazdy do Watykanu, podczas których [§]skoordynowane są wspólne działania[§] wobec krajów socjalistycznych na forach międzynarodowych. Widocznym efektem takiej koordynacji jest to, że ostatnio przedstawiciele USA i Watykanu [§]właściwie występują jednocześnie z komunikatami[§] dotyczącymi sytuacji osób wierzących w krajach socjalistycznych. Na przykład na początku 1987 r. przedstawiciel Watykanu podczas wiedeńskiego spotkania państw członkowskich Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie A[udrys] Bačkis poddał pod rozpatrzenie dokument (składający się z 10 punktów) dotyczący swobód religijnych na Zachodzie i Wschodzie. Jednocześnie prezydent USA Reagan podczas swojego wystąpienia na zjeździe rozgłośni religijnych w Waszyngtonie oświadczył, że „ograniczenie swobód religijnych jest typowe dla reżimów totalitarnych”^{f h} (Die Welt, 4 II [19]87, s. 7).^h

Wreszcie [§]po szóste[§], na Zachodzie się uważa, że w czasie pontyfikatu Jana Pawła II stosunek Watykanu do krajów Europy Wschodniej stał się „bardziej elastyczny i zróżnicowany”. W tym czasie w Kurii Rzymskiej całkowicie zapanował punkt widzenia, zgodnie z którym [§]dla każdego kraju wschodnioeuropejskiego należy poszukiwać optymalnych środków

dokumentujące na przykład manifestacje w Polsce i inne wydarzenia w ojczyźnie, oraz swe tajne informacje wywiadowcze, dotyczące sytuacji w Europie Wschodniej i ZSRS, w tym także militarne. Gates podkreślił, że operacja przekazywania przez CIA papieżowi oraz jego współpracownikom sekretnych informacji prowadzona była na ogromną skalę i była całkowicie jednostronna, to znaczy Agencja nie otrzymywała nic w zamian. Kontakt z Watykanem odbywał się na polecenie prezydenta USA Ronalda Reagana, który wysyłał często do Rzymu byłego wicedyrektora CIA Vernona Waltersa. Gościem Watykanu był także sam ówczesny dyrektor CIA Bill Casey. Na ten sam temat także: C. Bernstein, M. Politi, *Jego świętość Jan Paweł II i nieznaną historią naszych czasów*, tłum. S. Głabiński, Warszawa 1997, s. 283.

^{§-§} *Fragment podkreślony odręcznie.*

^{h-h} *Fragment dopisany odręcznie.*

wywierania wpływu,⁵ uwzględniających specyfikę danego kraju i lokalną sytuację Kościoła katolickiego.

Za bardzo ważny czynnik wpływający na efektywną realizację swojej „polityki wschodniej” Jan Paweł II uważa „polepszenie stosunków między Wschodem a Zachodem.”¹ Według niego tylko w takich warunkach możliwe jest zapewnienie wolności wyznania w socjalistycznych krajach Europy Wschodniej, pogłębienie religijności mieszkańców, dalsze upowszechnienie katolicyzmu i wzmocnienie pozycji Kościoła katolickiego. Przełamanie zaś wszystkich sprzeczności na kontynencie europejskim, przede wszystkim gruntownego konfliktu między dwoma blokami militarno-politycznymi, jest jego zdaniem możliwe tylko wówczas, gdy życie społeczne wszystkich państw europejskich „od Atlantyku do Uralu” będzie wypełnione nauką chrześcijańską. Dlatego ideową platformą „polityki wschodniej” Watykanu za Jana Pawła II stała się wysunięta przez niego na początku pontyfikatu koncepcja „zjednoczonej chrześcijańskiej Europy”. Wszystkie inne nurty ideowe, o czym przekonany jest papież, okazały się niezdolne do zjednoczenia podzielonej Europy, do zniwelowania sprzeczności, które grożą unicestwieniem całej ludzkości.

Z punktu widzenia zachodnich specjalistów duże znaczenie dla zrozumienia specyfiki „polityki wschodniej” Watykanu za Jana Pawła II ma to, że Jan Paweł II jako działacz kościelny został ukształtowany w warunkach ustroju socjalistycznego¹ i dlatego nie tylko „dobrze zna wszystkie jego słabości i umie je wykorzystywać dla swoich celów, ale co najważniejsze, nie boi się tego robić”. W odróżnieniu od innych działaczy Kurii Rzymskiej czuje się on całkowicie pewnie w kontaktach z przedstawicielami krajów socjalistycznych.

W drugim rozdziale – „O specyficie podejścia Watykanu do poszczególnych krajów wschodnioeuropejskich” – jest mowa o tym, że jego polityka wobec poszczególnych krajów Europy Wschodniej jest determinowana następującymi zasadniczymi czynnikami: stopień upowszechnienia katolicyzmu w danym kraju, pozycja lokalnego Kościoła katolickiego, jego gotowość do całkowitej i bezapelacyjnej realizacji linii

¹ *Fragment podkreślony odręcznie.*

Watykanu. W odniesieniu do tych czynników Watykan określa priorytety swojej „polityki wschodniej”.

Socjalistycznym krajom Europy Wschodniej, w których katolicyzm reprezentowany jest dość szeroko (Polska, Węgry, CSRS, Jugosławia), Watykan stawia zadanie wzmocnienia pozycji Kościoła katolickiego, by w dalszej perspektywie przeistoczyć go we wpływową siłę polityczną. W niektórych spośród tych krajów, gdzie Kościół zajął już bardzo mocną pozycję i całkowicie wypełnia dyrektywy Watykanu (Polska), wszystkie wysiłki kieruje się na wsparcie jego działalności. Wtedy zdaniem wielu zachodnich autorów, stosunki z lokalnym episkopatem mają dla Watykanu znaczenie priorytetowe, są ważniejsze niż kontakty z władzami danego kraju. Tam zaś, gdzie z określonych przyczyn tak się nie dzieje (Węgry, CSRS), Watykan jest zmuszony kierować działalnością lokalnego episkopatu i ją korygować, a czasem również przejmować jego funkcje w zakresie „obrony” katolicyzmu, nawiązując kontakty z władzami państwowymi.

Co do NRD, Bułgarii i Rumunii, gdzie katolicyzm nie jest szeroko rozpowszechniony, Watykan zmierza do tego, by nie dopuścić do dalszego osłabienia jego pozycji zarówno pod naciskiem państwa, jak i innych, najbardziej wpływowych Kościołów.

PRL

Zgodnie z opinią podzielaną przez wszystkich burżuazyjnych politologów zasadniczym kierunkiem „polityki wschodniej” Watykanu za pontyfikatu Jana Pawła II jest Polska.¹ Ich zdaniem spośród krajów Europy Wschodniej Polska jest jedynym krajem, wobec którego Watykanowi udaje się skutecznie realizować swoją linię. Zachodni eksperci zajmujący się Watykanem uważają, że obecna sytuacja Kościoła katolickiego w PRL utwierdza Jana Pawła II w przekonaniu, że Kościół katolicki może w socjalizmie nie tylko istnieć, lecz także dyktować mu własne warunki.

„Sukcesy” osiągnięte przez polski Kościół katolicki w czasie jego współistnienia z socjalizmem skłaniają Jana Pawła II do prób przekazywania doświadczenia tego „współdziałania” z władzami Kościołom katolickim w innych krajach. Upowszechnianie „polskiego modelu” w stosunkach Kościoła i państwa w sąsiednich krajach socjalistycznych

staje się, zdaniem niektórych specjalistów, najważniejszym rysem w taktyce Jana Pawła II w jego „polityce wschodniej”.¹

Jednocześnie ten kierunek działań papieża poddawany jest pewnej krytyce przez niektórych ważnych przedstawicieli Kurii Rzymskiej, którzy byli ściśle związani z „polityką wschodnią” Watykanu za Pawła VI (A[gostino] Casaroli, A[chilles] Silvestrini⁷ i inni). Uważają oni, że zastosowanie „polskiego modelu” w niezmienionej formie wobec innych krajów socjalistycznych jest nierealne. W praktyce oznaczałoby to pewne odejście od elastycznej polityki uwzględniania narodowych interesów każdego z tych krajów i ignorowanie istniejących realiów. Choć papież do pewnego stopnia bierze pod uwagę tę krytykę, nie rezygnuje z promowania „polskiego modelu” w stosunkach państwo–Kościół w tych krajach Europy Wschodniej, w których panują sprzyjające temu warunki.¹

Jugosławia

Według obserwatorów zagranicznych^k plany papieża w zakresie realizacji „polskiego modelu” w stosunkach państwo–Kościół największe sukcesy przynoszą w Jugosławii.^k Lokalny Kościół katolicki, podobnie jak polski,^k zajmuje zdecydowane stanowisko wobec władz i jest całkowicie zorientowany na Watykan.^k Fakt, że Jugosławia jest jedynym krajem w Europie Wschodniej, z którym Watykan^k utrzymuje stosunki dyplomatyczne^k, poszerza Kurii Rzymskiej pole do efektywnego działania na rzecz^k stworzenia tam warunków sprzyjających^k działalności Kościoła katolickiego. Kościół katolicki Jugosławii nie tylko pretenduje tam do

^{1j} *Fragment zaznaczony odręcznie na marginesie.*

^{k-k} *Fragment podkreślony odręcznie.*

⁷ Achilles Silvestrini (1923–2019), duchowny katolicki, kardynał, dyplomata. W 1971 r. towarzyszył sekretarzowi Rady abp. Agostinowi Casarolemu w Moskwie na rozmowach w sprawie udziału Watykanu w traktacie o broni nuklearnej. Uczestniczył we wszystkich etapach przygotowania aktu końcowego Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie w Helsinkach i Genewie. Na kilku konferencjach międzynarodowych stał na czele delegacji Watykanu. Od lipca 1973 r. był podsekretarzem w Radzie Spraw Publicznych Kościoła. Prowadził wykłady w Papieskiej Akademii Duchownej w Rzymie, będącej szkołą dyplomatyczną Stolicy Apostolskiej. 4 V 1979 r. został mianowany sekretarzem Rady Spraw Publicznych Kościoła, a więc odpowiednikiem ministra spraw zagranicznych w krajach świeckich. Dane biograficzne za: L. Monteferrante, *Damiano Nocilla (a cura di). La storia, il dialogo, il rispetto della persona. Scritti in onore del Cardinale Achille Silvestrini*, Roma 2009.

roli „duchowego arbitra” w tamtejszym społeczeństwie, ale również, jak polski Kościół katolicki, aktywnie ^kdąży do uczestnictwa w życiu politycznym, do przeistoczenia się w równoprawnego partnera w stosunkach z rządem.^k Znamienne, że obecnie jugosłowiański Kościół katolicki wysuwa wobec władz żądania analogiczne do tych, które przed kryzysem początku lat osiemdziesiątych wysuwał polski episkopat: ^kdostęp do radia i telewizji, zapewnienie swobody nauczania religii w szkołach itd.

Watykan popiera i pomaga^k organizować spotkania między polskimi i jugosłowiańskimi dostojnikami kościelnymi, podczas których odbywa się przekazywanie „polskiego doświadczenia” stronie jugosłowiańskiej. Jan Paweł II ze wszech miar wspiera bojowy nastrój jugosłowiańskiego Kościoła katolickiego, czego wyraźnym przykładem było awansowanie jego głowy – arcybiskupa Zagrzebia F[ranja] Kuharića⁸ do stanu kardynalskiego w kwietniu 1985 r. Aby zwiększyć wpływy Kościoła katolickiego w Jugosławii i wzmocnić pozycję lokalnego Kościoła, Jan Paweł II zamierzał odwiedzić ten kraj w 1984 i 1985 r. Chociaż z powodu ostrych antyjugosłowiańskich wypowiedzi wizyta się nie odbyła, Watykan nie osłabia swojego wsparcia dla ofensywy katolicyzmu w Jugosławii. Na przykład w 1986 r. Radio Watykan zwiększyło liczbę audycji radiowych skierowanych do tego kraju.

Szczególną cechą działalności Kościoła katolickiego w Jugosławii jest jego ^kściska łączność z chorwackimi nacjonalistami.^k Organ prasowy Kościoła, tygodnik „Głos Koncila” stale publikuje materiały o charakterze nacjonalistycznym⁹. Podczas swoich wyjazdów do krajów zachodnich

⁸ Franjo Kuharić (1919–2002), duchowny katolicki, kardynał. Od 1970 r. był metropolitą Zagrzebia i jednym z najważniejszych hierarchów Kościoła katolickiego na Bałkanach. Odegrał bardzo istotną rolę w czasie rozpadu Jugosławii w 1991 r., wspierając ogłoszenie przez Chorwację suwerenności. W dokumencie jest podana mylna data jego powołania w skład Kolegium Kardynalskiego. Faktycznie miało to miejsce w 1983 r. Dane biograficzne za: A. Grajewski, *Franjo Kuharić* [w:] *Słownik biograficzny Europy Środkowo-Wschodniej XX wieku...*, s. 675–676.

⁹ Tygodnik „Głos koncila” (Głos soboru), wydawany przez metropolię zagrzebską, publikował w tym czasie przede wszystkim materiały broniące dobrego imienia służi Bożego kard. Alojzego Stepinaca, oskarżonego przez władze komunistyczne o kolaborację z III Rzeszą. W 1998 r. Jan Paweł II beatyfikował kard. Stepinaca w chorwackim sanktuarium maryjnym Marija Bistrica.

przywódcy jugosłowiańskiego Kościoła katolickiego niejednokrotnie się spotykali z przedstawicielami reakcyjnej emigracji chorwackiej, występowali z antyjugosłowiańskimi komunikatami.

WRL

Obecnie zasadniczym celem Watykanu wobec Węgier jest ¹skłonienie węgierskiego Kościoła katolickiego do porzucenia współpracy z organami państwa i przejście do oporu wobec nich¹ (tak jak ma to miejsce w Polsce). W tym celu, zdaniem Jana Pawła II, konieczne jest, po pierwsze, żeby węgierscy biskupi działali tak samo ofensywnie wobec władzy jak ich polscy koledzy, a po drugie, by węgierskie kierownictwo kościelne całkowicie ¹podporządkowało się Watykanowi i wypełniało wszystkie jego zalecenia.¹ Odnaleźć w tym można dążenie kręgów imperialistycznych, by z pomocą Watykanu ¹wbić klin między węgierski Kościół katolicki a państwo,¹ stopniowo przekształcić ten Kościół w „alternatywną wobec władz” siłę polityczną ¹po to,¹ by w przypadku gwałtownego zaostrzenia w kraju problemów ekonomicznych i społeczno-politycznych i powstania sytuacji krytycznej ¹Kościół stanął w jednym obozie z siłami opozycyjnymi.¹ Nadzieje na realizację tych daleko idących planów szczególnie wzrosły w Watykanie w czerwcu 1986 r. po śmierci L[ászló] Lékai¹⁰, pod którego kierunkiem węgierski episkopat prowadził politykę współistnienia z władzami państwowymi, za co po wyborze K[arola] Wojtyły na papieża był on po cichu szykanowany zarówno przez Watykan, jak i polski Kościół katolicki.

Jednocześnie ¹Kuria Rzymska rozumie, że radykalizacja węgierskiego Kościoła katolickiego wymagać będzie długotrwałych, zdeterminowanych działań, wobec czego na kwestię tę należy patrzeć w nieco odleglejszej perspektywie.¹ Poza tym Watykan nie ma ¹żadnych gwarancji,

¹⁻¹ *Fragment podkreślony odręcznie.*

¹⁻¹ *Fragment zaznaczony odręcznie na marginesie.*

¹⁰ László Lékai (1910–1986) duchowny katolicki, prymas Węgier, kardynał. Był bliskim współpracownikiem i sekretarzem kard. Józsefa Mindszentyego. Po nominacji w 1975 r. na stanowisko arcybiskupa Ostrzyhomia i prymasa Węgier zaczął realizować politykę rozmów oraz daleko idących kompromisów z komunistycznym rządem, co nazywał taktyką „małych kroków”. Po upadku komunizmu zostały opublikowane materiały wskazujące na jego współpracę z organami bezpieczeństwa Węgierskiej Republiki Ludowej. Dane biograficzne za: A. Grajewski, *Dramat Węgier* [w:] *idem, Komplex Judasza...*, s. 92–93.

że uda mu się wymóc na węgierskim episkopacie przejście na bardziej konfrontacyjne pozycje. Dlatego Watykan jednocześnie opowiada się za poszerzaniem dialogu między władzami a Kościołem, co daje temu ostatniemu szansę, by na drodze negocjacji skłonić władze do koniecznych ustępstw i w ten sposób umacniać swoją pozycję. Wychodząc z założenia, że polityka „dialogu” między państwem a Kościołem w WRL sprzyja umocnieniu pozycji Kościoła w kraju – nawet jeśli nie dzieje się to tak szybko, jak chciałby tego Watykan – Jan Paweł II na razie powstrzymuje się od otwartego potępienia działań węgierskiego episkopatu, choć nieoficjalna krytyka pojawiała się już nie raz.¹

W ostatnim czasie na stosunki między Watykanem a węgierskim episkopatem negatywnie wpływa działalność tzw. ruchu grup bazowych, który z pominięciem oficjalnego Kościoła katolickiego prowadzi działalność w zakresie religijnego oddziaływania na mieszkańców. Według danych zachodniej prasy ruch ten liczy ok. 40 tys. osób^m (The Economist, 26 VII [19]86, p. 56),^m przy czym uczestniczą w nim grupy o niejednolitej orientacji politycznej. Większość z nich prowadzi działalność ściśle religijną (wspólne modlitwy, śpiewanie pieśni, dyskusje na tematy teologiczne), chociaż, jak zauważają niektórzy autorzy zagraniczni, to, że zajmują się tym poza ramami oficjalnego Kościoła, jest swoistym protestem przeciwko jego „nadmiernej łagodności” wobec władz. Jednak działalność niektórych grup ma ekstremistyczny charakter. Ostro atakują one węgierski episkopat za „kapitulancą postawę” wobec władz i próbują stworzyć alternatywne struktury Kościoła katolickiego na Węgrzech, które działałyby bardziej twardo i bezkompromisowo. Te grupy tworzą ruch „Bokor” (ok. 5 tys. osób), któremu przewodzi G[yörgy]ⁿ Bulányi¹¹.

^{m-m} *Fragment dopisany odręcznie.*

ⁿ *W dokumencie błędny inicjał: D.*

¹¹ György Bulányi (1919–2010) duchowny katolicki, w latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych był więźniem politycznym. Jeden z założycieli charyzmatycznego ruchu wspólnot podstawowych Kościoła o nazwie „Bokor” (Winnorośl). W latach osiemdziesiątych XX w. na Węgrzech działało ok. 170 wspólnot podstawowych. Niektórzy z aktywistów tego ruchu byli represjonowani za odmowę służby wojskowej. Ksiądz Bulányi należał do zdecydowanych krytyków działań kard. Lekaia oraz biskupów węgierskich tamtej doby. Jednocześnie Stolica Apostolska miała wiele wątpliwości, czy węgierskie wspólnoty pod-

°Watykan chciałby, żeby z takich samych pozycji działał również oficjalny Kościół katolicki na Węgrzech.° Dlatego Jan Paweł II, nie zważając na prośby węgierskiego episkopatu, odmawia publicznego potępienia ruchu Bulányiego. °Jednocześnie Watykan nie może otwarcie poprzeć tego ruchu,° ponieważ zaszkodziłoby to uparcie bronionej przez Jana Pawła II zasadzie, według której jedynie biskupi wyznaczani przez Watykan mają prawo reprezentować Kościół katolicki w danym kraju.

Jak sądzą niektórzy zachodni eksperci, °dalszy rozwój stosunków między kierownictwem Kościoła węgierskiego a Watykanem będzie zależeć od rozwoju sytuacji społeczno-politycznej na Węgrzech.° Jeśli krajowi uda się przełamać obecne trudności i wyjść z tego stanu przedkryzysowego, w którym – zdaniem zachodnich politologów – się znajduje, to Watykan będzie zmuszony zadowolić się obecnym modelem stosunków państwo–Kościół na Węgrzech. °Jeśli zaś sytuacja wewnętrzna będzie rozwijać się w kierunku kryzysu politycznego, to Watykan gwałtownie zwiększy nacisk na węgierski episkopat w celu wymuszenia na nim zajęcia bardziej stanowczej postawy wobec władz.°

CSRS

Zachodni autorzy sądzą, że podstawowy problem Watykanu °w stosunkach z CSRS polega na odzyskaniu zachwianych pozycji Kościoła katolickiego i nadaniu jego stanowisku wobec władz państwowych bardziej bojowego charakteru.° Na Zachodzie uznaje się, że na danym etapie czechosłowackie władze umiejętnie wykorzystały fakt, że w tym kraju Kościół nie jest prawnie oddzielony od państwa i mianowanie w nim dowolnej osoby funkcyjnej wymaga uzgodnienia z kompetentnymi organami państwa. W rezultacie „twardej opieki” ze strony państwa na początku lat osiemdziesiątych lokalny Kościół znalazł się w sytuacji istotnego osłabienia organizacyjnego: większość stanowisk biskupich wakowała, aktywni biskupi byli już starzy, a duchowieństwo katolickie wobec swojego rozwarstwienia nie było w stanie efektywnie bronić

stawowe w swej krytyce instytucjonalnego Kościoła nie poszły zbyt daleko i pozostają nadal w łączności z hierarchią biskupią. Dane biograficzne za: A. Grajewski, *Dramat Węgier...*, s. 93–94.

°°° *Fragment podkreślony odręcznie.*

interesów katolicyzmu. Dlatego ^Pw Kurii Rzymskiej najwidoczniej uznano, że dopóki czechosłowacki Kościół katolicki nie odbuduje swoich pozycji, misję w zakresie obrony katolicyzmu w tym kraju powinien wziąć na siebie Watykan. Kuria Rzymska stara się neutralizować lojalnie nastawionych wobec socjalistycznego państwa katolickich kapłanów będących członkami organizacji „Pacem in terris”, pobudzać nastroje religijne wśród ludności.^P

Zachodni specjaliści podkreślają, że Watykanowi udało się osiągnąć w tym kraju pewne sukcesy. Ich wyrazem jest przede wszystkim to, że głowa lokalnego Kościoła katolickiego kardynał F[rantišek] Tomášek¹² zaczął w stosunkach z władzami występować z bardziej zdecydowanych pozycji. Ostatnio przejawia on coraz mniej elastyczności w kwestii uzgadniania z władzami państwowymi kandydatur na wakuujące stanowiska biskupie i ze zwiększonym uporem broni kandydatur proponowanych przez Watykan, które są nie do przyjęcia dla państwa. Coraz częściej w swoich wystąpieniach Tomášek, za wiedzą i zgodą Watykanu, porusza bardzo kłopotliwą dla władz kwestię „praw człowieka”. Widoczne jest zbliżenie między nim i „Kartą 77”. Podczas oficjalnej wizyty w CSRS watykańskiego nuncjusza z nadzwyczajnymi pełnomocnictwami F[rancesca] Colasuonna Tomášek zorganizował jego spotkanie z jednym z liderów „Karty 77” Mádr¹³.

^P^P *Fragment podkreślony odręcznie. Skreślony wpisany dwa razy wyraz: katolicki.*

¹² František Tomášek (1899–1992) duchowny katolicki, kardynał, metropolita Pragi. Mianowany przez papieża Pawła VI w maju 1976 r. kardynałem *in pectore*, odegrał w latach osiemdziesiątych XX w. decydującą rolę w obronie niezależności Kościoła w Czechach. Był przewodniczącym Konferencji Episkopatu Czechosłowacji. Za pośrednictwem niektórych księży utrzymywał kontakt ze środowiskami dysydenckimi, skupionymi wokół Karty 77. Odegrał ważną rolę w listopadzie 1989 r., kiedy opowiedział się za postulatami demokratyzacji społeczeństwa oraz wsparł Václava Havla w zabiegach o urząd prezydenta Czechosłowacji. Dane biograficzne za: A. Grajewski, *František Tomášek [w:] Słownik biograficzny Europy Środkowo Wschodniej XX wieku...*, s. 1300–1302.

¹³ Oto Mádr (1917–2011) duchowny katolicki, jeden z liderów Kościoła podziemnego w Czechach. W latach pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XX w. więzień polityczny. Później pozbawiony prawa do wykonywania posługi duszpasterskiej. W latach siedemdziesiątych XX w. redaktor naczelny ukazującego się w Czechosłowacji poza cenzurą czasopisma teologicznego „Teologické texty”, niekwestionowany autorytet duchowy w czeskim Kościele. Blisko współpracował z działaczami Karty 77. Szerzej o jego roli w Kościele w Czechach

⁹Burżuazyjni politolodzy uważają również, że Janowi Pawłowi II do połowy lat osiemdziesiątych udało się odizolować organizację „Pacem in terris” od Kościoła katolickiego i osłabić jej wpływ w czechosłowackim społeczeństwie. Pod naciskiem Watykanu kierownictwo Kościoła katolickiego CSRS wystąpiło przeciwko „polityzacji” działalności „Pacem in terris”. Odmowa kierowania przez czechosłowacki episkopat swoich przedstawicieli na zebrania tej organizacji zdaniem zachodnich autorów miała na celu pokazanie, że członkowie „Pacem in terris” reprezentują nie Kościół katolicki, a jedynie samych siebie. Zwraca się uwagę na to, że wielu katolickich kapłanów opuściło szeregi tej organizacji. Podkreśla się, że stopniowo wzrasta średni wiek jej członków i spada ich aktywność.⁹

Za Jana Pawła II [†]Watykan stara się aktywizować nastroje religijne wśród ludności Czechosłowacji, zwłaszcza wśród młodzieży,[†] traktuje ogólny wzrost religijności w kraju jako konieczny warunek umocnienia pozycji lokalnego Kościoła katolickiego, nadania mu większej „bojowości”. [†]Watykan największe nadzieje wiąże przy tym z „tajnym Kościołem”.[†] Do struktur „tajnego Kościoła” w CSRS należą mianowani przez Watykan, ale niezaakceptowani przez władze i dlatego działający nielegalnie kapłani, członkowie oficjalnie zakazanych męskich zakonów, pewna grupa katolików świeckich. Kompetentne organy czechosłowackie szacują, że w ramach „tajnego Kościoła” działa ok. 5 tys. osób, źródła zachodnie wymieniają inne, większe liczby (20–25 tys.).

Zdaniem niektórych zachodnich ekspertów [†]„tajny Kościół” jak gdyby rekompensuje niewystarczającą skuteczność oficjalnego Kościoła katolickiego.[†] Jego działalność obejmuje praktycznie wszystkie sfery, które mogą służyć jako kanał realizacji wpływu propagandowego na ludność. Aktywiści „tajnego Kościoła” zajmują się drukiem i kolportażem literatury klerykalnej, odprawiają msze w prywatnych mieszkaniach, nielegalnie zajmują się religijną edukacją młodzieży. Za pośrednictwem kanałów „tajnego Kościoła” trwa wwoz do kraju materiałów propagandowo-

A. Grajewski, *Zima i wiosna w Pradze. Problemy Czech i Słowacji* [w:] *idem, Komplex Ju-dasza...*, s. 74.

⁹⁻⁹ *Fragment zaznaczony odręcznie na marginesie.*

^{††} *Fragment podkreślony odręcznie.*

-religijnych zza granicy. 'Watykan obecnie traktuje „tajny Kościół” jak wykazujący najwyższą zdolność bojową oddział katolicyzmu w CSRS i stara się doprowadzić do zbliżenia między jego działaczami i oficjalną hierarchią kościelną. Na Zachodzie można się spotkać z opinią, że Watykan będzie wspierał „tajny Kościół” dopóty, dopóki nie okrzepnie on do tego stopnia, by samemu stawić czoła państwu.' Po osiągnięciu tego momentu istnienie „tajnego Kościoła” będzie już niepotrzebne i zleje się on ze strukturami oficjalnego Kościoła katolickiego. Jednak, jak zauważają zachodni specjaliści, odbudowanie pozycji Kościoła katolickiego w CSRS zajmie dużo czasu, ponieważ obecne „ortodoksyjne” czechosłowackie kierownictwo rzekomo nie jest zdolne do pójścia na jakiegokolwiek kompromisy.

W rozdziale trzecim – „Zachodni eksperci o perspektywach rozwoju stosunków między ZSRS a Watykanem” – zwraca się uwagę, że 'od samego początku swojego pontyfikatu Jan Paweł II próbował realizować aktywną politykę wobec Związku Sowieckiego w celu osiągnięcia dalszej ekspansji katolicyzmu na Wschód' i zapewnienia sprzyjających warunków dla realizacji swojego strategicznego planu stworzenia „zjednoczonej chrześcijańskiej Europy”. Zdaniem zachodnich ekspertów, papież i inni przywódcy Kościoła katolickiego już wówczas dobrze rozumeli, że 'bez pozytywnych zmian w stosunkach z ZSRS nie da się mówić o skuteczności „wschodniej polityki” Watykanu,' nawet jeśli wobec innych krajów socjalistycznych Watykan działa stosunkowo efektywnie i Kościół katolicki przeżywa w nich okres rozwoju. 'Postępy „polityki wschodniej” Watykanu w latach osiemdziesiątych ostatecznie przekonały kierownictwo Kurii Rzymskiej, że zastój w stosunkach ZSRS–Watykan jest hamulcem na drodze do dalszego rozszerzenia wpływów katolicyzmu nie tylko bezpośrednio w ZSRS, ale i w całej Europie Wschodniej. W Kurii Rzymskiej uważa się, że kierownictwo krajów wschodnioeuropejskich w swoich stosunkach ze Stolicą Apostolską orientuje się na ZSRS, że bez akceptacji ze strony ZSRS żaden z tych krajów nie może pójść śladem Polski i zgodzić się na wizytę papieża.'

Jednak – jak twierdzą burżuazyjni politolodzy – wszystkie podejmowane przez Watykan w pierwszej połowie lat osiemdziesiątych próby

nawiązania trwałych kontaktów z kierownictwem sowieckim i rozpoczęcia negocjacji w nieuregulowanych kwestiach dotyczących wzajemnych stosunków spotykały się z „niewystarczającym zrozumieniem” ze strony sowieckiej.⁵ Jak uznają niektórzy zachodni autorzy, na drodze rozwoju tych stosunków stały, po pierwsze, nieustępliwość i brak elastyczności Watykanu (żądając pozytywnego rozwiązania w kwestiach spornych, sam nie wyrażał zgody na jakiegokolwiek ustępstwa), po drugie – powtarzające się ataki Jana Pawła II na materializm i ateizm.

Jednak rozpoczęte w połowie lat osiemdziesiątych procesy demokracji i pieriestrojki, zdaniem zachodnich politologów, zwiększają szanse Watykanu na to, że z czasem uda mu się zrealizować niektóre swoje cele wobec ZSRS.⁶ Z ich punktu widzenia efektem tych procesów może być zmiana polityki państwa wobec religii w ogóle, a katolicyzmu w szczególności. W tym kontekście przywołuje się wypowiedź watykańskiego sekretarza stanu A[gostina] Casarolego, według której rewizja przez rząd sowiecki uważanych wcześniej za niewzruszone poglądów w zakresie polityki i ideologii stworzą Watykanowi „unikatową szansę” na osiągnięcie przełomu w stosunkach z ZSRS.

⁵Wśród watykańskich ekspertów ds. Związku Sowieckiego coraz większą popularność zdobywa opinia, że ogólna „liberalizacja” w polityce wewnętrznej z czasem w nieunikniony sposób doprowadzi do „zmiękczenia” podejścia nowego sowieckiego kierownictwa do religii,⁶ a zatem i do nawiązania stosunków z Watykanem. Na przykład zajmujący się sytuacją Kościoła w ZSRS w okresie pieriestrojki jezuita J[ohn] Long uważa, że rozwiązanie kwestii związanych z ekonomiczną reformą kraju „zmusi” sowieckich przywódców do dokonania określonej rewizji stanowiska ideologicznego, co w ostatecznym rozrachunku odbije się na ich polityce wobec religii i Kościoła.

⁶Od 1986 r. w Kurii Rzymskiej podejmowane są kroki, których celem jest korekta polityki Watykanu wobec ZSRS z uwzględnieniem zmieniającej się tam sytuacji.⁶ W związku z tym burżuazyjni autorzy zwracają uwagę na naradę liderów Kurii Rzymskiej i działaczy watykańskich

⁵⁻⁶ *Fragment podkreślony odręcznie.*

odpowiedzialnych za „politykę wschodnią”, która odbyła się w maju 1986 r. W tym posiedzeniu uczestniczyli również wszyscy członkowie Papieskiej Komisji ds. Rosji¹⁴ (A[chilles] Silvestrini, M[yroslaw] Marusyn, E[duardo] Martínez [Somalo], P[ierre] Duprey). „Większość występujących wypowiedziała się w takim duchu, że przyszłość „polityki wschodniej” Watykanu będzie zależeć od jego stosunków z ZSRS i że nadszedł odpowiedni moment, by przełamać zastój w tych kontaktach.”¹⁵ Przewodniczący Sekretariatu ds. Kontaktów z Niewierzącymi¹⁵ i szef Papieskiej Rady ds. Kultury kardynał P[aul] Poupard¹⁶, którego na Zachodzie ocenia się jako „wschodzącą gwiazdę” Watykanu, w swoim wystąpieniu wezwał do rezygnacji z niektórych stereotypów, jakie stosuje się wobec krajów socjalistycznych, oraz uznania popełnionych wcześniej błędów. Podkreślił, że w celu podtrzymania dialogu między Watykanem i tymi krajami należy stale brać pod uwagę realia ich polityki wewnętrznej i szanować ich rację stanu. Niektórzy zachodni autorzy dostrzegli

¹⁴ Błędnie podano nazwiska osób wchodzących w skład Papieskiej Komisji ds. Rosji. W rzeczywistości jej członkami byli: abp Myroslaw Marusyn, sekretarz Kongregacji dla Kościołów Wschodnich, kard. Eduardo Martínez Somalo, substytut w Sekretariacie Stanu, oraz bp Pierre Duprey, w latach 1983–1999 sekretarz Papieskiej Rady ds. Popierania Jedności Chrześcijan.

¹⁵ Właściwa nazwa: Sekretariat ds. Niewierzących (Pro Non Christianis). Powołał go Paweł VI w kwietniu 1965 r., m.in. do prowadzenia badań współczesnego ateizmu. Jego rola zdecydowanie się zmniejszyła w czasie pontyfikatu Jana Pawła II, który nie potrzebował watykańskich ekspertów, aby wiedzieć, jaka naprawdę jest pozycja osób niewierzących w systemie komunistycznym.

¹⁶ Paul Poupard (ur. w 1930 r.), duchowny katolicki, kardynał, przewodniczący Papieskiej Rady ds. Kultury oraz przewodniczący Papieskiej Komisji ds. Dialogu Międzyreligijnego. Wrz. z nominacją kardynalską został pełnoprawnym przewodniczącym Sekretariatu ds. Niewierzących, a w kwietniu 1988 r. dodatkowo przewodniczącym Papieskiej Rady ds. Kultury; zachował stanowisko przewodniczącego Rady po włączeniu do niej Sekretariatu ds. Niewierzących w marcu 1993 r. Zajmował się także dialogiem z ateistami, stąd jego zainteresowania sytuacją w Związku Sowieckim. Brał udział w audyencji, jakiej 7 III 1963 r. papież Jan XXIII udzielił Aleksiejowi Adżubiejowi, redaktorowi naczelnemu dziennika „Izwestija”, oraz jego żonie Radzie, córce Nikity Chruszczowa. Dane biograficzne za: A. Melloni, *Cerkwi – siostry, dyplomacji – wragi. Wtoroj watikanskij sobor w Moskwi. Propaganda, „Ostpolitik” i ekumenizm* [w:] *Wtoroj Watikanskij sobor. Wzglad iz Rossii*, red. G. Alberigo, A. Czubarjan, Moskwa 1997, s. 8–12; P. Poupard, *W sercu Watykanu. Od Jana XXIII do Jana Pawła II: rozmowa z Marie-Joëlle Guillaume*, tłum. J. Dembska, Katowice 2005.

w tym aluzję do konieczności rewizji oficjalnego stanowiska Watykanu w sprawie uznania granicy państwowej ZSRS.

Zachodni autorzy podkreślają, że obecnie Jan Paweł II dąży do skierowania na „wschodni kierunek” polityki watykańskiej tych osób, które najbardziej odpowiadają jego ofensywnemu stylowi i które jego zdaniem mogłyby w stosunkowo krótkim czasie zrealizować cele Watykanu wobec ZSRS. W tym kontekście zwraca się uwagę na mianowanie na stanowisko specjalnego nuncjusza (odpowiedzialnego za kontakty z krajami socjalistycznymi) F[rancesca] Colasuonna w kwietniu 1986 r. Zamienił on na tym stanowisku L[uiigiego] Poggiego¹⁷, który dał się poznać jako zwolennik działania stopniowego i taktyki małych kroków. Na Zachodzie Colasuonno jest postrzegany jako wytrawny dyplomata cieszący się całkowitym zaufaniem Jana Pawła II. Według oceny organów państwowych CSRS, z którymi Colasuonno prowadził nieoficjalne negocjacje w styczniu 1987 r., jest on zręcznym i elastycznym dyplomatą zdolnym do szybkiego rozpoznania sytuacji i zmiany taktyki w razie konieczności. Zgodnie z oficjalnym stanowiskiem Kurii Rzymskiej zamiana Poggiego na Colasuonna bynajmniej nie oznacza jakichkolwiek zmian w „polityce wschodniej” Watykanu. Jednak pracownik watykańskiej Rady

¹⁷ Luigi Poggi (1917–2010), duchowny katolicki, dyplomata, kardynał. Specjalizował się w kwestiach Europy Wschodniej. Był dyplomatą cenionym przez władze komunistyczne, przez polskich biskupów znacznie mniej, gdyż zarzucali mu brak rozeznania i uleganie stronie rządowej. Od 1945 r. pracował w Sekretariacie Stanu. Reprezentował Stolicę Apostolską m.in. w Tunezji, Afryce Centralnej oraz w Peru. Od 1973 r. jako nuncjusz do specjalnych poruczeń zajmował się relacjami z komunistycznymi władzami państw Europy Środkowo-Wschodniej. W 1975 r. został szefem delegacji Stolicy Apostolskiej do stałych kontaktów z władzami PRL. W tym charakterze spotykał się z politykami i osobistościami kościelnymi w Polsce. Jego misja początkowo była przyjmowana z rezerwą przez kard. Wyszyńskiego, który obawiał się porozumienia między Warszawą a Watykanem ponad głowami polskiego Kościoła. Arcybiskup Poggi szybko jednak przyjął punkt widzenia prymasa i rozmowy z władzami uzupełniał konsultacjami z polskimi biskupami. Po wyborze Jana Pawła II jego funkcja straciła na znaczeniu. W 1986 r. został nuncjuszem apostolskim we Włoszech. W latach 1992–1998 był Bibliotekarzem i Archiwistą Świętego Kościoła Rzymskiego. W 1994 r. został wyniesiony przez Jana Pawła II do godności kardynalskiej. Dane biograficzne za: A. Grajewski, *Zmarł kard. Poggi*, „Gość Niedzielnny” 2010, nr 19; G.M. Vian, *Działalność Stolicy Apostolskiej*, „L'Osservatore Romano” 2010, nr 7, s. 66 (edycja polska).

Spraw Publicznych J[ohn] Bukovsky¹⁸ podczas swojej wizyty na Węgrzech w lipcu 1986 r. w związku z negocjacjami w sprawie mianowania nowych węgierskich biskupów przyznał, że 'zamiana Poggiego została dokonana przez papieża pod naciskiem polskiego episkopatu, który był niezadowolony z jego „nadmiernej” akceptacji dla węgierskiego modelu stosunków państwo–Kościół.^t

Jak zauważają zachodni autorzy, "po majowej naradzie w 1986 r. Watykan bardzo aktywnie dąży do nawiązania kontaktów ze stroną sowiecką.^u Przywołują przy tym powtarzające się wizyty w ambasadzie sowieckiej w Rzymie sekretarza Rady Spraw Publicznych Kościoła A[chillesa] Silvestriniego, który, jak twierdzą, opowiedział się za ustanowieniem stałych kontaktów roboczych ze Związkiem Sowieckim i podkreślał, że obie strony na tym skorzystają. Z punktu widzenia obserwatorów zagranicznych ustanowienie stałych kontaktów roboczych między ZSRS a Watykanem na obecnym etapie jest dla Watykanu optymalnym rozwiązaniem problemu uregulowania jego stosunków ze Związkiem Sowieckim. "Z jednej strony", ta forma relacji zapewni Watykanowi wystarczające możliwości wywierania pożądanego wpływu na kierownictwo państwowe ZSRS, o czym Kuria Rzymska mogła się przekonać w ciągu ponad dziesięciu lat istnienia grup wyspecjalizowanych w stałych kontaktach roboczych między Watykanem i Polską. "Z drugiej strony", nawiązanie stałych kontaktów roboczych może być traktowane

^{t-t} *Fragment podkreślony odręcznie i wykrzyknik na marginesie.*

^{u-u} *Fragment podkreślony odręcznie.*

¹⁸ John Bukovsky SVD (1924–2010), duchowny katolicki, werbista. W 1947 r. wyjechał do USA. Od 1967 r. przebywał w Rzymie we władzach zgromadzenia werbistów. Utrzymywał nieoficjalne kontakty ze zgromadzeniami zakonnymi w Czechosłowacji, działającymi od 1950 r. w podziemiu. Od 1967 r. był pracownikiem Sekretariatu Stanu i zajmował się relacjami Stolicy Apostolskiej z Czechosłowacją, Węgrami, Rumunią, Bułgarią i Albanią. W tych kwestiach blisko współpracował z kard. Casarolim oraz abp. Pogгим. W latach 1987–1989 był członkiem watykańskiej delegacji, której przewodniczył abp Colasuonno, prowadzącej negocjacje z władzami Czechosłowacji w sprawie nominacji biskupich dla Czech i Słowacji. W 1990 r. otrzymał święcenia biskupie i został nuncjuszem apostolskim w Bukareszcie. 20 XII 1994 r. został pierwszym nuncjuszem apostolskim w Moskwie. Dane biograficzne za: Informacja na stronach Konferencji Episkopatu Słowacji, *Pripomenuli si prvé vyročie smrti arcibiskupa Bukovského.*

jako etap przejściowy na drodze ku ustanowieniu pełnoprawnych relacji dyplomatycznych. Jak twierdzą zachodni obserwatorzy, Silvestrini nawet zaproponował na stanowisko stałego przedstawiciela Watykanu w kontaktach z ZSRS obecnego szefa sekcji ds. Związku Sowieckiego Rady Spraw Publicznych Kościoła F[austina] Muñoza Sainza¹⁹ i podniósł kwestię jego ewentualnego przyjazdu do ZSRS w 1987 r.

Działacze Kurii Rzymskiej opowiadający się za ustanowieniem stałych kontaktów roboczych, a możliwe, że w dalszej perspektywie również stosunków dyplomatycznych między ZSRS a Watykanem, twierdzą, że „w prowadzonych przez Watykan próbach podniesienia tych relacji na wyższy poziom nie powinien go krępować fakt, iż wciąż nie uznał on wejścia republik nadbałtyckich w skład Związku Sowieckiego w 1940 r.” Podkreślają oni, że ta komplikacja we wzajemnych relacjach nie jest „nie do przełamania”. Powołują się przy tym na przykład Stanów Zjednoczonych, którym – mimo że nie uznają faktu przyłączenia Litwy, Łotwy i Estonii do ZSRS – na pewnych etapach udawało się ocieplić stosunki z ZSRS.

Zachodni eksperci zauważają, że „działacze watykańscy odpowiedzialni za „politykę wschodnią”, uwzględniając wciąż istniejące trudności w realizacji stałych kontaktów, starają się wysondować zmiany w stanowisku sowieckiego kierownictwa wobec Watykanu również za pośrednictwem osób trzecich.” Zgodnie z doniesieniami korespondenta gazety „L’Unità” Santiniego²⁰ uważanego za poważnego eksperta ds. Kościoła katolickiego i Watykanu, który niedługo przedtem odbył wizytę w ZSRS, nowe kierownictwo ZSRS uważa, że konieczna „jest rewizja stosunku do religii i osób wierzących. Santini twierdzi, że w ZSRS

^{v-v} *Fragment podkreślony odręcznie.*

¹⁹ Faustino Sainz Muñoz (1937–2012), duchowny katolicki, arcybiskup, dyplomata. Jako przedstawiciel Stolicy Apostolskiej brał udział w Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie. Uczestniczył w przygotowaniach do wizyt Jana Pawła II w Polsce w latach osiemdziesiątych XX w. Pracował w Radzie ds. Publicznych Kościoła. W 1988 r. został pryncypjuszem apostolskim na Kubie.

²⁰ Alceste Santini (1927–2010), włoski dziennikarz, specjalizujący się w tematyce watykańskiej, współpracował z prasą komunistyczną i lewicową. Był kontaktem informacyjnym wywiadu MSW PRL krypt. „Santi”. Szerzej na ten temat zob. W. Bułhak, *Wywiad PRL a Watykan...*, s. 445.

opracowywane jest prawo zmieniające sytuację Kościołów istniejących w kraju.^w Jego zdaniem to, że sowieckie kierownictwo zaproponowało przeprowadzenie w Moskwie konferencji dotyczącej praw człowieka, świadczy o tym, że nie^w boi się ono zachodnich oskarżeń o naruszanie praw osób wierzących.

Rzuca się w oczy, że dążąc do ożywienia kontaktów ze stroną sowiecką, Watykan wykorzystuje nie tylko kanały dyplomatyczne, ale i fora międzynarodowe. Przedstawiciele ZSRS i Watykanu spotykali się podczas trwającej w październiku 1986 r. w Budapeszcie międzynarodowej konferencji marksistów i katolików „Społeczeństwo i wartości etyczne”. Sekretariat ds. Kontaktów z Niewierzącymi z kardynałem P[aulem] Poupardem na czele przedstawił pomysł, by kolejną taką konferencję (w 1988 r.) zorganizować w Moskwie lub Leningradzie. Na Zachodzie tę inicjatywę Watykanu traktuje się jako próbę połączenia tej konferencji z obchodami 1000-lecia chrztu Rusi. Twierdzi się, że z punktu widzenia Watykanu zgoda strony sowieckiej na przeprowadzenie takiej konferencji oznaczałaby w określonym stopniu uznanie *status quo* Kościoła katolickiego w ZSRS. Jednocześnie przygotowania do tej konferencji i towarzyszące im negocjacje stworzyłyby Watykanowi dogodną okazję, by wy badać kompetentne organy sowieckie w sprawie perspektywy dalszego rozwoju wzajemnych stosunków.

Znamienne, że propozycja krajów socjalistycznych, by przeprowadzić konferencję w Warszawie lub w Pradze, nie spotkała się z akceptacją Watykanu. Uważa się tam, że jeśli nie uda się zorganizować konferencji w ZSRS, to należy zadowolić się Węgry (Budapeszt). Podczas moskiewskiego forum „O świat bez broni jądrowej, o przetrwanie ludzkości” byli obecni członkowie Sekretariatu ds. Popierania Jedności Chrześcijan S[alvatore] Scribano i doradca papieski ds. jedności chrześcijan J[ohn] Long. Organizatorzy forum nie wysłali zaproszenia do Watykanu, jednak jego przedstawiciele skorzystali z zaproszenia patriarchatu Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej i przybyli do Moskwy, by uczestniczyć w religijnej części forum. Ich przyjazd mimo braku oficjalnego zaproszenia zdaniem

^w Wyraz dopisany odręcznie.

zagranicznych specjalistów pokazuje, jak silne jest dążenie Watykanu do osiągnięcia porozumienia ze Związkiem Sowieckim.

Według niektórych burżuazyjnych politologów obserwowana obecnie aktywność ZSRS w polityce zagranicznej zwiększa szanse Watykanu na osiągnięcie pozytywnego przełomu we wzajemnych stosunkach. Słychać opinię, że gdyby Watykan stanowczo poparł stanowisko Związku Sowieckiego w kwestii ograniczenia wyścigu zbrojeń jądrowych, to mógłby liczyć na określone ustępstwa w kwestiach dotyczących sytuacji Kościoła i katolików w ZSRS. Ich zdaniem ZSRS najbardziej zależy na tym, by papież wystąpił przeciwko amerykańskiemu programowi SDI.

^xJednocześnie słychać głosy mówiące, że nie należy żywić szczególnych nadziei na to, że papież opowie się przeciwko SDI, ponieważ stałoby to w sprzeczności z jego rozumieniem kwestii zapobiegania wojnie atomowej. Papież widzi rozwiązanie tego problemu nie w zabiegach dyplomatycznych dwóch głównych mocarstw atomowych, a w ewangelizacji ludności całego świata. Mimo wielu wystąpień w kwestii wojny i pokoju Jan Paweł II nie poparł ani jednej pokojowej inicjatywy kierownictwa sowieckiego, z którymi wystąpiło ono w latach 1985–1987. Przez 2 lata odmawiał on publikacji raportu Papieskiej Akademii Nauk, który potępiał program „wojen gwiazdnych”.^x

Wielu działaczy Watykanu uważa, że zabiegać o polepszenie stosunków ze Związkiem Sowieckim można nie tylko przez bezpośrednie kontakty dyplomatyczne z przedstawicielami sowieckich organów państwowych, ale również za pośrednictwem Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej, tym bardziej, że jak oświadczył na naradzie w maju 1986 r. kardynał P[ierre] Duprey, związki między Cerkwią i Watykanem mają bardzo konkretny charakter. Zgodnie z oceną watykańskich dostojników Rosyjska Cerkiew Prawosławna osiągnęła w porównaniu z innymi Kościołami znaczące sukcesy w ramach działalności ekumenicznej i zajęła stanowisko najbliższe punktowi widzenia Watykanu.

Z ich perspektywy ewolucja polityki zagranicznej ZSRS w kierunku większej otwartości powinna zaowocować poszerzeniem zagranicznych

^{x-x} *Fragment podkreślony odręcznie.*

kontaktów Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej i innych Kościołów działających w kraju. Pozwoli to Watykanowi na wzmocnienie swoich wpływów na środowiska religijne w ZSRS, zwiększy jego możliwości w zakresie oddziaływania na nie w pożądanym przez Watykan kierunku.

^xW Kurii Rzymskiej słychać pogląd, że na aktualnym etapie realizacją planów Watykanu wobec Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej powinna stać się działająca pod jego kontrolą międzynarodowa organizacja religijna „Pax Christi”.^x Uwzględnia się przy tym, że lider tej organizacji O[scar] Motermann²¹ niejednokrotnie odwiedzał ZSRS, ma kontakty w sowieckim Komitecie Obrony Pokoju, a obecnie planuje omówić z sowieckimi organami państwowymi kwestię poszerzenia wpływów „Pax Christi” w ZSRS i nawiązanie bezpośredniego kontaktu z Kościołami katolickimi na Litwie i Łotwie.

Przedstawiciele Watykanu, którzy opowiadają się za uruchomieniem kontaktów ze Związkiem Sowieckim, podkreślają, że po nowym sowieckim kierownictwie nie można oczekiwać szybkiej rewizji zastanego stanowiska w sprawie stosunków państwo–Kościoł. Po pierwsze, obecnie dąży ono przede wszystkim do modernizacji ekonomicznej, a kwestie związane z sytuacją Kościoła i osób wierzących nie należą do jego priorytetów. Po drugie, jakiegokolwiek zmiany w tym obszarze wymagają starannego przygotowania i stopniowej realizacji. Według nich obecnie należy planowo i cierpliwie działać w kierunku polepszenia atmosfery w stosunkach między ZSRS i Watykanem, wskazując Związkowi Sowieckiemu korzyści, jakie może odnieść w wyniku tej poprawy. Jakiegokolwiek próby forsownego przyspieszania tego procesu nie leżą w interesie Watykanu, ponieważ mogą wywołać wrogą reakcję sowieckiego kierownictwa i przynieść całkowicie odwrotny rezultat. W tym kontekście zwracają na siebie uwagę cytowane przez francuską gazetę „Le Monde” wypowiedzi przedstawicieli watykańskiego Sekretariatu Stanu: „Gorbaczow potrzebuje czasu, by sprawdzić skuteczność swoich

²¹ Informacja nie jest dokładna. Przewodniczącym Pax Christi był w tym czasie kard. Franz König, metropolita wiedeński i wpływowy kardynał w czasach pontyfikatu papieża Pawła VI.

reform. Skoro czekaliśmy 70 lat, to możemy poczekać jeszcze kilka (¹⁷Le Monde, 31 V – 1 VI 1987, p. 5¹⁷).

¹⁸Do zwolenników poprawy stosunków z ZSRS w warunkach trwających tam procesów należy większość działaczy związanych ze „wschodnią polityką” Watykanu (A[gostino] Casaroli, A[chilles] Silvestrini, P[aul] Poupard, P[ierre] Duprey, E[duardo] Martínez [Somalo], F[rancesco] Colasuonno i inni). Jednocześnie¹⁸ w Kurii Rzymskiej nie brak również wpływowych przeciwników rozwoju stosunków z ZSRS, którzy wciąż są ograniczeni starymi stereotypami i trwają przy dawnym, konfrontacyjnym stanowisku. Na przykład podczas wspomnianego zebrania w maju 1986 r. z ostrą krytyką polityki ZSRS i innych krajów socjalistycznych wobec Kościoła wystąpił znany ze swojego konserwatyizmu prefekt Kongregacji ds. Duchowieństwa kardynał S[ilvio] Oddi. Te środowiska bardzo negatywnie zareagowały na nawiązanie kontaktów między ZSRS i Watykanem przez sowiecką ambasadę w Rzymie.

¹⁹Zachodni autorzy podkreślają, że wielkie znaczenie dla stosunków ZSRS i Watykanu miałyby wizyta Jana Pawła II w ZSRS.¹⁹ Jak wiadomo, ostatnio papież zarówno w rozmowach prywatnych, jak i w oficjalnych wystąpieniach często podkreślał swoje pragnienie odwiedzenia ZSRS w 1988 r. w czasie obchodów Tysiąclecia Chrztu Rusi organizowanych przez Rosyjską Cerkiew Prawosławną. Dążenie papieża do złożenia wizyty w ZSRS w 1988 r. jest na Zachodzie tłumaczone następującymi przyczynami:

Po pierwsze, papież traktuje tysiącletni jubileusz chrztu Rusi jako jedno z najważniejszych wydarzeń w historii nie tylko narodu rosyjskiego, ale i całej Europy. Dlatego jego obecność w ZSRS podczas obchodów tego jubileuszu winna być faktycznym świadectwem skuteczności jego działań zmierzających do realizacji koncepcji „zjednoczonej chrześcijańskiej Europy”.

Po drugie, wizyta papieża wzmocniłaby pozycję Kościoła katolickiego w ZSRS, przede wszystkim na Litwie, dodałaby pewności siebie duchow-

¹⁷ Fragment dopisany odręcznie.

¹⁸ Fragment podkreślony odręcznie.

wieństwu unickiemu, które funkcjonuje nielegalnie, oraz zainteresowała katolicyzmem szerokie warstwy społeczne ZSRS.

Po trzecie, ta wizyta byłaby „kulminacją” „polityki wschodniej” Jana Pawła II wieńczącą dziesięcioletni okres jego przebywania w Watykanie.

Większość zachodnich politologów uważa, że wizyta Jana Pawła II w ZSRS w 1988 r. się nie odbędzie, ponieważ sowieckie kierownictwo widzi w niej więcej minusów niż plusów. Twierdzi się, że władze sowieckie nie mogą sobie pozwolić na zgodę na wizytę papieża na ^{aa}Litwie i Ukrainie, o co ten uparcie zabiega. Przyjazd papieża do tych republik doprowadziłby, jak uważają zagraniczni obserwatorzy, nie tylko do wzmocnienia Kościoła katolickiego na Litwie i unickiego na Ukrainie Zachodniej, ale również do wybuchu nastrojów nacjonalistycznych, czego, ich zdaniem, kierownictwo sowieckie obawia się szczególnie po grudniowych wydarzeniach w Kazachstanie.^{aa}

Podkreśla się, że znaczny wpływ na oficjalne negatywne stanowisko władz sowieckich wobec wizyty Jana Pawła II w ZSRS w 1988 r. ma Rosyjska Cerkiew Prawosławna. ^{aa}Jej kierownictwo występuje przeciwko wizycie w czasie obchodów tysiąclecia wprowadzenia chrześcijaństwa na Rusi, ponieważ boi się, że w relacjach zachodnich środków przekazu przyćmi ona w oczach światowej opinii społecznej same obchody.^{aa}

Mimo istniejących wśród realnie myślących działaczy Watykanu wątpliwości co do możliwości wizyty głowy Kościoła katolickiego w ZSRS w 1988 r. ^zwiększość z nich uważa, że Watykan nie powinien przerywać lub osłabiać swoich działań w tym kierunku. ^zIch zdaniem papież spróbuje przedstawić sowieckiemu kierownictwu ważne argumenty i przekonać je, że „w związku z przyjazdem Jana Pawła II do ZSRS więcej zyska, niż straci”.

W związku z tym zwraca się uwagę na to, że jednym z głównych kierunków watykańskiej propagandy radiowej jest upowszechnianie twierdzenia, że zgadzając się na przyjazd Jana Pawła II do ZSRS, sowieckie kierownictwo faktycznie dowiedzie swojej „otwartości” w po-

^{aa-aa} *Fragment zaznaczony odręcznie na marginesie.*

lityce zagranicznej i zademonstruje ufność w swoją siłę. Wiele mówi się o tym, że nowe, „nieobciążone stereotypami” podejście sowieckiego kierownictwa do stosunków z Watykanem jest widocznym przykładem świadczącym o szczerości jego dążeń do utrwalenia na arenie międzynarodowej nowego myślenia o polityce. Wśród zachodnich politologów słychać opinię, że jeśli w przyszłości (niekoniecznie nawet do lata 1988 r., na kiedy to zaplanowano obchody Tysiąclecia Chrztu Rusi) odbędzie się spotkanie Jana Pawła II z Michaiłem Gorbaczowem podczas jego wizyty we Włoszech, głowa Kościoła katolickiego postara się przedstawić sekretarzowi generalnemu KPZS takie argumenty, które skłonią ZSRS do poszukiwania zbliżenia z Watykanem.

Dążenie Watykanu do przełomu w stosunkach z ZSRS i ożywienia wzajemnych kontaktów bynajmniej nie oznacza, że zamierza on ograniczać skalę swojej działalności wywrotowej, o czym świadczą przygotowania do obchodów tysiąclecia wprowadzenia chrześcijaństwa na Rusi. To wydarzenie Watykan postrzega jako dobrą okazję, by nie tylko wpłynąć na zwiększenie religijności wierzących i pobudzić zainteresowanie chrześcijaństwem niewierzących, ale też przedstawić szerokim masom ludności sowieckiej swoją wersję wprowadzenia chrześcijaństwa na Rusi, wersji, która wypacza historyczny tok zdarzeń i rozpala nastroje nacjonalistyczne.

Centralne miejsce w tych przygotowaniach zajmuje kwestia unicka. Nielegalne funkcjonowanie (według danych niektórych źródeł zachodnich do Kościoła unickiego należy w ZSRS do 4 mln osób) na terytorium Ukrainy Zachodniej Cerkwi greckokatolickiej (unickiej) daje Watykanowi pretekst, by twierdzić, że katolicyzm, mimo „prześladowań” ze strony władz, wciąż zachowuje atrakcyjność w oczach narodu ukraińskiego. Tworząc aureolę „męczeństwa” wokół działaczy Kościoła unickiego, Watykan usiłuje jednocześnie wywierać nacisk na władze sowieckie w celu jego legalizacji. W sierpniu 1987 r. Watykan zainspirował formalnie zaadresowany do Jana Pawła II, a w istocie do władz sowieckich pisemny apel liderów Kościoła unickiego, w którym żądano pozwolenia na otwartą działalność unicką. Jak podkreślają zachodni analitycy, Watykan uwzględnił przy tym fakt, że procesy pieriestrojki i demokratyzacji

w ZSRS stworzyły atmosferę bardziej sprzyjającą legalizacji Kościoła unickiego, niż ta, która panowała kilka lat temu.

Ostatnio Watykan rozwinął szeroką kampanię propagandową, która ma na celu dowieść, że chrześcijaństwo na Rusi jest ściśle związane z Rzymem, i co za tym idzie – uzasadnić prawa Kościoła unickiego do istnienia. Powołuje się przy tym na koncepcję „zjednoczonej chrześcijańskiej Europy” Jana Pawła II. Podkreśla się, że chrzest Rusi (988 r.) dokonał się przed oficjalnym rozłamem Kościoła na wschodni i zachodni (1054 r.), dlatego wydarzenie to ma związek nie tylko z Bizancjum, ale i z Rzymem.

^{ab}Szeroko zachwalając przyjęcie unii i upowszechniając historię Kościoła unickiego, Watykan intensywnie propaguje twierdzenie o rzekomej bezprawności soboru we Lwowie w 1946 r., podczas którego rozpuszczono Kościół unicki. Tego typu twierdzenia Watykanu w istocie mają stanowić ideowe uzasadnienie stanowiska ukraińskiej emigracji klerykałno-nacjonalistycznej, która głosi, że w 988 r. ksiązę Włodzimirz ochrzcił tylko Ukraińców, że wydarzenie to należy nie do historii całej Rusi, a jedynie Ukrainy i że w 1988 r. będzie ona świętować „Tysiąclecie Chrztu Ukrainy”.^{ab}

Przy przygotowaniach do obchodów tysiąclecia wprowadzenia chrześcijaństwa na Rusi Watykan wykorzystuje propagandę radiową w językach narodów ZSRS. Nacisk kładzie się przy tym na wiązanie czynnika religijnego z narodowościowym.

Zbliżające się obchody tysiąclecia wprowadzenia chrześcijaństwa na ^{ab}Rusi wykorzystywane są przez Watykan jako pretekst do tworzenia specjalnych centrów przygotowywania i powielania materiałów o charakterze religijnym, które są następnie wysyłane do ZSRS. Ważna rola przypada tu przedstawicielom lokalnego polskiego Kościoła unickiego (do 300 tys. osób, w większości Ukraińcy i Białorusini).^{ab}

W podsumowaniu mowa jest o tym, że w ^{ac}ostatnich latach znacznie wzrósł poziom koordynacji działań Stolicy Apostolskiej wobec socjalistycznych krajów Europy Wschodniej z polityką USA w tym regionie.^{ac} Zdaniem zachodnich ekspertów „polityka wschodnia” Watykanu za

^{ab-ab} *Fragment zaznaczony odręcznie na marginesie.*

^{ac-ac} *Fragment podkreślony odręcznie.*

Jana Pawła II jest „znacznie skuteczniejsza niż wcześniej”. Głównym obiektem, na którym skupia uwagę Watykan, wciąż jest Polska. ^{ad}Jako platformę służącą zbliżeniu ze Związkiem Sowieckim Watykan zamierza wykorzystać sprawę zagwarantowania pokoju, ^{ad}ponieważ zdaniem wiodących dostojników watykańskich to właśnie w tej kwestii stanowiska obu stron są zbieżne w największym stopniu. Ponieważ sprawa powstrzymania wyścigu zbrojeń jądrowych zajmuje pierwszoplanowe miejsce w sowieckiej polityce zagranicznej, słychać opinię, że rząd sowiecki – w zamian za poparcie pewnych swoich inicjatyw w tym zakresie, w pierwszej kolejności w kwestii SDI – może złagodzić swoje stanowisko w kwestiach związanych z sytuacją Kościoła katolickiego w ZSRS. Jeśli chodzi o konkrety, to ich zdaniem rząd może pozytywnie zareagować na watykańską propozycję nominacji katolickiego biskupa Białoruskiej Socjalistycznej Republiki Sowieckiej. Podkreśla się przy tym, że nominacja taka miałaby dla strony sowieckiej pewne pozytywne aspekty. Wskazuje się na przykład, że w tym celu należałoby wyznaczyć granice białoruskiej diecezji zgodne z państwowymi granicami ZSRS. W ten sposób Watykan zostałby zmuszony do uznania całokształtu granic państwowych ZSRS.

Zachodni politolodzy wyrażają pogląd, że kierownictwo sowieckie może zgodzić się na zbliżenie z Watykanem, i kalkulują, że „wdawanie się w dialog” z ZSRS do pewnego stopnia „zwiąże ręce” Janowi Pawłowi II, a kontakty i negocjacje „przymuszają” go do przejawiania większej ostrożności w popieraniu żądań Kościoła katolickiego i unitów w ZSRS. Podkreśla się przy tym, że kierownictwo sowieckie nigdy nie zgodzi się na legalizację Kościoła unickiego, ponieważ „faktycznie równałoby się to zgodzie na legalizację dobrze zorganizowanej i silnie powiązanej z Zachodem struktury nacjonalistycznej”. Zachodni politolodzy sądzą, że w najbliższym czasie stanowisko Watykanu wobec ZSRS będzie charakteryzować się „ostrożnością i wyważeniem”. Podczas negocjacji Watykan postara się na razie nie akcentować tych prob-

^{ad-ad} *Fragment podkreślony odręcznie.*

lemów, które wywołują „szczególnie ostrą reakcję Sowietów” i skupi się na kwestiach, których rozwiązanie w określonym stopniu interesuje również Związek Sowiecki (nominacja biskupa BSRS, nawiązanie stałych kontaktów z ZSRS itd.).

Przeгляд analityczny został sporządzony na podstawie będącego w dyspozycji I Wydziału KGB LSRS opracowania naukowego Instytutu PGU KGB ZSRS.

Sporządził: Starszy pełnomocny
pracownik operacyjny 1 Sekcji
I Wydziału KGB LSRS
major V[idmantas] A. Buta [^{ae}]

Źródło: AIPN, 2553/407, t. 1, k. 228–250, mps.

^{ae} *Odręczny podpis Vidmantasa Buty.*

1988 styczeń 11, Wilno – Pismo do naczelnika 3 Wydziału Zarządu „RT”
PGU KGB ZSRS płk. W. Mariejewa¹ o zbieraniu przez Watykan informacji
na temat pierestrojki, tajne

Aktywizacja Watykanu w zakresie
pozyskiwania informacji na temat pierestrojki w ZSRS

W celu stworzenia warunków sprzyjających rozprzestrzenianiu katolicyzmu na Wschód Watykan w ostatnim okresie ze wzmożoną uwagą śledzi trwający w Związku Sowieckim proces pierestrojki, stara się odnotowywać wszystkie zmiany w podejściu kierownictwa naszego kraju do religii. Podczas wielokrotnych wizyt w „Stolicy Apostolskiej” przedstawiciele litewskiego Kościoła katolickiego w 1987 r. papież Jan Paweł II i sekretarz stanu A[gostino] Casaroli często podczas audiencji generalnych i w prywatnych rozmowach podkreślali swoją szczególną przychyłność wobec Litwy, interesowali się zmianami w sytuacji wierzących w republice w związku z trwającą w ZSRS demokratyzacją społeczeństwa. Szczególną zaś aktywność w tym obszarze na polecenie Stolicy Apostolskiej przejawiają zastępca sekretarza stanu prałat A[udrys] Bačkis, rektor kolegium św. Kazimierza monsignore A[lgimantas] Bartkus, redaktor litewskich audycji Radia Watykan V[ytautas] Kazlauskas i inne wysoko postawione osoby pochodzenia litewskiego. Ci ostatni przeprowadzają przy tym przesłuchania osób przyjeżdżających z Litwy w formie przyjacielskich rozmów, taktownych, jednak konsekwentnie zmierzających do celu. Interesują się stanem gospodarki i życia kulturalnego, „procesem rusyfikacji”, tym, jak pierestrojka wpływa na sytuację Kościoła katolickiego itd. Jednocześnie usiłują ukryć swoje zainteresowa-

¹ W. Mariejew, pułkownik KGB. Od stycznia 1998 r. był naczelnikiem 3 Wydziału Zarządu „RT”. Zastąpił płk. A. Kraba. Nie udało się ustalić danych biograficznych tego funkcjonariusza.

nie pod płaszczykiem rozmów na tematy ogólne. Po takich rozmowach A[udrys] Bačkis nalegał nawet, by przedstawiciele litewskiego Kościoła katolickiego zachowali ich treść w tajemnicy przed władzami republiki, wywodząc, że wszyscy Litwini, niezależnie od różnicy poglądów, powinni dbać o litewski interes narodowy i wzajemnie sobie pomagać.

Profesor filozofii Katolickiego Uniwersytetu Ameryki w Waszyngtonie George McLean, który odwiedził Wilno pod koniec sierpnia 1987 r., również w prywatnej rozmowie zauważył, że Kuria Rzymska przejawia w ostatnim czasie zwiększone zainteresowanie zmianami zachodzącymi w ZSRS, [a]

Źródło: AIPN, 2553/407, t. 1, k. 253, mps.

^a *Dokument się urywa. Podstawa prawna: Rozporządzenie Rady Ministrów Litwy nr 579 z dnia 3 czerwca 2007 roku „O potwierdzeniu zasad dostępu do dokumentów Krajowego Funduszu Akt Specjalnych i korzystania z tych dokumentów” (par. 7).*

1988 styczeń 28, Wilno – Pismo do naczelnika 3 Wydziału Zarządu „RT” PGU KGB ZSRS płk. W. Mariejewa o rozwoju sytuacji wyznaniowej w PRL, tajne

Tendencje rozwojowe katolicyzmu w PRL

Przedstawiciel Wydziału Społeczno-Prawnego KC PZPR w prywatnej rozmowie przeprowadzonej pod koniec 1987 r. zauważył, że polski Kościół katolicki pod bezpośrednim kierunkiem Watykanu obecnie stawia przed sobą zadanie wzmocnienia nacisku na władze kraju. Zgodnie z informacjami, które do nich docierają, polski episkopat dąży do aktywnego uczestnictwa w politycznym życiu kraju, do umocnienia swoich pozycji w organach władzy, środkach masowego przekazu itp. Najbliższym celem jest przekształcenie polskiego Kościoła w równoprawnego partnera politycznego dla rządu, w najbliższej perspektywie – wzięcie pod kontrolę zatrudnienia w najważniejszych przedsiębiorstwach, organizacjach i instytucjach kraju, udział w wydawaniu dyplomów szkół wyższych, a w dalszej – ogłoszenie PZPR niezdolną do wypełniania kierowniczej roli w społeczeństwie.

Kierująca Pracownią Socjologii warszawskiego Instytutu Religioznawstwa ANS PZPR dr hab. K[rystyna] Darczewska podczas swojej wizyty w Moskwie w październiku 1987 r. w referacie wygłoszonym w Instytucie Ateizmu Akademii Nauk Społecznych przy KC KPZS podkreśliła komplikacje sytuacji w Polsce, które zaszły od 1980 r. w związku z umocnieniem pozycji Kościoła. Jednocześnie w prywatnej rozmowie omówiła ona szczegóły dotyczące tendencji rozwojowych katolicyzmu w PRL. Jak mówiła, pracownicy Instytutu Religioznawstwa ANS PZPR obserwują obecnie dominację dwóch znaczących koncepcji katolickich, którymi kieruje się lokalny episkopat: księdza W[ładysława] Piwowarskiego i księdza J[ózefa] Majki¹.

¹ Chodzi o dwóch czołowych przedstawicieli katolickiej nauki społecznej w Polsce, ks. prof. Władysława Piwowarskiego z Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego oraz ks. prof. Józefa Majkę z Papieskiego Wydziału Teologicznego we Wrocławiu.

W[ładysław] Piwowarski uważa, że Polacy jako całość są narodem religijnym i że wszystko w Polsce rozwija się zgodnie z tradycją. Opierając się na swoich badaniach, twierdzi on jednak, że prawdziwi katolicy stanowią tylko ok. 30 proc. ludności kraju. Im również [a]

Źródło: AIPN, 2553/407, t. 1, k. 255, mps.

^a *Dokument się urywa. Podstawa prawna: Rozporządzenie Rady Ministrów Litwy nr 579 z dnia 3 czerwca 2007 roku „O potwierdzeniu zasad dostępu do dokumentów Krajowego Funduszu Akt Specjalnych i korzystania z tych dokumentów” (par. 7).*

1988 luty 3, Wilno – Pismo zastępcy naczelnika I Wydziału KGB LSRS płk. Georgija Czernikowa do naczelnika 3 Wydziału Zarządu „RT” PGU KGB ZSRS płk. W. Mariejewa o relacjach międzywyznaniowych w Polsce, tajne

Stosunki między Kościołem katolickim a innymi Kościołami i organizacjami kościelnymi w PRL

Stosunki między Kościołem katolickim a innymi Kościołami i organizacjami kościelnymi w Polsce nadal są napięte i wykazują tendencję do pogorszenia. Jest to spowodowane dążeniem polskiego episkopatu do wzmacniania swojej pozycji w kraju i zwiększania swojego wpływu na życie społeczno-polityczne.

Jak mówi jeden z polskich autorytetów protestanckich, innowiercy są wciąż prześladowani przez katolików. Przy pomocy swoich przedstawicieli w społecznych organizacjach kraju Kościół nierzadko dąży do zwolnienia z pracy lub przeniesienia na gorzej opłacane stanowiska osób wyznających inną wiarę, które mu nie odpowiadają. Szczególnie ostre przejawy mają kontrowersje między katolikami i protestantami dotyczące „Solidarności”, organów władzy i ostatniej wizyty Jana Pawła II w PRL. Jeden z liderów polskiego chrześcijaństwa apostołskiego K[arol] Kupka w prywatnej rozmowie twierdził, że protestanci praktycznie nie należą do „Solidarności”. Jednocześnie przedstawiciele polskiego Kościoła katolickiego są aktywnymi członkami tej organizacji.

Kościoły protestanckie, mimo że są pod silnym wpływem Zachodu (wiele domów modlitwy buduje się za ofiary płynące z krajów zachodnich), popierają utrzymywanie normalnych stosunków z organami władzy. Potępiają oni Polaków, którzy pod płaszczykiem katolicyzmu usiłują wywierać presję na rząd.

Wspominany wyżej K[arol] Kupka zakomunikował również, że protestanci chłodno odnieśli się do ostatniej wizyty papieża w Polsce, nie

uznali jej za wielkie wydarzenie. Jedynie liderzy polskich ewangelików przyznają, że możliwe, iż ta wizyta wniosła więcej dobrego niż poprzednie, ponieważ kazania Jana Pawła II wpłynęły na zwiększenie dyscypliny w załogach pracowniczych.

Największy niepokój Kościoła katolickiego w Polsce wzbudza, jak twierdzi przedstawiciel KC PZPR, krajowa działalność polskiej katolickiej organizacji PAX, która na partyjnych zasadach zrzesza katolików aktywnie popierających socjalizm, ale na gruncie ideologicznym, a nie materialnym. W KC PZPR uważa się, że ta organizacja jest zakamuflowaną partią. Jeden z liderów Paxu Terecki¹ w poufnej rozmowie powiedział, że ich organizacja nie utrzymuje bezpośrednich relacji z Kościołem i nie jest podporządkowana Watykanowi. Uznanie wyższości socjalizmu jest wymagane od wstępujących do organizacji katolików. Organizacja jest ekonomicznie niezależna od państwa. Zarządza sklepami, zakładami, wydaje literaturę filozoficzną, religijną i literaturę piękną. Liderzy PAX-u są posłami w polskim sejmie. Organizacja liczy ok. 50 oddziałów, 13 tys. struktur podstawowych. W 1987 r. świętowała swoje rzekome trzydziestolecie.

Informacje zostały pozyskane przez agentów „Aleksandrowa”, „Stanisława”, „Kozłowskiego” i zaufaną osobę „Erudytę” podczas ich pobytu w PRL.

Zastępca^a naczelnik[a]
I Wydziału Komitetu
pułkownik ^bG[ieorgij] G. Czernikow^b

Potwierdzam: starszy pełnomocny
pracownik operacyjny 1 Sekcji
I Wydziału Komitetu
major V[idmantas] A. Buta [c]

Źródło: AIPN, 2553/407, t. 1, k. 257–258, mps.

^a *Wyraz dopisany odręcznie.*

^{b-b} *Dopisano odręcznie pod: V[ytautas] L. Karinauskas.*

^c *Odręczny podpis Vidmantasa Buty.*

¹ *Błędnie podane nazwisko. We władzach Paxu nie było osoby o tym nazwisku.*

1988 marzec 28, Wilno – Pismo naczelnika I Wydziału KGB LSRS płk. Vytautasa Karinauskasa do naczelnika 3 Wydziału Zarządu „RT” PGU KGB ZSRS płk. W. Mariejewa o tendencjach w polityce Watykanu wobec ZSRS, tajne

Niektóre nowe aspekty polityki Watykanu wobec ZSRS

Przedstawiciele Watykanu w ostatnim czasie w prywatnych rozmowach oraz wystąpieniach przejawiają zainteresowanie tym, by Rosyjska Cerkiew Prawosławna wywalczyła sobie poszerzenie praw i swobód religijnych. Zakładają, że w ten sposób zostanie poszerzone pole działania dla innych Kościołów, w tym dla Kościoła katolickiego, by manipulować oświadczeniami o istnieniu „religii państwowej” w Związku Sowieckim. Dlatego Kuria Rzymska aktywnie kontynuuje przygotowania do propagandowego wykorzystania obchodów 1000-lecia wprowadzenia chrześcijaństwa na Rusi. Jednocześnie Jan Paweł II, chcąc uniknąć zaburzeń w kształtujących się stosunkach między Kościołem katolickim a Rosyjską Cerkwią Prawosławną, w swoich wystąpieniach pomniejsza znaczenie lub całkowicie pomija kwestię ukraińskiego Kościoła katolickiego (unickiego), najwięcej uwagi poświęca zaś wspólnemu kultowi Marii Dziewicy. 1000-letni jubileusz odbędzie się w roku, który papież ogłosił Rokiem Maryjnym (od 7 czerwca 1987 r. do 15 sierpnia 1988 r.). Zgodnie z planami Kurii Rzymskiej obchody jubileuszu wprowadzenia chrześcijaństwa na Rusi będą wzbogacone masowymi pielgrzymkami wiernych, intensyfikacją działalności pastoralnej i misyjnej. Ze względu na wielką liczbę świątyń pod wezwaniem „Marii Dziewicy” w parafiach prawosławnych i katolickich przywódca Watykanu wezwał, by udawać się do najbliższych jej ikon. Zauważył on też, że „sanktuaria” maryjne „staną się ośrodkami

kazań, misji, katechezy, duchowymi azyłami, centrami działań socjalnych i filantropii”¹.

W ostatnim okresie Jan Paweł II poświęca wiele uwagi Kościołom katolickim w naszym kraju. Ujawnia przy tym dążenie do zaszczepienia w ZSRS „polskiego” modelu stosunków między państwem i Kościołem. Najbardziej efektywnie można to, jego zdaniem, zrobić w LSRS. Papież uważa, że wspólna granica, szerokie możliwości utrzymywania bezpośrednich kontaktów między kapłanami i między wiernymi stanowią warunki sprzyjające realizacji takich planów. Watykan zakłada, że przy dość ograniczonych bezpośrednich kontaktach litewskich biskupów z Kurią Rzymską polski episkopat stanie się jednym z ważniejszych kanałów łączności i zarządzania diecezją litewską, co w efekcie doprowadzi do jej podporządkowania Kościołowi polskiemu. Wskazuje na to również niechęć przywódcy Watykanu do wyłączenia archidiecezji wileńskiej z polskiej prowincji kościelnej.

Istnieje jednak bardzo poważna przeszkoda, którą jest historycznie ugruntowany i powszechny w sferze świadomości potocznej brak zaufania Litwinów do Polaków oraz pogardliwy i wyniosły stosunek polskiego kleru do tych pierwszych. W związku z tym papież prowadzi konsekwentne działania ideologiczno-propagandowe, by usunąć tę przeszkodę, co znalazło odzwierciedlenie w wielu wystąpieniach Jana Pawła II i w dokumentach polskiego episkopatu. Widać w nich wyraźnie swoisty podział pracy między Wojtyłą i J[ózefem] Glępem. Papież Polak akcentuje wspólne dla Polaków i Litwinów symbole religijne, braterstwo i wspólnotę kulturową oraz historyczną obu narodów. Szczególnego znaczenia w tym kontekście nabiera demonstrowanie przezeń szacunku do narodu litewskiego i jego języka. Z kolei polski episkopat z tych realiów religijno-historycznych wyciąga konsekwencje polityczne, buduje projekty zakładające, że religijna jedność Polski i Litwy wymaga, jako realizacji najwyższej sprawiedliwości, odrodzenia dawnego politycznego związku tych narodów. Lider Watykanu wskazywał, że „unia

¹ Sanktuaria zazwyczaj pełnią taką rolę, a więc informacja jest co najmniej nieprecyzyjna.

lubelska (przyłączenie Litwy do Polski) nie wyczerpała jeszcze swojego potencjału, losy tych związków nie są jeszcze określone”.

Omówiona działalność papieżstwa i polskiego episkopatu zmienia pogardliwy i wyniosły potoczny stosunek wierzącej ludności PRL do Litwy i Litwinów, wzbudza zainteresowanie losami i problemami wierzących i Kościoła litewskiego, doprowadziła do prób organizacji pod egidą Kościoła różnego rodzaju klubów przyjaciół Litwy itd. W 1987 r. Klub Inteligencji Katolickiej w Poznaniu podjął próbę organizacji od 1988 r. pielgrzymek wiernych do Ostrej Bramy i innych „świętych” miejsc na Litwie. Polski kler odchodzi od – przez wieki kulturowanego – negatywnego stosunku do narodu litewskiego, jego języka i kultury.

Informacja sporządzona na podstawie pozyskiwanych materiałów agenturalno-operacyjnych.

Naczelnik I Wydziału Komitetu
pułkownik
V[ytautas] L. Karinauskas

Potwierdzam: Starszy pełnomocny
pracownik operacyjny 1 Sekcji
I Wydziału KGB LSRS
major V[idmantas] A. Buta [a]

Źródło: AIPN, 2553/407, t. 1, k. 267–269, mps.

^a Odręczny podpis Vidmantasa Buty.

1988 kwiecień 12, Wilno – Pismo naczelnika I Wydziału KGB LSRS płk. Vytautasa Karinauskasa do naczelnika 3 Wydziału Zarządu „RT” PGU KGB ZSRS płk. W. Mariejewa dotyczące planów wykorzystania przez Watykan jubileuszu Millennium Chrztu Rusi, tajne

O watykańskich planach wykorzystania jubileuszu tysiąclecia
chrześcijaństwa na Rusi

Watykan kontynuuje aktywne przygotowania do obchodów tysięcznej rocznicy wprowadzenia chrześcijaństwa na Rusi. Według oceny polskich uczonych z Instytutu Religioznawstwa ANS PZPR kierownictwo Kościoła Rzymskokatolickiego traktuje ten jubileusz jako jedną z okazji do poszerzenia i wzmocnienia swojego wpływu na wewnętrzną i zagraniczną politykę ZSRS oraz innych krajów socjalistycznych. Kuria Rzymska stara się potwierdzić przewodnią rolę katolicyzmu w chrześcijaństwie, jak najszerszej zaktywizować działalność wspólnot i organizacji katolickich. Stolica Apostolska przez uczestnictwo w obchodach zamierza podkreślić swoją solidarność i łączność z Kościołami katolickimi w ZSRS, a przede wszystkim z ukraińskim Kościołem katolickim (unickim), jak również skupić uwagę społeczności międzynarodowej na ich sytuacji w naszym kraju. Jan Paweł II ma nadzieję, że dzięki temu uda mu się również zwiększyć zainteresowanie młodzieży i inteligencji religią zarówno w Związku Sowieckim, jak i w innych krajach. Zamierza on „natchnąć swoich braci do podjęcia praktycznych decyzji mających znaczenie dla życia Kościoła”.

W ostatnim okresie wysoko postawieni przedstawiciele kleru w Watykanie w prywatnych rozmowach i swoich wystąpieniach wyrażają zainteresowanie tym, by Rosyjska Cerkiew Prawosławna zyskała więcej praw i swobód religijnych. Zakładają oni, że w ten sposób zostaną stworzone warunki do tego, by umocnić w naszym kraju położenie religii, w szczególności katolicyzmu.

W tym kontekście papież w prywatnych rozmowach podkreślał, że jubileusz chrześcijaństwa na Rusi będzie obchodzony w Watykanie, we Włoszech i w innych krajach katolickich na całym świecie. Na przykład polski kardynał J[ózef] Glemp po uzgodnieniu ze Stolicą Apostolską wydał dyspozycję, by tysiąclecie obchodzone we wszystkich kościołach w Polsce.

Zakłada się, że w oficjalnych dokumentach i wystąpieniach przedstawicieli Kurii Rzymskiej poświęconych jubileuszowi oraz podczas przyszłych uroczystości w Watykanie i innych krajach katolickich na przykładzie ukraińskiego Kościoła katolickiego (unickiego) zostanie pokazane, jak są „naruszane” swobody religijne obywateli w ZSRS, planuje się wysunięcie żądania, by zrównać go w prawach z Rosyjską Cerkwią Prawosławną. Jednocześnie będzie stawiana kwestia sytuacji Kościoła katolickiego na Litwie. Tak oto Jan Paweł II i jego otoczenie usiłują zaktywizować działania klerykałów w tej republice.

Jednocześnie na Zachodzie w celu przyciągnięcia uwagi do sytuacji Kościoła w naszym kraju dużo się mówi o planach papieskiej wizyty w Związku Sowieckim. Podkreśla się jednak, że głowa Stolicy Apostolskiej może zgodzić się na tę wizytę jedynie wówczas, gdy otrzyma pozwolenie na odwiedzenie USRS i LSRS. Tylko pod tym warunkiem jego wizyta będzie mogła przynieść zamierzone skutki: skupić uwagę świata nie na jubileuszu Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej, a na swoim przyjeździe; zainteresować szerokie rzesze Związku Sowieckiego katolicyzmem, postawić wobec władz sowieckich kwestie naruszania wolności religijnych, problemy więźniów sumienia, kościołów, wydawnictw religijnych; doprowadzić do wzmożenia nacjonalizmu.

Tymczasem kierownictwo Kościoła Rzymskokatolickiego, dążąc do poprawy stosunków ze stroną sowiecką i poszerzenia współpracy ekumenicznej z innymi Kościołami w naszym kraju, w czasie oficjalnych wystąpień pomniejsza lub unika poruszania kwestii Kościoła katolickiego (unickiego), skupia się na wspólnym kulcie Marii Dziewicy. Według założeń Kurii Rzymskiej obchody tysiąclecia chrześcijaństwa na Rusi ożywi masowe pielgrzymowanie wiernych do ikon Marii Panny w parafiach katolickich i prawosławnych.

Dążenie do poszerzenia kontaktów ze Związkiem Sowieckim na poziomie rządowym jest związane z planami Watykanu dotyczącymi aktywizacji działalności ideologicznej, skupieniem się na poszerzaniu swoich wpływów wśród ludności krajów socjalistycznych. Stolica Apostolska uważa, że oficjalne stanowisko naszego kraju pozwoli na podniesienie prestiżu Kościoła, na bronienie wobec władz sowieckich interesów księży, kontrolę ich działalności i kierowanie nią. Planuje się stopniowe zdobywanie autorytetu wśród osób wierzących i ateistów państwa socjalistycznego poprzez „ciche” umacnianie moralnego prymatu Kościoła we wszystkich sferach życia społeczno-politycznego. W dalszej perspektywie oznacza to próbę „relatywizacji” socjalizmu w duchu drobnoburżuazyjnym na gruncie powszechnej ewangelizacji.

Jednocześnie zagraniczne organizacje emigrantów z republik nadbałtyckich wykazują dystans wobec uroczystości poświęconych tysiącleciu wprowadzenia chrześcijaństwa na Rusi. Mimo że Watykan wzywa do powszechnego udziału w obchodach jubileuszu, litewska emigracja, w tym również jej klerykałna część, dotychczas aktywnie na ten apel nie zareagowała i według naszych prognoz również w przyszłości nie wykaże dużej aktywności, ponieważ jest zajęta „ważniejszymi” z jej punktu widzenia sprawami: rocznicą pierwszych deportacji litewskich burżuazyjnych nacjonalistów z LSRS w odległe regiony Związku Sowieckiego, roztrząsaniem „nierozwiązanej kwestii bałtyckiej” itp.

Notatka została sporządzona na podstawie analizy materiałów agenturalno-operacyjnych zdobytych w okresie od końca 1987 r. do kwietnia 1988 r.

Naczelnik I Wydziału Komitetu pułkownik V[ytautas] L. Karinauskas	Potwierdzam: Starszy pełnomocny pracownik operacyjny 1 Sekcji I Wydziału Komitetu major V[idmantas] A. Buta [a]
---	---

Źródło: AIPN, 2553/407, t. 1, k. 272–274, mps.

^a *Odręczny podpis Vidmantasa Buty.*

1988 kwiecień 28, Wilno – Pismo naczelnika I Wydziału KGB LSRS płk. Vytautasa Karinauskasa do naczelnika 3 Wydziału Zarządu „RT” PGU KGB ZSRS płk. W. Marijewa dotyczące wykorzystania religii w ideologicznej walce z ZSRS, tajne

O wykorzystaniu „czynnika religijnego” w walce ideologicznej przeciwko ZSRS

[^a] W ostatnim czasie administracja USA w bezpośredniej współpracy z Watykanem zaczęła aktywnie wykorzystywać „czynnik religijny” w walce ideologicznej przeciwko ZSRS. Najważniejszym obiektem działania są przy tym republiki narodowe, w tym LSRS. Zgodnie z zamysłem Waszyngtonu i Stolicy Apostolskiej gra na uczuciach narodowych i religijnych, na naturalnym patriotyzmie powinna wzmocnić poczucie izolacji Litwy w rodzinie narodów sowieckich, nadać antypaństwowy wymiar działalności katolickich wspólnot w republice.

W swojej proklamacji z 11 lutego bieżącego roku z okazji siedemdziesięciolecia dnia ogłoszenia (16 II 1918 r.) przez burżuazyjnych rządców Litwy tzw. Aktu niepodległości prezydent R[onald] Reagan na pierwszy plan wysuwa kwestię religijną, podkreślając, że „w obliczu prześladowań religijnych i politycznych naród litewski dąży do uzyskania wolności...”. L[inas]^b Kojelis¹, mianowany na stanowisko specjalnego doradcy prezydenta ds. mniejszości narodowych w aparacie Białego Domu, Litwin z pochodzenia, podejmuje obecnie próby

^a Odręczna adnotacja: Cenne.

^b W dokumencie błędny inicjał: A.

¹ Linas Juozas Kojelis (ur. w 1955 r.), litewski działacz społeczny w USA, politolog, doradca prezydenta Ronalda Reagana, w latach 1983–1988 zatrudniony w administracji Białego Domu w dziale PR. Dane biograficzne za: *Linas Juozas Kojelis [w:] Visuotinė lietuvių enciklopedija*, <http://www.vle.lt/Straipsnis/Linas-Juozas-Kojelis-46683>, dostęp 19 X 2020 r.

powołania w Kongresie podkomisji ds. „wolności religijnej dla katolików Litwy”. Aktywnie wspiera go w tej kwestii kongresmen G[eorge] Miller, który mówi, że „podkomisja będzie troszczyć się o prawa osób wierzących na Litwie”.

Jednocześnie dobrze wiadomo, że obecny papież przejawia ostatnio szczególną „troskę” o Litwę. Mianowani przez Jana Pawła II na wysokie stanowiska w Kurii Rzymskiej kapłani pochodzenia litewskiego – zastępca watykańskiego sekretarza stanu prałat Bačkis, rektor kolegium św. Kazimierza monsignore A[lgimantas] Bartkus i inni zaczęli odgrywać ważną rolę w realizacji „polityki wschodniej” Watykanu. O tym, że działalność emigracji nacjonalistycznej znajduje pozytywny oddźwięk w Watykanie, świadczy nagrodzenie przez papieża przewodniczącego NKWL (Najwyższy Komitet Wyzwolenia Litwy) K[azysa] Bobelisa² katolickim Orderem św. Jerzego. Poza tym biskup pochodzenia litewskiego P[aulius] Baltakis został członkiem Konferencji Episkopatu USA. Prezydent Reagan regularnie zaprasza go na rozmowy do Białego Domu, traktuje go jak eksperta w sprawach sytuacji kościoła w ZSRS i LSRS w szczególności. Dzięki osobistym kontaktom P[auliusa] Baltakisa biskupi USA zaczęli z większym entuzjazmem popierać działalność litewskich emigranckich ośrodków katolickich, organizować zbiórki na rzecz pomocy Kościołowi na Litwie.

Administracja USA i Watykan oraz duchowo i materialnie wspierane przez nie takie organizacje emigracyjnych klerykałów litewskich, jak Związek Księży Litwinów w USA, Fundusz Pomocy Religijnej Katolików Litewskich, Służba Litwinów Katolików USA, Zwią-

² Kazys Jaunutis Bobelis (1923–2013), polityk, lekarz medycyny. Po studiach medycznych w Kownie wyjechał na Zachód. W 1946 r. ukończył studia na uniwersytecie w Tybindze. W 1949 r. wyjechał do USA, gdzie kontynuował studia medyczne. Zamieszkał w Chicago, pracował w różnych klinikach. Działał w litewskich organizacjach politycznych na emigracji. W 1991 r. wrócił na Litwę. W latach 1991–2001 był przewodniczącym Zarządu Związku Chrześcijańskich Demokratów Litwy. W latach 1992–2006 był posłem na Sejm Republiki Litewskiej. Dane biograficzne za: J. Mockienė, *Kazys Jaunutis Bobelis* [w:] *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, <https://www.vle.lt/Straipsnis/Kazys-Jaunutis-Bobelis-56561>, dostęp 8 VI 2020 r.; *Kazys Bobelis* [w:] *Jungtinių Amerikos Valstijų Lietuvių Biografijos žinyras*, t. 1, Vilnius 1998, s. 140.

zek Kroniki Litewskiego Kościoła Katolickiego czy pokrewne im ze względu na cele i metody działania litewskie nieklerykalne organizacje emigranckie, nadając pierwszoplanowe znaczenie kwestii religijnej, kierują swoją propagandę do trzech zasadniczych grup: litewskiej emigracji, zagranicznej opinii publicznej oraz do osób wierzących na Litwie. Na potrzeby każdego z tych obiektów formułuje się określone stereotypy.

W ostatnim czasie w celu wywierania wpływu na emigrację litewską zostały wykreowane następujące stereotypy: „sowiecki hegemonizm na Litwie”, „cierpiący i walczący Kościół na Litwie”, „marksizm jako nosiciel duchowej jałowości narzucony narodowi litewskiemu”.

W kształtowaniu zachodniej opinii publicznej wykorzystywane są takie stereotypy, jak utożsamienie konfesji religijnej (wyznania) z narodowością („Litwin-katolik”), przeciwstawienie chrześcijańskiej kultury kulturze socjalistycznej, „bezprawna aneksja Litwy zniszczyła historyczną tradycję chrześcijańską”, „łamanie praw wierzących na sowieckiej Litwie jako rezultat działalności państwa ateistycznego”.

Na potrzeby osób wierzących na Litwie wykorzystywane są stereotypy o „Litwie jako ziemi Marii Panny i krzyży”, „ateizm jako środkiem niszczącym odrębność narodową”, „opór, tj. powojennym ruchem oporu jako oznacze sił życiowych narodu”. Przeniesienie akcentu z kwestii powszechnych na narodowe pozwoliło Kościołowi katolickiemu teologicznie uzasadnić i propagandowo rozwinąć ideę jedności wyznania i czynnika narodowościowego oraz szczególnej roli Kościoła jako depozytariusza kultury narodowej. Dlatego Watykan forsuje ideę, zgodnie z którą katolicyzm jest rzekomo nieodłączną częścią świadomości narodowej narodu litewskiego, a sowieckie kierownictwo rzekomo lekceważy tradycję ludu roboczego Litwy, skazuje na zapomnienie litewskich bohaterów historycznych (np. księcia Witolda). Kościół katolicki podkreśla swój udział w moralnym kształtowaniu narodu i wkład swoich przedstawicieli (np. M[otiejusa] Valančiusa³, J[onasa]

³ Motiejus Valančius, Maciej Wołonczewski (1801–1871), duchowny katolicki, przywódca ideowy Litwinów w XIX w., autor wielu publikacji. W roku 1850 został biskupem żmudzkim i zdobył uznanie jako promotor litewskiej historii i kultury. Dane biograficzne za:

Maironisa⁴) w rozwój kultury narodowej. Wzrost poziomu alkoholizmu i narkomanii stwarza Kościołowi dobrą okazję, by przedstawiać siebie jako obrońcę wolnościowych tradycji w życiu ludu.

Podstawowym materiałem dla klerykalnej propagandy opracowującej stereotyp „Kościoła prześladowanego” są „petycje” kapłanów z sowieckiej Litwy, „listy” sowieckich wierzących, fragmenty podziemnych wydawnictw wychodzących na Litwie: „Kronika Kościoła Katolickiego [na Litwie]”⁵ i „Aušra”⁶; badania prowadzone wśród osób, które wyemigrowały na Zachód itp. Wciąż przytaczane są przykłady ilustrujące brutalne

J. Ochmański, *Historia Litwy*, wyd. 2 uzup. i popr., Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 2002, s. 11, 213, 221, 229; I. Šenavičienė, *Dvasininkija ir lietuviybė, katalikų bažnyčios atsinaujinimas žemaičių vyskupijoje XIX a. 5–7-ajame dešimtmetyje*, Vilnius 2005, s. 18–268.

^c *Poprawione odręcznie z: obrończynię.*

⁴ Jonas Mačiulis, pseud. Maironis (1862–1932), duchowny katolicki, poeta. Był jednym z inicjatorów założenia Uniwersytetu Witolda Wielkiego w Kownie. Po ukończeniu gimnazjum kowieńskiego wstąpił na uniwersytet w Kijowie, po roku zrezygnował ze studiów i zapisał się do Wyższego Seminarium Duchownego w Kownie. W latach 1888–1892 studiował w Cesarskiej Rzymskokatolickiej Akademii Duchownej w Petersburgu, a po jej ukończeniu wykładał w seminarium w Kownie. Następnie w latach 1895–1909 był profesorem Akademii Duchownej w Petersburgu. W 1909 r. powrócił do Kowna, gdzie zaangażował się w życie społeczne i narodowe. Swymi uczuciowymi utworami, pełnymi miłości ojczyzny, wywarł wielki wpływ na kształtowanie się patriotyzmu litewskiego. Dane biograficzne za: J. Ochmański, *Historia Litwy...*, s. 249, 261.

⁵ „Kronika Kościoła Katolickiego na Litwie” litewskie pismo wydawane poza zasięgiem cenzury w latach 1972–1989, poświęcone życiu Kościoła w Związku Radzieckim. Dokumentowało prześladowania ludzi wierzących przez władze sowieckie. Ukazywało się od 19 III 1972 do marca 1989 r. Łącznie ukazało się 81 numerów, wydawanych w formie powielanego maszynopisu, o objętości 70–80 stron, z częstotliwością średnio raz na dwa–trzy miesiące. W lapidarnej formie dokumentowało przypadki naruszania wolności sumienia i wyznania, publikowało relacje z procesów sądowych, relacjonowało antykościelną politykę oświatową. Ponadto prezentowało ważniejsze wydarzenia diecezjalne. Pismo działało dzięki zaangażowaniu wielu współpracowników – księży, sióstr zakonnych i świeckich, którzy zbierali relacje, zajmowali się powielaniem i kolportażem biuletynu. Pismo przemycano, a następnie rozpowszechniano w Europie Zachodniej. Artykuły z „Kroniki” były od 1979 r. regularnie czytane w audycjach Radia Watykańskiego. „*Lietuvos Katalikų Bažnyčios Kronika*”, http://www.lcn.lt/paveldas2000_relig/all/c_7_1.htm, dostęp 26 VI 2020 r.

⁶ „Aušra” – czasopismo wydawane poza cenzurą przez środowiska opozycyjne na Litwie w latach 1975–1988. Było ideową kontynuacją czasopisma, które pod takim samym tytułem ukazywało się w latach 1883–1886. Poruszało tematy z obszaru historii Litwy, repesji politycznych, publikowało także utwory literackie. Założycielem czasopisma był ks. Sigi-

ograniczanie możliwości zaspokajania religijnych potrzeb mieszkańców: zamykanie kościołów, niewystarczająca liczba księży, stwarzane przez władze trudności przy wstępowaniu do kowieńskiego seminarium duchownego. Kościół katolicki na Litwie jest przedstawiany jako „idący drogą na Golgotę”, ponieważ „sprawiedliwość została rozdeptana”, a „Chrystus poniżony”.

Aparat propagandowy Watykanu i USA intensyfikuje swoją działalność wywrotową zorientowaną na rozpalenie wśród ludności LSRS fanatyzmu religijnego, a pod jego płaszczkiem – nastrojów antysowieckich i nacjonalistycznych, w kierunku zachęcania duchowieństwa i wiernych do konkretnych działań zmierzających do wyprowadzenia Kościoła katolickiego spod kontroli organów władzy sowieckiej. Stara się pobudzić lokalne elementy klerykałno-nacjonalistyczne do generowania konfliktów z przedstawicielami organów władzy oraz prowadzenia zorganizowanej, wrogiej działalności, zarówno legalnej, jak i nielegalnej, przez zjednoczenie na gruncie religijnym i narodowościowym wszystkich wrogich wobec ustroju sowieckiego elementów. Religijna propaganda stara się wykorzystywać czynniki sprzyjające zachowaniu wpływów religii w republice – żywość tradycji w mentalności starszego pokolenia, społeczną bierność znacznej części ludności, przejawy niesprawiedliwości społecznej i biurokratyzmu, nawarstwiające się problemy rozwoju społecznego. Na tych samych zjawiskach, które wykorzystuje Kościół katolicki w działalności ideologicznej (należy do nich zaliczyć także ograniczenie funkcji języka litewskiego w pracy instytucji państwowych), spekuluje również propaganda nacjonalistyczna dążąca do przekucia urażonych uczuć narodowych w nastroje i przekonania nacjonalistyczne. Związek między nacjonalizmem i religią wysuwa się w republice na pierwszy plan. Wiara religijna staje się koniecznym warunkiem irracjonalnej „wiary” nacjonalistycznej.

Osobiste kontakty papieża, wysokich przedstawicieli Watykanu, biskupów USA i innych krajów kapitalistycznych z księżmi z republiki

tas Tamkevičius. Szerzej: V. Urbonas „*Aušra*“ [w:] *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, <https://www.vle.lt/Straipsnis/Ausra-104393>, dostęp 18 VI 2020 r.

pozwalają wywierać wpływ na litewski episkopat i w pewnej mierze kierować jego działalnością. Podczas takich spotkań Jan Paweł II wyraża swoją troskę w związku z „trudnościami” narodu litewskiego, a zwłaszcza przeszkodami w działalności duszpasterskiej. Papież przychylnie wypowiada się o zakonnikach i życzy im większej cierpliwości i wytrwałości w nielegalnej pracy. Dzisiaj kierownictwo Kościoła Rzymskokatolickiego stawia przed litewskim episkopatem zadanie „dania odporu podejmowanym przez władze kolejnym próbom ograniczania swobód religijnych i narodowych i wprowadzaniu zmian w świadomości narodowej”. Ma on również za zadanie zażądać od władz:

- zgody na utrzymywanie przez siebie stałych kontaktów z Watykanem;
- powstrzymania się od ingerowania w procedury mianowania biskupów i księży, wpływania na przenoszenie księży między parafiami;
- zaprzestania wyznaczania limitów przyjęć do kowieńskiego seminarium duchownego;
- zgody na otwieranie klasztorów zakonów katolickich i innych wyznań;
- zgody na religijną edukację niepełnoletnich w domach modlitwy;
- zgody na wydawanie swojej gazety lub czasopisma, na swobodny dostęp do zagranicznej literatury religijnej;
- zgody na budowę nowych domów modlitwy w nowopowstałych dużych dzielnicach miast;
- zwrotu dla celów religijnych budynku dawnej katedry biskupiej.

Realizując wrogie działania wymierzone w [Litewską Socjalistyczną] Republikę [Sowiecką], USA i Watykan szeroko wykorzystują propagandę radiową w języku litewskim. Według posiadanych informacji w najbliższym czasie litewskie redakcje zagranicznych stacji radiowych, w tym również Radia Watykan, kontynuując spekulowanie tzw. tematyką praw człowieka i tematyką religijną, rozszerzą oddziaływanie wrogiej propagandy na ludność republiki również o inne kwestie: problemy stosunków międzyetnicznych, ekologię i ochronę przyrody.

Litewskie reakcyjne formacje w USA, Anglii i RFN podejmują również próby aktywnego materialnego wspierania klerykałno-nacjonalistycznych elementów w LSRS i krewnych osób osądzonych za dzia-

łałość antysowiecką przez wysyłanie na ich adresy paczek i cennych przesyłek. Fundusz Pomocy Religijnej Katolików Litewskich⁷ księdzka K[azimieras] Pugevičiusa⁸ corocznie kieruje na Litwę ok. 100 tys. dolarów. Ostatnio odnotowano wiele prób przemytu obcej waluty dokonywanych przez klerykałów przyjeżdżających na Litwę kanałami turystycznymi. Zorganizowany charakter ma masowe wysyłanie listów z wyrazami moralnego wsparcia.

Realizując wrogie działania skierowane na terytorium republiki przy bezpośrednim udziale papieża Polaka, Watykan szeroko korzysta z możliwości polskiego kleru w zakresie gromadzenia danych o sytuacji Kościoła i osób wierzących na Litwie. Ustalono, że przyjeżdżający prywatnie na Litwę polscy księża i mnisi sprawują opiekę nad poszczególnymi żeńskimi kongregacjami zakonnymi składającymi się z osób narodowości polskiej.

W realizacji wymierzonych w LSRS dążeń wywrotowych prowadzących klerykałnych centrów narodowych wykorzystują także litewską

⁷ Pomoc Religijna Katolikom Litewskim – fundacja dobroczynna założona w 1960 r. przez Litwinów w USA. Miała na celu pomoc Kościołowi katolickiemu na Litwie, w okresie okupacji sowieckiej wspierała Kościół przez zakup naczyń i szat liturgicznych, udzielała pomocy materialnej kapłanom, klerikom, zakonowi, troszczyła się o powołania kapłańskie wśród litewskiej młodzieży na emigracji. Wspierała nadawanie programów w języku litewskim w Radiu Watykańskim, finansowała tłumaczenie na język angielski, wydawanie i dystrybucję „Kroniki Kościoła Katolickiego na Litwie”. Po uzyskaniu przez Litwę niepodległości wspiera katolickie organizacje młodzieżowe. Kierownikiem fundacji w latach 1976–1993 był ks. Kazimieras Pugevičius. R. Labanauskas, *Lietuvių katalikų religinė salpa* [w:] *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, <https://www.vle.lt/Straipsnis/Lietuviu-kataliku-religine-salpa-15372>, dostęp 18 VI 2020 r.

⁸ Kazimieras Pugevičius (1928–2000), duchowny katolicki, działacz społeczny wspólnoty litewskiej w USA. 1953 r. po ukończeniu Katolickiego Uniwersytetu Ameryki w Waszyngtonie otrzymał święcenia kapłańskie i pracował w litewskich parafiach, był członkiem kilku komisji w archidiecezji Baltimore. W latach 1973–1988 tłumaczył na język angielski wydawaną nielegalnie „Kronikę Kościoła Katolickiego na Litwie”. Przewodniczył kilku litewskim organizacjom katolickim w USA. W latach 1982–1988 był przewodniczącym Rady ds. Religii Wspólnoty Litwinów w USA, która organizowała pomoc Kościołowi katolickiemu na Litwie. W 1997 r. przyjechał na Litwę, pełnił posługę duszpasterską w parafii bł. Jerzego Matulewicza w Wilnie. W 1999 r. został odznaczony Krzyżem Komandorskim Orderu Gedymina. Dane biograficzne za: Kazimieras Pugevičius [w:] *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, <https://www.vle.lt/Straipsnis/Kazimieras-Pugevicius-76956>, dostęp 18 VI 2020 r.

mniejszość narodową w PRL (jest wśród niej немало osób wykazujących antysowieckie nastroje), do której znaczne środki materialne kierują Wspólny Fundusz Litwinów Amerykańskich i inne organizacje. W ostatnim okresie litewską kolonię w PRL nie raz odwiedzali litewscy księża z krajów zachodnich, w tym wspomniany wyżej biskup Baltakis, który razem z miejscowymi nacjonalistami litewskimi roztrząsał kwestie związane z wykorzystaniem procesów demokratyzacyjnych w ZSRS w celu szerokiej, wywrotowej infiltracji LSRS.

Wykorzystując rozmaite kanały, przyjeżdżający księża, zakonnicy i szeregowi katolicy przywożą do republiki ideologicznie aberracyjną literaturę, nawiązując liczne kontakty z księżmi reakcjonistami, elementem zakonnym, nacjonalistami, gromadzą za ich pośrednictwem tendencyjne informacje, udzielają im moralnego i materialnego wsparcia.

Zdarzały się przypadki, że osobom prywatnym udającym się na Litwę klerykalni działacze tuż przed wyjazdem proponowali, by te zabierały ze sobą wydawnictwa religijne i antysowieckie drukowane na bardzo cienkim papierze i przekazywały je „katolickiemu duchowieństwu”.

Odnotowano przyjazdy do republiki aktywnych funkcjonariuszy organizacji emigracyjnych (A[ntanas] Razma⁹, I[ngrida] Bublienė¹⁰,

⁹ Antanas Razma (1922–2017), lekarz, emigracyjny działacz społeczny. W 1944 r. wyjechał na Zachód, w 1952 r. po ukończeniu medycyny na uniwersytecie w Tybindze wyjechał do Stanów Zjednoczonych. Specjalizował się w dziedzinie medycyny rodzinnej, do 1992 r. prowadził praktykę prywatną. Działacz społeczny litewskich organizacji, w 1960 r. wystąpił z inicjatywą zebrania miliona dolarów na rzecz rozwoju kultury litewskiej i powołania funduszu, którego przewodniczącym był w latach 1962–1965. W latach 1988–1991 pełnił funkcję przewodniczącego Wspólnoty Litwinów USA. W 1998 r. odznaczony Krzyżem Komandorskim Orderu Gedymina. Dane biograficzne za: V. Bartoševičienė, *Antanas Razma* [w:] *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, <https://www.vle.lt/Straipsnis/Antanas-Razma-78666>, dostęp 18 VI 2020 r. *Antanas Razma* [w:] *Jungtinių Amerikos Valstijų Lietuvių Biografijos žinyras*, t. 2, Vilnius 2002, s. 174.

¹⁰ Ingrida Bublienė (ur. w 1940 r.), działaczka emigracji litewskiej. W 1944 r. wraz z rodzicami wyjechała na Zachód, od 1950 r. mieszkała w USA. Ukończyła studia w 1964 r. w Cleveland, pracowała w dziedzinie reklamy i zarządzania. Działała w litewskich organizacjach emigracyjnych. W latach 1978–1988 była przewodniczącą Rady ds. Kultury Litewskiej Wspólnoty Litwinów USA. Dane biograficzne za: *Ingrida Bublienė* [w:] *Jungtinių Amerikos Valstijų Lietuvių Biografijos žinyras*, t. 1, Vilnius 1998, s. 164–165.

1988 maj 7, Wilno – Pismo naczelnika I Wydziału KGB LSRS płk. Vytautasa Karinauskasa do naczelnika 3 Wydziału Zarządu „RT” PGU KGB ZSRS płk. W. Mariejewa dotyczące rozwoju katolicyzmu w Polsce, tajne

O rozwoju katolicyzmu w PRL

W kręgach rządowych PRL uważa się, że obecnie dla państwa polskiego jedyną rozsądną polityką jest polityka kompromisu z lokalnym episkopatem katolickim. Istnieje opinia, że skoro religijność zachowała żywotność w społeczeństwie socjalistycznym, to również tutaj nie znikają jej korzenie i podstawy, wobec czego walka z religią jest „pustą stratą czasu i energii”. Mówi się, że z politycznego punktu widzenia to nie religijność mas jest dla PZPR niebezpieczna, lecz wykorzystanie religii do celów pozareligijnych. Jakikolwiek zaostrenie postępowania wobec Kościoła doprowadzi do osłabienia umiarkowanego skrzydła w jego łonie i wzmocnienia zwolenników konfrontacji, co absolutnie nie leży w interesie polskiego państwa. Natomiast w oczach kręgów opozycyjnych związanych z Kościołem katolickim polski socjalizm to „chory na oddziale reanimacyjnym, który jest już na wpół martwy i tylko nadzwyczajne działania różnych sił wewnętrznych i zewnętrznych, przede wszystkim policyjnych, utrzymują go przy życiu, choć nie jest już w stanie samodzielnie oddychać”.

Wyżej opisana sytuacja jest spowodowana tym, że wpływ światopoglądu katolickiego na polską ludność jest niezwykle duży i wykazuje tendencję wzrostową. Faktem jest, że większość członków PZPR to wierzący i praktykujący katolicy. Na niektórych wyższych uczelniach posiedzenia Rad Naukowych zaczynają się modlitwą, w pomieszczeniach produkcyjnych fabryk i zakładów wiszą krzyże, w niektórych województwach krucyfiksy znajdują się we wszystkich szkołach. Proces chrystianizacji jest na tyle intensywny, że na katolicyzm nawracają się nawet opozycyjni działacze pochodzący ze środowiska żydowskiego. Jednak według opinii panującej zarówno w środowisku partyjnym, jak

i katolickim byli działacze KSS KOR „idą w katolicyzm” jedynie dla pozorów, usiłują przeniknąć do tego masowego ruchu w celu wykorzystania w przyszłości siły Kościoła i wiernych w realizacji własnych manipulacyjnych planów.

Zdaniem przedstawicieli Wydziału Społeczno-Prawnego KC PZPR zwiększeniu roli Kościoła w życiu społecznym Polski sprzyja trwające wciąż budownictwo sakralne. Jednak ostatnio spowalnia ono znacznie, wznoszenie wielu obiektów ulega zahamowaniu na skutek braku środków. Parafianie nie są w stanie finansować ambitnych projektów kapłanów. Niemniej katolickie świątynie pozostają jedynymi miejscami w małych ośrodkach, w których mieszkańcy mogą kulturalnie spędzać czas. Piwnice nowych świątyń pod względem powierzchni są przestronniejsze od samych kościołów. Urządza się w nich sale kinowe, sportowe, biblioteki z czytelniami. Czasem obiekty te są wyposażone w nowoczesny sprzęt techniczny produkcji zachodniej. Katolickie świątynie stały się dzisiaj nie tylko miejscami, gdzie odprawia się obrzędy religijne, przejmują one również rolę instytucji ogólnokulturalnych. Organizuje się w nich wernisaże, koncerty itp. Formalnie drzwi kościołów są otwarte dla wszystkich, jednak faktycznie najczęściej z tych możliwości korzystają przedstawiciele tzw. wewnętrznej emigracji, czyli opozycji politycznej.

Jednym ze sposobów wzmocnienia wpływów Kościoła katolickiego jest urządzenie tzw. tygodni kultury chrześcijańskiej. Odbywają się one często i właściwie we wszystkich miastach Polski, a ich program i charakter daleko wykraczają poza ramy odprawiania obrzędów religijnych.

Jednocześnie widoczna jest tendencja do organizacyjnej konsolidacji „ruchu oazowego” (nazywanego także Światło-Życie) i tworzenia struktur półlegalnych¹. Przy polskim episkopacie funkcjonuje Rada ds. Duszpasterstwa Młodzieży, która nadzoruje ich działalność.

¹ Chodzi o założony przez ks. Franciszka Blachnickiego Ruch Światło-Życie, który w latach osiemdziesiątych znalazł się pod kuratelą Konferencji Episkopatu Polski. Z ramienia episkopatu nadzór nad nim sprawował bp Tadeusz Błaszkiewicz, biskup pomocniczy z Przemysła. Moderatorem krajowym w latach 1981–1985 był ks. Wojciech Danielski, który zaczął pełnić tę funkcję, gdy ks. Blachnicki po ogłoszeniu stanu wojennego w Polsce pozostał na Zachodzie. Jeśli chodzi o struktury półlegalne, o których mowa w dokumencie,

Według danych Instytutu Religioznawstwa ANS PZPR Kościół katolicki faktycznie jest zadowolony, że nie ma prawa nauczać religii w szkołach, gdyż w ten sposób jego działalność wychowawcza wobec młodego pokolenia odbywa się poza kontrolą państwa. Taka kontrola działalności seminariów duchownych nie może być zbyt surowa i dlatego Kościół stworzył i umocnił potężny system chrześcijańskiego wychowania i oświaty, system, który w polskim społeczeństwie jest praktycznie dominujący, a w każdym razie zdolny do konkurencji z oficjalnym, państwowym systemem edukacji.

Polski episkopat prowadzi ekspansję, wychodząc z następujących zasadniczych postulatów:

- konieczne jest moralne odrodzenie narodu, szczególnie młodzieży, ponieważ marksizm doprowadził ludzi do upadku i moralnej degradacji;
- ateizm jest źródłem demoralizacji;
- dobrym Polakiem jest ten, kto występuje przeciwko „złemu” państwu;
- wszędzie powinna być obecna symbolika religijna, ponieważ Polacy są narodem chrześcijańskim.

Kościół katolicki w Polsce wkłada obecnie maksimum wysiłku w umocnienie materialnego zaplecza swojej siły organizacyjnej, zwiększenie swojego religijno-moralnego wpływu na masy; dąży do tego, by zasady chrześcijaństwa z czysto abstrakcyjnych, ceremonialnych zakłęb przeistoczyły się w skuteczny środek regulujący zachowanie Polaków w życiu codziennym.

W przyszłości Kościół będzie dążył do tego, by religijność Polaków stała się mniej obrzędowa i emocjonalna, a bardziej praktyczna, co będzie równoznaczne z dążeniem Kościoła do zdominowania polskiego społeczeństwa zarówno w aspekcie duchowym, jak i praktyczno-moralnym, a zatem i politycznym.

Należy jednak powiedzieć, że ataki ze strony klerykałów są przede wszystkim wymierzone w politykę ateizacji, podczas gdy inne aspekty

chodzi być może o duszpasterstwa stanowe, m.in. duszpasterstwa ludzi pracy, które nieraz były przykrywką dla działaczy zdelegalizowanego NSZZ „Solidarność”, oraz duszpasterstwa akademickie, organizowane we wszystkich większych ośrodkach akademickich kraju. Szerzej na temat działalności ks. Franciszka Blachnickiego: A. Grajewski, *Twórcza Ruch Światło-Życie. Ks. Franciszek Blachnicki*, „Biuletyn IPN” 2017, nr 9.

działalności PZPR i państwa socjalistycznego nie są tak często i ostro krytykowane przez hierarchów kościelnych. Niemniej w różnych kręgach polskiej stolicy mówi się o powstaniu „polskiej teologii wyzwolenia”, której istota polega na tym, by sprzeciwić się „despotycznym” dążeniom państwa i walczyć o prawa człowieka. W łonie polskiego Kościoła katolickiego widać obecnie polaryzację stanowisk wobec kwestii narodowego pojednania. Z jednej strony jest wielu zwolenników dialogu między wierzącymi i niewierzącymi, z drugiej – linii tej jest przeciwstawiona tendencja konserwatywna będąca kontynuacją ideologii burżuazyjnej. W ramach tego nurtu powstała tzw. teologia narodu. Jej główną tezą jest twierdzenie o równoległości historii Kościoła i polskiego narodu, historycznej zależności narodowego istnienia od relacji między Kościołem a narodem. Z tego twierdzenia jest wyprowadzany postulat o konieczności stałej symbiozy czynnika polskiego i katolicyzmu.

W społeczno-politycznym życiu Polski nierzadkie są przejawy wójującego klerykalizmu ze strony tak aktywu świeckiego i niższego kleru, jak i – rzadziej – niektórych biskupów. Jednak polski episkopat oficjalnie odźegnuje się od księży nastawionych ekstremistycznie. Polski episkopat rozumie, że swoje wpływy może zachować, jedynie umiejętnie lawirując między antagonistycznymi siłami. Dlatego organy propagandy burżuazyjnej oraz opozycji politycznej w Polsce, nie wyłączając niektórych kapłanów ekstremistów, wciąż krytykują kardynała J[ózefa] Glempa za jego wstrzemięźliwą politykę.

Materiał został sporządzony na podstawie źródeł agenturalno-operacyjnych.

Kierownik I Wydziału Komitetu	Potwierdzam: Starszy pełnomocny
pułkownik	pracownik operacyjny 1 Sekcji
V[ytautas] L. Karinauskas	I Wydziału KGB LSRS
	major V[idmantas] A. Buta [a]

Źródło: AIPN, 2553/407, t. 1, k. 286–289, mps.

^a Odręczny podpis Vidmantasa Buty.

1988 maj 5, Moskwa – Załącznik nr 154/549 do pisma naczelnika 3 Wydziału Zarządu „RT” PGU KGB ZSRS W. Mariejewa do naczelnika I Wydziału KGB LSRS płk. Vytautasa Karinauskasa dotyczący watykańskiej koncepcji wojny i pokoju, ściśle tajne

Informacja o watykańskiej koncepcji wojny i pokoju

^aPokojowa działalność Watykanu jako realizacja jego doktryny politycznej jest ważnym czynnikiem w stosunkach międzynarodowych^a i wywiera istotny wpływ na setki milionów ludzi w dziesiątkach krajów świata, w znacznym stopniu określając stopień i formy ich zaangażowania w ruch antywojenny. Organizacja pracy wywiadowczej na tym odcinku zakłada wyjaśnienie poglądów Jana Pawła II na kwestie wojny i pokoju z ich dynamiką i specyfiką.

Podstawy tej koncepcji ukształtowały się w 1983 r. Jest ona modyfikacją wcześniejszego podejścia Watykanu do tych problemów. Uwzględnia dzisiejszy rozmach walki o zachowanie życia na Ziemi, aktywny udział w niej wiernych i duchowieństwa oraz stanowisko innych Kościołów w tej sprawie.

^aPapieska koncepcja wojny i pokoju^a jest stale rozwijana i korygowana w rozmaitych dokumentach, które ze względu na adresatów, a nierzadko również i treść można precyzyjnie podzielić na ^adwie grupy. Najczęściej są to tradycyjne chrześcijańskie apele, kazania i modlitwy o pokój, wezwania skierowane do mas. Papież występuje w nich w roli „apostoła narodów”, który daruje im pokój na Ziemi. To one stworzyły wokół niego aureolę „niosącego pokój”. W istocie ich praktyczne przeznaczenie sprowadza się do funkcji przykrywkowej dla realnej polityki Watykanu w kwestii wojny i pokoju, która nosi dogłębnie klasowy charakter i jest przepełniona

^{a-a} Fragment podkreślony odręcznie.

antykomunizmem i antysowietyzmem. Jej odzwierciedleniem są powszechnie mniej znane listy i wystąpienia Jana Pawła II adresowane do rządów, dyplomatów, parlamentów, wojskowych^a itp. W najważniejszych dokumentach (np. encyklikach) te dwa typy wystąpień mieszają się ze sobą i wywołują czasami wrażenie niejasności i wzajemnej sprzeczności prezentowanych stanowisk. Jednak to jedynie poszerza papieżowi możliwości politycznego manewrowania.

^bIstota skierowanych do ludzi papieskich wypowiedzi w kwestii wojny i pokoju polega na tym, że pokój, przyczyny i źródła wojen traktowane są jako kategorie moralne, a nie klasowo-polityczne.^b Papież twierdzi, że materializm i pochodzące od niego ateistyczne „ideologie” znajdujące realizację w systemach politycznych, ekonomicznych i społecznych doprowadziły do moralnej degradacji człowieka, braku poszanowania jego praw, odrzucania wszystkich wartości, tj. do głębokiego i wszechstronnego kryzysu naszej cywilizacji, włącznie z możliwością jej samozniszczenia. Jest to odejście od poglądów Jana XXIII, który zerwał z tradycyjną tezą o duchowej degeneracji świata. W swojej apokaliptycznej wizji świata Jan Paweł II odchodzi również od utrwalonego w dokumentach Soboru Watykańskiego II pojmowania wojny jako „prowadzenia działań wojennych”. Za wojnę uważa on jakąkolwiek przemoc wobec człowieka – od łamania jego praw, terroryzmu, nietolerancji rasowej i narodowościowej do „kultury śmierci”, która zaczyna się od aborcji, a kończy katastrofą jądrową.

Jednocześnie rozumiejąc, że nie można proponować ludzkości jedynie wizji końca świata, Jan Paweł II, w odróżnieniu od swoich poprzedników, za najważniejsze w swojej koncepcji uważa nie problemy wojny, a sprawę pokoju. Już podczas inauguracji pontyfikatu oświadczył on zaniepokojonym masom: „Nie bójcie się!”.^b Jak twierdzi Jan Paweł II, ludzkość może przetrwać, ale tylko pod warunkiem świadomego powrotu do zasad chrześcijaństwa.^b Treścią świata staje się w jego optyce „chrześcijańska cywilizacja miłości” jako „racjonalny i moralny porządek mający źródła w Bogu”. Mówiąc wprost, wzmocnienie strachu i poczucia braku wyjścia

^{b-b} *Fragment podkreślony odręcznie.*

z sytuacji jest potrzebne papieżowi właśnie dla uzasadnienia tezy o konieczności zwrócenia się mas do Boga i Kościoła. Za podstawę swojej koncepcji pokoju papież przyjmuje zasady sprawiedliwości społecznej i wolności rozumianej jako zespół politycznych i społeczno-ekonomicznych praw człowieka. W ten sposób jego koncepcja kieruje nie do walki przeciwko wojnie, zagrożeniu jądrowemu i wyścigowi zbrojeń, a do walki o nowy porządek społeczny, który wykluczałby wojny, o prawa człowieka, z których za najważniejsze uznaje prawo do życia.

Papież głosi postulat, że do osiągnięcia takiego pokoju może doprowadzić „prawdziwy” dialog jednostek i kultur, który rozwija się „oddolnie” na bazie wartości chrześcijańskich. Jan Paweł II wzywa do walki o pokój nie tyle przez pokojowe demonstracje, ile przez zaprowadzenie pokoju najpierw w samym sobie, w rodzinie i wśród bliskich osób, potem na wsi, w mieście, regionie, kraju, a wreszcie na całym świecie, gdzie powinno dojść w związku z tym do uformowania nowego porządku społecznego. Rządy powinny sprzyjać temu procesowi, prowadząc politykę, której podstawą mają być zasady wolnej wymiany ludzi i informacji.

^bW schemacie Jana Pawła II istota wszystkich oficjalnych negocjacji w sprawie rozbrojenia sprowadza się do „fałszywego” dialogu,^b którego pozycje wyjściowe (wciąż te same „systemy ideologiczne”) są dla niego nie do przyjęcia. W wystąpieniach i listach z lat 1986–1987 papież poszerza swoje rozumienie „pokojowej działalności rządów”, przez którą rozumie stworzenie warunków dla realizacji podstawowych praw człowieka, przyjęcie ustawodawstwa przeciwko dyskryminacji religijnej i rasowej, izolacji kulturalnej, zamykaniu granic itp. W papieskiej koncepcji nie ma też miejsca dla rzeczywistego ruchu zwolenników pokoju. Jan Paweł II traktuje go albo jako „obiekt manipulacji” socjalizmu, albo jako przejaw pacyfizmu, w którym widzi „wynikłą ze strachu formę duchowej kapitulacji wobec komunizmu”.

Jako trzeźwy polityk Jan Paweł II w realizacji swojej koncepcji wojny i pokoju nie może nie uwzględnić pokojowych nastrojów szerokich mas ludności. Dlatego, jak kiedyś Jan XXIII, opowiedział się za stanowczym wykluczeniem wojen z życia ludzkości, za całkowitym i bezwarunkowym

zniszczeniem broni jądrowej, które ma być w sposób skuteczny kontrolowane, za przestrzeganiem porozumień helsińskich itp.

Jednocześnie stanowisko Jana Pawła II w konkretnych kwestiach antywojennych wyraźnie przejawia klasowy charakter. Tak więc, bez wnikania w szczegóły, wspierając negocjacje rozbrojeniowe, Jan Paweł II nie przestaje przypominać, że wszystkie te negocjacje i porozumienia mają drugoplanowe znaczenie wobec zasadniczej kwestii – etycznego wymiaru kryzysu naszej cywilizacji. Pod tym pretekstem unika on udziału w dyskusji i publicznego oceniania inicjatyw pokojowych. Nie potępia „równowagi strachu”, uznaje moralną dopuszczalność „jądrowego odstraszania” na zasadzie równowagi sił jako etapu na drodze do stopniowego i całkowitego rozbrojenia. Jan Paweł II w latach 1985–1987 nie wsparł ani jednej sowieckiej inicjatywy pokojowej z moratorium na testy jądrowe. Nie poparł też „planu Jaruzelskiego”. Na osobistą prośbę administracji USA Watykan podjął działania (wykorzystując tezę o „sowieckim zagrożeniu”) w celu osłabienia antyatomowego patosu wybrzmiewającego z listu amerykańskich biskupów. Papieska koncepcja wojny i pokoju wywarła hamujący wpływ na antywojenne nastawienie episkopatów NRD, WRL, PRL i Słowacji, na „teologię wyzwolenia” w Ameryce Łacińskiej. Służbę w armiach krajów NATO papież ocenia jako „obronę pokoju”. Wezwał również do tego, by „za wszelką cenę” bronić demokracji burżuazyjnej. Przez dwa lata Jan Paweł II wstrzymywał publikację raportu Papieskiej Akademii Nauk potępiającego SDI. Program ten nie został potępiony do tej pory (pojawiła się tylko ogólna krytyka wykorzystania kosmosu do celów militarnych).

W świetle przedstawionych faktów aktywne wystąpienia Jana Pawła II w obronie pokoju mają za zadanie umocnić jego osobisty prestiż oraz uzasadnić konieczność przeistoczenia papieża w jedyny światowy autorytet moralny. W koncepcji papieża pokój na świecie jest uzależniony od stopnia jego ewangelizacji. Sama koncepcja pokoju jest z kolei elementem programu ideologicznej ekspansji katolicyzmu.⁶ W założeniach

⁶ *Fragment podkreślony odręcznie.*

ma ona za zadanie hamowanie rzeczywistej walki przeciwko wojnie przez przeniesienie jej ciężaru w sferę fałszywych ideałów.

Jednocześnie cel włączenia do walki o pokój szerokich rzesz wierzących wymaga dalszego rozwoju nowego podejścia politycznego do stosunków z Watykanem. Z jednej strony konieczne jest zdecydowane zapobieganie jego wrogiej działalności, z drugiej – aktywne wykorzystanie w naszych interesach papieskich wypowiedzi przeciwko wojnie i na rzecz pokoju poprzez „oddolnego” wpływu ze strony szeregowych katolików i katolickich organizacji na Kurię Rzymską.^c

Źródło: AIPN, 2553/407, t. 1, k. 293–296, mps.

1988 maj 5, Moskwa – Załącznik nr 154/546 do pisma naczelnika 3 Wydziału Zarządu „RT” PGU KGB ZSRS W. Mariejewa do naczelnika I Wydziału KGB LSRS płk. Vytautasa Karinauskasa o pracy w obszarze Watykanu, ściśle tajne

O pracy w obszarze Watykanu
(instrukcja-zadanie)

Nowe myślenie polityczne, zadania związane z zabezpieczeniem przetrwania ludzkości, demokratyzacji i humanitaryzacji stosunków międzynarodowych w nieunikniony sposób stawiają problem umiejętnej i efektywnej pracy z różnymi siłami, w tym z działaczami religijnymi i wierzącymi masami. W związku z tym w nowym świetle należy spojrzeć na zadania związane z katolicyzmem.

Ewolucja Kościoła katolickiego jest, w rzeczy samej, nieobojętna dla losów świata. Jego wpływy odczuwa ok. 800 mln ludzi. Społeczne znaczenie wartości humanitarnych, które są podstawą chrześcijaństwa (przykazanie pokoju, braterstwa, wyrzeczenie się przemocy itp.), pozwala pod sztandarem ich wdrażania w życie rozszerzyć pole naszej działalności nie tylko wśród konsekwentnych i ideowych katolików, którzy są obecni wśród działaczy państwowych, politycznych i społecznych, ale również w tych aktywnych warstwach społecznych, które nierzadko pozostają pod wpływem ich moralno-etycznego autorytetu. Nie należy lekceważyć i tego faktu, że charakterystyczny dla katolicyzmu pogląd na świat jako integralną całość ułatwia przełamanie lokalnych i regionalnych ograniczeń w podejściu do wydarzeń na arenie międzynarodowej, pozwala na ich postrzeganie w wymiarze ogólnoludzkim oraz jako części ogółu zjawisk ekonomicznych, politycznych, militarnych i innych. Ponadto przykłady ofiarnej służby poszczególnych przedstawicieli religii na rzecz ideałów humanistycznych są w stanie wzmocnić ideę odpowiedzialności każdego człowieka za losy świata w obecnej sytuacji.

Jednocześnie Watykan i Kościół Rzymskokatolicki to nasz silny i dobrze zorganizowany przeciwnik polityczno-ideowy dysponujący ogromną armią duchowieństwa (sami zakonnicy jest ponad 1,5 mln) i szeroką siecią organizacji katolików świeckich. Watykan ma bliskie związki z wielkim kapitałem międzynarodowym. Dysponuje potężnymi narzędziami propagandowymi, w tym jedną z większych radiostacji na świecie, telewizją, ok. 4,5 tys. gazet i czasopism o rocznym nakładzie sięgającym niemal 2 mld, 28 tys. placówek edukacyjnych. Na przykład modlitwa papieża o pokój latem 1987 r. była transmitowana przez 18 satelitów łącznościowych na 5 kontynentów z synchronicznym tłumaczeniem na 5 języków i widownią sięgającą 1 mld. Na koncie Watykanu jest też wielowiekowe doświadczenie w manipulowaniu masową świadomością.

Niemniej w ostatnich latach tradycyjnie konserwatywny i reakcyjny Kościół Rzymskokatolicki został zmuszony do wejścia na drogę modernizacji ideologii i polityki. Głównymi przyczynami tego stanu rzeczy są zachodzące na świecie poważne zmiany społeczne, rewolucja naukowo-techniczna i realia epoki atomowo-kosmicznej, które doprowadziły do znacznego wzrostu nastrojów demokratycznych, antywojennych i lewicowych wśród katolików niższego i średniego szczebla. Odbiło się to również na polityce kierownictwa Watykanu. Papież Jan XXIII i Paweł VI wnieśli zauważalny wkład w sprawę uzdrowienia sytuacji międzynarodowej, w rozwój pozytywnych tendencji na świecie, w tym w procesy europejskie, w podniesienie kwestii ogólnoludzkich, dialog z niewierzącymi, walkę przeciwko zagrożeniu atomowemu.

Wraz z wyborem na papieża w 1978 r. Polaka K[arola] Wojtyły w polityce Watykanu doszło do określonej reorientacji w prawą stronę.¹ Jan Paweł II^a został wysunięty na to stanowisko przez najbardziej reakcyjne kręgi polityczne i kościelne, jest zawziętym antykomunistą, który teorię i praktykę socjalizmu, a także ateizm uważa za „główne zagrożenie” dla ludzkości. ^aSwoją linię realizuje on konsekwentnie i dynamicznie, znajdując oparcie w prawym skrzydle Kurii Rzymskiej (w szczególności

^{a-a} *Fragment podkreślony odręcznie.*

w bliskim sobie kardynale Ratzingerze¹ i ogólnie w polskich i zachodnio-niemieckich biskupach).^a

Wzmocnienie negatywnych aspektów w polityce Jana Pawła II odbywa się na kilku odcinkach. Pozornie jest on zwolennikiem tradycyjnego postulatów Kościoła, według którego stoi on „nad krajami i narodami” i jest „w takim samym stopniu oddalony” i od kapitalizmu, i od socjalizmu, mówi o „jednakowej odpowiedzialności” obu systemów za wszystkie nieszczęścia współczesnego świata. Tak więc w swojej ostatniej, lutowej, encyklice Jan Paweł II komunikuje, że „społeczna nauka Kościoła jest krytyczna zarówno wobec kapitalizmu, jak i wobec kolektywizmu marksistowskiego”², a „Każdy z tych bloków kryje w sobie [...]”³ swoistą skłonność do imperializmu czy jakiejś formy neokolonializmu”.^b Praktyczna strona działalności Watykanu jest zaś zorientowana na aktywizację katolicyzmu nie tylko jako światopoglądu, ale w pierwszym rzędzie jako nurtu społecznego na to, by jego tradycyjny sprzeciw wobec marksizmu i ateizmu nabierał charakteru opozycji demokracji zachodniej wobec socjalizmu jako systemu.^b

Dobitnie świadczą o tym nieprzerwane próby Watykanu, by rozszerzyć swoje wpływy w krajach socjalistycznych za pomocą „polityki wschodniej”. Gwałtownie wzmożła się propaganda antysocjalistyczna. Na przykład w jednej ze swoich encyklik (1986 r.) papież przedstawił obraz socjalizmu jako „znaku śmierci”, a kardynał Ratzinger publicznie nazwał komunizm i kraje socjalistyczne „hańbą naszych czasów”.^b Wywrotowa działalność Watykanu wymierzona przeciwko krajom socjalistycznym rozwinęła się zarówno w formach legalnych, jak i nielegalnych.^b W PRL Kościół faktycznie stał się strukturą równoległą do państwa, bez której nie podejmuje się praktycznie żadnej ważnej dla kraju decyzji.

^{b-b} *Fragment podkreślony odręcznie.*

¹ Kardynał Joseph Ratzinger, później papież Benedykt XVI był w tym czasie prefektem Kongregacji ds. Doktryny Wiary i najbliższym współpracownikiem Jana Pawła II w kwestiach teologicznych oraz interpretacji doktryny Kościoła katolickiego. Wydał m.in. głośną instrukcję nt. teologii wyzwolenia.

² Cytaty pochodzą z encykliki *Sollicitudo rei socialis* wydanej w grudniu 1987 r.

³ W oryginalnym tekście encykliki znajduje się tu wtrącenie „jak się powszechnie mówi”.

^bKościół Rzymskokatolicki aktywizował się w CSRS, ^bWRL, częściowo w NRD. ^bUwzględniając specyfikę każdego kraju, Watykan stara się przypisać Kościołowi katolickiemu w krajach socjalistycznych rolę pośrednika między wiernymi a państwem, przeistoczyć go w stały czynnik destabilizujący, a następnie w najważniejszą siłę opozycyjną w celu rozkładu socjalizmu od wewnątrz. Istotne jest, że kwestia swobód religijnych jest przedstawiana jako główne kryterium przestrzegania praw człowieka.^b

Za swojego głównego przeciwnika Watykan, naturalnie, uważa ZSRS. Wojtyła nie uważa, by pieriestrojka w ZSRS mogła doprowadzić do istotnych zmian w religijnej polityce władz i wyraźnie „spieszy się” wykorzystać trwający obecnie proces demokratyzacji ZSRS w interesie Kościoła Rzymskokatolickiego. Nacisk w pierwszej kolejności jest kładziony na wzmocnienie pozycji katolików na Litwie, wschodniej Łotwie, w zachodnich obwodach Ukrainy i Białorusi i w wielu innych regionach naszego kraju. Wzmagają się rozmaite formy wrogiej propagandy. Na przykład w lutym bieżącego roku Radio Watykan rozpętało agresywną kampanię antysowiecką w związku z siedemdziesięcioleciem podpisania „Aktu niepodległości Litwy”. Watykan do tej pory nie uznał wejścia republik nadbałtyckich w skład ZSRS i utrzymuje „stosunki dyplomatyczne” z emigracyjnym „rządem” litewskim. Granice diecezji Kościoła Rzymskokatolickiego w krajach socjalistycznych, w tym na terytorium części ZSRS, nie pokrywają się z tymi, które zostały uznane w porozumieniach helsińskich. Watykan aktywnie opowiada się za odbudową Kościoła unickiego na terytorium ZSRS i wspiera unickie podziemie.

Jednocześnie zauważalnemu wzmocnieniu uległa proamerykańska orientacja Watykanu. Papież przyczynił się do ponownego wyboru Reagana. Unika on jakiegokolwiek krytyki pod adresem amerykańskiej administracji, wywiera bezpośredni nacisk na episkopat USA, który w ostatnim czasie zajął dość radykalne stanowisko w kwestii wojny i pokoju i innych.

Zbliżenie z Waszyngtonem wyraźnie się uwidacznia także w stosunku do ruchu narodowo-wyzwoleńczego, przede wszystkim w Ameryce Łacińskiej. Zajmując neutralne stanowisko wobec reżymów dyktatorskich, Watykan faktycznie odrzuca „teologię wyzwolenia”, tj. wystę-

puje przeciwko udziałowi katolików w walce o wyzwolenie narodowe. Watykan wspiera i wzmacnia, na przykład, antysandinistyczne nastroje w wyższych sferach episkopatu Nikaragui.

Wezwania papieża o pokój i rozbrojenie mają charakter wymuszony, deklaracyjny i ogólny. Sprowadzając swoją interpretację walki o pokój do kategorii etyczno-moralnych, zalecając katolikom wstrzemięźliwy stosunek do „oddolnych” inicjatyw pokojowych, papież w istocie usiłuje przygasić tę walkę, a w najlepszym wypadku nadać jej pasywną formę. Charakterystyczne jest, że „dzień modlitwy o pokój” w Asyżu w 1986 r., który został zorganizowany przez sam Watykan jako symbol zgody przywódców wszystkich najważniejszych organizacji religijnych świata na wspólną działalność pokojową, obył się bez dyskusji, bez przyjęcia jakichkolwiek dokumentów czy programów działań. Jan Paweł II w sposób bezpośredni nie wsparł ani jednej sowieckiej inicjatywy pokojowej, unika ich publicznego oceniania. W istocie nie potępił on SDI (pojawiała się tylko ogólna krytyka wykorzystania kosmosu do celów militarnych) itd.

Kierownictwo Watykanu dąży do zapewnienia wiodącej roli Kościoła Rzymskokatolickiego w ruchu ekumenicznym Kościołów chrześcijańskich. Szczególną uwagę zwraca się na nawiązywanie kontaktów z Rosyjską Cerkwią Prawosławną, Gruzińską Cerkwią Prawosławną oraz Ormiańskim Kościołem Apostolskim i innymi Kościołami, w tym z protestanckimi działającymi w krajach socjalistycznych. Watykan ogłosił ideę tzw. międzynarodówki religijnej, z islamem włącznie, której podstawą ma być antykomunizm.

Jednocześnie czynnik „oddolnego” nacisku na papieża w Kościele Rzymskokatolickim nie tylko nie stracił na aktualności, ale jeszcze się wzmacnia, również w rezultacie oddziaływania pokojowych inicjatyw krajów socjalistycznych. Papież nie może tego nie uwzględniać, tym bardziej że w samym kierownictwie Watykanu dość aktywni są zwolennicy bardziej elastycznej i realistycznej polityki (sekretarz stanu, kardynał A[gostino] Casaroli, arcybiskup A[chilles] Silvestrini i inni). Ogólnie rzecz biorąc, rola Watykanu w sprawach pokoju ostatnio wzrasta, a w jego polityce obecne są ważne elementy konstruktywnego, humanistycznego

stosunku do problematyki globalnej (wojna, pokój, ekologia itd.) i do poszczególnych kwestii międzynarodowych.

Papież jako głowa Kościoła Rzymskokatolickiego cieszy się wciąż ogromnym autorytetem wśród wierzących, którym często trudno się zorientować w niuansach jego polityki.

Z obawy przed znalezieniem się na uboczu w najważniejszych kwestiach międzynarodowych od czasu do czasu musi on wydawać ważne i – z punktu widzenia sił pokojowych – korzystne komunikaty. Jan Paweł II publicznie opowiedział się na przykład za zawarciem umowy o raketach małego i średniego zasięgu, poparł perspektywę porozumień w sprawie START, bronił konwencjonalnych i chemicznych, wzywał do rozwijania współpracy międzynarodowej, zapobiegania konfliktom, mówił o wzajemnej zależności między narodami, konieczności przełamania nacjonalizmu, rasizmu, militarizmu itp.

Istotny jest wkład Watykanu w rozwój procesu ogólnoeuropejskiego. Podejście Watykanu do problemu Bliskiego Wschodu i kwestii palestyńskiej jest dość zasadnicze. Nie uznaje on izraelskiej okupacji arabskich terytoriów i obstaje przy międzynarodowym statusie Jerozolimy. Na to, że Watykan jest ważnym ośrodkiem wpływu ideologicznego i politycznego, wskazuje fakt, że poza zwykłymi kontaktami dyplomatycznymi działacze zachodni zaczęli regularnie się spotykać z przedstawicielami Stolicy Apostolskiej podczas wizyt wysoko postawionych osób w Rzymie oraz licznych (razem 36) zagranicznych wyjazdów Jana Pawła II za granicę. Na przykład Reagan podczas sprawowania funkcji prezydenta spotkał się z Wojtyłą czterokrotnie, z czego raz specjalnie przyjechał do Rzymu tylko w tym celu.

“Ostatnio Jan Paweł II umacnia się w przekonaniu, że w obecnych warunkach interesom Kościoła katolickiego bardziej odpowiada „dialog ze Wschodem” niż konfrontacja. Świadczy to nie tylko o zamiarze zamaskowania wyrotowego charakteru jego polityki wobec krajów socjalistycznych, ale również o trzeźwym spojrzeniu na realia współczesnego

^{c-c} *Fragment podkreślony odręcznie.*

świata.⁶ W Watykanie twierdzi się na przykład, że potwierdzona podczas badań zachodniej opinii publicznej wyjątkowa popularność sowieckiego przywódcy została przez Jana Pawła II odebrana „z pewną zazdrością”. Według niektórych źródeł obecnie papież orientuje episkopaty krajów socjalistycznych na rezygnację z zastrzeżenia stosunków z państwem. Występując w styczniu bieżącego roku w Watykanie przed korpusem dyplomatycznym, Jan Paweł II prezentował kwestię praw człowieka „bez zadziorności”, krytykował ich łamanie zarówno na Wschodzie, jak i Zachodzie. Marcowe przesłanie papieskie z okazji Tysiąclecia Chrztu Rusi jest wolne od politycznych ataków pod adresem Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej i rządu ZSRS, a teza jego ostatniej encykliki o „moralnej równości” socjalizmu i kapitalizmu wywołała krytykę sił prawicowych.

Ze strony sowieckiej w najważniejszych kwestiach międzynarodowych od połowy lat sześćdziesiątych są utrzymywane regularne kontakty robocze z Watykanem na poziomie sekretarza stanu, szefa instytucji odpowiedzialnej za politykę zagraniczną, szefa jej sekcji ds. kontaktów z ZSRS. Odbyła się seria spotkań na wysokim szczeblu. Ostatnio w ramach demonstracji swojego ogólnego zainteresowania poszerzeniem kontaktów z ZSRS Watykan już ponad rok różnymi kanałami sonduje możliwość organizacji wizyty Jana Pawła II w Związku Sowieckim. Chodzi w szczególności o możliwość wizyty w związku z nadchodzącym Tysiącleciem Chrztu Rusi. Próbuje się przy tym podsunąć ideę, w myśl której wizyta tego typu byłaby „aktem pośrednictwa” Watykanu w dialogu między Wschodem a Zachodem, ZSRS i USA oraz „wyrazem zaufania” Kościoła Rzymskokatolickiego do pieriestrojki w naszym kraju.

Oczywiste jest, że ze strony Watykanu są to próby nawiązania bezpośredniego kontaktu z katolikami w Związku Sowieckim w celu zwiększenia swojego wpływu na nich i że nie należy ignorować w tej sprawie doświadczenia i opinii przyjaciół z Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej. Nie wolno też ustępować wobec tak otwartych nacisków Watykanu i bez wątplenia nadal należy stawiać go przed koniecznością rozwiązania poważnych problemów, które komplikują nasze relacje (kwestia zaprzestania kontaktów z emigrantami, rezygnacja ze wspierania unitów, kampanie antysowieckie itp.). Jednocześnie aktywizacja kontaktów

z Watykanem i nadanie im bardziej stabilnego charakteru odpowiadałyby realiom współczesnego świata, pozwoliłyby na zmobilizowanie potencjału szeregowych katolików w kwestii wojny i pokoju oraz w sprawach ogólnoludzkich (głód, ekologia, choroby, analfabetyzm, narkomania, ochrona zabytków itd.).

^dPo uwzględnieniu wszystkich zmiennych kompetentne organy uznały, że wobec Watykanu celowe jest prowadzenie polityki zmierzającej do stopniowego rozwijania wzajemnych relacji w miarę dojrzewania sytuacji politycznej i innych warunków.^d Z okazji Tysiąclecia Chrztu Rusi kierownictwo Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej oficjalnie zaprosiło delegację Watykanu do udziału w uroczystościach. Przy tym w zasadzie nie jest też wykluczona przyszła wizyta papieża, ale możliwość jej zorganizowania zależy od ewolucji stanowiska Watykanu wobec Związku Sowieckiego i rozwoju konstruktywnych relacji między nami. Kwestia nawiązania stosunków dyplomatycznych nie jest na obecnym etapie aktualna, co nie przeszkadza w podtrzymywaniu z Watykanem roboczych kontaktów o charakterze dyplomatycznym na różnych szczeblach, w tym w organizacjach międzynarodowych i podczas konferencji dotyczących problemów walki z zagrożeniem atomowym, powszechnego systemu bezpieczeństwa międzynarodowego, procesu europejskiego itd. (w ONZ, UNESCO, na forach europejskich i innych). Również w przyszłości będą się odbywać spotkania w Watykanie podczas oficjalnych wizyt przedstawicieli sowieckich we Włoszech, zwłaszcza w sprawach o wymiarze ogólnoludzkim.

Nie można również wykluczać ewentualnego przyjęcia w Moskwie reprezentacyjnej delegacji służby dyplomatycznej Watykanu. Przewidywany jest dalszy rozwój kontaktów za pośrednictwem ambasady ZSRS w Rzymie, organizacji społecznych (Sowiecki Komitet Obrony Pokoju i inne), kanałów cerkiewnych itp. ^dWażne jest, by intensyfikować kontakty z katolickimi organizacjami narodowymi, zwłaszcza tam, gdzie wykazują one aktywność pacyfistyczną. Działania związane z Watykanem są reali-

^{d-d} *Fragment podkreślony odręcznie.*

zowane w ścisłym kontakcie z przyjaciółmi, z którymi przeprowadzane są w szczególności regularne dwustronne i wielostronne konsultacje.^d

W związku z powyższym nasza instytucja staje przed ważnymi i odpowiedzialnymi zadaniami w zakresie realizacji działań zmierzających do zdemaskowania reakcyjnego charakteru polityki prawicowych sił katolickich oraz pobudzenia Watykanu do praktycznych kroków, korzystnych dla sprawy pokoju, do przeciwdziałania dążeniom Kurii Rzymskiej, których celem jest aktywizacja ekstremistycznej działalności duchowieństwa katolickiego w ZSRS.^e

W związku z realizacją tych celów proponuje się:

I. Uznać działalność związaną z Watykanem za ważną i obiecującą.

Nakreślić w związku z tym możliwe kierunki działań w tym zakresie. Jako obiekty infiltracji rozpatrywać przede wszystkim nuncjatury Watykanu^e (utrzymuje on stosunki ze 110 państwami)^e i jego przedstawicielstwa przy organizacjach międzynarodowych^f,^e a także aparaty narodowych konferencji biskupów Kościoła katolickiego, narodowe episkopaty; świeckie organizacje katolickie; katolickie zakony i zgromadzenia (np. Opus Dei); katolickie partie polityczne; narodowe oddziały takich organizacji Kościoła Rzymskokatolickiego, jak Akcja Katolicka, Pax Christi, Pax Romana i inne, narodowe katolickie środki masowego przekazu; katolickie placówki edukacyjne kierujące swoich słuchaczy lub absolwentów na staże lub dalszą naukę do watykańskich uczelni wyższych; instytucje narodowe mające trwałe powiązania funkcjonalne z centralnym aparatem Kurii Rzymskiej lub organizacjami podlegającymi centrali.^e Zbadać istniejące i nakreślić ewentualne sposoby pozyskania nowych możliwości agenturalno-operacyjnych, określić formy i metody ich wykorzystania.

^eW działaniach wobec Watykanu wykorzystywać także przedstawicieli innych Kościołów chrześcijańskich, którym łatwiej jest występować z krytyką takich czy innych aspektów działalności papieża,^e i wykazywać

^{e-e} *Fragment podkreślony odręcznie.*

^f Dla punktu w Rzymie istnieje odrębny, szczegółowy plan obiektów infiltracji. *Przypis autora dokumentu.*

inicjatywę w zakresie organizacji forów popierających odprężenie i rozbrojenie zarówno na poziomie narodowym, jak i międzynarodowym.

Z uwagą odnieść się do wyboru pracowników operacyjnych zaangażowanych w działania wobec Watykanu, biorąc pod uwagę, że efektywna działalność w tej sferze wymaga rozeznania w tematyce religijnej, znajomości problemów i trudności Watykanu w dostosowaniu się do warunków lokalnych, dobrego wyobrażenia o sposobie myślenia osoby wierzącej, tym bardziej osoby duchownej, człowieka dobrze przygotowanego i wytrawnego znawcy ludzkiej psychologii. Należy również uwzględnić, że „ogromne rzesze katolików (53 mln osób, a według niektórych szacunków do 50 proc. ludności do 2000 r.) przypadają na USA, skąd pochodzi największa część dochodów finansowych Watykanu.”^e Wychodzi z założenia, że również sam Watykan dynamicznie zajmuje się gromadzeniem informacji w najrozmaitszych kwestiach zarówno przy pomocy nuncjatur, jak i przez zamknięte kanały z wykorzystaniem różnych organizacji świecko-klerykalnych.

II. Podjąć kroki zmierzające do zwiększenia ilości zdobywanej informacji wywiadowczej w zakresie Watykanu, skupiając przy tym działania na następujących zagadnieniach^g:

^h – stanowisko Watykanu w zakresie zasadniczych kwestii międzynarodowych, w pierwszej kolejności w sprawie wojny i pokoju, innych globalnych^h problemów dotyczących całej ludzkości, procesu ogólnoeuropejskiego i procesu rozbrojeniowego, konfliktów regionalnych;

– polityka, formy i metody działalności Watykanu i kontrolowanych przezeń Kościołów wobec Związku Sowieckiego i innych krajów socjalistycznych; plany akcji wywrotowych; kroki podejmowane w celu umocnienia pozycji Kościoła Rzymskokatolickiego; plany związane z Tysiącleciem Chrztu Rusi; ocena procesu demokratyzacji ZSRS i plany wykorzystania ich we własnym interesie; ocena sowieckich inicjatyw w zakresie polityki zagranicznej, sowiecko-amerykańskiej umowy w sprawie rakiet małego i średniego zasięgu; specyfika podejścia do

^g *Wyraz podkreślony odręcznie.*

^{h-h} *Fragment zaznaczony odręcznie na marginesie.*

poszczególnych krajów socjalistycznych, w tym relacje z tamtejszymi Kościołami katolickimi, punkty sporne;

– stosunek Watykanu do ruchu antywojennego; próby wykorzystania go we własnym interesie; udział katolików w walce o pokój;

– podejście Watykanu do problematyki krajów rozwijających się, do ruchów narodowo-wyzwoleńczych; działalność kręgów lewicowo-katolickich skłaniających się ku „teologii wyzwolenia”; możliwości poszerzenia współpracy z nimi;

– rozkład sił w Kurii Rzymskiej; pozycja Jana Pawła II; punkty sporne, w tym o charakterze osobistym;

– ekonomiczna działalność Watykanu, jej mechanizmy, konkretne instytucje bankowe i zakłady przemysłowe, które służą jej realizacji, istota operacji finansowych i gospodarczych, informacje o zadłużeniu Watykanu (w 1987 r. deficyt budżetu wyniósł 63 mln dolarów);

– stosunki między Watykanem i największymi krajami kapitalistycznymi oraz krajem, w którym się działa

III. W zakresie aktywnych działań należy się skupić na:

– demaskowaniu reakcyjnej istoty polityki Jana Pawła II i działalności prawicowych sił katolickich, w szczególności ich orientacji i zbieżności z kursem przyjętym przez administrację amerykańską; dekonspirowaniu związków Watykanu z CIA i służbami specjalnymi innych państw NATO, z wyrotowymi siłami antysocjalistycznymi; prowadzeniu działań zmierzających do osobistej dyskredytacji Jana Pawła II jako nominata reakcyjnych sił Zachodu;

– demaskowaniu planów Watykanu w zakresie aktywizacji działalności reakcyjnych środowisk katolickich w krajach socjalistycznych, jego dążenia do zjednoczenia nacjonalistycznych, klerykalnych i innych antyspołecznych elementów na wrogim wobec sprawy socjalizmu fundamencie oraz do zwiększenia ich wpływu na młodzież;

– działaniach na rzecz dalszego angażowania wierzących w ruch antywojenny, pobudzaniu ich do wystąpień potępiających agresywne siły militarystyczne; demaskowaniu niekonsekwencji stanowiska papieża w kwestiach wojny i pokoju; zapobieganiu jego „przywództwu” w wystąpieniach antywojennych;

– wspieraniu środowisk katolickich występujących z pozycji „teologii wyzwolenia” z krytyką reakcyjnego kursu Watykanu; wykorzystaniu tych i innych nurtów oraz sporów w kierownictwie Watykanu w celu pogłębienia podziałów w Kurii Rzymskiej;

– wykorzystaniu dążenia Watykanu do poszerzenia kontaktów międzynarodowych z krajami socjalistycznymi w celu popychania jego kierownictwa do bardziej zdecydowanych praktycznych działań na arenie międzynarodowej w korzystnym dla sprawy pokoju i socjalizmu kierunku;

– demaskowaniu podejmowanych przez Jana Pawła II prób rozszerzenia wpływów Watykanu na inne Kościoły chrześcijańskie w celu stworzenia antykomunistycznego sojuszu pod patronatem Watykanu;

– tworzeniu z wykorzystaniem innych Kościołów przeciwwagi wobec wpływu Watykanu, zwłaszcza na ruch antywojenny, zmuszaniu go do uczestnictwa w dyskusji dotyczącej najbardziej palących problemów międzynarodowych. Ta działalność jest obiecująca nie tylko w obszarze, w którym się skupia większość obecnie prowadzonych wobec Watykanu operacji – w Europie Zachodniej, USA i Ameryce Łacińskiej, ale – jak się wydaje – również w innych regionach, w tym w Afryce i Azji Południowo-Wschodniej.

IV. Rozwijać współpracę z przyjaciółmi w zakresie działań wobec Watykanu. Zbadać możliwości partnerów w tej dziedzinie.

ⁱV. O krokach podjętych w ramach aktywizacji działań wobec Watykanu i ich rezultatach regularnie raportować Centrali poprzez oddziały nadzorujące (z powołaniem się na niniejszą instrukcję).ⁱ

Źródło: AIPN, 2553/407, t. 1, k. 297–308.

ⁱ⁻ⁱ *Fragment podkreślony odręcznie.*

1988 czerwiec 1, Wilno – Pismo do naczelnika 3 Wydziału Zarządu „RT”
PGU KGB ZSRS płk. W. Mariejewa dotyczące planów Watykanu wobec
ZSRS, tajne

Plany Watykanu wobec ZSRS

Watykan nadal przejawia szczególne zainteresowanie zmianami w podejściu kierownictwa naszego kraju do religii. Ostatnio papież Jan Paweł II podczas prywatnych rozmów niejednokrotnie podkreślał, że w związku z procesem demokratyzacji w ZSRS „lżejsza staje się praca katolickiego episkopatu Litwy” i wyrażał nadzieję, że na Ukrainie, Białorusi i w Kazachstanie zostaną zorganizowane oddzielne centra katolickie. Podkreślił również, że za pośrednictwem źródeł dyplomatycznych dowiedział się, że istnieje możliwość wyznaczenia biskupów w tych republikach.

Poza tym głowa Watykanu nadal wyraża zamiar odbycia wizyty w LSRS. Papież podczas poufnej rozmowy zwrócił uwagę, że „Jeszcze Gomułka mówił Pawłowi VI o niemożliwości wyjazdów do PRL, a ja bywałem tam już nie raz, tak więc okoliczności zmieniają się również w odniesieniu do Związku Sowieckiego”¹. Co do delegacji Kościoła Rzymskokatolickiego do Moskwy w związku z obchodami 1000-lecia wprowadzenia chrześcijaństwa na Rusi, to zdaniem zastępcy sekretarza stanu Watykanu A[udrysa] Bačkisa na jej czele stanie sekretarz stanu A[gostino] Casaroli, o ile jednocześnie uzyska zgodę na

¹ Przywołanie w papieskiej wypowiedzi Gomułki dotyczy chęci przyjazdu papieża Pawła VI do Polski z okazji Millennium Chrztu Polski. Strona watykańska zakładała, że Paweł VI przybędzie do Polski w grudniu 1966 r. z krótką, jednodniową wizytą. Miał przybyć na Jasną Górę w Wigilię, odprawić tam Pasterkę i rano w Boże Narodzenie wrócić do Rzymu. Rozmowy w tej sprawie z Andrzejem Werblanem, sekretarzem KC PZPR, prowadziły w Warszawie abp Agostino Casaroli, ale nie doprowadziły one do żadnych ustaleń. Władze PRL nie chciały wizyty papieża. A. Grajewski, *Nie mógł przyjechać*, „Gość Niedzielny” 2013, nr 13.

odwiedzenie Litwy. W skład wymienionej delegacji wejdą kardynał Willebrands, Martini i inni². Sam A[gostino] Casaroli wyraził życzenie, by do Moskwy na obchody jubileuszu przyjechali również biskupi z republiki litewskiej.

W związku z tym kapłani Kurii Rzymskiej starają się ostatnio nie podejmować działań, które mogłyby pogorszyć stosunki ze stroną sowiecką. Jan Paweł II oraz niektórzy wysoko postawieni kapłani Kurii Rzymskiej, jak A[gostino] Casaroli, A[chilles] Silvestrini, A[udrys] Bačkis i inni w prywatnych rozmowach w cztery oczy z przedstawicielami katolickiego Kościoła na Litwie podkreślają [a]

Źródło: AIPN 2553/407, t. 2, k. 11, mps.

¹ Dokument się urywa. Podstawa prawna: Rozporządzenia Rady Ministrów Litwy nr 579 z dnia 3 czerwca 2007 roku „O potwierdzeniu zasad dostępu do dokumentów Krajowego Funduszu Akt Specjalnych i korzystania z tych dokumentów” (par 7).

² Informacja jest nieprecyzyjna. Na czele delegacji Stolicy Apostolskiej do Moskwy stał sekretarz stanu kard. Agostino Casaroli. Towarzyszyli mu kard. Johannes Willebrands, przewodniczący Papieskiej Rady ds. Popierania Jedności Chrześcijan, odpowiedzialnej m.in. za dialog ekumeniczny Stolicy Apostolskiej z rosyjskim prawosławiem, oraz kard. Roger Etchegaray, przewodniczący Papieskiej Rady „Justitia et Pax”.

1988 lipiec 12, Wilno – Pismo naczelnika I Wydziału KGB LSRs płk. Vytautasa Karinauskasa do naczelnika 3 Wydziału Zarządu „RT” PGU KGB ZSRs płk. W. Mariejewa dotyczące relacji Watykanu z władzami Czechosłowacji, tajne

O pewnych aspektach stosunków Watykanu z CSRS

[^a] W KC KPC uważa się, że w ostatnim okresie Watykan zintensyfikował działalność, której celem jest umocnienie pozycji Kościoła katolickiego w Czechosłowacji. Papież Jan Paweł II stara się wyprowadzić czechosłowacki episkopat spod kontroli rządu w celu przekształcenia go we wpływową siłę polityczną¹. Jak mówią przedstawiciele KC KPC, Kuria Rzymska wywiera silne naciski na lokalny Kościół katolicki, tak aby zneutralizować katolickich kapłanów lojalnych wobec państwa socjalistycznego, a księży o poglądach reakcyjnych promować na dziewięć wakujących stanowisk biskupich. Stało się to powodem konfliktu, który jest mocno „podgrzewany” przez Międzynarodowe Centrum Słowackie w Kanadzie. „Stolica Apostolska” wciąż w brutalny sposób poddaje rząd różnym próbom w celu znalezienia możliwości wywierania nań wpływu. Papież kieruje, na przykład, listy do prezydenta CSRS, które z dyplomatycznego punktu widzenia mają formę posłań do głowy czechosłowackiej prowincji Watykanu, a nie do szefa państwa². W celu ingerencji

^a *Odręczna adnotacja*: Cenne.

¹ W 1985 r. Kongregacja Nauki Wiary wypowiedziała się na temat przynależności duchownych do kontrolowanego przez władze Ruchu Katolickiego Duchowieństwa „Pacem in terris” (Sdružení katolického duchovenstva „Pacem in terris”) i zdecydowanie odrzuciła taką możliwość. Dzięki tej decyzji kard. František Tomášek mógł się domagać od księży, by opuścili szeregi Ruchu. P. Boryszewski, *Kościół którego nie było...*, s. 235–258.

² Błędna interpretacja. Prezydent Czechosłowacji nie był głową „prowincji Watykanu”. Prawdopodobnie chodziło o zwrócenie uwagi na to, że korespondencja Jana Pawła II do Gustáva Husáka jako prezydenta kraju podkreślała jego status państwowy. Husák był sekretarzem generalnym KC Komunistycznej Partii Czechosłowacji i to stanowisko było w istocie źródłem jego władzy.

w sprawy państwa Jan Paweł II wykorzystuje zarówno Kościół „otwarty”, jak i „tajny”, jednak oficjalnie twierdzi przy tym, że Watykan nie zna dokładnej liczby księży działających w Czechosłowacji nielegalnie i nie odpowiada za ich działalność³. Ostatnio widoczna jest oczywista tendencja do aktywizacji nielegalnych organizacji i zwiększa się ich liczba.

Lider lokalnego episkopatu, kardynał F[rantišek] Tomášek ostatnio zajmuje zdecydowanie bardziej stanowcze stanowisko wobec władz. Skierował, na przykład, list do rządu CSRS, w którym zażądał legalizacji niektórych struktur tzw. tajnego Kościoła⁴. Zgodnie z zaleceniem Watykanu ekstremistycznie usposobiony ksiądz Novrutilov⁵ zwrócił się w imieniu wiernych do KC KPC z licznymi żądaniem, w tym z żądaniem zgody na to, by Kościół samodzielnie decydował o kwestiach kadrowych.

Kościół katolicki wywalczył sobie pewne ustępstwa w sprawie katechizacji dzieci. Rząd podjął decyzję o zezwoleniu uczniom szkół ogólnokształcących i ich rodzicom na bezpośrednie zwracanie się do księży z prośbą o naukę prawa Bożego z pominięciem kierownictwa szkół, czego nie praktykowano wcześniej. Doprowadziło to do ograniczenia możliwości kontroli administracyjnej nad liczbą wierzących i niewierzących uczniów.

Niemniej obecną sytuację polityczną w KC KPC ocenia się jako stabilną. Watykan i „tajny Kościół” nie będą w najbliższym czasie dyspo-

³ Władze Czechosłowacji domagały się od Stolicy Apostolskiej, aby się odcięła od struktur podziemnych, działających zarówno w Czechach, jak i na Słowacji. Nigdy to jednak nie nastąpiło, m.in. z powodu obowiązującego od 1950 r. zakazu funkcjonowania jakichkolwiek zgromadzeń zakonnych. Stolica Apostolska nieformalnie akceptowała, że formowani w niezależnych środowiskach zakonnych kandydaci do kapłaństwa otrzymywali święcenia w kraju bądź za granicą. Takich święceń w latach siedemdziesiątych XX w. udzielał także kard. Karol Wojtyła.

⁴ Kardynał František Tomášek występował w sprawie legalizacji kapłanów pozbawionych prawa do oficjalnej działalności duszpasterskiej, która w Czechosłowacji była możliwa tylko w sytuacji, kiedy kapłan otrzymywał oficjalny dokument z Urzędu ds. Wyznań, tzw. Státní souhlas.

⁵ Chodzi zapewne o Augustyna Navratila, informacja jest jednak błędna. Był to świecki działacz katolicki z Moraw. W 1988 r. wystąpił z inicjatywą zbierania podpisów pod 31-punktową petycją do władz, w której domagano się poszanowania swobód religijnych i rozdziału Kościoła od państwa. A. Grajewski, *Nie mogę milczeć*, „Więź” 1993, nr 3.

nować w Czechosłowacji znaczącą siłą zdolną konkurować z władzami państwowymi. Rządowi udaje się kontrolować działalność zarówno lokalnego Kościoła katolickiego, jak i pozostałych sił opozycyjnych. Księży o ekstremistycznym usposobieniu jest znacznie mniej niż lojalnych wobec władz. Sądzi się, że głębokich konfliktów między państwem a Kościołem nie będzie, ponieważ kościoły w CSRS, w odróżnieniu od ZSRS, nie były odbierane, a nabór kleryków do seminariów duchownych nie był ograniczany.

Jednocześnie rząd CSRS nie zdecydował się na żadne poważne ustępstwa wobec papieża i lokalnego episkopatu, jeśli z ich strony nie nastąpi to samo. Obecnie władze nie zgadzają się na legalizację „tajnych” struktur katolickich, są negatywnie nastawione do pomysłu, by zezwolić parafianom na tworzenie rozmaitych organizacji religijnych, są też przeciw niekontrolowanemu, tj. bez odpowiedniej kontrakcji ateistycznej, udostępnianiu kapłanom radia i telewizji. Informacje zostały pozyskane przez naszego pracownika operacyjnego i kandydata do werbunku MEJ podczas kontaktów z dyrektorem bratysławskiego Instytutu Ateizmu Naukowego Słowackiej Akademii Nauk, profesorem filozofii, członkiem KC KPS (Słowacji) Jaroslavem Čelką.

Naczelnik I Wydziału Komitetu
pułkownik
V[ytautas] L. Karinauskas

Potwierdzam: Starszy pełnomocny
pracownik operacyjny 1 Sekcji
I Wydziału Komitetu
major V[idmantas] A. Buta [b]

Źródło: AIPN 2553/407, t. 2, k. 13–14, mps.

^b Odręczny podpis Vidmantasa Buty.

1988 lipiec 18, Wilno – Szyfrogram zastępcy naczelnika I Wydziału KGB LSRS płk. Gieorgija Czernikowa do naczelnika 3 Wydziału Zarządu „RT” PGU KGB ZSRS płk. W. Mariejewa i zastępcy naczelnika Zarządu „RI” PGU KGB ZSRS płk. Kima Martynowa¹, tajne

O tym, jak przedstawiciele Polski oceniają wizytę M[ichała] S[iergiejewicza] Gorbaczowa w PRL

^aOgólnie mówiąc,^a przedstawiciele kręgów naukowych polskiej stolicy oraz niektórzy szefowie województw akceptują rezultaty wizyty M[ichała] S[iergiejewicza] Gorbaczowa w Polsce. Wyraża się nadzieję, że współpraca między Polską i ZSRS otrzyma nowy impuls i że zostanie przewyżniony zastój, który obserwowaliśmy w ostatnich latach. Dalszy rozwój gospodarczy i polityczny kraju łączy się z trwającą u nas pierestrojką, z wyjściem wraz z ZSRS i innymi krajami socjalistycznymi z kryzysu i ze stopniową likwidacją zacofania względem krajów zachodnich.

^aPoza tym,^a jak wynika ze słów przedstawicieli warszawskiego Centralnego Ośrodka Metodycznego Studiów Nauk Politycznych, Biuro Polityczne KC PZPR dochodzi do przekonania, że orientacja na Zachód nie przyniesie Polsce pożądanych wyników, gdyż wówczas będzie rósł dług zagraniczny PRL lub kraj zostanie zmuszony do ustępstw politycznych, które zasadniczo będą niekorzystne dla krajów wspólnoty socjalistycznej.

Jednak zarówno w Biurze Politycznym KC PZPR, jak i w innych kręgach partyjnych i państwowych nie ma jednomyślności w danej sprawie. Biuro Polityczne podzieliło się na dwa obozy: reformatorów

^{a-a} *Dopisek maszynowy.*

¹ Kim Martynow, zastępca naczelnika Zarządu „RI” PGU KGB. Nadzorował pracę na kierunku Wschód. Nie udało się ustalić szczegółów biografii tego funkcjonariusza.

i konserwatystów. Reformatorzy na czele z Rakowskim² opowiadają się za obraniem wraz z innymi krajami socjalistycznymi wspólnej linii odnowy. Konserwatyści, którzy mają wpływy i szerokie kontakty wśród społeczeństwa, skłaniają się ku dalszej orientacji kraju na Zachód³. Stanowisko W[ojciecha] Jaruzelskiego jest zbliżone do reformatorskiego, jednak I sekretarz często świadomie od niego odstępuje, tak aby nie dopuścić do rozłamu w partii⁴. Manewruje on między dwoma obozami, by stworzyć warunki do ich zbliżenia.

Poszczególni przedstawiciele drugorzędnych aparatów partyjnych oraz województw sceptycznie ustosunkowali się do pomysłu, by Polska wyszła z kryzysu wspólnie z ZSRS. Opowiedzieli się za tym, by gospodarka PRL skierowała się ku krajom zachodnim, tłumacząc, że orientacja na Wschód zaprowadziła Polskę w ślepy zaułek.

Poza tym z polecenia Watykanu i polskiego episkopatu księża w wielu kościołach próbują wywołać u wiernych negatywny stosunek do rezultatów^b wizyty M[ichaiła] S[iergiejewicza] Gorbaczowa w PRL⁵. Podkreślają oni, że wizyty sowieckiego przywódcy w Polsce zawsze powodowały jedynie wywóz towarów do ZSRS oraz pogłębienie problemów gospodarczych w kraju. Ich zdaniem winę za rosnący dług zagraniczny Polski ponosi „Związek Sowiecki”^c.

^b *Wyraz dopisany odręcznie.*

^c *Nadpisane odręcznie nad przekreślonym: nasze państwo.*

² Mieczysław Rakowski, wówczas członek Biura Politycznego KC PZPR i jeden z najbliższych współpracowników gen. Wojciecha Jaruzelskiego. Uchodził za przedstawiciela tzw. skrzydła reformatorskiego w partii, wspierał reformy Gorbaczowa i odegrał ważną rolę w trakcie przygotowania rozmów z opozycją latem 1988 r. Był ostatnim I sekretarzem KC PZPR i przyszło mu rozwiązać partię.

³ Informacja nieprecyzyjna. Konserwatyści w języku politycznym tamtej epoki nie orientowali się na Zachód, ale na konserwatywne kręgi w ZSRS, które reprezentował Jegor Ligaczow.

⁴ Prawdopodobnie chodziło o wsparcie, jakiego gen. Jaruzelski udzielał reformom Gorbaczowa w Związku Sowieckim.

⁵ Informacja nie jest prawdziwa. Kościół w Polsce z dużym zainteresowaniem śledził wizytę Gorbaczowa, o czym świadczyły m.in. udział przedstawicieli Kościoła w spotkaniu z nim na Wawelu oraz pozytywne relacje, jakie się ukazały na temat tej wizyty w tygodnikach katolickich.

Zastępca^b naczelnik[a]
I Wydziału Komitetu
pułkownik V[ytautas] L. Karinauskas [d]

Wykonawca: I Wydział Komitetu
Buta V[idmantas] A.

Źródło: AIPN 2553/407, t. 2, k. 15–16, mps.

^d *Odręczny podpis Georgija Czernikowa.*

1988 lipiec 20, Wilno – Szyfrogram zastępcy naczelnika I Wydziału KGB LSRS płk. Georgija Czernikowa do zastępcy naczelnika Zarządu „RI” PGU KGB ZSRS płk. Kima Martynowa i naczelnika 3 Wydziału Zarządu „RT” PGU KGB ZSRS płk. W. Mariejewa dotyczący opinii polskiego Kościoła o sytuacji politycznej w ZSRS po wizycie Michaiła Gorbaczowa w PRL, tajne

Polski Kościół o sytuacji politycznej w ZSRS po wizycie M[ichaiła]
S[iergiejewicza] Gorbaczowa w PRL

Przedstawiciele^a polskiego Kościoła uważają, że – jeśli spojrzeć na to ze strategicznego punktu widzenia – wizyta M[ichaiła] S[iergiejewicza] Gorbaczowa dowiedzie bezzasadności socjalizmu. Obecnie bowiem ani ZSRS, ani inne kraje socjalistyczne nie dysponują rezerwami mocy czy zapasami surowcowymi. By deklaracje i pragnienia Gorbaczowa, Jakowlewa¹ i Miedwiediewa² w ciągu najbliższych 2–3 lat zostały wcielone w życie i przyniosły wymierne korzyści narodowi sowieckiemu, nie mówiąc już o innych państwach członkowskich RWPG, jak sądzi katolickie duchowieństwo, niezbędna jest zaawansowana technologia. Ideologiczna otwartość i zabawa w demokratyzację może spłatać figła najwyższemu kierownictwu państwowemu ZSRS. Sowieckie władze ugrzęzną bowiem w problemach wewnętrznych, przede wszystkim w kwestiach dotyczących stosunków narodowościowych. Co najważniejsze, zetkną się one

^a Wyraz dopisany odręcznie.

¹ Aleksandr Jakowlew (1923–2005) sowiecki działacz partyjny. Po dojściu do władzy Gorbaczowa sekretarz ds. ideologii KC KPZS. Uważany za jednego z twórców idei przebudowy. Przez kierownictwo KGB był uważany za agenta wpływów Zachodu. Po rozpadzie Związku Sowieckiego był przewodniczącym komisji ds. rehabilitacji ofiar komunizmu. Dane biograficzne za: Licznyj archiw A.N. Jakowlewa, www.alexanderyakovlev.org/personal-archiv, dostęp 9 VI 2020 r.

² Roj Miedwiediew (ur. w 1925 r.), dysydent, publicysta. Był profesorem Akademii Nauk Pedagogicznych ZSRS. Znany jako autor wydawnych początkowo w drugim obiegu prac odsłaniających kulisy zbrodni stalinowskich. Miał kontakty ze środowiskami dysydenckimi, a zarazem zachowywał łączność z działaczami z kierownictwa KC KPZS.

z ogólną biernością narodów ZSRS, które nie mają^b doświadczenia, jeśli chodzi o pracę^b w warunkach demokratycznych.

Przedstawiciele polskiego duchowieństwa spodziewają się, że Rosyjska Cerkiew Prawosławna, która znacznie wzmocniła swoje pozycje wśród społeczeństwa sowieckiego, jest „skazana” na to, iż w kolejnych dziesięcioleciach będzie nadawała swej działalności coraz większe znaczenie polityczne. To może z kolei wywołać tarcia między Cerkwią prawosławną i innymi Kościołami, doprowadzić do wzmocnienia [°] Kościoła unickiego w zachodniej Ukrainie, jak również do rozprzestrzenienia się idei panislamizmu w azjatyckich republikach ZSRS. Oto ogólna opinia polskiego^a Kościoła na temat sytuacji w ZSRS: M[ichał] S[iergiejewicz] Gorbaczow umiejętnie wybrał linię polityczną, jest on doświadczonym^d politykiem, lecz sowieckie kierownictwo spóźniło się z reformami o 30 lat, wobec czego wydarzenia mogą przybrać zupełnie nieoczekiwany obrót, którego obecnie nikt nie jest w stanie przewidzieć.

Zastępca^a naczelnik[a]
I Wydziału Komitetu
pułkownik V[ytautas] L. Karinauskas [°]

Wykonawca: I Wydział Komitetu
Buta

Źródło: AIPN 2553/407, t. 2, k. 18–19, mps.

^{b-b} *Fragment dopisany odręcznie.*

^c *Skreślone odręcznie: działalności.*

^d *Wyraz nadpisany odręcznie nad skreślonym: światowym.*

^e *Odręczny podpis Georgija Czernikowa.*

1988 lipiec 22, Wilno – Szyfrogram zastępcy naczelnika I Wydziału KGB LSRS płk. Georgija Czernikowa do zastępcy naczelnika Zarządu „RI” PGU KGB ZSRS płk. Kima Martynowa i naczelnika 3 Wydziału Zarządu „RT” PGU KGB ZSRS płk. W. Mariejewa dotyczący sytuacji w PRL po wizycie Michaiła Gorbaczowa, tajne

Komplikacje w PRL w okresie zakończenia wizyty M[ichaiła]
S[iergiejewicza] Gorbaczowa

Według przedstawicieli warszawskiego centrum zajmującego się metodologią badań politycznych¹ Polska Zjednoczona Partia Robotnicza nadal traci autorytet wśród społeczeństwa. Jak twierdzą, proponowane reformy ekonomiczne nie dają gwarancji wyjścia kraju z kryzysu, nie gwarantują prawa do pensji, jedne warstwy ludności bogacą się kosztem drugich, wzrastają dochody niepochozące z pracy. Przedstawiciele wspomnianego centrum uważają, że w ramach istniejącego systemu politycznego znalezienie konkretnych dróg udoskonalenia polskiego społeczeństwa jest niemożliwe. Reformatorzy, którzy znaleźli się na wyższych i średnich szczeblach władzy, obiektywnie rzecz biorąc, nie dadzą rady, nawet z pomocą Związku Sowieckiego, wznieść gospodarki kraju do poziomu przodujących państw kapitalistycznych. Dyktat PZPR w gospodarce może doprowadzić PRL do jeszcze większego spowolnienia rozwoju. Próba jednoczesnej demokratyzacji społeczeństwa i zachowania kierowniczej roli PZPR, którą miał być wybór pierwszych sekretarzy podstawowych organizacji partyjnych przez przewodniczących rad narodowych, nie dała oczekiwanych rezultatów w związku z tym, że inne partie i organizacje również działały w celu wzmocnienia swoich wpływów wśród polskiej ludności. Obecnie uczeni politolodzy pracu-

¹ Chodzi prawdopodobnie o Ośrodek Metodyczny Studiów Nauk Politycznych w Warszawie.

jący w centrum metodologicznym rezygnują z karier funkcjonariuszy partyjnych, tłumacząc to tym, że w nieodległej przyszłości rola PZPR powinna sprowadzać się jedynie do funkcji ideologicznych.

Ostatnio uwidacznia się niezadowolenie z działalności PZPR nawet wśród jej sojuszników: Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego i Stronnictwa Demokratycznego. Jak mówi kierownik ideologicznej komórki w łódzkiej podstawowej organizacji partyjnej ZSL, „PZPR uzurpowała sobie władzę w terenie i zarządza stanowiskami kierowniczymi w sposób nieproporcjonalny do swojego poparcia społecznego”. Jednocześnie, jak zauważają przedstawiciele centrum metodologicznego, na fali niezadowolenia polskiego społeczeństwa z politycznej i ekonomicznej działalności PZPR w Polsce wciąż się pojawiają nowe partie, organizacje i ugrupowania o orientacji prozachodniej, w szczególności socjaldemokratyczne, których przywódcy jako ideał przedstawiają coraz bardziej atrakcyjny dla mas zachodni styl życia.

Zastępca^a naczelnik[a]
I Wydziału Komitetu
pułkownik V[ytautas] L. Karinauskas [b]

Wykonawca: I Wydział Komitetu
Buta

Źródło: AIPN 2553/407, t. 2, k. 20–21, mps.

^a *Wyraz dopisany odręcznie.*

^b *Odręczny podpis Georgija Czernikowa.*

1988 lipiec 27, Wilno – Pismo naczelnika I Wydziału KGB LSRS płk. Vytautasa Karinauskasa do naczelnika 3 Wydziału Zarządu „RT” PGU KGB ZSRS płk. W. Mariejewa o rozwoju stosunków Kościół–państwo PRL, tajne

O rozwoju stosunków państwa i Kościoła w PRL

Przedstawiciele kręgów naukowych polskiej stolicy i szefowie części województw, których praca bezpośrednio wiąże się z badaniem katolicyzmu, uważają, że również w przyszłości Kościół nie będzie się decydował na bezpośredni udział w rozwiązywaniu problemów gospodarczych i politycznych, przed którymi stanął kraj. Polski episkopat nie chce narażać autorytetu Kościoła przez angażowanie się w kwestie gospodarcze i dlatego będzie on w dalszym ciągu wpływał na politykę państwową za pośrednictwem wiernych, jak również przez poszczególnych katolików zajmujących wysokie pozycje w polskim społeczeństwie.

Ogólnie rzecz biorąc, na obecnym etapie podstawą stosunków państwa i Kościoła jest wymuszony kompromis. Władze lokalne na podległych im terytoriach utrzymują bliskie kontakty z księżmi. Na przykład szef Wydziału ds. Wyznań Urzędu Wojewódzkiego w Suwałkach w zależności od poziomu autorytetu duchownych odwiedza ich od 1 lub 2 razy miesięcznie do 1 lub 2 razy tygodniowo. Przedstawiciele wspomnianego wydziału twierdzą, że „święci ojcowie” pomagają kierownictwu województwa w rozwiązywaniu takich problemów młodzieży, jak narkomania, alkoholizm, deprawacja itp. Na terytorium województwa suwalskiego działają dwie tzw. oazy oraz wiele dyskotek zorganizowanych przez aktywy kościelne. Gdy zachodzi taka potrzeba, lokalne władze wykonawcze zwracają się do księży o pomoc w celu prowadzenia wśród ludności agitacji w tych czy innych kwestiach. Jednocześnie jednak da się zauważyć, że polskie władze są skłonne do stopniowych ustępstw wobec katolickiego episkopatu. W ciągu ostatnich

lat znacznie obniżono wysokość podatku, który państwo pobiera od komitetów kościelnych, nie ograniczono budowy kościołów, klasztorów, tzw. szkółek parafialnych prowadzących katechizację dzieci, pomieszczeń gospodarczych itd. Obecnie bez zgody księdza lokalna władza nie może w dniach wolnych od pracy, kiedy to odbywają się msze, zmuszać wierzących Polaków do udziału w pilnych pracach. Poza tym można mówić o słabej znajomości i niewystarczającym zgłębieniu przez lokalne władze zachodzących w środowisku katolickim procesów, jego planów czy istniejących w nim sprzeczności, co wyraźnie pokazuje, że nie zależy im na tym, by aktywnie oddziaływać na Kościół i osłabiać jego wpływ na ludność Polski.

W zasadzie do napięcia między państwem a Kościołem dochodzi jedynie wtedy, gdy poszczególni księża próbują dyktować swoje warunki podczas podejmowania określonych decyzji politycznych. Najwięcej ekstremistycznie usposobionych katolickich księży działa w Gdańsku, Poznaniu i Szczecinie¹. Jednak takich księży mamy również w innych regionach Polski. Na przykład w województwie suwalskim wyróżnia się trzech księży, którzy są wrogo usposobieni wobec władz.

Informacje zdobył nasz pracownik operacyjny podczas pobytu w PRL, gdzie odbył poufne rozmowy z pracownikami warszawskiego Instytutu Religioznawstwa ANS PZPR E[dwardem] Paligą i A[ndrzejem] Falińskim², z instruktorami Wydziału ds. Wyznań Urzędu Wojewódzkiego w Suwałkach I[reną] Sztukowską i H[aliną] Lubą oraz pracującym w Puńsku księdzem I[gnacym] Dziermejką³.

^a *W dokumencie błędnie:* M. Falińską.

^b *W dokumencie błędnie:* Dirmiejka (Dżemiejka).

¹ Nie ma żadnych wiarygodnych polskich dokumentów, które potwierdzałyby prawdziwość tej informacji.

² Prawdopodobnie chodzi o dr. hab. Edwarda Pałygę oraz dr. Andrzeja Marię Falińskiego.

³ Ignacy Dziermejko (1927–2000), duchowny katolicki, duszpasterz mniejszości litewskiej w Puńsku. Był proboszczem parafii pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny w Puńsku w latach 1967–1993. Działał na rzecz pojednania parafian narodowości polskiej i litewskiej. Jego ojciec był Litwinem, matka Polką. Służba Bezpieczeństwa podejrzewała go o przekazywanie do litewskich ośrodków emigracyjnych informacji o sytuacji litewskiej mniejszości narodowej w PRL oraz sytuacji Kościoła katolickiego w ZSRS. Przez wiele lat był inwigilowany przez funkcjonariuszy Departamentu IV MSW. W 1983 r. przez

Naczelnik I Wydziału Komitetu pułkownik
V[ytautas] L. Karinauskas

Potwierdzam: Starszy pełnomocny
pracownik operacyjny 1 Sekcji
I Wydziału KGB LSRS
major V[idmantas] A. Buta [c]

Źródło: AIPN 2553/407, t. 2, k. 23–24, mps.

WUSW w Suwałkach była wobec niego prowadzona kontrola operacyjna w ramach operacji „Pośrednik” (AIPN Bi 06/316). Dane biograficzne za: K. Tarka, *Działania Służby Bezpieczeństwa wobec księdza Ignacego Dziermejki duszpasterza Litwinów w Polsce*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 2001, nr 1 (275), s. 79–93. O jego pracy duszpasterskiej w społeczności Puńska: T. Lewandowski, *Spoleczna rola duszpasterza Kościoła katolickiego w środowisku wielonarodowościowym. Przykład pogranicza polsko-litewskiego*, „Lud” 2008, t. 92, s. 275–277.

^c Odręczny podpis Vidmantasa Buty.

1988 sierpień 2, Wilno – Pismo naczelnika I Wydziału KGB LSRS płk. Vytautasa Karinauskasa do naczelnika 3 Wydziału Zarządu „RT” PGU KGB ZSRS płk. W. Mariejewa o nowych tendencjach w działalności Kościoła katolickiego w Polsce wobec ZSRS, tajne

O nowych tendencjach w działalności Kościoła katolickiego
w Polsce wobec ZSRS

W ostatnim czasie polski episkopat, realizując dyrektywy otrzymane bezpośrednio od papieża Jana Pawła II, zaktywizował działalność na rzecz rozszerzenia swoich wpływów wśród katolików na Litwie oraz w zachodnich częściach Białorusi i Ukrainy. W swoich dążeniach polski Kościół planuje aktywniej wykorzystać wierzących Polaków litewskiego, białoruskiego i ukraińskiego pochodzenia, jak również wierzących obywateli sowieckich polskiego pochodzenia.

W tym celu zwiększono liczbę wyjazdów polskich księży i innych osób z aktywu kościelnego we wskazane rejony ZSRS. Większość z nich jeździ prywatnymi kanałami i by mieć większą swobodę przemieszczania się i przewożenia potrzebnego bagażu, podczas podróży do LSRS wykorzystuje dość oddalony punkt graniczny w Grodnie (BSRS), a podczas podróży do BSRS i USRS przeciwnie – wykorzystywane jest przejście graniczne w Łoździejach (LSRS). W swoich oficjalnych homiliach oraz prywatnych rozmowach zarówno w Polsce, jak i na terytorium ZSRS osoby te aktywnie propagują ideę zjednoczenia katolików ponad podziałami narodowymi, językowymi i geograficznymi.

Na przykład w procesie takiej ekspansji na terytorium sowieckiej Litwy coraz częściej głosi się ideę religijnej jedności Polaków i Litwinów, zwraca się uwagę na konieczność odrodzenia unii polsko-litewskiej. Kościół forsuje tę linię, mimo że kręgi rządowe PRL oraz znaczna część polskiej ludności ma negatywny stosunek do tej unii.

Symbolem takiej jedności jest polsko-litewski poeta Adam Mickiewicz, który pisał o carskim jarzmie i najeździe „Moskali” i przy którego pomnikach regularnie odbywają się antysowieckie demonstracje. Polskie duchowieństwo katolickie przy użyciu swoich kanałów gromadzi informacje o nastrojach dominujących wśród litewskich wiernych, o ich stosunku do Rosjan i Polaków. Przedstawicielom LSRS wprost stawia się pytanie o to, z kim w przyszłości chcieliby utrzymywać bliższe kontakty ekonomiczne i inne – z Moskwą czy z Warszawą.

Właśnie w związku z tym Kościół stale występuje w roli pacyfikatora, gdy dochodzi do konfliktów między Polakami i Litwinami zarówno w PRL, jak i na terenie LSRS. Szczególną sympatię wobec przedstawicieli litewskiego Kościoła katolickiego i tzw. kolonii litewskiej w PRL demonstrują sam papież Jan Paweł II i jego otoczenie. Co więcej, w Poznaniu z pomocą Kościoła otwarto Instytut Bałtystyki, gdzie szczególną wagę będzie się przywiązywać do studiów nad językiem litewskim¹.

Gdy pojawiają się siły sprzeciwiające się takiej polityce Watykanu, Kościół katolicki podejmuje kroki mające na celu ich skompromitowanie i przykleja im etykietkę „czerwoni”. Na przykład gdy podczas mających miejsce w Rzymie obchodów 600. rocznicy chrztu Litwy nieznane osoby rozrzuciły ulotki, w których mówiono o tym, że Polacy chcą podporządkować sobie Litwinów, Kuria Rzymska natychmiast zareagowała oświadczeniem, że „to dzieło sowieckich rąk”.

Informacje zdobył nasz pracownik operacyjny podczas pobytu w PRL, gdzie odbył poufne rozmowy z pracującym w Puńsku księdzem I[gnacym] Dziermejka^a, doktorantką suwalskiej filii Akademii Teologii Katolickiej A. Peczulis, pracownikami warszawskiego Instytutu Religioznawstwa ANS PZPR E[dwardem] Paligą² i A[ndrzejem] Falińskim^b oraz instruktorami

^a *W dokumencie błędnie:* Dirmiejka (Dżemiejka).

^b *W dokumencie błędnie:* M. Falińską.

¹ Prawdopodobnie chodzi o Zakład Języków Bałtyckich.

² Zob. przypis 2 dokument nr 33.

Wydziału ds. Wyznań Urzędu Wojewódzkiego w Suwałkach I[reną]
Sztukowską i H[aliną] Lubą.

Naczelnik I Wydziału Komitetu pułkownik V[ytautas] L. Karinauskas	Potwierdzam: Starszy pełnomocny pracownik operacyjny 1 Sekcji I Wydziału KGB LSRS major V[idmantas] A. Buta [€]
---	--

Źródło: AIPN 2553/407, t. 2, k. 25–26, mps.

^c *Odręczny podpis Vidmantasa Buty.*

1988 listopad 4, Wilno – Szyfrogram zastępcy naczelnika I Wydziału KGB LSRs płk. Gieorgija Czernikowa do zastępcy naczelnika Służby „A” PGU KGB ZSRS płk. Lwa Sockowa i naczelnika 3 Wydziału Zarządu „RT” PGU KGB ZSRS płk. W. Mariejewa dotyczący przeprowadzonego aktywnego działania, tajne

O przeprowadzonym działaniu aktywnym

Zgodnie z naszym szyfrotelegramem nr 404 z 12 X 1988 r. oraz szyfrotelegramem Służby „A” PGU KGB ZSRS nr 122920/A z 18 X 1988 r. za pośrednictwem agenta „Gediminas”, jednego z wysoko postawionych przedstawicieli Kościoła katolickiego na Litwie, podczas jego pobytu w Watykanie sugerowane przez Was tezy zostały przekazane papieżowi Janowi Pawłowi II, sekretarzowi stanu A[gostinowi] Casarolemu oraz innym najwyższym przedstawicielom Kurii Rzymskiej¹.

Wymienieni dostojnicy zgodzili się ze słowami informatora i z zainteresowaniem wypytywali o wydarzenia na Litwie oraz o to, jak w związku z nimi zmienia się sytuacja Kościoła katolickiego w republice.

Prosimy wpisać do rejestru przeprowadzone przez nas działania aktywne.

Zastępca^a naczelnik[a]
I Wydziału Komitetu
V[ytautas] L. Karinauskas [b]

Wykonawca: I Wydział
Buta

Źródło: AIPN 2553/407, t. 2, k. 32.

^a Wyraz dopisany odręcznie.

^b Odręczny podpis Gieorgija Czernikowa.

¹ Preparowanie wygodnych dla władz sowieckich dokumentów i przekazywanie ich za pośrednictwem agentury wiarygodnej dla odbiorcy, w tym przypadku Jana Pawła II, należało do klasycznych metod posługiwania się środkami aktywnymi. Z dokumentu wynika, że „tezy” przygotowane przez KGB Litwy zostały opracowane według wskázówek przekazanych przez Służbę „A” w Moskwie.

1988 październik 26, Moskwa – Pismo zastępcy naczelnika Zarządu „RT” PGU KGB ZSRS płk. G. Gonczarowa¹ do naczelnika I Wydziału KGB LSRS płk. Vytautasa Karinauskasa dotyczące zadań operacyjnych wobec Watykanu, tajne

O wytycznych związanych z Watykanem

[^a] W celu ewentualnego wykorzystania ślemy Wam wytyczne pt. „O pracy w zakresie Watykanu” oraz załączniki.

Załącznik I: Wytyczna nr 154/1407 z października 1988 r., informacja nr 154/1392, informacja nr 154/1393, tajne, na 15 kartach.

Zastępca naczelnika Zarządu „RT”
PGU KGB ZSRS
pułkownik G.I. Gonczarow [^b]

^a *Na dokumencie pięć odręcznych adnotacji: 1) Tow. Czernikow G[ieorgij] G. prosimy zapoznać z wytycznymi pracowników Wydziału oraz interesujących się sprawą towarzyszy z 5 Służby [podpis] 3 XI 1988 r.; 2) [nieczytelne] w zakresie Watykanu. Zapoznać pracowników wydziału i kierownictwo 5 Służby, Czernikow 4 XI 1988 r.; 3) [nieczytelne]; 4) 9 XI 1988 r. [podpis]; 5) [nieczytelne i podpis] 5 XI 1988 r.*

^b *Odręczny podpis.*

¹ Pułkownik G. Gonczarow. Od 1986 r. pełnił funkcję zastępcy naczelnika Zarządu „RT” PGU KGB. Nie udało się ustalić szczegółów biografii tego funkcjonariusza.

O pracy w zakresie Watykanu (wytyczne)

Odejście od polityki dwóch poprzedników i zwrot na prawo, którego Wojtyła dokonał tuż po swoim wyborze na papieża w 1978 r., zaczęły ostatnio stać w rażącej sprzeczności z wymaganiami naszej epoki, z wyraźnym wzrostem nastrojów demokratycznych, antywojennych i lewicowych wśród przedstawicieli niższych i średnich szczebli Kościoła Rzymskokatolickiego, ze stanowiskiem realnie myślącej części Kurii Rzymskiej (Casaroli, Silvestrini i in.) i wielu wpływowych teologów z RFN, Francji, Holandii, Austrii, Szwajcarii, USA i innych krajów. Wybrany przez papieża kurs na konfrontację z krajami socjalistycznymi utrudniał realizację watykańskiego planu wszechstronnego rozszerzenia wpływów Kościoła katolickiego na całym świecie. Klóci się on również z coraz silniejszą tendencją, zgodnie z którą Watykan występuje w roli pośrednika między socjalizmem i kapitalizmem, czego przejawem miało być doprowadzenie stosunków Watykanu z krajami obu systemów do równego poziomu.

W tej sytuacji Jan Paweł II został zmuszony do wyraźnej intensyfikacji swojej działalności pokojowej, do zajęcia konstruktywnego stanowiska w wielu najważniejszych kwestiach (traktat INF, stosunki sowiecko-amerykańskie, rozbrojenie, współpraca międzynarodowa, ekologia, rasizm, sprawiedliwość społeczna itp.).

Jednocześnie wraz z wymuszonym, ale z punktu widzenia Watykanu obiektywnie koniecznym pogłębieniem wspomnianego kursu papież coraz wyraźniej zdawał sobie sprawę z tego, że rozwój stosunków z ZSRS jako obecnie najbardziej dynamiczną siłą polityczną jest nieunikniony. Za najbardziej dogodną okazję do osiągnięcia tego celu uważał on swoją wizytę w ZSRS.

Tymczasem Jan Paweł II, który w celu rozszerzenia wpływów Watykanu odbył 45 wyjazdów zagranicznych na wszystkie zamieszkane kontynenty, wciąż nie zdołał „przedrzeć się” do krajów socjalistycznych (z wyjątkiem PRL, gdzie Kościół wyraźnie wzmocnił swoje pozycje).

Stosunki z ZSRS sprowadzały się do nieoficjalnych dialogów politycznych (dotyczących ważnych spraw międzynarodowych i prowadzonych na poziomie sowieckiej ambasady w Rzymie). Cieniem kładły się na nie ^aproblemy związane z Kościołem unickim, granicami diecezji, nieuznaniem przez Watykan wejścia republik bałtyckich w skład ZSRS, poważnymi rozbieżnościami między Kościołem katolickim a Rosyjską Cerkwią Prawosławną^a itp. Skomplikowane i nierówne są relacje Watykanu z władzami CSRS, NRD, LRB, WRL i Rumunii. Na Kubie Kościół katolicki, wprawdzie nie we wszystkich kwestiach, ale zasadniczo popiera wybór socjalistyczny¹. Nie podnosi się kwestii dotyczącej ewentualnych wizyt papieża do WRL, NRD, SFRJ czy na Kubie. ^aPrzeciągnęła się sprawa ustanowienia stosunków dyplomatycznych między Watykanem a PRL, której rozwiązanie, jak sądzono, mogło wywołać „reakcję łańcuchową” i pociągnąć za sobą NRD i WRL^{a2}.

Poza tym koncepcja nowego myślenia politycznego oraz odważne inicjatywy ZSRS i innych krajów socjalistycznych w zakresie polityki zagranicznej spowodowały, że Watykan zaczął być poważnie „wypierany” w tych sferach, które tradycyjnie uważał za „swoje”: wartości ogólnoludzkie, moralność, idee pokoju, współpracy itd. Szczególnie wyraźnie widać to przy porównaniu reakcji, jakie wywołały wizyty w USA M[ichaiła] S[iergiejewicza] Gorbaczowa i Jana Pawła II w 1987 r.

Wreszcie dla Watykanu i dla samego Jana Pawła II ważne jest rozpoznanie istoty i perspektyw trwającej w ZSRS pieriestrojki. Oficjalnie papież mówił, że „pieriestrojka niesie ze sobą rozszerzenie demokracji, że jest odpowiedzią nie tylko na wewnętrzne potrzeby ZSRS, lecz również

^{a-a} *Fragment podkreślony odręcznie.*

¹ Informacja jest tendencyjna. Kościół katolicki na Kubie po objęciu władzy przez Fidela Castro został całkowicie pozbawiony możliwości działania w sferze publicznej. Władze blokowały nominacje biskupie, a w diecezjach rządząli wikariusze kapitulni, narzucając przez komunistyczne władze.

² Informacja nie jest prawdziwa. Stolica Apostolska celowo zwlekała z nawiązaniem pełnych stosunków dyplomatycznych z władzami PRL, aby nie uwiarygodnić ekipy gen. Wojciecha Jaruzelskiego. Podobna regulacja w relacjach Stolicy Apostolskiej z NRD czy Węgierską Republiką Ludową w ogóle nie wchodziła w tym czasie w grę ze względu na wewnętrzne uwarunkowania sytuacji Kościoła w tamtych krajach, a także zupełnie odmienne jego położenie aniżeli w Polsce.

na dążenia innych krajów”, gdyż przyczynia się do zniesienia barier między Wschodem a Zachodem, „jest zgodna z doktryną społeczną” Kościoła katolickiego, a to, że wkracza ona również do sfery praw człowieka, wolności sumienia i wyznania, „rozszerza możliwości kontaktów między Watykanem a ZSRS”³. Jednak, ^bjak przyznawał Casaroli, „wszystko, co wiąże się z socjalizmem, wciąż budzi w Watykanie podejrzenia i zmusza do wyrażania różnego rodzaju zastrzeżeń”^b. Niemniej w pieriestrojce w ZSRS oraz innych krajach socjalistycznych, między innymi również w nowym podejściu do kwestii religii, ^bWatykan, uwzględniając wysoki poziom organizacyjny Kościoła Rzymskokatolickiego, dostrzegał możliwości zaktywizowania swojej działalności i zwiększenia wpływu na zachodzące w krajach socjalistycznych procesy społeczno-polityczne.^b

Po raz pierwszy pomysł swojej wizyty w ZSRS Jan Paweł II wysunął w chwili swojego wyboru na Stolicę Apostolską⁴, następnie próbował odwiedzić Litwę w 1987 r. z okazji 600. rocznicy jej ewangelizacji. Wreszcie przez cały ubiegły rok, z wykorzystaniem wszelkich kanałów, między innymi za pośrednictwem państw trzecich, myśl tę – zarówno publicznie, jak i poufnie – podsuwano nam w związku z 1000-leciem chrztu Rusi.^b Dopiero na początku bieżącego roku Jan Paweł II przekonał się, że stosowanie metody nacisku w danej sprawie jest daremne i że na chwilę obecną nie powstały jeszcze warunki, w których mogłaby się odbyć jego wizyta w ZSRS⁵. Właśnie wtedy powzięto plan, by wysłać

^{b-b} *Fragmencie podkreślony odręcznie.*

³ Nie jest znana wypowiedź Jana Pawła II, który w ten sposób miałby oceniać pieriestrojkę.

⁴ Publicznie taka inicjatywa nie była przez Jana Pawła II zgłaszana. Po swym wyborze na papieża przesłał jedynie kardynalską pioskę do sanktuarium w Ostrej Bramie w Wilnie.

⁵ Informacja nie jest prawdziwa. Kanałami dyplomatycznymi sondowano na przełomie 1987 i 1988 r. możliwość wizyty Jana Pawła II w Moskwie, ale papież odmówił. 17 I 1988 r. w Watykanie przemawiając do dziennikarzy z 54 krajów, papież wyjaśnił swoje intencje. Stwierdził, że jego ewentualna wizyta w Związku Sowieckim musiałaby się odbywać w prawdzie, a ten aspekt dotyczy przede wszystkim Kościoła katolickiego w tym kraju. „Tu dochodzimy do problemu najtrudniejszego. Są tam katolicy nie tylko obrządku łacińskiego, ale także wschodniego, bizantyjskiego. Są to przede wszystkim przedstawiciele narodu ukraińskiego, którym odpowiada katolicki Kościół ukraiński, posiadający swoją hierarchię na Zachodzie [...]. Ten Kościół przez pokolenia był wierny Stolicy Apostolskiej, biskupowi Rzymu, papieżowi. Ta wierność [...] zobowiązuje mnie, ażebym w równej mierze pozostał im wiernym”. G. Przebinda, *Większa Europa...* s. 287–288.

do ZSRS liczną delegację. Jej skład starannie przemyślano, łączył trzy płaszczyzny: religijną, kościelno-polityczną i tajną (specjalny emisariusz papieski, który miał się spotkać z unitami).^b Mianując A[gostina] Casarolego (sekretarz stanu, czyli szef rządu, druga najważniejsza osoba w Watykanie) kierownikiem delegacji,^b papież nadał wyjazdowi charakter wizyty państwowej.^b Aby delegacja została wpuszczona na terytorium ZSRS, w ostatnich miesiącach papież zintensyfikował swoją działalność pokojową, nieustannie demonstrując gotowość prowadzenia dialogu z ZSRS oraz swój ekumenizm.

A więc w 1987 r. Wojtyła przynajmniej 12 razy wypowiadał się publicznie na temat ZSRS, najczęściej pozytywnie. Szerokim echem w prasie odbiła się audyencja, której w maju bieżącego roku papież udzielił zastępcy dyrektora generalnego TASS⁶. Wcześniej w Watykanie odbył się koncert sowieckiego zespołu wojskowego. Specjalne orędzie papieża skierowane do katolików z całego świata z okazji 1000-lecia chrztu Rusi, jak również osobny apel do przedstawicieli Kościoła unickiego i przeprowadzenie ich uroczystości za granicą miały wobec tego ostentacyjnie religijny, powściągliwy charakter⁷. W kwietniu bieżącego roku papież oznajmił, że w ZSRS „wieje wiatr odnowy, powodujący, że miliony ludzi z niecierpliwością oczekują zmian”. Wobec wydarzeń w Górskim Karabachu papież zajął wyczekujące stanowisko.^b W maju znany katolicki tygodnik otrzymał akredytację w Moskwie.^b Papież skierował konstruktywne orędzie do uczestników 3. sesji nadzwyczajnej Zgromadzenia Ogólnego ONZ w sprawie rozbrojenia, z rozmysłem był oschły wobec

⁶ Chodzi o audyencję dla dyrektora TASS, której Jan Paweł II udzielił w maju 1988 r.

⁷ 25 I 1988 r. Jan Paweł II podpisał list apostolski *Euntes in mundum*, w którym dziękował Bogu za dar chrztu dla Rusi Kijowskiej. Podkreślał w nim, że wydarzenie to miało miejsce, gdy Kościół nie był jeszcze podzielony. Tego samego dnia, podczas nabożeństwa odprawionego w bazylice św. Pawła za Murami w Rzymie z okazji zakończenia Tygodnia Modlitw o Jedność Chrześcijan, przekazał symboliczny pocałunek dla „siostrzanego Kościoła Patriarchatu Moskiewskiego, który przejął znaczną część chrześcijańskiego dziedzictwa prastarej Rusi Kijowskiej”. List został jednak opublikowany dopiero w marcu 1988 r., zaledwie kilkanaście dni przed publikacją kolejnego dokumentu wydanego z tej okazji, listu apostolskiego *Magnum Baptismi Donum* – specjalnego posłania skierowanego do katolików ukraińskich obrządku wschodniego. Papież wyrażał w nim hołd za ich wierność Stolicy Apostolskiej oraz wpisywał ich doświadczenie w dziedzictwo chrztu Rusi.

dyktatora Stroessnera podczas wiosennej wizyty w Paragwaju, w lutowej encyklice poświęconej sprawom społecznym potępił niektóre amoralne aspekty kapitalizmu itd.

^cWszystko to nie przeszkodziło mu jednak w tym, by w kwietniu bieżącego roku bez uzgodnienia z władzami sowieckimi dokonać rozszad kadrowych w kierownictwie Kościoła katolickiego na Litwie⁸, by odnowić *agrément* „ambasadorowi” reprezentującemu Litwę sprzed okresu sowieckiego, by stale przypominać o kwestii unitów w ZSRS.^c
^dNiemniej w ostatnim czasie polityczna linia papieża wywołała irytację w USA, między innymi wśród przedstawicieli amerykańskiej administracji, i w prawym skrzydle Kościoła katolickiego, w szczególności wśród biskupów z RFN oraz włoskich neofaszystów.^d Wspomnianą zmianę w stanowisku Watykanu uwzględnia ZSRS, który niezachwianie trzyma się strategii polegającej na wykorzystaniu pokojowego potencjału Kościoła katolickiego i na stopniowym rozwoju stosunków z Watykanem w miarę dojrzewania warunków politycznych i innych.

13 czerwca bieżącego roku – po raz pierwszy w historii – szefa watykańskiej delegacji Casarolego przyjął sekretarz generalny KC KPZS M[ichał] S[iergiejewicz] Gorbaczow⁹.

^{c-c} *Fragment podkreślony odręcznie.*

^{d-d} *Fragment zaznaczony odręcznie na marginesie.*

⁸ Po rezygnacji z urzędu przewodniczącego Konferencji Episkopatu Litwy abp. Povilionis w kwietniu 1988 r. bez uzgodnienia z władzami na nowego przewodniczącego został wybrany administrator diecezji koszedarskiej bp Vincentas Sladkevičius, któremu w latach 1959–1982 władze sowieckie nie pozwalały sprawować posługi biskupiej. W maju 1988 r. papież Jan Paweł II podniósł go do godności kardynała. Był to moment zwrotny w dziejach Kościoła katolickiego na Litwie, 3 VIII 1988 r. w Kownie podczas zebrania księży (było ponad 250 uczestników) kard. Sladkevičius wygłosił przemówienie. Potępił politykę wyznaniową państwa, która wymagała uzgadniania każdej nominacji duszpasterskiej z władzami, i ogłosił, że odtąd hierarchowie Kościoła katolickiego będą tylko informować przedstawicieli władz o dokonanych zmianach w parafiach czy w instytucjach kościelnych. Szerzej na ten temat: *Kardinolo Vincento Sladkevičiaus viešas pareiškimas „Dėl Bažnyčios padėties ir uždavinijų šiandieniu permainių akivaizdoje”*, „Katalikų kalendorius žinynas” (Kaunas–Vilnius) 1989, s. 87–90; A. Streikus, *Sovietų valdžios antibažnytinė...*, s. 310–311.

⁹ 13 VI 1988 r. sekretarz stanu Stolicy Apostolskiej kard. Agostino Casaroli podczas spotkania na Kremlu z Gorbaczowem przekazał mu okolicznościowy list Jana Pawła II, w którym papież postulował nawiązanie bezpośrednich kontaktów między Stolicą Apostolską

Rozmowa, podczas której poruszono również pewne kwestie praktyczne, miała przede wszystkim charakter konceptualny. Mówiono o podstawach, na których ma się w obecnych realiach opierać współdziałanie wszystkich sił pokojowych. M[ichaił] S[iergiejewicz] Gorbaczow podkreślił, że przy różnych wyjściowych stanowiskach filozoficznych mamy niemałe możliwości wspólnego działania na rzecz pokoju, zwłaszcza jeśli się weźmie pod uwagę treść helsińskiego Aktu końcowego. Podkreślono, że oprócz rozbrojenia, które jest warunkiem budowy pokoju, konieczne jest wzajemne zrozumienie w płaszczyźnie duchowej, że główne problemy społeczności międzynarodowej to sytuacja w krajach „trzeciego świata”, współpraca w zakresie obrony kulturowego dziedzictwa poszczególnych narodów, szacunek dla wartości narodowych w warunkach różnorodności. Dlatego politycznej walce na rzecz rozbrojenia powinny towarzyszyć szerokie kontakty i wymiana na gruncie duchowym. Przy tym współdziałanie może mieć miejsce wtedy, gdy się szanuje społeczne wybory każdego podmiotu. Delegacji opowiedziano o przebiegu trwającej w ZSRS pieriestrojki, o przywiązaniu mieszkańców ZSRS do socjalizmu, przedstawiono jej nasze stanowisko w kwestii wolności wyznania, podkreślono, że wszelka ingerencja z zewnątrz, w tym przy użyciu kanałów kościelnych, jest nie do przyjęcia.

Casaroli wysoko ocenił działalność sowieckiego kierownictwa, które – jak to ujął – „w poszukiwaniu dróg prowadzących do realnego rozbrojenia wykazało cierpliwość i rozsądek”. Watykański sekretarz stanu wręczył M[ichaiłowi] S[iergiejewiczowi] Gorbaczowowi list od papieża. Jak mówił Casaroli, list ów został pomyślany jako „bardzo życzliwy wyraz wysokiej oceny oraz życzenie sukcesów w działalności sowieckiego kierownictwa i samego M[ichaiła] S[iergiejewicza] Gorbaczowa, przede wszystkim w działalności na rzecz światowego pokoju i rozbrojenia”, jako „swego rodzaju błogosławieństwo udzielone procesowi pieriestrojki w ZSRS”. Casaroli zauważył, że „w liście poruszono trzy problemy Kościoła katolickiego w ZSRS: legalizację Kościoła unickiego, normalizację

a Związkiem Sowieckim, a także *pro memoria*, w których papież przedstawił najważniejsze postulaty Kościoła katolickiego w ZSRS.

życia kościelnego na Litwie i Łotwie, przywrócenie okręgów katolickich na Białorusi.⁹ Problemy te, powiedział, mają charakter organizacyjny, lecz „są wyjątkowo ważne z punktu widzenia istnienia Kościoła katolickiego w ZSRS”, nie tylko na Białorusi, ale również w innych regionach Związku Sowieckiego, w których istnieją wspólnoty katolickie. „Rozmawiając po powrocie z jednym z działaczy zachodnich, Casaroli zwrócił uwagę, że spotkał się z „niechęcią sowieckiego kierownictwa wobec prób ingerowania w kwestie międzykościelne”¹⁰.

M[ichaił] S[iergiejewicz] Gorbaczow powiedział Casarolem, że treść papieskiego listu zostanie uważnie przeanalizowana, również ta część, która dotyczy nadania kontaktom między naszymi państwami regularnego charakteru. Sekretarz generalny zwrócił uwagę na przyjazną atmosferę spotkania i podkreślił, że po jego zakończeniu obie strony mają nad czym rozmyślać. Trzeba wszystko przemyśleć, jest podstawa do nawiązania dialogu.

10 czerwca bieżącego roku Casaroli wystąpił z przemówieniem na uroczystej gali w Teatrze Wielkim. Między innymi poparł on prowadzone w ZSRS prace nad nową ustawą o wolności sumienia i wyznania, lecz znowu wspominał o kwestii unickiej¹¹.

Na Zachodzie spotkanie szefa watykańskiej delegacji z M[ichaiłem] S[iergiejewiczem] Gorbaczowem uznano za wydarzenie „historyczne” i „przełomowe”. Przypominano przy tym, że w 1960 r. Kościół katolicki oskarżył ówczesnego prezydenta Włoch, który pojechał do Moskwy, o kontakty z „antychrystem”¹².

⁹⁻¹⁰ *Fragment podkreślony odręcznie.*

¹⁰ W podobny sposób audiencję kard. Casarolego na Kremlu opisuje amerykański biograf papieża George Weigel, który miał dostęp do części dokumentacji Stolicy Apostolskiej w tej sprawie. G. Weigel, *Świadek nadziei...*, s. 724–725.

¹¹ 10 VI 1988 r. w Teatrze Wielkim w Moskwie kard. Casaroli wygłosił wykład na temat wolności sumienia. W ten sposób najważniejsze tezy papieskiego nauczania wybrzmiały po raz pierwszy jawnie w sowieckiej przestrzeni publicznej i były szeroko komentowane przez media.

¹² Chodzi o wizytę w 1960 r. prezydenta Giovanniego Gronchiego, reprezentującego włoską partię chrześcijańsko-demokratyczną. Wizyta była krytykowana przez część przedstawicieli Kurii Rzymskiej.

Sam Casaroli niezwykle wysoko ocenił zarówno formę, jak i treść wspomnianego spotkania, które było przede wszystkim otwartą wymianą poglądów. Uważa on, że na horyzoncie pojawiła się pozytywna zmiana w relacjach Watykanu i ZSRS, jak również w stosunkach Kościoła katolickiego i Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej, co daje nadzieję na poprawę dwustronnych relacji w niezbyt odległej perspektywie. Casaroli w ciepłych słowach wypowiadał się o M[ichaile] S[iergiejewiczu] Gorbaczowie i E[duardzie] A[mwrosijewiczu] Szewardnadzem. Podkreślił on, że papież był pod dużym wrażeniem, gdy usłyszał, że podczas rozmowy M[ichał] S[iergiejewicz] Gorbaczow zwracał uwagę na „centralne miejsce jednostki i wartości ogólnoludzkich”, co „przypomina liczne wypowiedzi samego papieża w tej sprawie”. Zdaniem Casarolego Watykan obserwuje pierestrojkę w ZSRS „z uwagą, obiektywizmem i sympatią”, a zachodzące tam procesy odnowy znajdują się w centrum uwagi opinii publicznej na całym świecie.

^fWedług danych Watykanu na świecie jest obecnie 7 mln ukraińskich unitów, w tym 5 mln w ZSRS, 0,4 mln w PRL, pozostali to emigranci mieszkający na Zachodzie.^f

Podczas rozmowy z sowieckim ambasadorem w Rzymie Casaroli opowiedział się za rzeczowym omówieniem konkretnych kwestii poruszonych w papieskim liście. W tym celu miałyby zostać nawiązane regularne robocze kontakty między Kościołem katolickim a Rosyjską Cerkwią Prawosławną oraz Radą ds. Religii przy Radzie Ministrów ZSRS, przy czym istniałaby również możliwość późniejszego wyniesienia takich kontaktów do poziomu oficjalnych wizyt państwowych. W tym kontekście Casaroli oznajmił: „Mamy nadzieję, że w niedalekiej przyszłości zobaczymy M[ichała] S[iergiejewicza] Gorbaczowa we Włoszech, a także u nas, w Watykanie”. Nie porzucił on również ^ekwestii dotyczącej możliwej (za 2–3 lata) wizyty papieża w ZSRS.

Z informacji, które otrzymaliśmy, wynika, że papież wydał polecenie zbadania kwestii przyszłych kontaktów z ZSRS na szczeblu międzyna-

^{f-f} *Fragment w dokumencie znajduje się w przypisie, nie umieszczono jednak znaku przypisu w tekście głównym.*

rodowym, w szczególności zaś zlecił przygotowanie memorandum na temat kwestii spornych, które utrudniają normalizację stosunków (przede wszystkim unicy, granice diecezji, mianowanie biskupów). Jak podkreślił w jednej z prywatnych rozmów Casaroli, Watykan poważnie liczy na to, że sowieckim władzom będzie zależać na zbudowaniu pozytywnego wizerunku ZSRS na Zachodzie. Watykan zaś mógłby im w tym pomóc, podobnie zresztą jak w osiągnięciu wzajemnego zrozumienia z przyszlą administracją USA.⁶ Watykan z kolei oczekuje, że w zamian za to ZSRS pójdzie na ustępstwa we wspomnianych wcześniej problematycznych kwestiach.

W ostatnim czasie ⁸w wąskim kręgu swoich doradców⁸ Jan Paweł II niejednokrotnie mówił o konieczności dokładnego zbadania charakteru stosunków z krajami socjalistycznymi w sytuacji, gdyby Kościół katolicki otrzymał tam określoną swobodę działania. ⁸Opowiedział się przeciwko konfrontacji z krajami socjalistycznymi, poparł pomysł współpracy z nimi, wyraził gotowość rezygnacji z bezwarunkowego potępienia ustroju socjalistycznego.⁸

Są podstawy, by sądzić, że po spotkaniu w Moskwie jeszcze bardziej wzrosło zainteresowanie Jana Pawła II trwającą w ZSRS pieriestrojką. Casaroli mówił, że w dniach, kiedy odbywała się XIX Konferencja KPZS, „papież prawdopodobnie bardziej niż inni nie mógł odejść od telewizora”. Znamienne, że papież wykazał inicjatywę, by osobiście spotkać się z sowieckim ambasadorem jako delegatem konferencji, tak aby uzyskać od niego informacje „z pierwszej ręki”.

Za pewnego rodzaju kontynuację wizyty watykańskiej delegacji w Moskwie można uznać zakończony sukcesem wyjazd prymasa Kościoła katolickiego w Polsce J[ózefa] Glempa na Białoruś, który miał miejsce we wrześniu bieżącego roku¹³. ⁸Z informacji, które otrzyma-

⁸⁻⁸ *Fragment podkreślony odręcznie.*

¹³ Prymas Józef Glemp przebywał we wrześniu 1988 r. Mińsku, wkrótce po uroczystościach Millennium Chrztu Rusi w Moskwie. Spotkał się tam z przedstawicielami władz państwowych oraz hierarchią prawosławną. Celem wizyty było zbadanie możliwości przysłania na Białoruś polskich księży, którzy rozpoczęliby pracę w parafiach katolickich, rejestrowanych przez katolików na terenie całego kraju, a przede wszystkim w regionach

liśmy, wynika, że nie należy wykluczać, iż rozszerzenie kontaktów Kościoła katolickiego i Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej może zostać wykorzystane w charakterze swoistego narzędzia służącego realizacji „polityki wschodniej” Watykanu.⁸ Należy również zaznaczyć, że podczas wrześnieowej pielgrzymki do krajów południowej Afryki papież nie odwiedził RPA, a następnie 22 września w homilii zdecydowanie potępił apartheid.

Mimo że Watykan pozytywnie ocenia wewnętrzną i zagraniczną politykę ZSRS i zajmuje konstruktywne stanowisko w wielu z najważniejszych kwestii globalnych, wciąż się trzyma dawnej strategii. Wszelkie zmiany mają charakter taktyczny, wobec czego Watykan zasadniczo nadal pozostaje naszym silnym i dobrze zorganizowanym ideowo-politycznym przeciwnikiem. Nie ustępując wobec nacisków ze strony Watykanu, koniecznie trzeba go zmusić do rozwiązania najważniejszych kwestii komplikujących nasze stosunki (przede wszystkim kwestia zachodnich granic ZSRS, poparcie Watykanu dla emigrantów, unitów, antysowieckie kampanie, próby zaktywizowania Kościoła katolickiego w naszym kraju itd.).

«Ogólnie rzecz biorąc, stopniowy rozwój kontaktów z Watykanem i nadanie im bardziej stabilnego charakteru sprzyjałyby wyzwoleniu potencjału zwykłych katolików w najważniejszych kwestiach współczesności (pokój, rozbrojenie, problemy ogólnoludzkie itd.).»

Wobec tego nie traci ważności zadanie postawione przed aparatem zagranicznym w poprzednich wytycznych. Polega ono na intensyfikacji pracy agenturalno-operacyjnej w zakresie Watykanu, na zbudowaniu w tym obszarze trwałych podstaw. W tej pracy jest pożądana duża polityczna elastyczność, operacyjna pomysłowość, kompetencja, umiejętność rozwiązywania zadań wywiadowczych i kontrwywiadowczych w zgodzie z wymogami nowego myślenia politycznego.

W działaniach aktywnych trzeba uwzględnić rezultaty wizyty Casarolego w Moskwie, kontynuować i rozwijać linię «demaskowania reak-

zamieszkanymi przez Polaków. Szerzej na ten temat: P. Kowal, *Testament Prometeusza. Źródła polityki wschodniej III Rzeczypospolitej*, Warszawa–Wojnowice 2019, s. 33–34.

cyjnego charakteru polityki katolickich sił prawicowych, w szczególności ich orientacji na Amerykę oraz faktycznej jedności ich polityki z kursem amerykańskiej administracji (na przykład w kwestii unitów), ich kontaktów z zachodnimi służbami specjalnymi, trzeba zachęcać Watykan, by przygotował wiernych do podjęcia praktycznych kroków korzystnych dla sprawy pokoju i socjalizmu, trzeba wspierać zwolenników polityki realnej w Kurii Rzymskiej, silniej przeciwdziałać dążeniom Watykanu do zaktywizowania działalności Kościoła katolickiego w ZSRS i innych krajach socjalistycznych,^g ^htrzeba pobudzać do działania kręgi emigracyjne, rozdmuchiwać problem unicki, zjednoczyć na wrogim socjalizmowi gruncie elementy nacjonalistyczne, klerykalne i antyspołeczne, trzeba wywierać wpływ na młodzież, pretendować do roli lidera w ruchu ekumenicznym.^h

Z informacyjnego punktu widzenia najbardziej interesujące w chwili obecnej byłoby wyjaśnienie następujących kwestii:

– plany i konkretne działania Watykanu zorientowane na wzmocnienie pozycji katolicyzmu w ZSRS i innych krajach socjalistycznych; nowe aspekty w „polityce wschodniej” Kurii Rzymskiej, zamiary wykorzystania w tej polityce nawiązanych kontaktów międzypaństwowych oraz spotkań z szefami państw wspólnoty socjalistycznej;

– stosunek Watykanu do kwestii wojny i pokoju, kontrolowania broni, bezpieczeństwa międzynarodowego, w tym europejskiego, perspektywy rozszerzenia udziału Kościoła katolickiego w działalności organizacji antywojennych, wystąpienia najwyższych hierarchów katolickich w obronie pokoju; ewentualne działania Kurii Rzymskiej na rzecz hamowania udziału lokalnych Kościołów i episkopatów w ruchu antywojennym;

– sprzeczności między kierownictwem Watykanu a największymi episkopatami, w szczególności episkopatem amerykańskim, w kwestii stosunku Kościoła do ruchu antywojennego oraz w różnych kwestiach polityki społecznej;

^{h-h} *Fragment zaznaczony odręcznie na marginesie.*

– stanowisko Watykanu wobec aktualnych problemów międzynarodowych, m.in. regionalnych (Bliski Wschód, Ameryka Środkowa, Zatoka Perska, Azja Południowo-Wschodnia);

– perspektywy nawiązania stosunków dyplomatycznych między Watykanem a Chinami, środki podejmowane przez kierownictwo Watykanu w zakresie utrwalenia kontaktów z władzami religijnymi i kadrami państwowymi w tym kraju;

– sytuacja wewnątrz Kurii Rzymskiej; istnienie sprzeczności między najwyższymi hierarchami w kwestiach dotyczących polityki zagranicznej Watykanu; stosunek wpływowych członków kurii do działań Jana Pawła II.

ⁱRegularnie informujcie o pracy w zakresie Watykanu.ⁱ

ⁱ⁻ⁱ *Fragment podkreślony odręcznie.*

Informacja o kardynale A[gostinie] Casarolim

Agostino Casaroli, watykański sekretarz stanu (szef rządu Watykanu), pod względem znaczenia druga osoba w hierarchii Kościoła Rzymskokatolickiego, urodził się 24 XI 1914 r. w prowincji Vicenza. Ukończył studia na Wydziale Filologii i Prawa Kanonicznego Papieskiego Uniwersytetu Laterańskiego oraz papieską akademię dyplomatyczną¹. Od 1937 r. w stanie duchownym, od 1940 r. zajmował różne stanowiska w Sekretariacie Stanu Watykanu, od 1979 r. jest kardynałem i sekretarzem stanu.

Casaroli jest czołowym dyplomatą Watykanu, specjalistą w zakresie „polityki wschodniej”². To właśnie on odbudowywał kontakty z krajami socjalistycznymi po II wojnie światowej: „częściowe porozumienie” z WRL w 1964 r., negocjacje w CSRS i SFRJ w 1965 i 1966 r., kilka wizyt w PRL w latach sześćdziesiątych, wizyta w NRD w 1973 r., w Bułgarii w 1976 r., w ZSRS – w 1971 i 1988 r. (za pierwszym razem w celu podpisania umowy o nierozprzestrzenianiu broni jądrowej, za drugim – jako szef watykańskiej delegacji biorącej udział w obchodach 1000-lecia chrztu Rusi).

Casaroli to zdecydowany zwolennik rozbrojenia i wzmocnienia systemu bezpieczeństwa międzynarodowego. Jest pozytywnie nastawiony do wysiłków ZSRS w tym obszarze, sprzyja koordynacji zmierzających ku temu działań Watykanu i krajów socjalistycznych. Aktywnie działał na rzecz inicjatyw Papieskiej Akademii Nauk z 1981 i 1985 r. w sprawie przeprowadzenia międzynarodowych sympozjów poświęconych kwestiom zahamowania wyścigu zbrojeń jądrowych i kosmicznych. W 1985 r. wyraził sprzeciw wobec pozycji papieża, który wstrzymał się z potępieniem SDI, twierdząc, że USA i ZSRS ponoszą „taką samą

¹ Właściwie: Papieska Akademia Kościelna (La Pontificia accademia ecclesiastica).

² Kontaktami z krajami komunistycznymi kard. Casaroli jako członek Rady ds. Publicznych Kościoła zaczął się zajmować w latach sześćdziesiątych XX w., reprezentował dyplomację Stolicy Apostolskiej w rozmowach z władzami Czechosłowacji, Węgier oraz PRL. W 1970 r. po raz pierwszy pojechał do Moskwy.

odpowiedzialność” za wyścig zbrojeń, w połowie lat osiemdziesiątych usiłował powstrzymać papieża przed ostrą reprimendą pod adresem amerykańskiego episkopatu krytykującego Biały Dom za jego stanowisko w sprawie kontroli zbrojeń, zdystansował się od oświadczenia Jana Pawła II popierającego „zjednoczenie dwóch państw niemieckich” i rewizję „logiki Jałty”, w 1984 r. w istocie sprzeciwił się dokumentowi Watykanu, w którym kraje socjalistyczne zostały określone jako „hańba naszych czasów”³. W kwestiach „polityki wschodniej” Casaroli podziela stanowisko Jana XXIII i Pawła VI. Będąc zwolennikiem rozprzestrzeniania katolicyzmu w krajach socjalistycznych oraz zachowania politycznej i administracyjnej kontroli Watykanu nad lokalnymi Kościołami, Casaroli opowiada się za tym, aby dążyć do tego na drodze konstruktywnego dialogu z władzami krajów socjalistycznych. Pretensje poszczególnych Kościołów i wspólnot do roli siły politycznej uważa za nieuzasadnione. Zwracał uwagę papieżowi na jego niekonsekwencję, gdy ten powstrzymywał kierownictwo Kościoła, na przykład w Nikaragui, przed czynnym uczestnictwem w życiu politycznym, a jednocześnie zachęcał do tego Kościoł w krajach socjalistycznych⁴.

Ogólnie rzecz biorąc, Casaroli wywiera hamujący wpływ na Wojtyłę, który w ostatnim czasie coraz częściej uznaje jego racje. W taki sposób wpłynął na papieża w kwestii powściągliwego charakteru jego posłań z okazji 1000-lecia chrztu Rusi.

Casaroli utrzymuje regularne kontakty robocze z sowieckim ambasadorem we Włoszech, omawia z nim poważne kwestie międzynarodowe, szczerze interesuje się pieriestrojką w ZSRS. Niejednokrotnie wyrażał

³ Nie są znane żadne publiczne wystąpienia, w których kard. Casaroli zajmował w sprawach opisanych w tym dokumencie inne stanowisko aniżeli Jan Paweł II. W żadnym dokumencie Stolicy Apostolskiej nie użyto określenia, że kraje socjalistyczne są „hańbą naszych czasów”.

⁴ Prawdopodobnie chodzi o papieską krytykę postawy znanego z lewicowych poglądów ks. Ernesta Cardenala, który był ministrem kultury w rządzie FSLN sandinistów. Został publicznie upomniany przez Jana Pawła II w czasie uroczystości powitania na lotnisku w Managui 4 III 1983 r., gdyż pomimo napomnienia ze strony Stolicy Apostolskiej nadal zajmował urząd ministra. Papież zwrócił się do niego słowami: „Musisz naprawić swoje relacje z Kościołem”.

poparcie dla pieriestrojki, z wielkim zainteresowaniem odniósł się do XIX Wszechzwiązkowej Konferencji KPZS. Jego wizyta w ZSRS na czele delegacji z okazji 1000-lecia chrztu Rusi została odebrana przez opinię społeczną na Zachodzie jako jego znaczący sukces osobisty.

Zwracano uwagę, że ten wyjazd został przez niego maksymalnie wykorzystany zarówno w celu polepszenia relacji z Rosyjską Cerkwią Prawosławną, jak i zwrotu w stosunkach z państwowym i partyjnym kierownictwem ZSRS. Sam Casaroli bardzo ciepło się wypowiadał na temat spotkania z M[ichailem] S[iergiejewiczem] Gorbaczowem i E[duardem] A[mwrosijewiczem] Szewardnadzem.

Niedawno Casaroli ogłosił swój zamiar opuszczenia stanowiska sekretarza stanu po osiągnięciu wieku 75 lat (tj. pod koniec 1989 r.). Jego następcą, jak zgodnie twierdzi się w Watykanie, powinien zostać jego uczeń – kardynał A[chilles] Silvestrini.

Informacja o papieżu rzymskim Janie Pawle II

Jana Pawła II (Karola Wojtyłę) wybrano na Stolicę Piotrową 10 lat temu, czyli w 1978 r. Jego życiorys przedstawiono poniżej.

Karol Wojtyła urodził się 18 maja 1920 r. w rodzinie kolejarza¹. Jego ojciec, człowiek głęboko wierzący, miał ogromny wpływ na kształtowanie się poglądów przyszłego papieża. W latach szkolnych Karol żywo interesował się filologią, poezją, teatrem i sportem. Nie porzucił tych zainteresowań również w przyszłości.

Rok przed wybuchem wojny, po ukończeniu gimnazjum, Karol wstąpił na Wydział Filozoficzny Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, gdzie natychmiast nawiązał kontakt z organizacjami młodzieży katolickiej, występował w amatorskim teatrze, recytował wiersze w Domu Katolickim. Gdy Polska znalazła się pod hitlerowską okupacją, a uniwersytet zamknięto, Wojtyła rozpoczął pracę w jednym z zakładów koncernu chemicznego „Solvay”. Praca w kamieniołomie, a następnie praca w charakterze palacza były dla niego, jak sam twierdzi, „najlepszą szkołą życia”. Jednocześnie przyszedł papież występował w podziemnym teatrze poetyckim założonym przez katolickich inteligentów.

Jeszcze przed zakończeniem wojny Karol zaczął uczęszczać na zajęcia do podziemnego seminarium duchownego i nawet jeździł do rezydencji arcybiskupa krakowskiego, by przygotować się do przyjęcia święceń kapłańskich. Wyświęcono go już po zakończeniu wojny, 1 listopada 1946 r., gdy miał 26 lat. Niebawem na polecenie kardynała Sapiehy wyjechał do Rzymu, aby kontynuować studia na Wydziale Filozoficznym założonego przez dominikanów uniwersytetu Angelicum, który ukończył w 1948 r. Wojtyła jeździł również na wykłady do uniwersytetów katolickich we Fryburgu (Szwajcaria) i Lowanium (Belgia).

¹ Informacja jest błędna. Ojciec Jana Pawła II – Karol Wojtyła senior był zawodowym żołnierzem. W momencie narodzin młodszego syna w stopniu porucznika służył w administracji 12 pułku piechoty w Wadowicach.

Po powrocie do Polski pracował jako wikariusz w różnych parafiach archidiecezji krakowskiej. Jednocześnie wykładał w seminarium duchownym oraz na Wydziale Teologicznym uniwersytetu. W 1958 r. został mianowany biskupem, a także biskupem pomocniczym Krakowa.

W tym okresie przyszedł papież, posługując się pseudonimem Andrzej Jawień, wielokrotnie publikował swoje wiersze w krakowskiej gazecie „Tygodnik Powszechny” i miesięczniku „Znak”. W 1959 r. napisał sztukę w trzech aktach pt. „Przed sklepem jubilera”. Po niej były „Brat naszego Boga”, „Fatalna wiadomość”² i kilka innych dramatów. Artykuły biskupa Wojtyły publikowano w zagranicznych czasopismach filozoficznych. Jego książka pt. „Miłość i odpowiedzialność”, w której zostało wyłożone stanowisko w kwestiach miłości, seksualności i moralności, miała dwa polskie wydania i została również wydana za granicą. Później, już po nominacji na stanowisko arcybiskupa metropolity krakowskiego (miało to miejsce w styczniu 1964 r.), Wojtyła wydał kolejną książkę zatytułowaną „Osoba i czyn”. Uznawał pracę za jeden z najważniejszych czynników kształtujących ludzką osobowość, twierdził, że wszechstronny rozwój osobowości nie jest możliwy bez wiary w Boga. W 1972 r. wyszło jego studium dotyczące „podstaw odnowy” katolicyzmu w świetle rezultatów soboru powszechnego Kościoła katolickiego, który obradował w Watykanie w latach 1962–1965.

Wojtyła uczestniczył w soborze oraz w późniejszych sesjach synodu biskupów. W czerwcu 1967 r. został kardynałem i od tego momentu uważano go za naturalnego następcę kardynała Wyszyńskiego jako prymasa polskiego Kościoła. Zamiast tego Wojtyła zasiadł na Stolicy Piotrowej w Watykanie.

Jeszcze przed wyborem na głowę Kościoła katolickiego Karol Wojtyła wielokrotnie wyjeżdżał za granicę. Będąc papieżem, Jan Paweł II szybko pobił ustanowiony przez Pawła VI rekord przebytego podczas pielgrzymek dystansu. Pokonał on odległość większą aniżeli dystans

² Woryginalne „Rokowaja wiest”. Być może chodzi o napisany w 1940 r. przez Karola Wojtyłę dramat *Hiob*.

dzielący Ziemię i Księżyc, odbył 45 wizyt na wszystkich kontynentach z wyjątkiem Antarktydy.

Papież jest dumny ze swojej sportowej przeszłości, często o tym wspominał, szczególnie wtedy, gdy przyjmował na audiencji piłkarzy, pływaków, narciarzy. W 1984 r. podczas wizyty w ośrodku narciarskim położonym na lodowcu Adamello papież nie mógł się powstrzymać przed przejażdżką na nartach. Jego letnia rezydencja jest wyposażona w basen, przebywając tam, Jan Paweł II pływa dwa razy dziennie. Dobra kondycja fizyczna pomogła mu szybko wrócić do zdrowia po wiadomym zamachu, którego 13 maja 1981 r. na placu Świętego Piotra w Watykanie dokonał turecki neofaszysta Ali Ağca³.

Gdy mówi się o ludzkich cechach Jana Pawła II, zwykle zwraca się uwagę na jego niesamowitą pracowitość, pobożność, długie modlenie się, przywiązanie do kultu Bogurodzicy.

Papież uważnie śledzi to, co się dzieje na świecie. Samych tylko prywatnych audiencji Jan Paweł II udziela rocznie 500. Szczególnie wymagający papież jest wobec swoich biskupów. Regularnie, raz na pięć lat biskupi muszą mu składać wizytę *ad limina*⁴. Przybywają oni zazwyczaj w grupach regionalnych. Obecnie Jan Paweł II co tydzień pobiera lekcje języka rosyjskiego.

Niektóre dobrze znające go osoby opisują Jana Pawła II w następujący sposób: „Świadomością tego człowieka nie targają wątpliwości, tak typowe dla wiernych na Zachodzie. Nie ma on niczego wspólnego z pełnym lękiem temperamentem Pawła VI (były prefekt Domu Papieskiego J[acques] Martin, od 1988 r. kardynał). Znany działacz katolicki

³ Informacja nie jest prawdziwa, Ağca nie był tureckim neofaszystą, choć znał ludzi ze środowiska tureckiej nacjonalistycznej organizacji „Szare wilki”. Informacja powtarza propagandowe sformułowania sowieckich mediów, co było częścią operacji dezinformacyjnej prowadzonej na zlecenie KGB przez komunistyczny wywiad Bułgarii w ramach operacji „Erozja”. A. Grajewski, *Wokół udziału komunistycznych służb specjalnych w zamachu na Jana Pawła II* [w:] A. Grajewski, M. Skwara, *Ağca nie był sam. Wokół udziału komunistycznych służb specjalnych w zamachu na Jana Pawła II*, Katowice 2015, s. 265–269.

⁴ Informacja sugeruje, że obowiązek składania wizyt *ad limina*, a właściwie *ad limina apostolorum*, czyli do progów apostoelskich, biskupów ordynariuszy wprowadził dopiero Jan Paweł II, co jest nieprawdą. Obowiązek składania wizyt kanonicznych w Watykanie jest regulowany przez prawo kanoniczne i był od stuleci egzekwowany przez wszystkich papieży.

Gianni Baget Bozzo⁵, którego zawieszono w pełnieniu funkcji kapłańskich za „lewicową” krytykę pod adresem Jana Pawła II, nie raz mówił, że nie wierzy w szczerość głowy Kościoła. Jego zdaniem „Wojtyła ze swoim sporym talentem aktorskim występuje w najróżniejszych i zadziwiających rolach”. W bardzo specyficzny sposób bronił papieża słynny włoski artysta Dario Fo⁶: „Nie myślcie, że aktorstwo to łatwa sprawa. Inni działacze państwowi często przypominają wiejskich księży, trzeciorzędnych aktorów. Wojtyła zaś sprawia wrażenie aktora, który w niczym nie przypomina duchownego”.

Jan Paweł II zasiada na Stolicy Piotrowej już prawie dwukrotnie dłużej, niż „pocziwy papież Jan”, który zreformował Kościół katolicki, zwołując II Sobór Watykański (1962–1965). To jeszcze młody papież, ale już pełni swoje obowiązki dłużej od wszystkich obecnie rządzących przywódców zachodnich, jak również od głowy państwa sowieckiego czy chińskiego. Papież nie musi się ubiegać o reelekcję, co oznacza, że Jan Paweł II należy do grupy przywódców posiadających największe doświadczenie międzynarodowe” (Peter Hebblethwaite, „Le Monde diplomatique”). Łącząc w swoim papieskim imieniu imiona dwóch wybitnych działaczy Kościoła, Jana XXIII i Pawła VI, Wojtyła niejako się zobowiązał do dochowania wierności prowadzonej przez nich polityce uzdrowienia sytuacji na arenie międzynarodowej, rozwoju współpracy, rozwiązywania problemów ogólnoludzkich, dialogu z niewierzącymi, walki z zagrożeniem atomowym.

⁵ Gianni Baget Bozzo (1925–2009), duchowny katolicki, polityk i publicysta zaangażowany w działalność włoskiej partii chrześcijańsko-demokratycznej (Democrazia Cristiana). Publicysta i autor kilku książek poświęconych kwestiom społecznym i roli Kościoła w życiu publicznym. W latach pięćdziesiątych XX w. był radnym w Genui. W 1984 r. wystartował bez zgody władz kościelnych do Parlamentu Europejskiego z ramienia Włoskiej Partii Socjalistycznej. Wówczas kard. Giuseppe Siri podjął decyzję o zawieszeniu ks. Bozza w pełnieniu funkcji kapłańskich. W 1994 r. stał się jednym z ideologów nowej partii Forza Italia. Zmarł 8 V 2009 r. Dane biograficzne za: *È morto padre Gianni Baget Bozzo*, „Corriere della Sera”, 9 V 2009, [http://www.corriere.it/cronache/09_maggio_08/padre_baget_bozzo_48d9dcae-3b9b-11](http://www.corriere.it/cronache/09_maggio_08/padre_baget_bozzo_48d9dcae-3b9b-11, dostęp 15 VII 2020 r.), dostęp 15 VII 2020 r.

⁶ Dario Fo (1926–2016) satyryk i dramaturg. Znany był z sympatii do komunizmu i anarchizmu. W 1997 r. otrzymał Nagrodę Nobla w dziedzinie literatury.

Jednak szybko w jego polityce górę wziął tradycyjny konserwatyzm Kościoła katolickiego, do czego przyczyniły się ogólne pogorszenie sytuacji politycznej i wojennej na świecie, antykomunistyczne poglądy samego Wojtyły, aktywizacja prawego skrzydła w Watykanie (kardynałowie Ratzinger, Tomko i inni), wpływ unickiej emigracji, ogólny nacisk ze strony prawicowych zachodnich kręgów politycznych, biznesowych i kościelnych, których protegowanym Jan Paweł II pozostał do dziś.

Wiele jawnie antysowieckich deklaracji i działań papieża i Watykanu w ogóle, proamerykańska orientacja Wojtyły, nieuznawanie przezeń „teologii wyzwolenia” i jednoczesny „neutralny stosunek” do dyktatur, krytyka biskupów amerykańskich, którzy jego zdaniem „zbyt aktywnie” opowiadają się za pokojem, unikanie bezpośredniego poparcia dla największych sowieckich inicjatyw politycznych itd. – wszystko to w ostatecznym rozrachunku wywołało niezadowolenie zarówno na niższych i średnich szczeblach Kościoła Rzymskokatolickiego, gdzie dojrzewały odpowiadające realiom epoki nastroje antywojenne i demokratyczne, jak również w lewicowym obozie Watykanu i Kościoła katolickiego. W konsekwencji w ostatnim czasie w wielu najważniejszych kwestiach międzynarodowych papież musiał zająć pozytywne stanowisko, zasadniczo korzystne z punktu widzenia sprawy pokoju i socjalizmu. Ważnym posunięciem było wysłanie na obchody 1000-lecia chrztu Rusi watykańskiej delegacji. Doniosłym wydarzeniem było spotkanie szefa tej delegacji z M[ichailem] S[iergiejewiczem] Gorbaczowem i E[duardem] Szewardnadzem. Obecnie Jan Paweł II wykazuje duże zainteresowanie trwającą w ZSRS pieriestrojką, stara się doprowadzić do skutku swoją osobistą wizytę w Kraju Rad.

W czerwcu bieżącego roku papież zatwierdził dokument dotyczący reformy Kurii Rzymskiej, mającej na celu uczynienie watykańskiego aparatu państwowego bardziej funkcjonalnym i rozszerzenie osobistej kontroli nad działaniami wielu resortów, w tym Sekretariatu Stanu.

Nieustanne polityczne lawirowanie papieża budzi irytację zarówno na prawym, jak i na lewym skrzydle Watykanu. Lewicowcy (Casaroli i inni) zarzucają papieżowi brak dostatecznie śmiałych konstruktywnych deklaracji w kwestii antywojennej, krytykują jego nierzadko dwuznaczne

stanowisko w najważniejszych kwestiach współczesności. Na przykład w kwietniu bieżącego roku Casaroli twierdził, że nieustanne polityczne lawirowanie papieża spowodowało, iż w różnych warstwach ludności Włoch, Francji, RFN i niektórych krajów Ameryki Łacińskiej pokutuje opinia o jego „przegranej jako przywódcy...”, o tym, że nie ma on konkretnego programu politycznego ani cech, które powinna posiadać osoba stojąca na czele Kościoła”. Casaroli krytykował papieża również za spowodowanie napięcia w stosunkach z Rosyjską Cerkwią Prawosławną. Atakuje się również brak elastyczności papieża w jego podejściu do kwestii unitów.

Z kolei prawe skrzydło Watykanu (podobnie zresztą jak kręgi prawicowe w USA) z wrogością przyjęło na przykład lutową encyklikę papieża dotyczącą kwestii społecznych, gdzie krytyce poddano niektóre aspekty kapitalizmu. ^aW watykańskich kręgach prawicowych coraz częściej się mówi, że pierwszy w historii wybór na głowę Kościoła katolickiego nie Włocha, lecz Słowianina był „błędem”, gdyż nie przyniósł odczuwalnych rezultatów, jeśli chodzi o wzmocnienie pozycji Kościoła katolickiego w ZSRS i Europie, czego spodziewano się w związku ze wspomnianym wyborem. ^a W kręgach kościelnych RFN twierdzi się, że papież znalazł się w „izolacji” wśród europejskich przywódców kościelnych, że ^anie zgadzają się oni z jego podejściem do kwestii społecznych, z akcentowaniem przez Jana Pawła II potrzeb „trzeciego świata”. Przeciwno Janowi Pawłowi II wystąpił biskup Marsylii Lefebvre, który stanął na czele ruchu „tradycjonalistów” mających ultrakonserwatywne poglądy i przeciwnych przeprowadzaniu jakiegokolwiek odnowy w łonie Kościoła, ^a odrzucających idee ekumenizmu i dialogu z niewierzącymi. Latem bieżącego roku papież wykluczył Lefebvre’a z Kościoła, co spowodowało pierwszy rozłam w Kościele katolickim w XX w.

^bDo poważnego konfliktu doszło w Watykanie po tym, jak w czerwcu bieżącego roku papież mianował 25 nowych kardynałów, m.in. z Hong-

^{a-a} *Fragment podkreślony odręcznie.*

^{b-b} *Fragment zaznaczony odręcznie na marginesie.*

kongu i Litwy (obecnie w Watykanie jest 161 kardynałów z 67 krajów, przy czym 121 może głosować podczas konklawe). Tak więc Kolegium Kardynalskie powiększa się przede wszystkim o przedstawicieli „trzeciego świata” (w chwili obecnej przedstawiciele Europy stanowią w nim mniejszość, podczas gdy w 1985 r. tworzyli oni 50,8 proc. składu kolegium).^b

Z zebranych danych wynika, że stan zdrowia papieża pogarsza się wskutek odrzucenia implantu wszczepionego tuż po zamachu w 1981 r.⁷ [c]

Źródło: AIPN 2553/407, t. 2, k. 33–49, mps.

^c Dokument się urywa. Podstawa prawna: Rozporządzenie Rady Ministrów Litwy nr 579 z dnia 3 czerwca 2007 roku „O potwierdzeniu zasad dostępu do dokumentów Krajowego Funduszu Akt Specjalnych i korzystania z tych dokumentów” (par. 7).

⁷ Żaden z komunikatów wydanych przez konsylium lekarskie zajmujące się leczeniem Jana Pawła II po zamachu 13 V 1981 r. nie wspomina o wszczepieniu papieżowi jakiegokolwiek implantu. Być może chodzi o implant wszczepiony papieżowi po operacji biodra w 1984 r.

1988 grudzień 13, Moskwa – Pismo zastępcy naczelnika 3 Wydziału Zarządu „RT” PGU KGB ZSRS płk. A. Kraba do naczelnika I Wydziału KGB LSRS płk. Vytautasa Karinauskasa, tajne

[^a] Z posiadanych informacji wynika, że w związku z trwającą w ZSRS pieriestrojką w Watykanie analizuje się sposoby aktywizacji „polityki wschodniej”, w szczególności wobec takich regionów Związku Sowieckiego, jak LSRS oraz zachodnie ziemie Białorusi i Ukrainy.

Watykan opiera się na przekonaniu, że nowe tendencje w polityce sowieckiego kierownictwa w stosunku do Kościoła „są wielce obiecujące”. Jednocześnie burzliwy rozwój wydarzeń w krajach bałtyckich związany z falą nacjonalizmu przysparza Kościołowi katolickiemu „pewnych trudności”, gdyż „staje się on głównym ośrodkiem przyciągającym siły opozycyjne”. Dlatego zdaniem watykańskiego kierownictwa bezpośredni związek Kościoła katolickiego z przeciwnikami władzy sowieckiej „mogłoby negatywnie wpłynąć na rozpoczętą w ZSRS liberalizację polityki religijnej”.

W takich okolicznościach Watykan przywiązuje szczególną wagę do taktyki, którą powinien stosować Kościół katolicki w ZSRS. W obecnej sytuacji powinna to być taktyka elastyczna i jednocześnie umiarkowana, należy za wszelką cenę uniknąć „upolitycznienia Kościoła” oraz bezpośredniego ingerowania w działania władz. W żadnym wypadku nie wolno dopuścić do jakichkolwiek radykalnych deklaracji ze strony katolickich duchownych.

Kościół musi demonstracyjnie popierać hasła pieriestrojki. Ważnym elementem powinna być pokojowa działalność Kościoła – jego aktywne

^a Na dokumencie dwie odręczne adnotacje: 1) Tow. Kuolelis V[idmantas] J.: w celu wykorzystania w pracy proszę zaznajomić skład osobowy Wydziału 15 XII 1988 r. [odręczny podpis Czernikowa]; 2) tow. Buta V[idmantas] A. [podpis] 20 XII 1988 r.

wystąpienia w obronie pokoju. Według przewidywań Watykanu taka polityka przyczyniłaby się do wzmocnienia fundamentów wzajemnych relacji państwa i Kościoła. Spowodowałaby również, że stosunek do Kościoła byłby bardziej przychylny.

Na Litwie, gdzie sytuacja jest obecnie niezwykle napięta, katolicy powinni się zająć takimi sprawami, które nie będą ich zmuszały do bezpośredniego udziału w polityce – zdobywaniem nowych wiernych, działalnością charytatywną, poprawą bazy materialnej, wydawaniem i rozprowadzaniem literatury religijnej. Zgodnie z linią Watykanu w tym celu otrzymują oni pokaźne środki. Watykan liczy się jednak z tym, że trzymanie się takiej umiarkowanej linii będzie trudne, jeśli sytuacja w LSRS jeszcze bardziej się skomplikuje i „dojdzie do bezpośredniego konfliktu z władzami centralnymi”. Poza tym obecne zachowanie Watykanu krytykują radykalne kręgi katolickie na Zachodzie, w szczególności wpływowi działacze pochodzący z krajów bałtyckich oraz członkowie organizacji emigracyjnych.

Z tych samych danych wynika, że kierownictwo Watykanu, który obecnie stawia sobie ograniczone cele i zadania w zakresie działalności Kościoła katolickiego w ZSRS, ma również znacznie dalej idące plany. Watykan chciałby je stopniowo wcielać w życie. Dotyczą one przede wszystkim nauczania „prawa Bożego” w szkole średniej. Nie wolno wykluczać takiego rozwoju wypadków w tych rejonach, w których Kościół katolicki ma szerokie wpływy, przede wszystkim na Litwie.

W kręgach watykańskich duże nadzieje wiąże się z przygotowywaną w ZSRS ustawą o religii, która wedle ich przewidywań powinna zagwarantować Kościołowi swobodę działania oraz nieingerowanie państwa w jego sprawy. W tym celu trzeba wprowadzić uzgodnione wcześniej normy, które będą ściśle określały sferę relacji Kościoła i państwa. Kościół katolicki musi w sposób nieugięty kroczyć drogą prowadzącą do jego stopniowego uznania jako pełnoprawnej instytucji w społeczeństwie socjalistycznym mającej swobodny dostęp do środków masowego przekazu.

Jako o bardziej odległym zadaniu mówi się w Watykanie o stopniowym wprowadzeniu w ZSRS na wzór Polski „praktyki łączenia ideo-

logii”. Wówczas „przekonań religijnych nie traktowano by jako czegoś sprzecznego z członkostwem w KPZS”.

Podajemy do wiadomości i uwzględnienia w pracy.

Zastępca^b naczelnika^c 3 Wydziału
Zarządu „RT” PGU KGB ZSRS
pułkownik W.S. Mariejew [^d]

Źródło: AIPN 2553/407, t. 2, k. 101–102, mps.

^b *Wyraz dopisany odręcznie.*

^c *Poprawione odręcznie z: naczelnik.*

^d *Odręczny podpis A. Kraba.*

1988 grudzień 28, Wilno – Informacja o spotkaniu z agentem „Povilasem”,
tajne

Informacja o spotkaniu z agentem „Povilasem”,
akta osobowe nr 2464

27 grudnia bieżącego roku odbyło się kolejne spotkanie z agentem „Povilasem”. Podczas rozmowy agent poinformował, że od 4 do 6 stycznia 1989 r. w Wilnie będzie przebywać licząca 5 osób delegacja Ruchu Młodzieżowego Chrześcijańskiej Demokracji Włoch. Przyjazd delegacji został zorganizowany przez Komitet Organizacji Młodzieżowych ZSRS.

W związku z tym KOM ZSRS skierował prośbę do KOM LSRS. Prośba została wystosowana w imieniu Włochów. Oto jej treść:

– organizacja spotkania delegacji z kardynałem Sladkevičiusem¹;

¹ Vincentas Sladkevičius (1920–2000), duchowny katolicki, kardynał. Świecenia kapłańskie otrzymał 25 III 1944 r. W 1952 r. został prefektem seminarium w Kownie. W 1957 r. papież Pius XII mianował go biskupem pomocniczym *sedi datus* diecezji koszedarskiej. Został potajemnie wyświęcony na biskupa w grudniu 1957 r. przez bp. Teofilusa Matulionisa. Władze nie uznały tych święceń i zesłały go w rejon birżański. W 1972 r. wstąpił do Zgromadzenia Księży Marianów Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny (MIC), gdzie w 1975 r. złożył śluby wieczyste. Do diecezji koszedarskiej wrócił w 1982 r., gdy z nominacji Jana Pawła II został jej administratorem apostolskim. W 1988 r. został wybrany na przewodniczącego Konferencji Episkopatu Litwy. Z innymi biskupami litewskimi odbył wówczas pierwszy raz po wojnie kanoniczną wizytę *ad limina* w Watykanie. Popierał nielegalne wydawanie „Kroniki Kościoła Katolickiego na Litwie”, udzielał święceń kapłańskich księżom, którzy ukończyli nielegalne seminarium. W 1988 r. Jan Paweł II nadał mu godność kardynalską, a w 1989 r. mianował go arcybiskupem metropolitą kowieńskim. Był jednym z największych autorytetów moralnych na Litwie. Podczas burzliwego okresu przemian w latach 1988–1990 jednoznacznie opowiadał się za wolnością Kościoła i narodu. O zaufaniu, jakim się cieszył w całym społeczeństwie, świadczy fakt, że w styczniu 1991 r., kiedy ważyły się losy suwerenności Litwy, powierzono mu na przechowanie podpisany 11 III 1990 r. Akt przywrócenia niepodległości Litwy. Dane biograficzne za: *Mirė Šventosios Romos Bažnyčios kardinolas Vincentas Sladkevičius, MIC*, <http://www.lcn.lt/kaunas/kardinolas/kardinolas.html>, dostęp 18 VI 2020 r.; I. Miłkaszewicz, *Po-lityka sowiecka...*, s. 196–197.

– organizacja spotkań z kilkoma księżmi należącymi do Sejmu „Sajūdisu”²;

– zapewnienie możliwości uczestnictwa we mszy świętej w jednym z kościołów Wilna;

– organizacja spotkania z przewodniczącym Miejskiego Komitetu Wykonawczego Wilna;

– zapewnienie możliwości obejrzenia spektaklu w jednym z teatrów.

Wypełniając te prośby, agent „Povilas” skontaktował się telefonicznie z Radą ds. Religii, z Anilionisem³, który poradził agentowi skontaktować się z kardynałem Sładkevičiusem osobiście i podał mu jego numer telefonu.

W rozmowie telefonicznej 26 XII 1988 r. kardynał Sładkevičius, wysłuchawszy „Povilasa”, zgodził się przyjąć delegację 5 I 1989 r. w swoim domu w Koszedarach pod adresem: Černo 31. Następnie kardynał zarekomendował księdza Aliulisa⁴ jako przedstawiciela Sejmu „Sajūdisu”,

² Sajūdis, Litewski Ruch na rzecz Przebudowy, (Lietuvos Persitvarkimo Sajūdis) – litewski ruch społeczno-polityczny. Powstał w czercu 1988 r. jako nieformalne stowarzyszenie społeczne pod przewodnictwem Vytautasa Landsbergisa. Od marca 1989 działał legalnie. 11 marca 1990 r. przeprowadził uchwałę o niepodległości Litwy i o jej wystąpieniu z ZSRS.

³ Petras Anilionis (1923–1990), działacz komunistyczny i państwowy. W partii komunistycznej od 1949 r. W 1959 r. ukończył Wyższą Szkołę Partyjną w Wilnie. W 1978 r. został mianowany pełnomocnikiem Rady ds. Religii przy Radzie Ministrów ZSRS w Litewskiej Socjalistycznej Republice Sowieckiej. Funkcję tę pełnił do 1989 r. W tym czasie zwalczał wszelkie przejawy wolności religijnej, kontrolował nabór kandydatów do Wyższego Kowieńskiego Seminarium Duchownego, przydział księży na parafie, popierał aresztowania i zsyłki księży, którzy nie przestrzegali restrykcyjnych wymogów sowieckiego ustawodawstwa. Nie zaakceptował nowej polityki wyznaniowej w okresie pierestrojki i został zdymisjonowany. W latach 1971–1989 był członkiem KC Komunistycznej Partii LSRS, a w latach 1971–1980 deputowanym do Rady Najwyższej LSRS. Dane biograficzne za: V. Tininis, *Sovietinė Lietuva...*, s. 126–129.

⁴ Vaclovas Aliulis (1921–2015), duchowny katolicki, marianin. W 1937 r. wstąpił do zgromadzenia marianów. Po ukończeniu Wyższego Seminarium Duchownego w Kownie 11 VI 1944 r. otrzymał święcenia kapłańskie. Później pełnił posługę duszpasterską w wielu parafiach archidiecezji wileńskiej. W latach 1965–1979 był sekretarzem, a w okresie 1979–1990 przewodniczącym Komisji Liturgicznej Konferencji Episkopatu Litwy. Redagował litewskie wydania Pisma Świętego Nowego Testamentu, zajmował się przystosowaniem ksiąg liturgicznych do wymagań Soboru Watykańskiego II. Był autorem wielu podręczników teologicznych i cenionym wykładawcą seminaryjnym. W 1989 r. założył i redagował miesięcznik „Katalikų pasaulis” (Świat katolika). Po odzyskaniu przez Litwę niepodległości w 1991 r. został członkiem Litewskiej Katolickiej Akademii Nauk. W latach 1964–1967 i 1976–1991 był przełożonym litewskiej prowincji marianów, a w latach 1993–

mówiąc, że nie będzie to dla niego trudne, ponieważ doskonale włada językiem włoskim. Podał adres i telefon Aliulisa.

Podczas rozmowy telefonicznej z księdzem Aliulisem 27 XII 1988 r. agent opowiedział o delegacji i o rozmowie z kardynałem. Zgodziwszy się na spotkanie z delegacją w siedzibie kurii wileńskiej, Aliulis wyraził ubolewanie, że niemożliwe jest spotkanie delegacji z chrześcijańską młodzieżą Litwy, ponieważ brak jej jeszcze organizacji. Poprosił jedynie „Povilasa”, by zadzwonił do prałata Gutauskasa⁵ i umówił dokładny termin, w którym ksiądz Aliulis będzie mógł się spotkać z delegacją w kurii.

O treści rozmów z kardynałem Sładkevičiusem i księdzem Aliulisem „Povilas” powiadomił tow. Anilionisa.

Informując o tym, o czym mowa powyżej, „Povilas” wyraził wątpliwość, czy prośba o organizację spotkania Włochów z kardynałem i księżmi wyszła od samych Włochów. Jego zdaniem taki program pobytu włoskiej delegacji w Wilnie mógł zaproponować z własnej inicjatywy KOM ZSRS, ponieważ również wcześniej się zdarzało, że prośby składano w imieniu zagranicznych delegacji, a po ich przyjeździe do Wilna okazywało się, że takie czy inne spotkanie interesuje jedynie towarzyszących delegacji pracowników KOM ZSRS.

Jednak „Povilas” wyraził gotowość do tego, by w miarę możliwości brać osobisty udział w spotkaniach i wykonać nasze zadanie w zakresie pozyskania informacji o:

– planach Watykanu w obszarze rozwoju kontaktów z ZSRS (Litwą);
jak zamierza on zaktywizować dialog;

1999 – generalnym wikariuszem zgromadzenia. Dane biograficzne za: Vilniaus arkivy-skupija, <http://www.vilnensis.lt/amzinyben-iskeliavo-kunigas-jubilatas-vaclovas-aliulis-mic-1921-1944-2015/>, dostęp 9 VI 2020 r.

⁵ Algirdas Gutauskas (1921–2004), duchowny katolicki, zarządca archidiecezji wileńskiej. Święcenia kapłańskie otrzymał 28 X 1945 r. Pracował w parafiach w Trokach, Święcianach, Duksztach. Następnie był proboszczem wileńskich parafii: św. Piotra i Pawła, św. Teresy oraz rektorem kaplicy Matki Bożej Miłosierdzia w Ostrej Bramie. Od 1979 r. do 1988 r. za zgodą władz zarządzał archidiecezją wileńską, gdyż jej administrator apostolski bp Julijonas Steponavičius od 1961 r. był pozbawiony możliwości sprawowania swoich funkcji. Dane biograficzne za: *Mirė prelatas Algirdas Kazimieras Gutauskas (1921–2004)*, „Bažnyčios žinios” 2004, nr 4, s. 12–13, http://www.lcn.lt/bzinios/bz0404/bzinios_2004-04.pdf, dostęp 26 VI 2020 r.

– nowych aspektach w „polityce wschodniej” Watykanu (papieża), które się pojawiły w związku ze zmianami w ZSRS (w szczególności na Litwie);

– opinii Sładkevičiusa i papieża na temat rozwoju litewskiego Kościoła katolickiego;

– wykorzystaniu emigracji według wytycznych papieża;

– analizie sytuacji na Litwie i prognozie jej rozwoju.

„Povilas” otrzymał następujące tezy w celu przekazania ich obco-krajowcom:

– jeśli USA nie zdecyduje się na ograniczenie sił zbrojnych, to proces demokratyzacji społeczeństwa sowieckiego (w tym Litwy) ulegnie spowolnieniu (działalność Sąjūdisu zostanie ograniczona), ograniczone zostaną kontakty z rodakami za granicą;

– chrześcijanie (konkretnie Watykan) powinni aktywniej występować za ochroną życia i pokoju na Ziemi, przeciwko zagrożeniu jądrowemu, za rozbrojeniem, za powstrzymaniem przeniesienia wyścigu zbrojeń w kosmos;

– Watykan powinien aktywnie zabiegać o szybsze uregulowanie konfliktów religijnych, w tym w Afganistanie;

Wizyta włoskiej delegacji młodzieżowej będzie relacjonowana przez gazetę „Komjaunimo Tiesa”

Pełnomocny pracownik operacyjny
1 Sekcji I Wydziału KGB LSRS
kapitan V[ladas] Bajorinas⁶ [a]

Źródło: AIPN 2553/407, t. 2, k. 104–105, mps.

^a *Odręczny podpis Vladasa Bajorinasa.*

⁶ Vladas Bajorinas (ur. w 1956 r.), funkcjonariusz KGB LSRS. W latach 1983–1986 i 1987–1989 był pracownikiem operacyjnym 1 Sekcji I Wydziału KGB LSRS. Następnie do 1990 r. starszym pełnomocnym pracownikiem operacyjnym 2 Sekcji I Wydziału KGB LSRS. Dane biograficzne za: LGGRTC, LSSR KGB žvalgybos (1-asis) skyrius, http://www.kgbveika.lt/uploads/sarasai/sarasas_zvalg.pdf, dostęp 2 VI 2020 r.

1989 styczeń 2, Wilno – Pismo naczelnika I Wydziału KGB LSRS płk. Vytautasa Karinauskasa do naczelnika 3 Wydziału Zarządu „RT” PGU KGB ZSRS płk. W. Mariejewa o relacjach między Kościołem a państwem na Słowacji, tajne

Relacje między rządem i Kościołem na Słowacji

Ostatnio w rządzie Słowackiej Republiki Socjalistycznej i w KC KPS (Słowacji) w zauważalny sposób wzrosły kontrowersje dotyczące dalszej polityki wobec Kościoła. Osoby, które doszły do władzy po wydarzeniach 1968 r., są nastawione przeciwko jakimkolwiek zmianom. Z drugiej strony nowe siły opowiadają się za poprawą relacji między państwem a Kościołem. Jednak pierwsza z tych grup na razie ma jeszcze przewagę i dlatego władze będą trzymać w tym zakresie sztywny kurs. Planuje się odrzucenie przedstawianych w ультимatywnej formie żądań episkopatu dotyczących samodzielności duchowieństwa w zakresie spraw kadrowych i innych, tłumienie niesankcjonowanych demonstracji i mitingów organizowanych przez wiernych. Państwo usiłuje nie wypuszczać z rąk środków pozwalających na kontrolę Kościoła: konieczności uzgadniania nominacji biskupich, uzyskania akceptacji przez kandydatów do seminariów duchownych itd. W kręgach partyjnych uważa się, że „miękkie” stanowisko rządu wobec Kościoła w PRL i WRL, a obecnie również w ZSRS, nie zda egzaminu w CSRS. W związku z tym głowa czechosłowackiego episkopatu katolickiego kardynał F[rantišek] Tomášek przy bezpośrednim wsparciu Watykanu planuje jeszcze większe wzmoczenie nastrojów religijnych wśród szerokich mas ludności i wsparcie „tajnego Kościoła”¹. Jednocześnie wieszczy on, że trwający w Związku Sowieckim

¹ Tajnym Kościołem w Czechach i na Słowacji nazywano nieoficjalne struktury, przede wszystkim zakonne, prowadzące duszpasterstwo bez wymaganej prawem zgody władz

proces odchodzenia państwa od polityki represyjnej wobec Kościoła doprowadzi w końcu do podobnego zjawiska w CSRS. Ogólnie jest już zauważalny wzrost niezadowolenia wśród wiernych, które znajduje wyraz zarówno w ich stanowczych wypowiedziach pod adresem rządu, jak i w konkretnych działaniach.

Na przykład na budynku Instytutu Ateizmu Słowackiej Akademii Nauk nie ma odpowiedniego oznaczenia, ponieważ jest ono notorycznie usuwane. Mimo to nie brak jednak drobnych postępów w relacjach między państwem a Kościołem. Widać to po pojawiających się w prasie informacjach o wizytach w CSRS katolickich hierarchów z innych krajów, o ich spotkaniach z przedstawicielami lokalnego Kościoła. Zaczęła już obowiązywać decyzja rządu w zakresie zgody na to, by uczniowie szkół ogólnokształcących i ich rodzice mogli ubiegać się o nauczanie prawa Bożego bezpośrednio u księży z pominięciem dyrekcji szkoły. W związku z tym liczba uczniów pragnących zgłębiać Biblię wzrosła o 7 proc. (ogółem w kościołach katechizuje się 22 proc. uczniów). Istnieją jednak dane, według których pewna część inteligencji i wiele osób na stanowiskach kierowniczych wysyłała tam swoje dzieci nieoficjalnie i dlatego odsetek takich uczniów może być wyższy.

Informacje zostały pozyskane przez agenta „Edvardasa” podczas kontaktów z dyrektorem Instytutu Ateizmu Naukowego Słowackiej Akademii Nauk, profesorem filozofii, członkiem KC KPS (Słowacji) [Jaroslavem] Čelką i innymi pracownikami tego instytutu oraz Słowackiego Muzeum Rozwoju Myśli Społecznej.

państwowych. W 1950 r. w Czechosłowacji zlikwidowano wszystkie zgromadzenia zakonne, dlatego ich dalsza służba musiała się odbywać w warunkach konspiracyjnych. Na Słowacji kluczową postacią dla tych struktur był tajnie wyświęcony bp Ján Chryzostom Korec, jezuita, skazany w procesie w latach pięćdziesiątych i pozbawiony możliwości wykonywania pracy duszpasterskiej do 1989 r. Szerzej na temat działalności Kościoła podziemnego na Słowacji: A. Grajewski, *Kardynał z katakumb. Ján Chryzostom Korec (1924–2015)*, „Biuletyn IPN” 2017, nr 3.

Naczelnik I Wydziału Komitetu
pułkownik
V[ytautas] L. Karinauskas

Potwierdzam: Starszy pełnomocny
pracownik operacyjny 1 Sekcji
I Wydziału KGB LSRS
major V[idmantas] A. Buta^a

Źródło: AIPN 2553/407, t. 2, k. 106–107, mps.

^a *Odręczny podpis Vidmantasa Buty.*

1989 styczeń 10, Wilno – Pismo naczelnika I Wydziału KGB LSRS płk. Vytautasa Karinauskasa do naczelnika 3 Wydziału Zarządu „RT” PGU KGB ZSRS płk. W. Mariejewa o wewnętrznej sytuacji PRL, tajne

O wybranych aspektach sytuacji politycznej w PRL

Aktualnie w wyższych warstwach polskich środowisk politycznych i naukowych uważa się, że proces przebudowy w PRL staje się rzeczywistością i przyjmuje nieodwracalny charakter. Impulsem stały się w tym przypadku zarówno wizyta w tym kraju M[ichała] S[iergiejewicza] Gorbaczowa, jak i zmiany zachodzące w Związku Sowieckim. Opracowanie ekonomicznych i politycznych aspektów przebudowy związane jest z planami rządu sowieckiego w tych dziedzinach. Wyjście z kryzysu i stopniowe zmniejszanie opóźnienia w stosunku do Zachodu jest postrzegane w perspektywie współpracy ze Związkiem Sowieckim i innymi krajami socjalistycznymi.

Kierownictwo PZPR planuje wprowadzić zasadę rachunku ekonomicznego nawet w działalności wszystkich organizacyjnych jednostek ideologicznych. Obecnie trwają poszukiwania konkretnych sposobów jego wdrożenia. Między innymi Towarzystwo Krzewienia Kultury Świeckiej pracuje nad dużym programem ekonomicznym, którego celem jest samofinansowanie działalności organizacji w zakresie propagandy politycznej wśród młodzieży. Z myślą o młodzieży planowana jest organizacja tanich obozów letnich, których działalność ma być alternatywą dla katolickich „oaz” i półlegalnych struktur młodzieżowych kontrolowanych przez Radę ds. Duszpasterstwa Młodzieży przy Episkopacie Polski¹.

¹ Rekolekcje Ruchu Światło-Życie odbywały się wówczas w całym kraju. Nadzór nad nimi sprawowali miejscowi biskupi diecezjalni, przede wszystkim w archidiecezjach krakowskiej, katowickiej, przemyskiej oraz tarnowskiej.

KC PZPR zamierza zejść z drogi konfrontacji z Kościołem katolickim i rozpocząć dialog i współpracę w kwestiach moralności, ekologii, zachowania dziedzictwa kulturowego, przełamania kryzysu gospodarczego. „Punktem spornym”, w którym kierownictwo nie widzi pola dla kompromisu, jest szkoła. I chociaż zaistniały oddzielne przypadki działalności księży w szkołach ogólnokształcących, to w zasadzie prawo o rozdzieleniu tych sfer będzie nadal jednym z pryncypiów państwa i partii.

Ogólnie rzecz biorąc, na poziomie rządu, episkopatu i przedstawicieli związku zawodowego „Solidarność” trwa dialog, odbywają się spotkania². Niemniej realnych pozytywnych skutków tych rozmów na razie nie ma, a zdaniem polskiego episkopatu nie należy się ich w najbliższej przyszłości spodziewać. Duchowieństwo katolickie bardzo negatywnie ocenia obecną sytuację w kraju i określa ją jako kryzysową. Na przykład w kościele Trzech Krzyży zorganizowano wystawę „70 lat niepodległości Polski”. Historia Polski została tam przedstawiona jako „czarne” pasmo przemocy i bezprawia, promowana była wersja, według której Polska straciła swoją państwowość i suwerenność.

Stosunki między rządem PRL a polskim episkopatem katolickim są nieodłącznie związane z relacjami między państwem a Watykanem, w których nie widać obecnie żadnych postępów, ponieważ papież Jan Paweł II, jak twierdzi jeden z polskich specjalistów zajmujących się Watykanem, w stosunkach politycznych z Polską czuje się lepiej w roli miejscowego kardynała K[arola] Wojtyły i myśli o nich w kategoriach charakterystycznych dla polskiego episkopatu.

Informacje zostały zdobyte przez zaufaną osobę „Erudyte” podczas kontaktów z pracownikami Instytutu Religioznawstwa ANS przy PZPR, w tym z dyrektorem W. Mysłem³ oraz z przedstawicielami

² W tym czasie struktury „Solidarności” były nadal nielegalne, choć w całym kraju trwała akcja ujawniania się różnych środowisk jako komisje zakładowe bądź władze regionalne niezależnego związku zawodowego. Formalna rejestracja NSZZ „Solidarność” nastąpiła dopiero 17 IV 1989 r., po zakończeniu obrad Okrągłego Stołu w Warszawie.

³ Prof. dr hab. Wiesław Mysłek, religioznawca i publicysta, wykładał w Wyższej Szkole Nauk Społecznych przy KC PZPR. Autor wielu publikacji na temat społecznej doktryny Kościoła oraz pontyfikatu Jana Pawła II.

1989 styczeń 19, Wilno – Pismo naczelnika I Wydziału KGB LSRS płk. Vytautasa Karinauskasa do naczelnika 3 Wydziału Zarządu „RT” PGU KGB ZSRS płk. W. Mariejewa o działaniach aktywnych na kierunku watykańskim, tajne

„O przygotowaniu serii środków aktywnych”

Podczas przygotowywania korzystnych dla nas materiałów, które miały zostać przekazane obiektowi DPI¹ nr 2334 „Krasawica” w celu ich opublikowania we włoskiej prasie, I Wydział Komitetu planuje wykorzystać następujące tezy:

– Ekspozowani przedstawiciele litewskiej opinii społecznej uważają, że sytuacja nieformalnych stowarzyszeń i Kościoła zarówno w republice, jak i na pozostałym terytorium Związku Sowieckiego będzie w sposób istotny uzależniona od kierunku polityki zagranicznej krajów zachodnich, przede wszystkim USA. Jeśli dialog między Wschodem a Zachodem nie przyniesie w najbliższym czasie znaczących efektów, to uderzy to w rozpoczęty w Związku Sowieckim proces stopniowej poprawy praw człowieka. Dlatego opinia społeczna Włoch, włącznie ze środowiskami litewskiej emigracji, powinna wywrzeć odpowiedni wpływ na G[eorge’a] Busha i liderów innych państw zachodnich w celu skłonienia ich do podejmowania przyspieszonych działań w zakresie negocjacji z ZSRS, przede wszystkim w sprawie rozbrojenia.

– Wzrasta odpowiedzialność chrześcijan za obronę życia i pokoju na Ziemi. Również katolicy powinni zacząć aktywnie wspierać proces rozbrojenia, walki przeciwko zagrożeniu atomowemu. Na razie wiodącą rolę w ruchu antywojennym wśród Kościołów odgrywa Kościół protestancki. Politycy nie są w stanie tak szczerze wyrażać interesów ludzkości, jak robią to działacze religijni. Dlatego Kościół jest zobowiązany do

¹ DPI – Sprawa na wstępnym etapie opracowania (dzieło przedwaritelno go izuczenija).

1989 styczeń 26, Wilno – Pismo do naczelnika 3 Wydziału Zarządu „RT” PGU KGB ZSRS płk. W. Mariejewa o wykorzystaniu przez Watykan Kościoła w Polsce we wrogiej działalności wobec ZSRS, tajne

Wykorzystanie polskiego Kościoła katolickiego we wrogiej wobec Związku Sowieckiego działalności Watykanu

W ostatnim okresie Watykan usiłuje zaktywizować polski kler w działalności wrogiej wobec naszego kraju, orientując go na wykorzystywanie w swoich celach procesu pieriestrojki, jawności i dalszej demokratyzacji życia społecznego w Związku Sowieckim. Na zalecenie Kurii Rzymskiej polski episkopat, chcąc zachować swój wpływ na katolików Litwy, Białorusi i Ukrainy, nadal będzie się sprzeciwiał postulatom społeczeństwa sowieckiego, które żąda uporządkowania granic diecezji wschodnich zgodnie z powszechnie uznanymi granicami państwowymi. Watykan i hierarchowie polskiego Kościoła katolickiego uważają, że Kościół w Związku Sowieckim wciąż jeszcze nie przejawia takiej stanowczości wobec władz, która odpowiadałaby jego obecnej korzystnej sytuacji. Dlatego mianowany kuratorem diecezji wschodnich kardynał Gulbinowicz¹

¹ Henryk Gulbinowicz (1923–2020), duchowny katolicki, kardynał. Urodził się w Wilnie i utrzymywał prywatnie liczne kontakty z różnymi środowiskami na Litwie. Nigdy jednak nie miał żadnych formalnych uprawnień do części archidiecezji wileńskiej, która pozostała w LSRS, tym bardziej innych „wschodnich diecezji”. Formację kapłańską rozpoczął w Wyższym Seminarium Duchownym w Wilnie, które po 1945 r. kontynuowało swoją działalność w Białymstoku. Następnie pełnił różne funkcje w diecezji olsztyńskiej, m.in. rektora w tamtejszym seminarium duchownym. 12 I 1970 r. papież Paweł VI mianował go administratorem apostolskim części archidiecezji wileńskiej w granicach Polski z siedzibą w Białymstoku. W 1975 r. został biskupem wrocławskim i nie zajmował się problemami archidiecezji wileńskiej. W 1990 r. założył Komitet ds. Pomocy Parafianom z terenu Związku Sowieckiego. Dane biograficzne za: Strona Papieskiego Wydziału Teologicznego we Wrocławiu, http://www.pwt.wroc.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=69:kard-henryk-gulbinowicz&catid=68:kanclerze&Itemid=105, dostęp 7 VI 2020 r.

oraz bliski mu biskup Tokarczuk² w dążeniu do wyznaczonych celów orientują się przede wszystkim na przebywających w naszym kraju księży narodowości polskiej. Jednocześnie jest zwiększany nacisk na wierzących Litwinów, Białorusinów i Ukraińców. Gwałtownie wzrosła liczba wizyt emisariuszy i misjonarzy z PRL w zachodnich republikach ZSRS. Prowadzą oni aktywną agitację wśród katolików i skłaniają ich ku konkretnym prowokacyjnym wystąpieniom pod sztandarem zwiększenia roli Kościoła w społecznym i politycznym życiu państwa, sami zaś pozostają „w cieniu”. Widać również, że ich celem jest zbieranie informacji na temat sytuacji społeczno-politycznej w naszym kraju i nastrojów panujących w różnych grupach społecznych [a]

Źródło: AIPN 2553/407, t. 2, k. 121, mps.

^a Dokument się urywa. Podstawa prawna: Rozporządzenie Rady Ministrów Litwy nr 579 z dnia 3 czerwca 2007 roku „O potwierdzeniu zasad dostępu do dokumentów Krajowego Funduszu Akt Specjalnych i korzystania z tych dokumentów” (par. 7).

² Ignacy Tokarczuk (1918–2012), duchowny katolicki, biskup przemyski, a od 1992 r. arcybiskup i metropolita przemyski. Jeden z najważniejszych biskupów katolickich w Polsce w tamtym czasie. Organizował nieformalną pomoc dla struktur Kościoła katolickiego obłądku łacińskiego na terenie USRS.

1989 styczeń 27, Moskwa – Szyfrogram zastępcy naczelnika Służby „A” PGU KGB ZSRS płk. Anatolija Priwałowa¹ do naczelnika I Wydziału KGB LSRS płk. Vytautasa Karinauskasa dotyczący konsekwencji wojny w Afganistanie dla Ostpolitik, tajne, pilne

[^a] Wasza praca w zakresie przeprowadzenia akcji wywierania wpływu na międzynarodową działalność Watykanu zasługuje na pozytywną ocenę. Jak sądzimy, kierunki działań wobec Watykanu, o których donosicie, są słuszne, aktualne i odpowiadają naszym interesom. W najbliższym czasie wyślemy wam rozwinięte założenia dotyczące tej problematyki.

Obecnie ^b istotnym tematem jest kwestia afgańska. W związku z tym prosimy o uruchomienie waszych źródeł osobowych mających dostęp do hierarchów Kurii Rzymskiej w celu przeprowadzenia rozmów oddziaływujących w tej sprawie.^b Można by było na przykład zaznaczyć, że ostatnie wypowiedzi papieża, w tym te, które padły w rozmowach z przedstawicielami Związku Sowieckiego, dotyczące dążenia Watykanu do tego, by „w miarę swoich skromnych możliwości zapobiegać jakiegokolwiek przelewowi krwi”, spotkały się z bardzo ciepłym odbiorem wśród sowieckich katolików. Pierwsze, choć dość nieśmiałe, wezwania papieża do okazania zdrowego rozsądku w rozwiązaniu konfliktu afgańskiego oceniane są w Moskwie jako określony wkład w kształtowanie normalnych stosunków między Moskwą a Stolicą Apostolską.

^a Na dokumencie trzy odręczne adnotacje: 1) Do tow. Czernikowa G [ieorgija] G. – Proszę nadać sprawie dalszy bieg i poinformować kierownictwo 5 Służby [podpis] 30 I 1989 r.; 2) tow. Kuolelis V [idmantas] J. – Proszę przemyśleć plany i działania poinformujcie tow. Baltinasa E [dmundasa] W. 30 I 1989 r. [podpis Georgija Czernikowa]; 3) T. Buta V [idmantas] A. dla uwzględnienia w pracy 30 I 1989 r., [podpis] 3 I 1989 r.

^{b-b} Fragment podkreślony odręcznie.

¹ Anatolij Priwałow pułkownik KGB. W latach 1979–1989 r. pracował w Służbie „A” PGU KGB. W 1989 r. był zastępcą szefa tej służby. <http://shieldandsword.mozohin.ru/kgb5491/structure/1GU/A.htm>, dostęp 19 X 2020 r.

Jeżeli Watykan nie jest w stanie przemówić do rozsądku liderom afgańskiej opozycji, to może on wyrzucić wpływ na te polityczne środowiska zachodnie, które utrudniają pokojowe rozwiązanie problemów związanych z Afganistanem, a zatem stoją na drodze powstrzymania bezsensownego przelewu krwi, którego ofiarą, jak i wcześniej, pada głównie ludność cywilna.

Prosimy powiadomić nas telegraficznie o zrealizowanych działaniach.

Zastępca kierownika Służby „A” PGU KGB ZSRS
Pułkownik Priwałow A[natolij] P[ietrowicz]

Źródło: AIPN 2553/407, t. 2, k. 125–126, mps.

1989 luty 21, Wilno – Pismo naczelnika I Wydziału KGB LSRS płk. Vytautas Karinauskasa do naczelnika 3 Wydziału Zarządu „RT” PGU KGB płk. W. Mariejewa dotyczące planów Watykanu wobec ZSRS, tajne

O planach Watykanu wobec ZSRS

Przedstawiciele Watykanu uważają, że nowa polityka sowieckiego kierownictwa w zakresie praw człowieka otwiera przed Kościołem Rzymskokatolickim możliwości poszerzenia swojego wpływu na życie społeczne w Związku Sowieckim. Watykański sekretarz stanu kardynał Casaroli podkreślił, że gwałtowne ożywienie ruchu narodowego na Litwie, przekazanie tamtejszemu episkopatowi przez organy republiki odebranych wcześniej kościołów, przychylniejszy stosunek środków masowej informacji do problemów Kościoła, dopuszczenie studentów szkół wyższych do literatury teologicznej w celach naukowych stworzyły warunki sprzyjające konkretyzacji wpływu Kościoła na ludność, przede wszystkim na młodzież.

Jeszcze rok temu Papież Jan Paweł II, który dysponował informacjami o spodziewanym zaostreniu sytuacji politycznej w republice i przewidywał pojawienie się na arenie politycznej ruchów społecznych, bez porozumienia z władzami republiki wyznaczył na stanowisko przewodniczącego episkopatu Litwy antysowiecko usposobionego Sładkevičiusa, człowieka oddanego Kurii Rzymskiej, i poinstruował go, by działał według schematu analogicznego do tego, który jest realizowany w PRL. Wyobrażenia „Stolicy Apostolskiej” na temat trwających w republice procesów ilustruje wypowiedź arcybiskupa łomżyńskiego Juliusza Paetza¹,

¹ Juliusz Paetz (1935–2019) duchowny katolicki, metropolita poznański. Po studiach na KUL w 1962 r. wyjechał do Rzymu. W latach 1967–1976 był pracownikiem Sekretariatu Generalnego Synodu Biskupów w Rzymie. W tym samym czasie współpracował z Sekretariatem Stanu Stolicy Apostolskiej i Radą ds. Publicznych Kościoła, a także był członkiem delegacji Stolicy Apostolskiej ds. stałych kontaktów roboczych z rządem PRL. W latach

według którego „sytuacja jest identyczna, jak w Polsce na początku lat osiemdziesiątych”. Kuria Rzymska widzi w Kościele katolickim trzecią siłę, która niedługo zajmie pozycję pośrednią między władzami a opozycją jako swoisty arbiter.

W związku z tym wysoko postawieni urzędnicy „Stolicy Apostolskiej” kierują Sładkevičiusa i innych liderów katolickiego episkopatu w republice ku takiej działalności, która mogłaby być realizowana stopniowo i nie prowokowałaby otwartego konfliktu z władzą. Zaleca się mu, by stawał na Sajūdis i jednocześnie utrzymywał kontakty z władzami. W prywatnej rozmowie jeden z watykańskich hierarchów monsignore Tulaba wtrącił, że „daj Boże, żeby wszystko to rzeczywiście spełniło oczekiwania. Księża nie powinni stać w pierwszym szeregu, powinni trwać za frontem wiernych jako doradcy. Potrzebna jest wielka ostrożność i rozwaga, bo przyszłość jest jeszcze niepewna”.

Wypełniając polecenia papieża w wysiłkach zmierzających do duchowego i narodowego odrodzenia nacji, katolicki episkopat Litwy łączy się z Sajūdisem, wprowadza doń księży, którzy w ramach tej współpracy wchodzi również do sejmu. Dzięki temu wokół Sajūdisu skupia się masa wierzących republiki. Kuria Rzymska wymaga od litewskich kapłanów, by nie mieszała się oni do otwartej polityki, a jednocześnie zaleca, by taktownie podpowiadali szeregowym wiernym, jakie kroki powinni podejmować w takiej czy innej sytuacji. Na przykład ze strony księży nierzadko słyhać wezwania, by „nie deptać po piętach idącym na czele działaczom Sajūdisu, podejmować próby skłonienia rządu do zorganizowania referendum, którego celem byłyby wybór tej czy innej formy ustroju Litwy oraz podjęcie swobodnej decyzji o wyjściu ze Związku Sowieckiego, tak aby realizować te postulaty na drodze demokracji,

1976–1982 pełnił funkcję pralata antykamery papieskiej, był bliskim współpracownikiem trzech papieży: Pawła VI, Jana Pawła I i Jana Pawła II. Wielokrotnie towarzyszył abp. Casarolemu i abp. Poggiemu w trakcie ich wizyt w Polsce. W grudniu 1982 r. został biskupem diecezji łomżyńskiej. W dokumencie nieprawidłowo napisano, że był arcybiskupem. Dopiero w 1996 r. został przeniesiony na urząd arcybiskupa metropolity poznańskiego, z którego zrezygnował w atmosferze skandalu medialnego, oskarżony o seksualne molestowanie kleryków w marcu 2002 r. Wielokrotnie zaprzeczał wszystkim oskarżeniom. Dane biograficzne za: Serwis informacyjny KAI, 15 XI 2019 r.

przy zachowaniu spokoju, cierpliwości, potępiając ekstremistyczne akcje niektórych grup nieformalnych.

Poza tym Watykan poleca kierownictwu Kościoła katolickiego republiki, by podejmowało próby skłonienia rządu do zwiększenia liczby seminariów duchownych (do czterech), by nie limitowano liczby przyjmowanych do nich kleryków, by w niektórych szkołach – tam gdzie mieszka znacząca liczba rodzin katolickich – wprowadzono nauczanie dogmatów katolickich, zamknięto Radę ds. Religii przy Radzie Ministrów ZSRS w LSRS. Rząd ma się również nie mieszać do wyboru biskupów oraz zezwolić na funkcjonowanie katolickich wydawnictw i typografii. Na dodatek „Stolica Apostolska” rekomenduje litewskim hierarchom powrót do wykorzystywanych przez Kościół przed wojną form wywierania wpływu na ludność – na przykład katolickich organizacji skautowskich – oraz zaleca poszukiwanie nowych możliwości poszerzenia zakresu swojego oddziaływania.

Notatkę sporządzono na podstawie informacji zdobytych przez agentów należących do wysoko postawionych przedstawicieli litewskiego Kościoła katolickiego podczas ich pobytu w Watykanie oraz innych materiałów operacyjnych, które wpłynęły do Komitetu.

Naczelnik I Wydziału Komitetu pułkownik V[ytautas] L. Karinauskas	^a Potwierdzam: Starszy pełnomocny pracownik operacyjny [1 Sekcji] I Wydziału [KGB LSRS] major V[idmantas] A. Buta ^a
---	--

Źródło: AIPN 2553/407, t. 2, k. 134–135, mps.

^{a-a} *Fragment zapisany odręcznie, podpis Vidmantasa Buty.*

1989 marzec 6, Wilno – Notatka mjr. Vidmantasa Buty dla 3 Oddziału 5 Służby KGB LSRS dotycząca Litwinów mieszkających w Puńsku, tajne

Informacja na temat Litwinów zamieszkałych
w mieście Puńsk, PRL

Rozmowa pracownika operacyjnego z zaufanym kontaktem z PRL wyjawiała, że do niedawna w katolickich uczelniach wyższych Polski i innych krajów studiowały cztery osoby o korzeniach litewskich, pochodzące z miasta Puńsk w PRL. Niedawno jedna z nich została z niewiadomych przyczyn relegowana z czwartego roku, a jedna zamierza rozpocząć naukę w tym lub następnym roku. Ustalenie nazwisk tych osób okazało się niemożliwe.

Poza tym zaufany kontakt poinformował, że u puńskiego księdza Dziermejki ostatnio widoczne są objawy ostrej sklerozy i miejscowi wspominają o jego szybkim przejściu na emeryturę. Trudność w zamianie tego księdza polega na tym, że ponoć kierownictwo polskiego episkopatu ma kłopot ze znalezieniem na jego miejsce księdza pochodzenia litewskiego lub Polaka, który znałby język litewski. Konieczność zapewnienia parafii puńskiej takiego kapłana wynika z żądań Litwinów i zaostrzenia stosunków międzyetnicznych w tej okolicy. Jak twierdzi zaufany kontakt, Jan Paweł II osobiście zainteresował się tą kwestią.

Informację sporządzono na prośbę pracownika 3 Oddziału 5 Służby KGB LSRS tow. Sapizenki A[natolija] D.¹

¹ Anatolij Sapizenko, funkcjonariusz KGB LSRS, w latach 1979–1984 pełnomocny pracownik operacyjny, w latach 1984–1989 starszy pełnomocny pracownik 3 Oddziału 5 Służby KGB LSRS. Dane biograficzne za: LGGRTC, LSSR KGB 5 Tarnyba, http://www.kgbveikla.lt/uploads/sarasai/sarasai_5t.pdf, dostęp 26 VI 2020 r.

Starszy pełnomocny pracownik operacyjny
1 Sekcji I Wydziału KGB LSRS
major V[idmantas] A. Buta [^a] [^b]

Źródło: AIPN 2553/407, t. 2, k. 136, mps.

^a *Odręczny podpis Vidmantasa Buty.*

^b *Pod dokumentem odręczna adnotacja: Zapoznałem się: V[idmantas] J. Kuolelis*

1989 marzec 16, Wilno – Pismo naczelnika I Wydziału KGB LSRS płk. Vytautasa Karinauskasa do naczelnika 3 Wydziału Zarządu „RT” PGU KGB ZSRS płk. W. Marijewa dotyczące tendencji w rozwoju sytuacji politycznej w NRD, tajne

O tendencjach w rozwoju sytuacji politycznej w NRD

W środowiskach naukowych NRD da się słyszeć opinię, że wkrótce E[rich] Honecker i jego stronnicy będą zmuszeni do ustąpienia ze swoich stanowisk w kierownictwie SED na rzecz zwolenników reform. Wiąże się to przede wszystkim z procesami zachodzącymi w Związku Sowieckim i innych krajach socjalistycznych oraz z rosnącymi wpływami Zachodu.

Zdaniem uczonych polityka pieriestrojki, jawności i rozbrojenia niszczy podstawy pozwalające mówić o zasadności istnienia Niemiec Wschodnich jako samodzielnego państwa. Istnienie NRD można uzasadnić, jedynie wychodząc od stalinowskiej teorii walki klasowej. Jest ona wynikiem konferencji poczdamskiej i dlatego opiera się jedynie na czynnikach politycznym i ideologicznym. W odróżnieniu od państw Europy Wschodniej (Czechosłowacji, Polski, Węgier, Jugosławii) i niektórych republik ZSRS Niemcy Wschodnie nie mogą uzasadniać swojego istnienia, opierając się na takich pojęciach, jak narodowość czy naród, ponieważ powstały w wyniku politycznego podziału narodu niemieckiego. NRD nie ma znaczącej historii ani wystarczającego doświadczenia państwowości i będzie istniała dotąd, dokąd istnieć będą blok NATO i Układ Warszawski.

Coraz więcej inteligentów i studentów opowiada się po stronie opozycji wobec rządu. Jednak popierając reformy M[ichała] S[iergiejewicza] Gorbaczowa, unikają oni na razie otwartego wyrażania niezadowolenia z kursu E[richa] Honeckera.

Pewien wpływ na sposób myślenia obywateli kraju wywierają telewizja i radio RFN oraz fakt, że 6 milionów mieszkańców NRD odwiedziło

Niemcy Zachodnie. Efektem tych pobytów jest to, że wracają oni przygnębieni. Zadziwiają ich wysoki poziom życia w RFN oraz ekologiczna czystość. Okoliczność ta jeszcze bardziej wzmocniła tendencję wzrostową w zakresie liczby podań o wyjazd na stałe na Zachód.

Relacje między Kościołem katolickim a kierownictwem partyjnym w NRD ulegają zaostreniu¹. Nawet ewangelicy przechodzą na stronę opozycji. Przyczyną tego ostatniego zjawiska jest wydany przez władze zakaz pisania na łamach prasy kościelnej o trwających w ZSRS zmianach.

Ostatnio uległy pogorszeniu relacje między Partią Komunistyczną RFN i SED w związku z rozłamem w DKP na dwa obozy: zwolenników E[richa] Honeckera i stronników M[ichała] S[iergiejewicza] Gorbaczowa. Druga z tych grup za pośrednictwem prasy komunistycznej i państwowego radia atakuje stanowisko E[richa] Honeckera wobec realizowanych w ZSRS reform. Sytuacja komplikuje się jeszcze bardziej w związku z tym, że Komunistyczna Partia RFN otrzymuje finansowe wsparcie od SED.

Jednocześnie kierownictwo partyjne, nie zważając na wyniki komplikacje w sytuacji wewnętrznej w NRD, ma zamiar trwać przy polityce izolacji wobec reform realizowanych w obozie socjalizmu. Odrzuca ono zasadę destalinizacji, pieriestrojki i jawności, nie rezygnuje z nakazowo-administracyjnego stylu przywództwa. Obecni członkowie Biura Politycznego SED – E[rich] Honecker, K[urt] Hager, W[ili] Stoph, H[ermann]^a Axen² są zdecydowani nadal wcielać w życie idee Waltera Ulbrichta³ ukształtowane pod wpływem polityki J[ózefa] Stalina.

^a *W dokumencie błędny inicjał: A.*

¹ Katolicy w NRD stanowili mniejszość, ale w wielu regionach kraju włączyli się do protestów jesienią 1989 r., głównie w Saksonii – w Lipsku i Dreźnie. Były one organizowane przede wszystkim przez różne grupy Kościoła ewangelickiego, dlatego tamte wydarzenia są opisywane jako tzw. rewolucja pastorów.

² Członkowie Biura Politycznego SED jesienią 1989 r.: Erich Honecker, Wili Stoph – ostatni premier NRD i członek Rady Państwa, Kurt Hager – w Biurze Politycznym odpowiadał za kulturę i był uważany za głównego ideologa partii państwa, ortodoksyjny marksista, przeciwnik polityki Gorbaczowa, Hermann Axen – odpowiadał m.in. za kontakty z socjaldemokratami z RFN.

³ Walter Ulbricht (1893–1973), komunista niemiecki. Był przewodniczącym Rady Państwa Niemieckiej Republiki Demokratycznej oraz I sekretarzem Socjalistycznej Partii Jednoś-

Mają oni znaczne poparcie wśród działaczy SED i FDJ, którzy twierdzą, że NRD nie potrzebuje gospodarki rynkowej, ponieważ w kraju nie ma kryzysu, są przeciwko koncepcji bezrobocia, zrównaniu w prawach mniejszości narodowych i przeciwko jawności, ponieważ dyskredytuje ona władze. Funkcjonariusze tych organizacji zabiegają o zwiększenie uprawnień kontroli partyjnej i ludowej, są zwolennikami wykorzystywania wojsk wewnętrznych nawet wobec najmniejszych demonstracji oraz lepszej dystrybucji towarów masowego użytku nawet przez wprowadzenie kartek; opowiadają się za silnym centrum z nieograniczoną władzą.

Informacje zostały pozyskane przez agenta „Kęstasa” podczas kontaktów z funkcjonariuszami partyjnymi i uczonymi NRD i RFN.

Naczelnik I Wydziału Komitetu
pułkownik
V[ytautas] L. Karinauskas

Potwierdzam: Starszy pełnomocny
pracownik operacyjny 1 Sekcji
I Wydziału KGB LSRS
major V[idmantas] A. Buta [b]

Źródło: AIPN 2553/407, t. 2, k. 137–138, mps.

ci Niemiec (SED) w latach 1950–1971. W tym okresie był faktycznym przywódcą NRD. W czerwcu 1961 r. podjął decyzję o budowie muru berlińskiego. Dane biograficzne za: M. Frank, *Walter Ulbricht. Eine deutsche Biografie*, Berlin 2001.

^b *Odręczny podpis Vidmantasa Buty.*

1989 marzec 23, Wilno – Pismo naczelnika I Wydziału KGB LSRŚ^a płk. Vytautasa Karinauskasa do naczelnika 3 Wydziału Zarządu „RT” PGU KGB ZSRŚ płk. W. Mariejewa dotyczące polityki Watykanu wobec PRL, tajne

O wybranych aspektach polityki Watykanu względem PRL

Aktualnie Watykan stara się wykorzystać trwające w PRL poszukiwania sposobów uregulowania stosunków między rządem a opozycją. „Stolica Apostolska” zakłada, że kompromis między walczącymi siłami może zostać osiągnięty jedynie pod warunkiem zagwarantowania Kościołowi jeszcze szerszego zakresu wolności.

W związku z tym Kuria Rzymska rekomenduje kierownictwu polskiego episkopatu katolickiego politykę zgody z jednoczesnym popieraniem tych opozycyjnych sił społecznych, które nie zajmują pozycji ekstremalnie wrogich wobec PZPR i które swoimi działaniami nie wyrządzą szkody autorytetowi Kościoła: w szczególności liberalnego skrzydła „Solidarności” z L[echem] Wałęsą na czele (bezpośredni kontakt z Wałęsą odbywa się przez księdza Jankowskiego¹, który jest jego spowiednikiem). Tym samym Watykan planuje stworzenie dodatkowych trudności partii rządzącej przez odsunięcie od niej mas wierzących.

^a Na blankiecie tego dokumentu nazwa instytucji po raz pierwszy jest podana zarówno w języku rosyjskim, jak i litewskim: KGB LSRŚ, prospekt Lenina 40, 232758 Wilno.

¹ Henryk Jankowski (1936–2010), duchowny katolicki, proboszcz w parafii św. Brygidy w Gdańsku. W Sierpniu '80 był duszpasterzem strajkujących robotników w Stoczni im. Lenina w Gdańsku. Wówczas poznał Lecha Wałęsę i był jego nieformalnym doradcą oraz spowiednikiem. W czasie stanu wojennego i później parafia św. Brygidy była jednym z najważniejszych punktów wsparcia dla zdelegalizowanych struktur „Solidarności” na Wybrzeżu. Nie jest jednak prawdziwą informacją, że Stolica Apostolska utrzymywała kontakt z Lechem Wałęsą za pośrednictwem ks. Jankowskiego. Taką rolę odgrywał ówczesny ordynariusz gdański abp Tadeusz Gocłowski, który utrzymywał bliskie kontakty z działaczami związkowymi oraz był częstym gościem w Watykanie.

Jednocześnie papież Jan Paweł II i zbliżone do niego osoby zobowiązują wyższe kierownictwo polskiego Kościoła katolickiego, by uważnie obserwowało zmiany zachodzące w działalności liberalnej opozycji, tak aby w razie konieczności się od niej odciąć. „Stolica Apostolska” zakłada, że w przyszłości Wałęsa wraz z najbliższym otoczeniem zostanie wciągnięty w państwową machinę biurokratyczną lub powróci na drogę ekstremizmu. Kościół zaś nie chce wystawiać na szwank swojego autorytetu przez bezpośrednie zaangażowanie się w polityczne, gospodarcze czy inne kwestie. Informacje zostały zdobyte przez pracownika operacyjnego podczas rozmów z zaufanym kontaktem wywodzącym się z polskich środowisk katolickich zbliżonych do kardynała J[ózefa] Glempa.

Naczelnik I Wydziału
KGB LSRS pułkownik
V[ytautas] L. Karinauskas

^bPotwierdzam: Starszy pełnomocny
pracownik operacyjny 1 Sekcji
I Wydziału KGB LSRS
major V[idmantas] A. Buta^b

Źródło: AIPN 2553/407, t. 2, k. 141–142, mps.

^{b-b} *Fragment zapisany odręcznie, podpis Vidmantasa Buty.*

1989 marzec 30, Wilno – Pismo naczelnika I Wydziału KGB LSRS płk. Vytautasa Karinauskasa do naczelnika 3 Wydziału Zarządu „RT” PGU KGB ZSRS płk. W. Mariejewa dotyczące polityki Watykanu wobec ZSRS, tajne

O wybranych aspektach polityki Watykanu względem ZSRS

Ostatnio Jan Paweł II i jego najbliższe otoczenie w prywatnych rozmowach z przedstawicielami litewskiego Kościoła katolickiego wyrażają nadzieję na znaczną poprawę stosunków między Związkiem Sowieckim a Watykanem. Głowa „Stolicy Apostolskiej” spodziewa się, że M[ichał] S[iergiejewicz] Gorbaczow podczas swojej planowanej na październik–listopad bieżącego roku wizyty we Włoszech spotka się z papieżem, co przyniesie korzystne dla obu stron rezultaty¹. Przedstawiciele Kurii Rzymskiej sądzą, że w związku z tym przed wspomnianą wizytą rząd ZSRS dokona wymiany ambasadora we Włoszech.

Wśród hierarchów Kurii Rzymskiej panuje przekonanie, że inicjatorem oraz bezpośrednim inspiratorem dążenia Jana Pawła II do dialogu Watykanu z Moskwą jest Casaroli, który odniósł jak najlepsze wrażenie podczas swojej wizyty w ZSRS w 1988 r. W swoim środowisku często wyraża on zachwyt M[ichałem] S[iergiejewiczem] Gorbaczowem i realizowaną przez niego polityką wewnętrzną i zagraniczną. Casaroli i inni kapłani wyrażają pozytywną opinię na temat pierestrojki w naszym kraju, widzą w niej gwarancję poprawy sytuacji Kościoła w naszym kraju.

Jednocześnie przedstawiciele Watykanu w prywatnych rozmowach często podkreślają, że sowieckie kierownictwo zgadza się na liberalizację w kwestiach religijnych nie z własnej woli, a w związku z zastojem gospodarczym. Wychodząc z tego założenia, Kuria Rzymska zamierza trwać przy swojej ofensywnej taktyce wobec kierownictwa ZSRS.

¹ Audyencja Jana Pawła II dla Michała Gorbaczowa miała miejsce 1 XII 1989 r.

W szczególności planuje się przywrócić litewskiemu Kościołowi katolickiemu niemal taki sam status, jakim cieszył się on wcześniej w burżuazyjnym państwie litewskim. Gwarantować to ma autorytet Sąjūdisu i kardynała Sładkevičiusa. W związku z tym papież poufnie zaleca Sładkevičiusowi, by stosował on różne taktyki w zależności od zmieniającej się sytuacji w republice:

– w przypadku wzrastających tendencji kryzysowych i objawów ekstremizmu Kościół musi oficjalnie zachowywać neutralność i odgrywać uspokajającą rolę, rolę arbitra między rządem a opozycją przy jednoczesnym nieoficjalnym wspieraniu przeciwników KPZS;

– podczas prowadzenia konstruktywnego dialogu między rządem a opozycją oficjalnie stawać po stronie opozycji w celu podkopania kierowniczej roli partii i odsunięcia od niej mas wierzących.

Ogólnie rzecz biorąc, Watykan pozytywnie odnosi się do działalności ruchu Sąjūdis i popiera go. Jednocześnie Watykan krytykuje ультимatywne żądania Ligi Wolności Litwy² i innych formacji ekstremistycznych.

Tymczasem głowa Kościoła Rzymskokatolickiego nie zamierza w najbliższym czasie uznawać prawomocności włączenia Litwy (i w ogóle państw nadbałtyckich) w skład ZSRS. W związku z tym nie podejmuje się w Watykanie również kwestii uporządkowania granic archidiecezji wileńskiej zgodnie z ustalonymi granicami państwowymi. Jednak papież i polski episkopat skłonni są uznać oddzielną archidiecezję wileńską bez części białostockiej, jeśli możliwe będzie rozwiązanie sprawy katolickich parafii obwodu grodzieńskiego³. Słychać opinię, że konieczne jest utwo-

² Liga Wolności Litwy (Lietuvos laisvės lyga) – jedna z najbardziej radykalnych organizacji antykomunistycznych na Litwie. 15 VI 1978 r. ogłosiła swój program działania, który miał na celu m.in. podejmowanie kwestii wolności Litwy na forum międzynarodowym, w latach 1979–1980 kilku działaczy tej organizacji zostało aresztowanych, szeroką działalność wznowiła w 1987 r. Na temat jej działalności zob. *Lietuva 1940–1990: okupuotos...*, s. 530–532.

³ Takie decyzje zapadły dopiero w 1991 r. 5 VI 1991 r. w czasie wizyty w Białymstoku Jan Paweł II ogłosił, że ze względów duszpasterskich ustanowił diecezję białostocką ze stolicą w Białymstoku, obejmującą teren tej części archidiecezji wileńskiej, która znajduje się w granicach Rzeczypospolitej Polskiej. Drugą utworzoną wówczas diecezją była drohiczyńska, posiadająca wcześniej status administracji apostolskiej w Drohiczyźnie, która obejmowała znajdujące się w granicach państwa polskiego tereny diecezji pińskiej.

rzenie oddzielnej archidiecezji z centrum w Grodnie⁴. W najbliższym czasie planowana jest ponowna wizyta w Moskwie biskupa Dąbrowskiego⁵, pomocnika prymasa Kościoła w Polsce kardynała Glempa. Według watykańskich kapłanów Dąbrowski został przez papieża upoważniony do prowadzenia rozmów z władzami sowieckimi w tym zakresie.

Notatkę sporządzono na podstawie informacji zdobytych przez agentów należących do wysoko postawionych przedstawicieli litewskiego Kościoła katolickiego podczas ich pobytu w Watykanie oraz innych materiałów operacyjnych, które wpłynęły do Komitetu.

Naczelnik I Wydziału
KGB LSRS pułkownik
V[ytautas] L. Karinauskas

^aPotwierdzam: Starszy pełnomocny
pracownik operacyjny 1 Sekcji
I Wydziału KGB LSRS
major V[idmantas] A. Buta^a

Źródło: AIPN 2553/407, t. 2, k. 145–146, mps.

^{a-a} *Fragment zapisany odręcznie, podpis Vidmantasa Buty.*

⁴ Diecezja grodzieńska została erygowana przez Jana Pawła II 13 IV 1991 r. Jej zasadniczą część stanowiły parafie wchodzące w przeszłości w skład archidiecezji wileńskiej, które po 17 IX 1939 r. zostały włączone do BSRS. Obejmowała obszar obwodu grodzieńskiego. Jej pierwszym ordynariuszem został bp Aleksander Kaszkiewicz. Większość katolików żyjących na tym obszarze stanowili Polacy.

⁵ Jerzy Dąbrowski (1931–1991), duchowny katolicki, biskup pomocniczy w archidiecezji gnieźnieńskiej, faktycznie jednak rezydował w Warszawie. W latach 1982–1991 był zastępcą sekretarza generalnego Konferencji Episkopatu Polski, którym był wówczas abp Bronisław Dąbrowski. Od 1989 kierował Zespołem Pomocy Kościelnej dla Katolików w ZSRS. Działal w duszpasterstwie środowisk twórczych, dyplomatów i katolików na Wschodzie, prowadził także rozmowy z władzami sowieckimi i kościelnymi na temat możliwości odtworzenia parafii katolickich w Rosji i na Białorusi. Przez wiele lat utrzymywał kontakty z funkcjonariuszami Służby Bezpieczeństwa, przez organy bezpieczeństwa PRL był traktowany jako TW. Dane biograficzne za: W. Bułhak, *Wywiad PRL a Watykan...*, s. 456–458.

1989 marzec 29^a, Wilno – Notatka mjr. Vidmantasa Buty o sytuacji Kościoła katolickiego na Litwie, tajne

Informacja

na temat Kościoła katolickiego na Litwie

Podczas rozmów pracownika operacyjnego z zaufanym kontaktem ze środowiska polskiego Kościoła katolickiego kontakt ów podkreślił, że podczas swojego pobytu w LSRS odbył wiele spotkań z litewskimi księżmi. W ocenie zaufanego kontaktu zarówno kierownictwo litewskiego Kościoła katolickiego, jak i szeregowi księża litewscy aktywnie wspierają Sąjūdis. Dzieje się to przy akceptacji papieża i kardynała Sładkevičiusa. Hierarchowie Kościoła realizują następującą taktykę:

– w przypadku wzrastających tendencji kryzysowych i objawów ekstremizmu w ugrupowaniach nieformalnych Kościoła oficjalnie musi zachowywać neutralność i odgrywać rolę arbitra między rządem a opozycją, a jednocześnie wspierać lewicowe siły opozycyjne;

– podczas prowadzenia konstruktywnego dialogu między rządem a opozycją oficjalnie stawać po stronie opozycji w celu podważenia kierowniczej roli partii i odsunięcia od niej mas wierzących.

Zasadą określającą udział Kościoła w ugrupowaniach nieformalnych jest popieranie tych, którzy swoimi działaniami nie będą kompromitować Kościoła, tylko sprzyjać poszerzeniu jego wpływów.

Zaufany kontakt zauważył również, że w najbliższym czasie Watykan najpewniej nie uzna prawomocności włączenia Litwy (i w ogóle państw nadbałtyckich) w skład ZSRS. Perspektywa rozwoju sytuacji politycznej na Litwie na razie jest dla Watykanu niejasna, dlatego papież nie ma żadnych gwarancji. Co do unii polsko-litewskiej, zaufany kontakt

^a Na dokumencie odręcznie dopisano datę: 31 III 1989 r.

poinformował, że idei tej hołduje głównie starsze pokolenie, które ma nadzieję na restaurację dawnego stanu.

Starszy pełnomocny pracownik operacyjny
1 Sekcji I Wydziału KGB LSRS
major V[idmantas] A. Buta [^b]

Źródło: AIPN 2553/407, t. 2, k. 147, mps.

^b *Odręczny podpis Vidmantasa Buty.*

1989 sierpień 7, Wilno – Pismo naczelnika I Wydziału KGB LSRS płk. Vytautasa Karinauskasa do naczelnika 3 Wydziału Zarządu „RT” PGU KGB ZSRS płk. W. Mariejewa dotyczące sytuacji wewnętrznej PRL, tajne

O pewnych aspektach sytuacji politycznej w PRL

Jeden z doradców Jaruzelskiego, dyrektor Centralnego Ośrodka Metodycznego Studiów Nauk Politycznych w Warszawie A[ndrzej] Faliński¹ w poufnej rozmowie opowiedział o sytuacji politycznej w Polsce. Jego zdaniem autorytet PZPR w Polsce „leży na ziemi” i dalej spada. Nie jest możliwe znalezienie wyjścia z kryzysu gospodarczego i politycznego w ramach ideologii PZPR i dlatego „w dalszej perspektywie jej udział w kierowaniu krajem będzie nieznaczny”. „Solidarność” na razie jeszcze popiera niektórych przedstawicieli PZPR, jak choćby Jaruzelskiego, gdyż nie chce, by doszło do jeszcze większego rozłamu w społeczeństwie i podziału na drobniejsze organizacje. Sądzi się, że Jaruzelski dysponuje wystarczającym autorytetem i doświadczeniem, by temu zapobiec. Poza tym wśród opozycji brakuje jedności i nie dysponuje ona konkretnym modelem sterowania państwem.

A[ndrzej] Faliński uważa, że jedyne wyjście z kryzysu to w przypadku Polski wolny rynek z ostrą konkurencją i wszystkimi towarzyszącymi mu negatywnymi konsekwencjami socjalnymi. Półśrodki, jak mówią, już nie pomogą. Podkreślił, że zarówno w gospodarce, jak i w polityce powinno się zagwarantować całkowity pluralizm. Na temat pomocy finansowej udzielonej Polsce przez USA A[ndrzej] Faliński powiedział,

¹ Prawdopodobnie chodzi o dr. Marię Andrzeja Falińskiego dyrektora Centralnego Ośrodka Metodycznego w Warszawie. Określenie go jako jednego z doradców gen. Jaruzelskiego nie jest precyzyjne, gdyż nie należał on do kręgu bliskich współpracowników generała. W. Janowski, A. Kochański, *Informator o strukturze i obsadzie personalnej centralnego aparatu PZPR, 1948–1990*, red. K. Persak, Warszawa 2000.

że „na miejscu Busha niczego by nie dał, ponieważ nie warto pożyczać tym, którzy nie potrafią odpowiednio wykorzystać pożyczki”.

Jednocześnie A[ndrzej] Faliński widzi możliwość wyjścia z kryzysu pod warunkiem wzajemnej pomocy krajów socjalistycznych. Uważa on, że kraje te powinny trzymać się razem, ponieważ swoją strukturą odbiegają od krajów kapitalistycznych i ich integracja z rynkiem Zachodu jako odrębnych jednostek grozi nieobliczalnymi konsekwencjami.

Informacja została pozyskana przez agenta „Getrudę” podczas prywatnej wizyty u A[ndrzeja] Falińskiego.

Naczelnik I Wydziału Komitetu pułkownik V[ytautas] L. Karinauskas	Potwierdzam: starszy pełnomocny pracownik operacyjny 1 Sekcji I Wydziału KGB LSRS major V[idmantas] A. Buta [a]
---	---

Źródło: AIPN 2553/407, t. 2, k. 173–174, mps.

^a *Odręczny podpis Vidmantasa Buty.*

1989 październik 17, Wilno – Pismo naczelnika I Wydziału KGB LSRS płk. Vytautasa Karinauskasa do naczelnika 3 Wydziału Zarządu „RT” PGU KGB ZSRS płk. W. Mariejewa dotyczące rozwoju sytuacji politycznej w ZSRS w ocenie emigracji litewskiej, tajne

O ocenie przez litewską emigrację rozwoju sytuacji politycznej
w ZSRS

W ostatnim czasie liderzy litewskiej emigracji nacjonalistycznej i klerykalnej w USA kładą szczególnie nacisk na materialne i moralne wsparcie tych sił na Litwie, które znajdują się w opozycji do rządu republiki i za swój najważniejszy cel uważają odrodzenie niezależnego państwa litewskiego. Perspektywę zmiany ustroju politycznego na Litwie wiążą oni z pogłębieniem ogólnego kryzysu w Związku Sowieckim, który według nich osiągnie apogeum w ciągu 3–5 lat. Wówczas Zachód na drodze nacisku ekonomicznego i politycznego zmusi rząd naszego kraju do wielu ustępstw, w tym do „uwolnienia” Litwy. W związku z tym emigracyjni prowodyrzy działają w dwóch kierunkach: organizacja wpływu na prezydenta Busha i innych przywódców państw zachodnich w celu skłonienia ich do stałego podnoszenia tzw. kwestii nadbałtyckiej na najwyższych szczeblach oraz bezpośrednia łączność z ruchami opozycyjnymi w republice. Lider litewskiej emigracji katolickiej w USA Baltakis niejednokrotnie zaznaczał w wąskim kręgu, że ma bezpośredni dostęp do Busha, na którego kampanię wyborczą wspólnota katolicka wyasygnowała ok. miliona dolarów. Dlatego on osobiście oraz za pośrednictwem innych kanałów, jak mówi, „nie daje prezydentowi spać spokojnie w związku z Litwą”. Baltakis jednoznacznie opowiada się za niezależnością republiki, za jej wyjściem z ZSRS. Jednak prezentuje wyważony stosunek do praktycznego rozwiązania tej kwestii. Sąjūdis widzi on jako siłę opozycyjną do rządu, która ma realne szanse na dojście do władzy. Możliwość ta jest uwarunkowana zakorzenieniem tego

ruchu w historii Litwy oraz sprzyjającej sytuacji politycznej w Związku Sowieckim, którego upadek jest zdaniem Baltakisa nieunikniony. Ideologia partii rządzącej jest ograniczona określonymi formami własności gospodarczej, w których ramach osiągnięcie istotnego pozytywnego przełomu jest niemożliwe.

Liderzy litewskiej emigracji wywarli wpływ na papieża Jana Pawła II, który się zgodził z twierdzeniem, że polscy katolicy powinni iść w walce o niezależność ramię w ramię z litewskimi braćmi i siostrami, ponieważ z historycznego punktu widzenia mają wspólnego wroga na Wschodzie i żadne zatargi narodowościowe czy terytorialne nie powinny tego przesłaniać.

Emigracyjni przewodnicy utrzymują stabilną łączność z przywódcami Sąjūdisu przez spotkania osobiste, rozmowy telefoniczne, „Teleks”. W ostatnim czasie jest widoczna koordynacja wspólnych działań litewskiej emigracji, Sąjūdisu, rozmaitych partii opozycyjnych w republice i Kościoła.

Ogólna prognoza rozwoju sytuacji na Litwie prezentowana przez liderów litewskiej emigracji nacjonalistycznej i klerikalnej zasadniczo się pokrywa z oceną Sąjūdisu. Ich zdaniem sytuacja polityczna w republice w ostatnim czasie wciąż jeszcze sprzyja nieformalnemu ruchowi poparcia dla pieriestrojki oraz innym towarzyszącym mu partiom i organizacjom. Zakłada się, że wysuwani przez nie kandydaci zajmą w wyniku wyborów do 60–70 proc. miejsc w Radzie Najwyższej LSRS. Pozwoli to na realizację bardziej zdecydowanej polityki odrodzenia państwowości Litwy. Wątpliwe, by możliwy był inny rezultat, korzystny dla obecnego rządu, przeniesienie wyborów na późniejszy termin w celu uratowania Partii Komunistycznej przed klęską zaowocuje skandalem na światową skalę.

Działania Sąjūdisu po wyborach zależą od wielu czynników: stanowiska władz związkowych w kwestii nadbałtyckiej, aktywności wszelkich sił wewnątrz republiki itd. Dlatego zarówno liderzy emigracyjni, jak i przywódcy Sąjūdisu zakładają dwa warianty rozwoju wydarzeń. Jeśli władze związkowe nie wyjdą naprzeciw oczekiwaniom, na przykład w kwestii rzeczywistej samodzielności politycznej i gospodarczej, odbywania przez litewską młodzież służby wojskowej na terytorium

republiki itp., to możliwe jest ogłoszenie wyjścia Litwy z ZSRS przez Radę Najwyższą LSRS najbliższej kadencji. W przypadku, gdy instancje związkowe nie będą czynić poważnych przeszkód na drodze do odrodzenia państwowości Litwy, taka proklamacja będzie niekorzystna politycznie i ekonomicznie i sytuacja będzie się rozwijać stopniowo, mniej boleśnie, z długim okresem przejściowym, jak zaplanował to II Zjazd Ludowego Frontu Łotwy.

Zakłada się, że władze związkowe z M[ichailem] S[iergiejewiczem] Gorbaczowem na czele raczej nie zdecydują się na użycie wojska. Byłby to krok wstecz w stosunku do demokratyzacji całego ZSRS, który oznaczałby utratę wszystkich potencjalnych kontaktów Związku Sowieckiego z rozwiniętymi krajami Zachodu. Byłaby to klęska całej polityki pierestrojki. Nie wyklucza się wariantów gospodarczego nacisku na Litwę, jednak nie ogłoszonego przez Moskwę wprost, lecz najprawdopodobniej zakamuflowanego, inspirowanego na niższych szczeblach związkowego systemu politycznego. Liderzy litewskiej emigracji i kierownictwo Sajūdisu przygotowują się jednak na taką ewentualność. Wyliczenia pokazują, że kraje nadbałtyckie w razie konieczności przez konsolidację mogą sobie zapewnić zaopatrzenie w żywność na poziomie 90 proc. i w towary przemysłowe na poziomie 70 proc., poza materiałami energetycznymi. Co do tych ostatnich, to emigracyjni przewodnicy wkładają niemało wysiłku w to, aby w razie poważnego konfliktu Litwy z władzami związkowymi zapewnić jej odpowiednią pomoc innych krajów. Obecnie większość państw zachodnich nie jest zainteresowana psuciem relacji z ZSRS z powodu krajów bałtyckich, jednak gdyby się stało tak, jak opisano wyżej, zdecydują się one na takie kroki, ponieważ sytuacja ulegnie wówczas całkowitej zmianie. Możliwe, że tak się nie stanie, pod warunkiem że narody innych republik stopniowo będą pojmować różnicę sytuacji krajów nadbałtyckich i pozostałych członków ZSRS. Prowadzona jest propaganda, według której te republiki historycznie zawsze były uformowane na kształt zachodni i dlatego wobec dalszej demokratyzacji Związku Sowieckiego, wobec różnic w rozwoju ekonomicznym ich jednakowy status w ramach ZSRS jest obiektywnie niemożliwy. Dlatego nie ma teraz sensu rozmowa o federacji lub kon-

federacji. Mówi się, że jeśli coś pasuje jednym republikom, to równie dobrze może nie pasować innym.

Aby nie dopuścić do rozwoju w republice sytuacji konfliktowej, która może doprowadzić do bezpośrednich starć, Sąjūdis planuje poprzez w wyborach niektórych wysokich funkcjonariuszy partyjnych. Poza tym będą podejmowane określone działania zmierzające do uregulowania stosunków narodowościowych, ale mówi się, że łatwiej będzie je przeprowadzić wówczas, gdy wielu członków Sąjūdisu obejmie już odpowiednie stanowiska w republice. Zakłada się, że relacje międzyetniczne zostaną prędzej czy później uregulowane i przedstawiciele ludności nielitewskiej tak czy owak będą zmuszeni do podjęcia decyzji, obywatelami jakiego państwa chcą być. Prognozuje się, że rozwój sytuacji politycznej na Litwie doprowadzi do tego, że Polacy na Wileńszczyźnie zyskają więcej praw i wolności niż w innych republikach Związku Sowieckiego i zrozumieją wynikające z tego korzyści. Co do Rosjan mieszkających na Litwie, to daje im się możliwość wyboru: albo zostać pełnoprawnymi obywatelami Litwy i działać na rzecz [a]

Źródło: AIPN 2553/407, t. 2, k. 175–177, mps.

^a *Dokument się urywa. Podstawa prawna: Rozporządzenie Rady Ministrów Litwy nr 579 z dnia 3 czerwca 2007 roku „O potwierdzeniu zasad dostępu do dokumentów Krajowego Funduszu Akt Specjalnych i korzystania z tych dokumentów” (par. 7).*

1990 styczeń 18, Wilno – Pismo do naczelnika Zarządu „RI” PGU KGB ZSRS gen. mjr. Władimira Chrienowa¹ i do naczelnika Zarządu „RT” PGU KGB ZSRS gen. lejtn. Władimira Zajcewa² dotyczące oceny wizyty Michaiła Gorbaczowa na Litwie przez emigrację litewską, tajne

Rezultaty wizyty M[ichaiła] Gorbaczowa w LSRS^a
w ocenie litewskiej emigracji

[^b] Według przedstawicieli litewskiej emigracji, ściśle związanej z ruchem społecznym Sajūdis na Litwie, M[ichaił] Gorbaczow podczas wizyty próbował osiągnąć następujące cele: chciał przekonać proreformatorsko nastawioną część ludności republiki do bardziej przemyślanych działań skoordynowanych z przebiegiem reform w Związku Sowieckim, wykazać korzyści dla Litwy wynikające z jej członkostwa w zreorganizowanym Związku Sowieckim, wzmocnić swój osobisty autorytet w krajach nadbałtyckich, a jednocześnie w szerokim planie pokazać całemu krajowi procesy polityczne zachodzące na Litwie, a przez to zyskać możliwość wpływania na własną opozycję, nakłonić ją do jak najszybszego zwołania XXVIII Zjazdu KPZS w celu dalszej reorganizacji Komunistycznej Partii Związku Sowieckiego, w jakimś stopniu podnieść autorytet komunistycznej partii w republice; wyrzucić korzystny wpływ na społeczność międzynarodową, tak aby kraje zachodnie po raz

^a *Poprawiono odręcznie z: w Moskwie*

^b *Dopisano odręcznie: Proszę przesłać szyfrem, pilne. 18 I 1990 r. [podpis].*

¹ Władimir Chrienow (1928–1991) generał major KGB. W latach 1984–1991 był naczelnikiem Zarządu „RT” PGU KGB. Nadzorował operacje w Europie Zachodniej. Dane biograficzne za: L. Pawlikowicz *Aparat centralny...*, s. 221–222; http://shieldandsword.mozohin.ru/kgb5491/structure/1GU/16_1.htm, dostęp 19 X 2020 r.

² Władimir Zajcew, generał porucznik KGB. Był naczelnikiem 9 Wydziału PGU, który zajmował się wykorzystaniem aparatu ministerstw i urzędów Związku Sowieckiego do celów pracy wywiadowczej. Dane biograficzne za: <http://shieldandsword.mozohin.ru/kgb5491/structure/1GU/15.htm>, dostęp 19 X 2020 r.

kolejny przekonali się o nieodwracalności zmian w ZSRS. Sądzą oni, że zasadniczo M[ichaiłowi] Gorbaczowowi udało się osiągnąć zakładane cele. Jednak przebywanie Litwy w składzie Związku Sowieckiego uważa się za stan tymczasowy, potrzebny, by wspierać głowę państwa i jego reformy. Ogłoszenie niezależności przez nowy parlament Litwy bez uwzględnienia panujących warunków może stać się źródłem kłopotów dla samej Litwy w postaci blokady ekonomicznej ze strony ZSRS oraz postawić w trudnej sytuacji kraje zachodnie, które muszą lawirować między wspieraniem M[ichaiła] Gorbaczowa a popieraniem reform w krajach nadbałtyckich. Odrodzenie państwowości jest bezpośrednio łącznie ze sprawowaniem władzy przez M[ichaiła] Gorbaczowa.

Zasadniczo zaś prawidłowe funkcjonowanie litewskiej gospodarki i rozwój narodu litewskiego w przyszłości są rozpatrywane poza [c]

Źródło: AIPN 2553/407, t. 2, k. 188, mps.

^c Dokument się urywa. Podstawa prawna: Rozporządzenie Rady Ministrów Litwy nr 579 z dnia 3 czerwca 2007 roku „O potwierdzeniu zasad dostępu do dokumentów Krajowego Funduszu Akt Specjalnych i korzystania z tych dokumentów” (par. 7).

1990 czerwiec 15, Wilno – Szyfrogram zastępcy naczelnika I Wydziału KGB LSRS płk. Georgija Czernikowa do zastępcy naczelnika Zarządu „RI” PGU KGB ZSRS płk. M. Dmitriewa i naczelnika 3 Wydziału Zarządu „RT” PGU KGB ZSRS płk. W. Mariejewa dotyczący perspektyw rozwiązania tzw. kwestii litewskiej w ocenie Watykanu, tajne

Perspektywy rozwiązania tzw. kwestii litewskiej
w ocenie Watykanu

Zgodnie z wypowiedziami eksponowanych przedstawicieli Watykanu należących do litewskiego środowiska emigracyjnego papież Jan Paweł II dość pozytywnie ocenia rezultaty spotkania na szczycie M[ichała] S[iergiejewicza] Gorbaczowa i G[eorge’a] Busha¹. Nie sądzi on, by niezależność Litwy była obecnie zagrożona w związku z podpisaniem umowy o współpracy gospodarczej USA i ZSRS. W prywatnych rozmowach z litewskimi klerykałami papież podkreśla, że rozwiązanie tzw. kwestii litewskiej w krótkim terminie jest niemożliwe, że konieczna jest cierpliwość i mądrość. Jego zdaniem prawdziwa niezależność nadejdzie wraz ze zmianami sytuacji gospodarczej i politycznej w Związku Sowieckim i w Europie w ogóle. Głowa Kościoła podkreśla, że świat zmierza ku całkowitej likwidacji broni masowej zagłady, do zakończenia konfrontacji dwóch bloków wojskowych. Dopiero w ostatnim stadium tego procesu wszystkie narody otrzymają pełną wolność. Jednak Jan Paweł II uważa, że należy się o to w odpowiedni sposób postarać. Zadanie litewskiego Kościoła katolickiego polega na tym, by ze wszystkich sił pomagać demokratycznie wybranemu rządowi republiki, sprzyjać powstaniu odpowiedniej opinii publicznej.

¹ Do spotkania na pokładzie sowieckiego statku „Maksym Gorki” doszło 2–3 XII 1990 r. w pobliżu Malty. Obaj przywódcy ogłosili wówczas koniec zimnej wojny.

Jeden z litewskich emigrantów, który jest osobą bliską papieżowi, a obecnie sprawuje funkcję przedstawiciela rządu Litwy w Watykanie – S[stasys] Lozoraitis² – w prywatnych rozmowach twierdził, że wcześniej czy później Litwa zostanie *de facto* uznana. Są w tym celu podejmowane konieczne działania mające wywrzeć wpływ na Kongres USA i rządy zachodnie. Mają one doprowadzić do nieratyfikowania lub zamrożenia umowy gospodarczej między ZSRS a USA do tej pory, dopóki nie zostanie zdjęta „blokada” Litwy. W Kongresie USA jest niemało osób gotowych działać w interesie litewskiego rządu. Jak mówi S[stasys] Lozoraitis, nie należy zwracać uwagi na pogróżki M[ichaiła] S[iergiejewicza] Gorbaczowa i ustępliwość Busha, ponieważ decyzja w kwestii litewskiej zapadnie poza oficjalnymi gabinetami. Przywódcy krajów zachodnich nie chcą obecnie w żaden sposób nadwyręzać aurytetytu sowieckiego prezydenta wobec całego świata. Sądzą, że jego położenie w Związku Sowieckim nie jest zbyt stabilne i dlatego potrzebuje on pewnego wsparcia. O losach Litwy [a] rozmawia się w czasie spotkań twarzą w twarz kierownictwa ZSRS i krajów zachodnich. To podczas tych rozmów wywierany jest konieczny nacisk. Problem Litwy, jak twierdzi S[stasys] Lozoraitis, już dawno przestał być wewnętrzną sprawą Związku Sowieckiego i będzie tu decydować społeczność międzynarodowa. Przyszłość republiki zależy od wielu czynników, ale wielką rolę mogą odegrać zręczne posunięcia dyplomatyczne. Dlatego nowy rząd Litwy musi mieć szybkie kanały łączności z różnymi osobami działającymi za granicą. S[stasys] Lozoraitis sądzi, że rząd litewski powinien powołać specjalny korpus służby dyplomatycznej i informacyjnej złożony z ludzi wyszkolonych w przyjaznych wobec niego krajach zachodnich. Zgodnie z tym, co mówił, już podejmuje się pewne działania w tym

^a *Skreślenie, na marginesie podpisu Georgija Czernikowa.*

² Stasys Lozoraitis (1924–1994), litewski dyplomata. Od 1943 r. pracował w ambasadzie Litwy przy Stolicy Apostolskiej, w 1964 r. pełnił funkcję I sekretarza, w latach 1970–1991 był przedstawicielem Litwy. Działał na rzecz odzyskania przez Litwę niepodległości, był m.in. działaczem społecznym litewskich organizacji we Włoszech. W październiku 1991 r. został nadzwyczajnym i pełnomocnym ambasadorem Republiki Litewskiej w USA. Dane biograficzne za Vytauto Didžiojo universitetas [Uniwersytet Witolda Wielkiego], <http://www.vdu.lt/lt/person/4-stasys-lozoraitis/>, dostęp 9 VI 2020 r.

kierunku. Wielką rolę w tej sprawie odgrywa emigracja litewska. Tego typu służby pozwolą na wykonywanie znaczących kroków politycznych, o których nie będą wiedziały Kreml i KGB, a co za tym idzie – nie będą ich mogły uprzedzać, tak jak robią to obecnie.

S[tasys] Lozoraitis uważa, że Kreml w nieodległej przyszłości przystąpi do negocjacji z Litwą i zniesie blokadę. Dla M[ichała] Gorbaczowa [b] jest ważne, by zaprezentować to społeczności Związku Sowieckiego i opinii światowej jako swoje zwycięstwo, a nie klęskę. Związek Sowiecki przekształci się w całkowicie inny typ wspólnoty państwowej i ekonomicznej. Rząd litewski będzie musiał się przy tym liczyć ze strategicznymi interesami ZSRS. Ważne [b] jest tylko, by przy pomocy krajów zachodnich wytargować dla siebie jak najkorzystniejsze warunki oraz by swoimi działaniami przyspieszać rozpad „imperium sowieckiego”.

Zastępca^c naczelnik[a]
I Wydziału Komitetu
pułkownik V[ytautas] L. Karinauskas [d]

Wykonawca: I Wydział
Buta

Źródło: AIPN 2553/407, t. 2, k. 206–208, mps.

^b Skreślenie, na marginesie podpis *Georgija Czernikowa*.

^c Wyraz dopisany odręcznie.

^d Odręczny podpis *Georgija Czernikowa*.

1990 czerwiec 28, Wilno – Szyfrogram zastępcy naczelnika I Wydziału KGB LSRS Georgija Czernikowa do zastępcy naczelnika Zarządu „RI” PGU KGB ZSRS płk. M. Dmitriewa i naczelnika 3 Wydziału Zarządu „RT” PGU KGB ZSRS płk. W. Mariejewa dotyczący perspektyw regulacji stosunków Litwa–ZSRS w ocenie litewskiej emigracji w Watykanie, tajne

O ocenach litewskiej emigracji
w Watykanie perspektyw regulacji stosunków
Litwa–ZSRS

Przedstawiciele litewskiej emigracji należący do najbliższego otoczenia papieża Jana Pawła II podkreślają, że kryzys powstały w stosunkach między Litwą a kierownictwem ZSRS powinien być w najbliższym czasie uregulowany. Kontynuowanie [a] sporu nie jest korzystne ani dla V[ytautasa] Landsbergisa¹, ani dla M[ichała] Gorbaczowa. Z jednej strony następuje gwałtowne pogorszenie sytuacji ekonomicznej Litwy, z drugiej strony „kwestia litewska” stoi na przeszkodzie do normalnego rozwoju stosunków gospodarczych Moskwy z krajami Zachodu. Jednak wyjście z konstytucyjnego ślepego zaułka jest moż-

^a Skreslenie, na marginesie podpis Georgija Czernikowa.

¹ Vytautas Landsbergis (ur. w 1932 r.), działacz polityczny, muzykolog. Ukończył Państwowe Konserwatorium (Akademię Muzyczną) w Wilnie i tam później pracował. 3 VI 1988 r. został wybrany do grupy założycielskiej Sajūdisu, a na zjeździe tego ruchu w październiku 1988 r. do Rady Sajūdisu. Od 25 XI 1988 r. do 21 IV 1990 r. był przewodniczącym Sajūdisu. 24 II 1990 r. został wybrany do Rady Najwyższej LSRS, 11 III 1990 r. został wybrany na przewodniczącego Rady Najwyższej i pod jego przewodnictwem Rada przyjęła Akt o przywróceniu niepodległego Państwa Litewskiego. Do 2004 r. był posłem na Sejm RL, w latach 2004–2014 posłem do Parlamentu UE. W 1993 r. został przewodniczącym Partii Konserwatystów Litwy – Związek Ojczyzny i funkcję tę pełnił do 2003 r. Dane biograficzne za: Biografia Vytautasa Landsbergisa, <http://www.landsbergis.lt/lt/pages/biografija>, dostęp 17 VI 2020 r.

liwe jedynie w przypadku zapewnienia przez M[ichała] Gorbaczowa litewskiemu parlamentowi odpowiednich gwarancji, że nie wykorzysta on moratorium na Akt niepodległości w celu stłamszenia litewskiej państwowości². Jeśli zaś takie moratorium zostanie przyjęte przez parlament litewski bez koniecznych gwarancji, to nie poprzez tego większość ludności Litwy.

Litewscy emigranci w Watykanie, powołując się na opinię papieża i przywódców innych państw, z przekonaniem twierdzą, że Litwa w nieodległej przyszłości będzie realnie niezależna politycznie i *de facto* zostanie uznana na świecie. Mówi się o okresie od jednego do trzech lat. Sprzyjają temu zmiany zachodzące w ZSRS i w Europie. Uważa się, że KPZS straci swoje wpływy, a w ślad za tym straci siłę również tzw. centrum. Związek Sowiecki ulegnie rozbiciu na oddzielne twory polityczno-gospodarcze, przy czym niektóre republiki opuszczą go całkowicie. W Watykanie dostrzega się, że M[ichał] Gorbaczow spóźnił się z przyjęciem nowej umowy związkowej, gdy proponowali ją liderzy niektórych republik. A takich błędów w polityce się nie wybaczają. Wykorzystają to inne siły polityczne.

² 24 II 1990 r. odbyły się wybory do Rady Najwyższej LRS, które wygrały siły opozycyjne popierające postulaty Sąjūdisu – przywrócenie niepodległości Litwy. 11 III 1990 r. Rada Najwyższa przyjęła Akt o przywróceniu niepodległego Państwa Litewskiego. To wywołało sprzeciw władz w Moskwie, które żądały jego natychmiastowego anulowania. ZSRS zaczął stosować nowe polityczne, propagandowe, wojskowe i ekonomiczne środki nacisku. 21 marca prezydent ZSRS Michaił Gorbaczow podpisał rozporządzenie „O dodatkowych przedsięwzięciach w celu zapewnienia praw obywateli sowieckich, ochronie suwerenności ZSRS na terytorium LRS”, na mocy którego należało wzmocnić kontrolę granic, obywatele zostali zobowiązani do oddania wszelkiego typu broni, w tym strzelb myśliwskich, wojsko pod pretekstem ochrony mienia komunistycznej partii zajęło wszystkie budynki, w tym drukarnie należące do KPZS. Wprowadzono blokadę ekonomiczną, która trwała od 20 IV 1990 do 2 VII 1990 r. Zaprzestano dostaw gazu i ropy na Litwę. 13 I 1991 r. wojsko zajęło budynek Radia i TV, wieżę telewizyjną, gdzie były nadajniki, w starciach zginęło 14 osób, kilkaset odniosło rany. Dopiero presja opinii międzynarodowej i porażka puczu w Moskwie 19–21 VIII 1991 r. zakończyły etap konfrontacji. Szerzej na ten temat: *Lietuva 1940–1990: okupuotos...*, s. 638–654.

Litewscy emigranci uważają, że obecnie M[ichaił] Gorbaczow usiłuje odwrócić uwagę Watykanu od spraw Litwy, rozgrywając kartę unicką, jednak, jak twierdzą, to mu się nie uda.

Zastępca^b naczelnik[a]
I Wydziału Komitetu
pułkownik V[ytautas] L. Karinauskas [^c]

Wykonawca: I Wydział
Buta

Źródło: AIPN 2553/407, t. 2, k. 210–211, mps.

^b *Wyraz dopisano odręcznie.*

^c *Odręczny podpis Georgija Czernikowa.*

Wykaz skrótów

- ANS – Akademia Nauk Społecznych
- BSRS – Białoruska Socjalistyczna Republika Sowiecka
- BStU – Bundesbeauftragte für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik (Pełnomocnik Federalny do spraw Materiałów Państwowej Służby Bezpieczeństwa NRD)
- CK – Centralnyj Komitet (Komitet Centralny)
- CSRS – Czechosłowacka Republika Socjalistyczna
- DDR – Deutsche Demokratische Republik (Niemiecka Republika Demokratyczna)
- DKP – Die Deutsche Kommunistische Partei (Niemiecka Partia Komunistyczna)
- DPI – Dielo priedwaritielnogo izuczenija (sprawa na wstępnym etapie opracowania)
- FDJ – Freie Deutsche Jugend (Wolna Młodzież Niemiecka)
- FSLN – Frente Sandinista de Liberación Nacional (Sandinowski Front Wyzwolenia Narodowego)
- GARF – Gosudarstwiennoj archiw Rossijskoj Fiedieracyi (Państwowe Archiwum Federacji Rosyjskiej)
- HA – Hauptabteilung – Zarząd Główny Ministerstwa Bezpieczeństwa Państwowego NRD (Stasi)
- HDA SBU – Hałuzewyj derżawnyj archiw Służby Bezpeky Ukrainy (Wydzielone Państwowe Archiwum Służby Bezpieczeństwa Ukrainy)

- HDA SZRU – Hałuzewyj derżawnij archiw Służby zownisznoji rozwidky Ukrainy (Wydzielone Państwowe Archiwum Służby Wywiadu Zagranicznego Ukrainy)
- HVA – Hauptverwaltung Aufklärung – Zarząd Główny Wywiadu Ministerstwa Bezpieczeństwa Państwowego NRD (Stasi)
- KC – Komitet Centralny
- KGB – Komitet Gosudarstwiennoj Biezopasnosti (Komitet Bezpieczeństwa Państwowego)
- KOM – Komitet Organizacji Młodzieżowych
- KP – Komunistyczna Partia
- KPC – Komunistyczna Partia Czechosłowacji
- KPS – Komunistyczna Partia Słowacji
- KPZS – Komunistyczna Partia Związku Sowieckiego
- LGGRTC – Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras (Centrum Badań Ludobójstwa i Ruchu Oporu Mieszkańców Litwy)
- LRB – Ludowa Republika Bułgarii
- LSRR – Litewska Socjalistyczna Republika Radziecka
- LSRS – Litewska Socjalistyczna Republika Sowiecka
- LSSR – Lietuvos Sovietų Socialistinė Respublika (Litewska Socjalistyczna Republika Sowiecka)
- MfS – Ministerium für Staatssicherheit (Stasi) Ministerstwo Bezpieczeństwa Państwowego Niemieckiej Republiki Demokratycznej
- MGIMO – Moskowskij gosudarstwiennij institut mieždunarodnich odnoszenij (Moskiewski Państwowy Instytut Stosunków Międzynarodowych)
- NKWL – Najwyższy Komitet Wyzwolenia Litwy
- NRD – Niemiecka Republika Demokratyczna
- ONZ – Organizacja Narodów Zjednoczonych
- PRL – Polska Rzeczpospolita Ludowa
- PZPR – Polska Zjednoczona Partia Robotnicza
- RFN – Republika Federalna Niemiec
- RWPG – Rada Wzajemnej Pomocy Gospodarczej
- SDI – Strategic Defense Initiative (Inicjatywa Obrony Strategicznej)
- SED – Sozialistische Einheitspartei Deutschlands (Socjalistyczna Partia Jedności Niemiec)

SFRJ	– Socjalistyczna Federacyjna Republika Jugosławii
SOR	– Sprawa operacyjnego rozpracowania
StB	– Státní bezpečnost (Bezpieczeństwo Państwowe)
TASS	– Tielegrafnoje Agientstwo Sowietskogo Sojuza (Telegraficzna Agencja Związku Sowieckiego)
USA	– United States of America (Stany Zjednoczone Ameryki)
USRS	– Ukraińska Socjalistyczna Republika Sowiecka
WSP	– Wydział Społeczno-Prawny
WRL	– Węgierska Republika Ludowa
ZSL	– Zjednoczone Stronnictwo Ludowe
ZSRR	– Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich
ZSRS	– Związek Socjalistycznych Republik Sowieckich

Bibliografia

- Andrew Ch., Mitrochin W., *Archiwum Mitrochina. KGB w Europie i na Zachodzie*, tłum. M.M. Brzeska, R. Brzeski, Warszawa 2001.
- Andrew Ch., *Oleg Gordijewski, KGB*, Warszawa 1997.
- Antanas Razma [w:] *Jungtinių Amerikos Valstijų Lietuviai. Biografijos žinynas*, t. 2, Vilnius 2002.
- Anušauskas A., *KGB. Visiškai slaptai*, Vilnius 2015
- Bagieński W., *Wywiad cywilny Polski Ludowej w latach 1945–1961*, t. 1, Warszawa 2017.
- Baltakis Paulius [w:] *Jungtinių Amerikos Valstijų Lietuviai. Biografijos žinynas*, t. 1, Vilnius 1998.
- Bernstein C., Politi M., *Jego świętobliwość Jan Paweł II i nieznaną historią naszych czasów*, tłum. S. Głąbiński, Warszawa 1997.
- Bobkow F., *KGB i władza*, Moskwa 1995.
- Boryszewski P., *Kościół którego nie było – Kościół katolicki w Czechosłowacji w dobie komunizmu*, „Saeculum Christianum” 2001, nr 1.
- Bulaitis Jonas Vytautas [w:] *Lietuvių enciklopedija*, t. 36, Boston 1969.
- Bulaitis Jonas Vytautas [w:] *Lietuvių enciklopedija*, t. 37, Boston 1987.
- Bulhak W., *Wywiad PRL a Watykan 1962–1978*, Warszawa 2019.
- Casaroli A., *Pamiętniki. Męczeństwo cierpliwości. Stolica Święta i kraje komunistyczne (1963–1989)*, Warszawa 2001.
- Comolli G.M., Sala Danna G., *Agostino Casaroli per la fede e la giustizia*, Piacenza 2004.
- Czekiści. *Organy bezpieczeństwa w europejskich krajach bloku sowieckiego 1944–1989*, red. K. Persak, Ł. Kamiński, Warszawa 2009.
- Dapkutė D., Kuizinienė D., *Laisvas žodis laisvame pasaulyje: atviro žodžio mėnraštis „Akiračiai“ 1968–2005 m.*, Vilnius 2010.

- Das MfS-Lexikon. Begriffe, Personen und Strukturen der Staatssicherheit der DDR*, red. R. Engelmann i in., Berlin 2012, s. 228.
- Dziwisz S., *Blogostawiony Jan Paweł II i Litwa. Wystąpienie na konferencji zorganizowanej w Kownie z okazji Jubileuszu 600-lecia Archikatedry Kowieńskiej pw. św. Apostołów Piotra i Pawła*, Serwis Informacyjny KAI, 4 V 2013 r.
- Encyklika *Sollicitudo rei socialis*, wydana w grudniu 1987 r.
- Francesco Colasuonno [w:] *Internationales Biographisches Archiv 43/2003 vom 13. Oktober 2003, im Munzinger-Archiv (Artikelanfang frei abrufbar). Annuario Pontificio per l'anno 1972, Città del Vaticano 1972.*
- Frank M., *Walter Ulbricht. Eine deutsche Biografie*, Berlin 2001.
- Grajewski A., Bońkowska E., *Dyplomaci pod przykryciem. Historia kilku przypadków „na kierunku watykańskim”*, „Polski Przegląd Dyplomatyczny” 2010, nr 3.
- Grajewski A., *František Tomásek [w:] Słownik biograficzny Europy Środkowo-Wschodniej XX wieku*, red. W. Roszkowski, J. Kofman, Warszawa 2004.
- Grajewski A., *Franjo Kuharić [w:] Słownik biograficzny Europy Środkowo-Wschodniej XX wieku*, red. W. Roszkowski, J. Kofman, Warszawa 2004.
- Grajewski A., *Kardynał z katakumb. Ján Chryzostom Korec (1924–2015)*, „Biuletyn IPN” 2017, nr 3.
- Grajewski A., *Kardynałowie Stefan Wyszyński i Agostino Casaroli. Dwie osobowości i dwie koncepcje wschodniej polityki Watykanu*, „Studia Prymasowskie” 2009, nr 3.
- Grajewski A., *Kompleks Judasza. Kościół zraniony. Chrzęściananie w Europie Środkowo-Wschodniej między oporem a kolaboracją*, Poznań 1999.
- Grajewski A., *Milenium Chrztu Rusi, Moskwa, Jan Paweł II i wolność religii*, „Biuletyn IPN” 2018, nr 6 (151).
- Grajewski A., *Nie mogą milczeć*, „Więź” 1993, nr 3.
- Grajewski A., *Nie mógł przyjechać*, „Gość Niedzielny” 2013, nr 13.
- Grajewski A., *Pielgrzymka wielu przelotów. Międzynarodowe uwarunkowania III pielgrzymki Jana Pawła II do Polski [w:] Brama do wolności. III pielgrzymka Jana Pawła II do Polski – „Puerta hacia la libertad”. III peregrinación de Juan Pablo II a Polonia*, red. Z. Struzik, P. Skibiński, Warszawa 2012.
- Grajewski A., *Przelamanie systemu. Społeczno-polityczne uwarunkowania pierwszej pielgrzymki Jana Pawła II do Polski*, „Ethos” 2004, R. 17, nr 3–4 (67–68).
- Grajewski A., *Rosja i krzyż. Z dziejów Kościoła prawosławnego w ZSRS*, wyd. 2, Katowice 1991.
- Grajewski A., *Twórca Ruchu Światło-Życie. Ks. Franciszek Blachnicki*, „Biuletyn IPN” 2017, nr 9.

- Grajewski A., *Ważne źródło. Wokół raportu gen. Witalija Fedorczyka*, „Przegląd Wschodni” 2016, t. 15, z. 2 (54).
- Grajewski A., *Wokół udziału komunistycznych służb specjalnych w zamachu na Jana Pawła II* [w:] A. Grajewski, M. Skwara, *Agca nie był sam. Wokół udziału komunistycznych służb specjalnych w zamachu na Jana Pawła II*, Katowice 2015.
- Grajewski A., *Wybór Jana Pawła II i kontratak imperium*, „Biuletyn IPN” 2018, nr 10 (155).
- Grajewski A., *Zmarł kard. Poggi*, „Gość Niedzielny” 2010, nr 19.
- Grickevičius A., *Užsienio lietuvių vyskupas Paulius Antanas Baltakis OFM: tarnystės Bažnyčiai ir Tėvynei kelias*, Kaunas 2018.
- Heller M., *Siódmy sekretarz. Blask i nędza Michaila Gorbaczowa*, Lublin 1993.
- Iljinskij M., *Posledniaja miessa. Ioann Pawieł II. Żyżń w Watikanie*, Moskwa 2005.
- Ingrida Bublienė [w:] *Jungtinių Amerikos Valstijų Lietuviai. Biografijos žinynas*, t. 1, Vilnius 1998.
- Janowski W., Kočański A., *Informator o strukturze i obsadzie personalnej centralnego aparatu PZPR, 1948–1990*, red. K. Persak, Warszawa 2000.
- Jan Paweł II, *Pielgrzymki do Ojczyzny: 1979, 1983, 1987, 1991, 1995, 1997, 1999. Przemówienia, homilie*, oprac. J. Poniewierski, Kraków 1999.
- Kamantienė Gražina [w:] *Jungtinių Amerikos Valstijų Lietuviai. Biografijos žinynas*, t. 1, Vilnius 1998.
- Kardinolo Vincento Sladkevičiaus viešas pareiškimas „Dėl Bažnyčios padėties ir uždavinių šiandienų permainų akivaizdoje”, „Katalikų kalendorius žinynas” (Kaunas–Vilnius) 1989.
- Kazys Bobelis [w:] *Jungtinių Amerikos Valstijų Lietuviai. Biografijos žinynas*, t. 1, Vilnius 1998.
- Kiriejew A.P., *Kto oplatit „zwiozdnyje wojny”. Ekonomiczeskije aspekty impierialisticheskich planow militarizacyi kosmosa*, Moskwa 1989.
- Knight A., *Szpiedzy bez maski: Spadkobiercy KGB*, tłum. T. Krzyżanowski, Warszawa 2001.
- Koľpakidi A., Diegtiariew K., *Wnieszniaja razwiedka SSSR*, Moskwa 2009.
- Koľpakidi A., *Encykłopedija siekrietnych służb Rossii*, Moskwa 2004.
- Kowal P., *Koniec systemu władzy. Polityka ekipy gen. Wojciecha Jaruzelskiego w latach 1986–1989*, Warszawa 2012.
- Kowal P., *Misja na Wschodzie. Wizyty kard. Józefa Glempa w ZSRS w 1988 roku oraz ich polityczno-międzynarodowy kontekst*, „Dzieje Najnowsze” 2016, R. 48, nr 1.
- Kowal P., *Papież, czyli zagrożenie dla komunizmu. „Polityka wschodnia” Stolicy Apostolskiej w latach 1978–1985 w dokumentach służb specjalnych PRL*, „Rocznik Instytutu Europy Wschodniej” (Lublin) 2016.

- Kowal P., *Testament Prometeusza. Źródła polityki wschodniej III Rzeczypospolitej*, Warszawa–Wojnowice 2019.
- „L'Osservatore Romano” (edycja polska) 1987, nr 9.
- Larecki J., *Wielki leksykon służb specjalnych*, Warszawa 2007.
- Lewandowski T., *Spoleczna rola duszpasterza Kościoła katolickiego w środowisku wielonarodowościowym. Przykład pogranicza polsko-litewskiego*, „Lud” 2008, t. 92.
- Lietuva 1940–1990: okupuotos Lietuvos istorija*, red. A. Anušauskas i in., Vilnius 2005.
- Łyst do Błazenniszoho Josyfa Kardynała Slipoho, 19 III 1979 [w:] *Słowo Swiatyszoho Otcia Iwana Pawła II do Ukrajiny*, red. J. Gbur, Lwów 2001.
- Makariewicz E., *Filip Bobkow i Piatyje Uprawlenije KGB. Sled istorii*, Moskwa 2017.
- Marciniak W., *Transformacja w Rosji i Polsce – różnice i podobieństwa* [w:] *Białe plamy – czarne plamy. Sprawy trudne w relacjach polsko-rosyjskich (1918–2008)*, red. A.D. Rotfeld, A.W. Torkunow, Warszawa 2010.
- Marcinkus Paulius* [w:] *Jungtinių Amerikos Valstijų Lietuvių. Biografijos žinynas*, t. 1, Vilnius 1998.
- Melloni A., *Cerkwi – siostry, diplomatii – wragi. Wtoroj watikanskij sobor w Moskwie. Propaganda, „Ostpolitik” i ekumenizm* [w:] *Wtoroj Watikanskij sobor. Wzglad iz Rossii*, red. G. Alberigo, A. Czubarjan, Moskwa 1997.
- Miedwiediew R., *Nieizwiestnyj Andropow. Politiczeskaja biografija Jurija Andropowa*, Moskwa 1999.
- Miklaševič [Mikłaszewicz] I., *Niektóre aspekty współpracy KGB LSRR i służby bezpieczeństwa MSW PRL skierowane przeciwko Kościołowi katolickiemu w latach 60.*, „Soter” 2009, nr 30 (58).
- Mikłaszewicz I., *I tentativi di utilizzare il fattore etnico nella politica delle autorità sovietiche nei confronti della Chiesa cattolica in Lituania negli anni 1944–1990* [w:] *La Chiesa cattolica in Unione Sovietica. Della Rivoluzione del 1917 alla Perestrojka 2017*, red. J. Mikrut, San Pietro in Cariano 2017.
- Mikłaszewicz I., *Polityka sowiecka wobec Kościoła katolickiego na Litwie 1944–1965*, Warszawa 2001.
- Mitrokhin V., *Dossier KGB „Rapporto Mitrokhin”. Tutti i documenti dello spionaggio in Italia*, Roma 1999.
- Monteferrante L., *Damiano Nocilla (a cura di). La storia, il dialogo, il rispetto della persona. Scritti in onore del Cardinale Achille Silvestrini*, Roma 2009.
- Musiał F., *Podręcznik pracy operacyjnej Służby Bezpieczeństwa w świetle wydawnictw resortowych Ministerstwa Spraw Wewnętrznych PRL (1970–1989)*, Kraków 2007.

- Ochmański J., *Historia Litwy*, wyd. 2 uzupełn. i popr., Wrocław–Warszawa–Kra-ków–Gdańsk–Łódź 2002.
- Paczkowski A., *Rozwiał iluzje klerykałów. Sowietcy analitycy o Polsce i Papieżu*, „Więź” 2000, nr 7.
- „Papież musiał zginąć”. *Wyjaśnienia Ali Aęcy*, wstęp i oprac. dokumentów A. Gra-jewski, wyb. A. Grajewski, M. Skwara, Katowice 2011.
- Patriarch Josyf Slipyj u dokumentach radianskich orhaniw derżawnoji bezpeky 1939–1987*, red. W. Serhijczuk, t. 2, Kyjiw 2012.
- Pawlikowicz L., *Aparat centralny 1 Zarządu Głównego KGB jako instrument realizacji globalnej strategii Kremla 1954–1991*, Warszawa 2013.
- Pawlikowicz L., *Pion kontrwywiadu zagranicznego 1. Zarządu Głównego Komitetu Bezpieczeństwa Państwowego (przy Radzie Ministrów) ZSRS w latach 1954–1991 – funkcje, struktury i kadry. Zarys problematyki*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2012, nr 7.
- Pawłow W., *Generał Pawłow. Byłem rezydentem KGB w Polsce*, tłum. M. Ra-czyńska, Warszawa 1994.
- Petras Kisielius [w:] Jungtinių Amerikos Valstijų Lietuviai. Biografijos žinynas*, t. 1, Vilnius 1998.
- Poupard P., *W sercu Watykanu. Od Jana XXIII do Jana Pawła II: rozmowa z Marie-Joëlle Guillaume*, tłum. J. Dembska, Katowice 2005.
- Przebinda G., *Większa Europa. Papież wobec Rosji i Ukrainy*, Kraków 2001.
- Przekroczyć próg nadziei. Jan Paweł II odpowiada na pytania Vittoria Messoriego*, oprac. A. Dobak, Lublin 2006.
- Ramutė Plioplytė [w:] Jungtinių Amerikos Valstijų Lietuviai. Biografijos žinynas*, t. 2, Vilnius 2002.
- Rapp I., *Josyf Slipyj (1892–1984) [w:] Słownik dysydentów. Czołowe postacie ruchów opozycyjnych w krajach komunistycznych w latach 1856–1989*, t. 2, oprac. A. Daniel, Z. Gluza, Warszawa 2007.
- Riccardi A., *Il potere del Papa. Da Pio XII a Paolo VI*, Bologna 1998.
- Riccardi A., *Jan Paweł II. Biografia*, Częstochowa 2014.
- Roszkowski W., *Slipyj Josyf [w:] Słownik biograficzny Europy Środkowo-Wschodniej XX wieku*, red. W. Roszkowski, J. Kofman, Warszawa 2004.
- Roth P., *Religions- und Kirchenpolitik unter Gorbatschow*, „Berichte des Bundesinstituts für ostwissenschaftliche und internationale Studien” 1989, nr 46.
- Rublowa N., *Lubaczivskij Myroslaw Iwan [w:] Encykłopedija istoriji Ukrainy*, t. 6, Kyjiw 2009.
- Selvage D., *Operacja „Synonim”. Czechosłowacki aparat bezpieczeństwa, środki aktywne bloku sowieckiego i proces KBWE (1976–1983)*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2014, nr 1 (23).

- Serwis informacyjny KAI, 15 XI 2019 r.
- Šenavičienė I., *Dvasininkija ir lietuviybė, katalikų bažnyčios atsinaujinimas žemaičių vyskupijoje XIX a. 5–7-ajame dešimtmetyje*, Vilnius 2005.
- Silvestrini A., *Wprowadzenie* [w:] A. Casaroli, *Pamiętniki. Męczeństwo cierpliwości. Stolica Święta i kraje komunistyczne (1963–1989)*, Warszawa 2001.
- Streikus A., *Lithuanian Catholic Clergy and the KGB*, “Religion, State and Society” 2006, t. 34, nr 1.
- Streikus A., *Radio apaštalas*, „Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis” (Vilnius) 2008, t. 31.
- Streikus A., *Sovietų valdžios antibažnytinė politika Lietuvoje (1944–1990)*, Vilnius 2002.
- Śp. kard. Giovanni Cheli, „L'Osservatore Romano” 2013, nr 3–4 (edycja polska).
- Tarka K., *Działania Służby Bezpieczeństwa wobec księdza Ignacego Dziermejki duszpasterza Litwinów w Polsce*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie 2001, nr 1 (275).
- Tininis V., *Sovietinė Lietuva ir jos veikėjai*, Vilnius 1994.
- Vian G.M., *Działalność Stolicy Apostolskiej*, „L'Osservatore Romano” 2010, nr 7 (edycja polska).
- Weigel G., *Świadek nadziei. Biografia papieża Jana Pawła II*, tłum. M. Tar-nowska, Kraków 2005.
- Wizyta Jana Pawła II w Polsce 1979. Dokumenty KC PZPR i MSW*, wstęp i oprac. A. Friszke, M. Zaremba, Warszawa 2005.
- Zinkevičius Z., *The History of the Lithuanian Language*, Vilnius 1996.

Archiwa

- Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej (AIPN)
- Wydzielone Państwowe Archiwum Służby Wywiadu Zagranicznego Ukrainy (Ha-luzewyj derżawnyj archiw Służby zownisznioji rozwidky Ukrainy, HDA SZRU)
- Bundesbeauftragte für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen Deutschen Demokratischen Republik (BSTU)
- Państwowe Archiwum Federacji Rosyjskiej w Moskwie (Gosudarstwiennyj archiw Rossijskoj Fiedieracyi, GARF)
- Wydzielone Państwowe Archiwum Służby Bezpieczeństwa Ukrainy w Kijowie (Hałuzewyj derżawnyj archiw Służby Bezpeky Ukrainy, HDA SBU)

Netografia

- [Biografia Vytautasa Landsbergisa], <http://www.landsbergis.lt/lt/pages/biografija>, dostęp 17 VI 2020 r.

- „Laiškai lietuviams”, <http://laiskailietuviams.lt/index.php/vol-34-1983m/1983m-11-gruodis/5763-trumpai-is-visur>, dostęp 8 VII 2018 r.
- „Lietuvos Katalikų Bažnyčios Kronika”, http://www.lcn.lt/paveldas2000_relig/all/c_7_1.htm, dostęp 26 VI 2020 r.
- Anykštėnų biografijų žinynas, <http://www.anykstenai.lt/asmenys/asm.php?id=34>, dostęp 6 VII 2020 r.
- Arkivyskupas Liudvikas Povilonis MIC*, <http://kaunoarkivyskupija.lt/arkiv-povilonis/>, dostęp 7 VI 2020 r.
- Bartoševičienė V., *Antanas Razma* [w:] *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, <https://www.vle.lt/Straipsnis/Antanas-Razma-78666>, dostęp 18 VI 2020 r.
- Bronius Makauskas [w:] *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, <https://www.vle.lt/Straipsnis/Bronius-Makauskas-11139>, dostęp 18 VI 2020 r.
- Černeckienė I., *Jonas Bulaitis* [w:] *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, <https://www.vle.lt/Straipsnis/Jonas-Bulaitis-58470>, dostęp 18 VI 2020 r.
- È morto padre Gianni Baget Bozzo, „Corriere della Sera”, 9 V 2009, http://www.corriere.it/cronache/09_maggio_08/padre_baget_bozzo_48d9dcae-3b9b-11, dostęp 15 VII 2020 r.
- Kajackas A., *Vytautas Kazlauskas* [w:] *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, <https://www.vle.lt/Straipsnis/Vytautas-Kazlauskas-39183>, dostęp 18 VI 2020 r.
- Kazimieras Pugevičius* [w:] *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, <https://www.vle.lt/Straipsnis/Kazimieras-Pugevicius-76956>, dostęp 18 VI 2020 r.
- Keriwnyky ukrainiškoji zownisznioji rozwidky, http://szru.gov.ua/index_ua/index.html%3Fpage_id=17.html, dostęp 8 VIII 2018 r.
- Kycia L., Życiorys Jana Kardynała Króla, http://www.kul.pl/zyciorys-jana-kardynała-krola,art_11968.html, dostęp 10 VI 2020 r.
- Labanauskas R., *Lietuvių katalikų religinė šalpa* [w:] *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, <https://www.vle.lt/Straipsnis/Lietuviu-kataliku-religine-salpa-15372>, dostęp 18 VI 2020 r.
- Laukaitytė R., *Lietuvių katalikų mokslo akademija, Lietuvos katalikų dvasininkai XIV–XXI amžiuje*, <http://www.lkma.lt/lddb/israsas.php?id=1865>, dostęp 2 VI 2020 r.
- Lenkijos lietuvis. Ko trūksta suvalky trikampio lietuviams?*, „Akiračiai“ 1987, nr 7, s. 16, <http://www.epaveldas.lt/recordImageSmall/LNB/C1B0003640252?eXId=195409&cseqNr=16>; dostęp 18 VI 2020 r.
- Lietuvių Katalikų Religinės Šalpos Žiniarastis 2009 Žiema, <http://www.lksalpa.org/PDF/2009L.pdf>, dostęp 8 VII 2018 r.; *Auksinis kunigystės jubiliejus Telsių Katedroje, „XXI amžius”*, <http://www.xxiamzius.lt/numeriai/2015/08/21/ora.html>, dostęp 8 VI 2020 r.

- Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, LSSR KGB 5 Tarnyba http://www.kgbveikla.lt/uploads/sarasai/sarasas_5t.pdf, dostęp 26 VI 2020 r.
- Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, LSSR KGB ideologinės kontržvalgybos skyrius (5 skyrius) http://www.kgbveikla.lt/uploads/sarasai/sarasas_5sk.pdf, dostęp 2 VI 2020 r.
- Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, LSSR KGB vadovų ir pavaduotojų biografijos, <http://www.kgbveikla.lt/lt/anatolijus-jevtejevas>, dostęp 2 VI 2020 r.
- Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, LSSR KGB vadovų ir pavaduotojų biografijos, <http://www.kgbveikla.lt/lt/edmundas-baltinas>, dostęp 2 VI 2020 r.
- Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, LSSR KGB vadovų ir pavaduotojų biografijos, <http://www.kgbveikla.lt/lt/georgijus-cernikovas>, dostęp 6 VI 2020 r.
- Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, LSSR KGB vadovų ir pavaduotojų biografijos, <http://www.kgbveikla.lt/lt/juozas-petkevicius/>, dostęp 2 VI 2020 r.
- Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, LSSR KGB vadovų ir pavaduotojų biografijos, <http://www.kgbveikla.lt/lt/piotras-archipovas>, dostęp 2 VI 2020 r.
- Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, LSSR KGB vadovų ir pavaduotojų biografijos, <http://www.kgbveikla.lt/lt/robertas-skackauskas>, dostęp 18 VI 2020 r.
- Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, LSSR KGB vadovų ir pavaduotojų biografijos, <http://www.kgbveikla.lt/lt/valentinas-zvezdenkovas/>, dostęp 2 VI 2020 r.
- Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, LSSR KGB vadovų ir pavaduotojų biografijos, <http://www.kgbveikla.lt/lt/vytautas-karinauskas/>, dostęp 2 VI 2020 r.
- Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, LSSR KGB žvalgybos (1-asis) skyrius, http://www.kgbveikla.lt/uploads/sarasai/sarasas_zvalg.pdf, dostęp 2 VI 2020 r.
- Lietuvos Vyskupų Konferencijos sekretoriatas, Mirė prelatas Ladas Tulaba (1912–2002), <http://www.baznycioszinios.lt/old/bz0212/212b11.html>, dostęp 17 VI 2020 r.
- M. Puidokas, *Paulius Kazimieras Marcinkus* [w:] *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, <https://www.vle.lt/Straipsnis/Paulius-Kazimieras-Marcinkus-12013>, dostęp 18 VI 2020 r.

- Mirė prelatas Algirdas Kazimieras Gutauskas (1921–2004)*, „Bažnyčios žinios” 2004, nr 4, s. 12–13, http://www.lcn.lt/bzinios/bz0404/bzinios_2004-04.pdf, dostep 26 VI 2020 r.
- Mirė Šventosios Romos Bažnyčios kardinolas Vincentas Sladkevičius, MIC*, <http://www.lcn.lt/kaunas/kardinolas/kardinolas.html>, dostep 18 VI 2020 r.
- Mitrochin W., *KGB protiv Watikana*, <https://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/110705>, dostep 26 VI 2020 r.
- Mockienė J., *Kazys Jaunutis Bobelis* [w:] *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, <https://www.vle.lt/Straipsnis/Kazys-Jaunutis-Bobelis-56561>, dostep 8 VI 2020 r.
- Nieczytorienko Oleg Maksimowicz*, http://shieldandsword.mozohin.ru/personnel/2017/nechiporenko_o_m.htm, dostep 2 VIII 2020 r.
- Józef Glemp*, <http://prymaspolski.pl/prymasi/jozef-glemp/>, dostep 5 VI 2020 r.
- Sabaliauskas A., *Prelato Algimanto Bartkaus auksinis kunigystės jubiliejus*, <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2015-08-13-prelato-algimanto-bartkaus-auksinis-kunigystes-jubiliejus/133953>, dostep 8 VII 2018 r.
- Strona Papieskiego Wydziału Teologicznego we Wrocławiu, http://www.pwt.wroc.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=69:kard-henryk-gulbinowicz&catid=68:kanclerze&Itemid=105., dostep 7 VI 2020 r.
- Tutlys S., *Viktoras Petkus* [w:] *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, www.vle.lt/Straipsnis/Viktoras-Petkus-4032, dostep 2 VI 2020 r.
- Urbonas V., „Akiračiai” [w:] *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, <https://www.vle.lt/Straipsnis/akiraciai-71817>, dostep 18 VI 2018 r.
- Urbonas V., „Ausra” [w:] *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, <https://www.vle.lt/Straipsnis/Ausra-104393>, dostep 18 VI 2020 r.
- Vilniaus arkivyskupija, <http://www.vilnensis.lt/amzinyben-iskeliavo-kunigas-jubiliatas-vaclovas-aliulis-mic-1921-1944-2015/>, dostep 9 VI 2020 r.
- Vilniaus arkivyskupija, <http://www.vilnensis.lt/apie-arkivyskupija/asmenybes/arkivyskupas-julijonas-steponavicius/>, dostep 17 VI 2020 r.
- Vilniaus arkivyskupija, Vyskupai, <http://www.vilnensis.lt/vyskupai/arkivyskupas-emeritas/>, dostep 4 VI 2020 r.
- Vytauto Didžiojo universitetas, <http://www.vdu.lt/lt/person/4-stasys-lozoraitis/>, dostep 9 VI 2020 r.

Indeks osobowy

- Adamus-Darczewska Krystyna 117
Adżubiej Aleksiej 141
Adżubiej Rada 141
Ağca Mehmet Ali 32, 233
Alberigo Giuseppe 141
„Aleksandrow” 25, 159
Aleksy (właśc. Aleksiej Ridigier) 51
Aliulis Vaclovas 242, 243
Andrew Christopher 14, 15, 58
Andropow Jurij 14, 20, 23
„Andrzej Jawień” zob. Wojtyła Karol
Anilionis Petras 242, 243
Antonow Siergiej 107
Anušauskas Arvydas 25
Archipow Piotr 66
Aristow Borys 15
Axen Hermann 263
- Bačkis Audrys Juozas 50, 79, 83,
90, 92, 96–98, 129, 154, 155, 167,
196, 197
Baget Bozzo Gianni 234
Bagieński Witold 29
Bajorinas Vladas 22, 244
Baltakis Paulius Antanas 25, 34, 84,
87, 167, 173, 274, 275
- Baltinas Edmundas 66, 255
Bardecki Andrzej 14
Bartkus Algimantas 92, 96, 98, 154,
167
Bartoševičienė Valė 173
Benedykt XVI (właśc. Joseph
Ratzinger) 186, 235
Bernstein Carl 129
Blachnicki Franciszek 176, 177
Błaszkiwicz Tadeusz 176
Bobelis Kazys Jaunutis 167
Bobkow Filip 23
Bońkowska Ewa 36
Boryszewski Paweł 126, 198
Breźniew Leonid 17
Brzeska Magdalena Maria 14
Brzeski Rafał 14
Brzeziński Zbigniew 48
Bublienė Ingrida 173
Bukovsky John 143
Bulaitis Jonas 80
Bulányi György 135, 136
Bulhak Władysław 30, 33, 36, 144,
269
Bunyk Iwan („Filozof”) 14
Bush George 251, 273, 274, 280, 281

- Buta Vidmantas 21, 22, 83, 86,
93–95, 99, 106, 109, 113, 116, 121,
153, 159, 162, 165, 174, 178, 200,
203, 205, 207, 210, 213, 214, 238,
247, 250, 252, 255, 259–261, 264,
266, 269–271, 273, 282, 285
- Butkus Viktoras 71–73
- Cardenal Ernest 229
- Carter Jimmy 129
- Casaroli Agostino 29, 36, 52–54,
107, 111, 123, 127, 132, 140, 143,
148, 154, 188, 196, 197, 214, 216,
218–225, 228–230, 235, 236, 257,
258, 267
- Casey Bill 129
- Castro Fidel 217
- Čelka Jaroslav 200, 246
- Černeckienė Ieva 80
- Cheli Giovanni 128
- Chomejni Ruhollah 56
- Chrienow Władimir 278
- Chruszczow Nikita 141
- Colasuonno Francesco 123, 137, 142,
143, 148
- Comolli Gian Maria 107
- Czebrikow Wiktor 17
- Czernikow Georgij 110, 113, 158,
159, 201, 203–207, 214, 215, 238,
255, 280–283, 285
- Czubarjan Aleksandr 141
- „D.B.J.” 113
- Daniel Aleksander 45
- Danielski Wojciech 176
- Dapkutė Daiva 85
- Darczewska Krystyna zob. Adamus-
-Darczewska Krystyna
- Dąbrowski Bronisław 269
- Dąbrowski Jerzy 269
- Dembska Janina 141
- Denysenko Mychajło zob. Filaret
- Diegtiariew Klim 65
- Dobak Anna 57
- Duprey Pierre 141, 146, 148
- Dziermejko Ignacy 38, 209, 212, 260
- Dziwisz Stanisław 27
- „Edvardas” 25, 246
- Engelmann Roger 33
- „Erudyta” 38, 159, 249
- Etchegaray Roger 52, 197
- Faliński Andrzej Maria 209, 212,
272, 273
- Fedorczuk Witalij 47–49
- Filaret (właśc. Mychajło Denysen-
ko) 51
- „Filozof” zob. Bunyk Iwan
- Fo Dario 234
- Frank Mario 264
- Friszke Andrzej 17
- Gates Robert 128, 129
- Gbur Julijan 46
- „Gediminas” zob. Krivaitis Česlovas
- „Germantas” 25, 83, 93, 113
- „Gertruda” 25, 273
- Gierek Edward 16, 17
- „Gintautas” 25, 93
- Glemp Józef 50, 53, 55, 104, 114,
117–119, 161, 164, 178, 224, 266,
269
- Gluz Zbigniew 45
- Głębiński Stanisław 129
- Goćłowski Tadeusz 265
- Gołowanow J. 82, 84
- Gomułka Władysław 196

- Gonczarow G.I. 215
- Gorbaczow Michaił 28, 38, 40, 41,
49, 51, 54, 55, 82, 97, 110, 147, 150,
201, 202, 204–206, 217, 220–223,
230, 235, 248, 262, 263, 267, 276,
278–285
- Grajewski Andrzej 14, 32, 36, 40,
49, 52, 56, 60, 100, 107, 118, 126,
133, 134, 136–138, 142, 177, 196,
199, 233, 246
- Grickevičius Artūras 25
- Gromyko Andriej 16, 17, 106
- Gronchi Giovanni 222
- Gulbinowicz Henryk 253
- Gutauskas Algirdas 27, 243
- Hager Kurt 263
- Havel Václav 137
- Hebblethwaite Peter 234
- Heller Michał 40, 49
- Honecker Erich 123, 262, 263
- Husák Gustáv 198
- Iljinskij Michaił 16
- Izwekow Siergiej zob. Pimen
- Jakowlew Aleksandr 204
- Jałbrzykowski Romuald 35, 84
- Jan Paweł I (właśc. Albino Luciani)
258
- Jan Paweł II (właśc. Karol Wojtyła)
passim
- Jan XXIII (właśc. Angelo Giuseppe
Roncalli) 121, 123, 141, 180, 181,
185, 229, 234
- Jankowski Henryk 265
- Janowski Włodzimierz 272
- Jaruzelski Wojciech 40, 41, 103, 104,
123, 182, 202, 217, 272
- Jewtiejew Anatolij 66
- „Jonas” 25, 113
- „Juozapas” 25, 83
- „K.S.W.” 25, 99, 106
- „K” 113
- Kajackas Algimantas 97
- Kamantienė Gražina 174
- Kamiński Łukasz 23
- Kania Stanisław 15
- Karinauskas Vytautas 21, 63, 66, 78,
81–84, 86, 90, 93, 114, 116, 159,
160, 162, 163, 165, 166, 174, 175,
178, 179, 184, 198, 200, 203, 205,
207, 208, 210, 211, 213–215, 238,
245, 247, 248, 250–252, 255, 257,
259, 262, 264–267, 269, 272–274,
282, 285
- Kaszkiewicz Aleksander 269
- Kazlauskas Vytautas 97, 154
- „Kęstas” 25, 264
- Kiriejew Anatolij 19–21, 30, 37, 65,
70
- Kisiel Edward 35
- Kisielius Petras 174
- Kiszczałek Czesław 44, 103
- Knight Amy 58
- Kochański Aleksander 272
- Kofman Jan 45
- Kojelis Linas Juozas 166
- Koļpakidi Aleksandr 65
- Komarow W. 48
- Kondakow Władimir 73
- König Franz 48, 147
- Korec Ján Chryzostom 246
- Kostomachin Aleksiej 66
- Kowal Paweł 36, 41, 55, 225
- „Kozłowski” 25, 159
- Kózkówna Karolina 43, 103

- Krab A.M. 31, 90, 96, 110, 114, 117,
119, 154, 238, 240
- Kriuczkow Władimir 32
- Krivaitis Česlovas („Gediminas”)
25–27, 35, 214
- Krol John (Jan Józef Król) 128
- Król Jan Józef zob. Krol John
- Krzyżanowski Tomasz 58
- Kuharić Franjo 133
- Kuizininė Dalia 85
- Kuolelis Vidmantas 81, 99, 238, 255,
261
- Kupka Karol 116, 158
- Kurczaba Fyłymon 53, 54
- Kurojedow Michaił 17
- Kuzyczkin Władimir 32
- Kycia Liliana 128
- Labanauskas Ramūnas 172
- Landsbergis Vytautas 242, 283
- Larecki Jan 33
- Laukaitytė Regina 71
- Lefebvre Marcel 236
- Lékai László 134
- Léveris Ovidijus 59
- Lewandowski Tomasz 210
- Ligaczow Jegor 202
- Long John 140, 145
- Lozoraitis Stasys 281, 282
- Luba Halina 209, 213
- Lubacziwskij Myrosław 46, 50, 119,
120
- Luciani Albino zob. Jan Paweł I
- Mačiulis Jonas zob. Maironis
- Mádr Oto 137
- Maironis (właśc. Mačiulis Jonas)
169
- Majka Józef 156
- Makariewicz Eduard 23
- Makauskas Bronius 87
- Marciniak Włodzimierz 40
- Marcinkus Paulius 79
- Mariejew W.S. 31, 154, 156, 158, 160,
163, 166, 175, 179, 184, 196, 198,
201, 204, 206, 208, 211, 214, 240,
245, 248, 251, 253, 257, 262, 265,
267, 272, 274, 280, 283
- Martin Jacques 233
- Martini 197
- Martínez Somalo Eduardo 141, 148
- Martynow Kim 201, 204, 206
- Marusyn Myrosław 141
- Matulaitis-Labukas Juozapas 91
- Matulaitis-Matulevičius Jurgis zob.
Matulewicz-Matulaitis Jerzy
- Matulewicz-Matulaitis Jerzy (Jurgis
Matulaitis-Matulevičius) 98
- Matulionis Teofilius 241
- McLean George 155
- Medekša Stanisław 66, 86
- „MEJ” 200
- Melloni Alberto 141
- Miakuszkó Wasilij 65
- Mickiewicz Adam 212
- Miedwiediew Roj 14, 204
- Miklaševič Irena zob. Mikłaszewicz
Irena
- Mikłaszewicz (Miklaševič) Irena 18,
25, 26, 60, 80, 241
- Mikrut Jan 25
- Miller George 167
- Mindszenty József 134
- Mitrochin Wasilij (Wasili Mitrok-
hin) 14, 15, 22, 25–28, 58
- Mockienė Jurgita 167
- Monteferrante Luca 132
- Montini Giovanni zob. Paweł VI

- Motermann Oscar 147
 Musiał Filip 33
 Mysłek Wiesław 249

 Navratil Augustyn 199
 Nieczporienko Oleg 31, 78

 Ochmański Jerzy 169
 Oddi Silvio 148
 Olejnik Paweł 20

 Pacelli Eugenio zob. Pius XII
 Paczkowski Andrzej 17, 18
 Paetz Juliusz 257
 Pałyga Edward 209, 212
 Paweł VI (właśc. Giovanni Mon-
 tini) 16, 26, 27, 79, 91, 107, 121,
 123, 127, 132, 137, 141, 147, 185,
 196, 229, 232–234, 252, 253, 258
 Pawlikowicz Leszek 30–32, 58, 65,
 278
 Pawłowski Witalij 15
 Peczulis A. 212
 Persak Krzysztof 23, 272
 Petkevičius Juozas 21, 65, 66, 77
 Petkus Viktoras 72
 „Petras” 25, 71, 73
 Pimen (właśc. Siergiej Izwiekow) 51
 Pius XII (właśc. Eugenio Pacelli)
 80, 123, 241
 Piwowarski Władysław 156, 157
 Plioplytė Ramutė 174
 Poggi Luigi 142, 143, 258
 Politi Marco 129
 Poniewierski Janusz 102
 Popiełuszko Jerzy 43, 101
 Poupard Paul 141, 145, 148
 „Povilas” 25, 241–244
 Povilonis Liudvikas 91, 92

 Priwałow Anatolij 255, 256
 Przebinda Grzegorz 46, 218
 Pugevičius Kazimieras 172
 Puidokas Mindaugas 79

 Raczyńska Margarita 15
 Radzevičius Juozas 66, 67
 Rakowski Mieczysław 202
 Randakevičius Alfonsas 66
 Rapp Iryna 45
 Ratzinger Joseph zob. Benedykt
 XVI
 Razma Antanas 173
 Reagan Ronald 89, 127–129, 166,
 167, 187, 189
 Riccardi Andrea 54, 56, 107
 Ridigier Aleksiej zob. Aleksy
 Riepin J. 106
 Robu Ioan 107
 Roncalli Angelo Giuseppe zob. Jan
 XXIII
 Roszkowski Wojciech 45
 Rotfeld Adam Daniel 40
 Roth Paul 52
 Rubłowa N. 120
 Rug U. 112

 Sabaliauskas Andriejus 92
 Sacharow Andriej 52
 Sacharowski Aleksander 30
 Sainz Muñoz Faustino 144
 Sala Danna Giacomo 107
 „Santi” zob. Santini Alceste
 Santini Alceste („Santi”) 144
 Sapiżenko Anatolij 260
 Scribano Salvatore 145
 Selvage Douglas 34
 Šenavičienė Ieva 169
 Serhijczuk Wołodymyr 48

- „Sigitas” 25, 93
 Silvestrini Achilles 107, 132, 141,
 143, 144, 148, 188, 197, 216, 230
 Siri Giuseppe 234
 Skačkauskas Robertas 77
 Skibiński Paweł 40
 Skwara Michał 32, 233
 Sladkevičius Vincentas 220, 241–
 244, 257, 258, 268, 270
 Sladniewa Kateryna 20
 Slipyj (Kobernyckyj-Dyczkowskyj)
 Josyf 45, 46, 48, 50, 53, 120
 Sockow Lew 35, 84, 214
 Stalin Józef 46, 263
 Stanisław ze Szczepanowa, św. 16
 „Stanisław” 25, 159
 Stasiulionis Jonas 18, 19, 63, 64
 Stehle Hansjakob 126
 Stepinac Alojzy 133
 Steponavičius Julijonas 26, 80, 243
 Stoph Wili 263
 Streikus Arūnas 25–27, 97, 220
 Stroessner Alfredo 220
 Struzik Zdzisław 40
 Szalniejew Anatolij 30
 Szarek Jarosław 58
 Szczerbickij 48
 Szebarszyn Leonid 32, 82
 Szewardnadze Eduard 223, 230, 235
 Sztukowska Irena 209, 213
 Tamkevičius Sigitas 169, 170
 Tardini Domenico 123
 Tarka Krzysztof 210
 Tarnowska Maria 46
 Terecki 159
 Timofiejew Paweł 21
 Tininis Vytautas 66, 242
 Tokarczuk Ignacy 254
 Tomášek František 137, 198, 199,
 245
 Tomko Jozef 235
 Torkunow Anatolij 40
 Tulaba Ladas 90–92, 258
 Tutlys Sigitas 72
 Ulbricht Walter 263
 Urbonas Vytautas 85, 170
 Valančius Motiejus (Maciej Wołon-
 czewski) 168
 „Valdas” 25, 93
 Vian Giovanni Maria 142
 Walters Vernon 129
 Wałęsa Lech 44, 100, 104, 265, 266
 Wasyłyk Pawło 54
 Weigel George 46, 50, 54, 222
 Werblan Andrzej 196
 Willebrands Johannes 52, 53, 197
 Wilson William 128
 Witold Kiejstutowicz 168
 Władimirow Wiktor 30
 Włodzimierz I Wielki 51, 151
 Wojtyła Karol („Andrzej Jawień”)
 zob. Jan Paweł II
 Wojtyła Karol, senior 231
 Wołonczewski Maciej zob. Va-
 lančius Motiejus
 Wyszyński Stefan 47, 104, 142, 232
 Zajcew Władimir 278
 Zaremba Marcin 17
 Zimianin Michaił 17
 Zinkevičius Zigmantas 174
 Zwiedzienkow Walentin 74, 77

